

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Александра С. Гргов

**ЖЕНСКО ПИТАЊЕ У ЧАСОПИСУ
ЛЕСКОВАЧКИ ГЛАСНИК (1921 – 1941)**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2025.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Aleksandra S. Grgov

**THE WOMEN'S ISSUE IN THE *LESKOVAČKI*
GLASNIK MAGAZINE (1921 – 1941)**

DOCTORAL DISSERTATION

Niš, 2025.

Подаци о докторској дисертацији

Ментор: Проф. др Марија Вујовић, ванредни професор, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Наслов: Женско питање у часопису *Лесковачки гласник* (1921 – 1941)

Резиме: Дисертација на тему *Женско питање у часопису Лесковачки гласник (1921–1941)* има за циљ да прикаже на који начин је у лесковачком недељнику *Лесковачки гласник, лист за трговину, занате, пољопривреду, просвету и друштвени живот* у периоду од 1921. године до 1941. године репрезентовано женско питање, стављајући дискурс *Лесковачког гласника* у социјални и историјски контекст. Циљ анализе новинских текстова у *Лесковачком гласнику* који се баве женским питањем, женским правима, еманципацијом жена и репрезентују жене у било ком контексту је истражити да је новински текст, као пракса означавања, усклађен са културним и идеолошким конструктима патријархалног друштва. За потребе овог рада коришћена је општенаучна метода којом се анализира репрезентативна литература и претходна истраживања из области коју истражујемо. За анализу текстова коришћена је квалитативна анализа садржаја, док је квантитативном методом утврђен обим заступљености садржаја који за тему имају женско питање у *Лесковачком гласнику*. Јединица анализе су појединачни новински текстови. Главни закључак је да је женско питање у часопису *Лесковачки гласник (1921–1941)* репрезентовано стереотипно. Женско и мушко искуство одвојени су јасном границом, на јавну и приватну сферу. Критичко сагледавање медија, медијска писменост, односно, познавање медијских пракси и начина на које се друштвене догме преносе, уз свест да су друштвени конструкти, а не природом дати, први је корак ка широј перцепцији друштвене реалности и посматрању идентитета као флуидног ентитета, неусловљеног биологијом и друштвеним конвенцијама.

Научна област: Културолошке науке и комунологија

Научна дисциплина: Комунологија, језик и студије медија

Кључне речи: *Лесковачки гласник*, женско питање, репрезентација, медији, стереотипи, род

УДК: 305-055.2:070.48 leskovački glasnik "1924/1941"

CERIF
класификација: S 265 Штампа и комуникологија

Тип лиценце
Креативне
заједнице: **CC BY-NC-ND**

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral Supervisor:	Prof. dr Marija Vujović, associate professor, University of Niš, Faculty of Philosophy
Title:	The Women's Issue in the <i>Leskovački glasnik</i> magazine (1921–1941)
Abstract:	<p>The dissertation titled <i>The Women's Issue in the Leskovački glasnik Magazine (1921–1941)</i> aims to examine how the issue of women was represented in the Leskovac weekly <i>Leskovački glasnik</i>, a newspaper focused on trade, crafts, agriculture, education, and social life during the period 1921 – 1941. The purpose of analyzing newspaper articles that deal with the woman's issue, women's rights, women's emancipation, or that portray women in any context is to demonstrate that newspaper texts, as a practice of signification, are aligned with the cultural and ideological constructs of a patriarchal society. For the purposes of this research, a general scientific method was applied, analyzing relevant literature and previous research in the field. A qualitative content analysis was used for the texts, while a quantitative method served to determine the scope of the representation of women's issue in <i>Leskovački glasnik</i>. The unit of analysis was individual newspaper articles. The main conclusion is that the woman's issue in <i>Leskovački glasnik</i> (1921–1941) was represented in a stereotypical manner. Male and female experiences were separated by a clear boundary between the public and private spheres. A critical view of the media, media literacy, that is, an understanding of media practices and the ways in which social dogmas are transmitted – combined with an awareness that these are social constructs and not naturally given, constitutes the first step toward a broader perception of social reality and toward understanding identity as a fluid entity, not predetermined by biology or social conventions.</p>
Scientific Field:	Cultural and Communication Sciences
Scientific Discipline:	Communicology, Language and Media Studies
Key Words:	<i>Leskovački glasnik</i> , Women's issue, Representation, Media, Stereotypes, Gender
UDC:	305-055.2:070.48 leskovački glasnik "1924/1941"

CERIF
Classification:

S 265 Press and communication sciences

Creative
Commons
License Type:

CC BY-NC-ND

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	10
2. ЖЕНСКО ПИТАЊЕ И ФЕМИНИЗАМ.....	15
2.1. Женско питање кроз историју.....	19
2.1.1. Први талас феминизма – суфрашизам	22
2.1.2. Други талас феминизма – „лично је политичко”	26
2.1.3. Трећи талас феминизма – постфеминизам.....	31
2.1.4. Четврти талас феминизма – савремени феминизам.....	34
2.2. Разноврсност феминистичких перспектива.....	37
3. РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА И ДИСКУРЗИВНА МОЋ МЕДИЈА	46
3.1. Репрезентација као конструкција значења	46
3.2. Репрезентација у медијском простору.....	51
3.3. Репрезентација рода у медијима	58
3.4. Родни стереотипи у медијима	62
3.5. Дискурс и медији као конструкти друштвене реалности	67
4. ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ ИСТРАЖИВАЊА.....	72
4.1. Друштвено-историјски контекст Србије у доба Краљевине СХС/Југославије.....	74
4.2. Женско питање у Србији у доба Краљевине Југославије	80
4.2.1. Правни оквир.....	81
4.2.2. Жене у радном сектору	83
4.2.3. Женска удружења	86
4.2.4. Женско право гласа.....	92
4.2.5. Нови погледи на брак, родне односе и физички изглед жене	97
4.3. Штампa и њена улога у промовисању феминистичких идеја у свету и Србији између два светска рата	100
4.4. Лесковац између два светска рата.....	108

4.4.1. Услови за женску еманципацију у Лесковцу између два светска рата.....	115
4.5. Претходна истраживања.....	119
5. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	124
5.1. Предмет и циљ истраживања	124
5.2. Истраживачка питања	125
5.3. Корпус истраживања	125
5.4. Истраживачке методе	127
5.4.1. Квалитативна анализа садржаја.....	130
5.4.2. Квантитативна анализа садржаја.....	132
6. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ.....	134
6. 1. Обим заступљености женског питања у <i>Лесковачком гласнику</i>	134
6. 2. Начин репрезентације жена у часопису <i>Лесковачки гласник</i>	138
6.2.1. Отворени стереотипи са негативним контекстом извештавања	138
6.2.2. Прикривени стереотипи са позитивним контекстом извештавања.....	164
6.2.3. Прикривени стереотипи са негативним контекстом извештавања	191
6.2.4. Прикривени стереотипи са неутралним контекстом извештавања.....	202
6.2.5. Изазвани стереотипи.....	211
6.2.6. Текстови без стереотипа	213
6.2.7. Родни стереотипи у рекламним садржајима <i>Лесковачког гласника</i>	230
6.2.8. Заступљеност улога и атрибута који се женама приписују.....	243
6.2.9. Међузависност женског питања и друштвено-историјских околности.....	245
6.3. Друштвена и научна оправданост истраживања и његова ограничења	248
7. ЗАКЉУЧАК	249
ЛИТЕРАТУРА	254
Штампа.....	254
Необјављени извори	254
Објављени извори	255

Библиографија.....	255
ПРИЛОГ 1: Списак табела	280
ПРИЛОГ 2: Списак илустрација	281
ПРИЛОГ 3: Списак графикона.....	282
БИОГРАФИЈА	283

1. УВОД

После Првог српског устанка Србија се још увек налазила у саставу Османског царства. Тежња за ослобођењем од османске власти довела је до ратова за независност, односно српско-турских ратова (1876–1878), чијим је окончањем Кнежевина Србија добила признање великих сила: Немачке, Аустроугарске, Уједињеног Краљевства, Француске, Русије и Османског царства. Независној држави прикључене су нове територије: врањски, нишки, пиротски и топлички округ, за које је отпочео период препорода, што ће постати видљиво у долазећем веку. Како тврди Милена Жикић, „поменути окрузи своје златно доба забележиће након Првог, а пре Другог светског рата тј. у међуратном периоду (1918–1941), у домену индустрије, просвете, спорта, културе, као и архитектуре” (Жикић, 2015: 267).

Развој текстилне индустрије у Лесковцу крајем 19. и почетком 20. века учинио је да град добије похвални надимак „Манчестер”, по узору на британски индустријски центар. Према тврдњи Хаџи-Јованчића, сама титула упућује на „кашњење у индустријализацији за западном Европом [...] али је на локалном нивоу ипак означавала град који је био међу првима у прихватању и развоју тог процеса”¹ (Хаџи-Јованчић, 2010: 15). У периоду од ослобођења од османске власти крајем седамдесетих година 19. века до Другог светског рата лесковачко друштво пролази кроз процес модернизације, уз присуство неколико препрека, као што су традиционализам, светска економска криза из двадесетих година 20. века, политичке кризе и увођење краљевог диктаторског режима (Ракић, 2018: 463). Додатну кочницу представљала је и чврста укореењеност патријархата.

¹ Економски и индустријски успон британског града Манчестера довео је до настанка термина *манчестеризам* (нем. *Manchestertum*), немачке кованице из 1850. године, а која се односи на концепт економског либерализма и непатриотског пацифизма. У социјалистичком дискурсу представља синоним за буржоазију (Gunn, 2008: 102). После 1850. године многи градови који су се истакли индустријским развојем у својој земљи су понели овај надимак, попут Мјулуза у Француској, Тампереа у Финској, сицилијанског Салерна и др. Манчестер је доживео индустријски узлет у другој половини 19. века, због чега је дошло до „трајног повезивања имена града са индустријом, модерношћу и иновацијама”, а информације о њему су путем штампе стизале и до балканских територија (Беров, 2012: 11). Лесковац има богату трговачку традицију – познато је да су још 1882. године локални трговци израђивали шајак „налик на енглеске материјале” (Димитријевић, 1952: 13). Од оснивања прве фабрике гајтана 1884. године, текстилна индустрија овог града је имала свој узлет до Првог светског рата, а у међуратном периоду, само вунарска индустрија у Лесковцу чинила је „40% укупне југословенске текстилне индустрије” (Цвегковић, Стошић, Никшић, 2022: 66). Управо због овако снажног индустријског развоја, савременици почетком 20. века Лесковцу додељују епитет „српски Манчестер”, препознајући га као важан индустријски центар. Међутим, своју економску експанзију и поређење са индустријским седиштем Европе Лесковац не дугује само производним капацитетима већ и менталитету становништва, концентрисаног на рад, коме су економски интереси увек предњачили над националним и политичким, што је обезбедило дугорочан развој локалне економије (Перовић, 1954: 43–53).

У том смислу, жене су биле угрожена категорија, са ограниченим правима, искључене из права наслеђивања, а сам улазак у брак значио је губитак пословне способности (Аритонових, 2009). У Србији је на снази још увек био *Српски грађански законик* из 1844. године, донет „у духу грађанске идеологије”, према којем је удата жена изједначена са „малолетницима, распикућама и пропалицама” (Воџиновић, 1996: 33).

Женско питање у Кнежевини Србији почело се озбиљније разматрати још у другој половини 19. века (Kolarić, 2012). Активније учешће жена у јавном животу на глобалном нивоу и општа либерализација која је наступила током модерног доба, утицали су на постепену промену односа према женама, иако се значајан део „дилема и енигми везаних за суштину њеног бића и даље задржао” (Станишић, 2004: 509). Жене су успевале да пронађу своје место у друштву учешћем у хуманитарним организацијама, стичући политичке вештине, комуникацијске способности и остварујући контакте у јавној сфери, простору традиционално резервисаном за мушкарце. Такве иницијативе су код жена развијале свест о њиховом подређеном положају у односу на мушкарце, а женска удружења су им служила као подршка у тежњи за променом таквих односа (Stefanović, 2020: 57).

На социјалне промене у Србији утицала су нова архитектонска решења и урбанизам, започети још у другој половини 19. века, а којим су се уклањали оријентални елементи, попут високих зидина кућа и формирали градски тргови и четврти (Rakić, 2018: 177). Отварањем нових простора и ширењем улица, формирана је погодна атмосфера за развој грађанства. Током треће деценије 20. века трговци, занатлије, интелектуалци и старе градске породице градили су раскошне, пространије и удобније куће, а на улицама се чуо лесковачки говор – „јужноморавска варијанта призренско-тимочког дијалекта” (Шимунец, Ниношевић, Трајковић, 2014: 14–20). Јавни простор постао је стециште друштвених дешавања и размена идеја, па су тиме и жене добиле простор за самоисказивање, освајајући постепено јавну сферу и напуштајући приватну, која се традиционално сматрала женском.

Читав друштвени развој међуратног Лесковца забележен је у најреномиранијем локалном часопису тог времена, чији је пун назив *Лесковачки гласник: лист за трговину, занате, пољопривреду, просвету и друштвени живот*.² У време када је женско питање,

² *Лесковачки гласник* је излазио од од 30. октобра 1921. до 22. марта 1941. године, једном недељно или по потреби. Писан је ћириличним писмом. Оснивач и покретач часописа био је индустријалац Милан К. Илић, који је финансирао издавање из сопствених средстава. Уређивачки одбор чинили су: Сретен Динић, Стојан Биволаревић, Јеротије Новитовић, Љуба Алексића и Ж. Д. Обреновић. Од 1923. године, издавање часописа прелази под управу *Лесковачке трговачке омладине*, која га је преузела као свој орган (Драговић, 1956: 182;

под којим подразумевамо изједначавање жена у правима са мушкарцима у свим аспектима друштвеног живота (Stefanović, 2000: 2), постајало све важнија тема друштвеног и политичког живота, *Лесковачки гласник* је, објављивањем медијских садржаја који су одражавали ставове локалне заједнице и шире друштвено поимање о женском питању, подстицао јавну дискусију на ову тему. На основу текстова *Лесковачког гласника* може се закључити да се Лесковчанка међуратног доба, нашавши се на размеђи традиције и модернизације, суочавала са либералним идејама Западне Европе, истовремено подвргнута осуди околине, будући да су оријентални дух вароши и традиционалне норме опстајали.

Општи циљ научног истраживања је истражити начин на који је репрезентовано женско питање у часопису *Лесковачки гласник*, стављајући дискурс часописа у друштвени и историјски контекст. Специфичним циљевима утврђено је у којој мери је женско питање било заступљено у текстовима часописа, да ли су жене стереотипно репрезентоване у текстовима и на који начин је то учињено. У специфичне циљеве убрајамо и утврђивање у каквој су вези женско питање, културни, историјски и политички контекст географског подручја, као и да ли је у питању позитиван, негативан или неутрални контекст извештавања. У том циљу примењена је општенаучна метода, а за анализу текстова квалитативна анализа садржаја, којом се проучавају значења, поруке, мотиви и сврха писаног садржаја, као и начина на који је нешто или неко представљен (Vešić, 2019: 287). Квалитативном анализом испитан је и тип примењених стереотипа, који се, према Републичкој радиодифузној агенцији Републике Србије деле на отворене, прикривене и изазване (Републичка радиодифузна агенција, 2014: 7). Обим заступљености женског питања у текстовима *Лесковачког гласника* утврђен је применом квантитативне методе, чија је прецизна категоризација налаза, допринела поузданости квалитативне анализе.

Теоријски оквир рада обухватио је родне теорије и теорије репрезентације у историјско-културном контексту. Према Стјуарту Холу (Stuart Hall), теоретичару културе, термин „репрезентација” подразумева представити, приказати или понудити приказ нечега. Репрезентација се односи на процес додељивања значења нечему, путем медија, као што су слике, екран или речи на страници (Hall, 1997a: 15).

Медији нису само једноставни трансмитери стварности која постоји изван њих, већ њени медијатори (посредници) (Milivojević, 2001). „Репрезентација рода у културним производима и медијима, пре свега стереотипно приказивање жена, тема је која заокупља

Димитријевић, 1983: 423). Овај прелазак је био резултат пријатељског споразума између власника Тихомира Илића и Трговачко-индустрijског удружења (Антић, 2015: 166).

теоретичаре од средине 20. века” (Vujić, 2016: 97). „Упорно представљање жена и мушкараца на одређене начине, временом постане норма, што доводи до родне неравноправности” (Sola, 2009: 29).

Географска средина има значајан утицај на историјске токове, миграције становништва, локацију насеља и етничке поделе, што касније обликује психички живот људи и њихове индивидуалне особине (Цвијић, 1922: 241). Зато смо се у контексту рада послужили термином који је увела Ејдријен Рич (Adrienne Rich), а то је „политика лоцирања”, којим је указала на чињеницу да свака жена заузима одређено место на географској мапи које је истовремено и место у историји и да је у анализи било какве тврдње важно запитати се када, где и под којим околностима је она валидна (1984). Узимајући у обзир географско подручје и његову културну разноликост са историјском епохом која се у раду анализирала, приказали смо друштвено-политички контекст истраживања, са акцентом на положај жена у међуратном Лесковцу, на борбе појединих Лесковчанки у жељи да допринесу друштву, учествују у јавном животу и да се правно изједначе са мушкарцима, као и на начин на који је читава ова проблематика репрезентована у локалном недељнику.

Тема дисертације одабрана је из разлога што је родна равноправност актуелна тема у данашњој светској политици услед оживљавања традиционалних патријархалних институција у многим деловима света. Због тога је деконструкција сваке појаве која у себи крије стереотипност нарочито потребна. Лесковац међуратног доба је у досадашњим истраживањима углавном проучаван у контексту развоја индустријализације, занемарујући женско питање, за које је подједнако важан његов медијски аспект. Стога би резултати истраживања у дисертацији могли допринети бољем разумевању медијске репрезентације женског питања тог времена и омогућити даља истраживања. Допринос дисертације је и истраживање локалне историје, који је, уједно, допринос истраживањима у контексту националне историје.

Докторска дисертација се састоји од седам поглавља. Након *Увода* је поглавље које носи наслов *Женско питање и феминизам*, у коме је дат кратак осврт на женско питање кроз историју и корене феминистичких теорија, као и најзначајнија дешавања и теоријски постулати четири таласа у развоју феминизма. Треће поглавље носи наслов *Репрезентација и дискурзивна моћ медија*, у којем се, након објашњења појма репрезентације као конструкције значења, анализа преусмерава на репрезентацију у медијском простору и репрезентацију рода у медијима, из чега се као закључак намеће да

су дискурс и медији важни конструкти друштвене реалности. Четврто поглавље чини *Друштвено-историјски контекст истраживања*, са посебним освртом на Лесковац међуратног доба, уз разматрање услова за женску еманципацију, као и потпоглавље *Претходна истраживања*.

Пето поглавље посвећено је методолошком оквиру, са предметом и постављеним циљевима истраживања, истраживачким питањима и корпусом истраживања. У оквиру потпоглавља *Истраживачке методе* детаљно су представљена два аналитичка приступа примењена у истраживању – квалитативна и квантитативна метода – њихове специфичности, предности и међусобне разлике. Шесто поглавље чине резултати истраживања, обухваћени посебним одељцима, који чине анализу текстова у часопису *Лесковачки гласник* на тему женског питања у складу са истраживачким питањима и циљевима, као и потпоглавља *Међузависност женског питања и друштвено-историјских околности* и *Друштвена и научна оправданост истраживања и његова ограничења*. Седмо поглавље чини *Закључак*. Дисертација садржи и *Литературу*, а у оквиру ње: *Штампу*, *Необјављене изворе*, *Објављене изворе*, *Библиографију*, *Прилог 1*, *Прилог 2*, *Прилог 3*, као и *Биографију* ауторке рада.

2. ЖЕНСКО ПИТАЊЕ И ФЕМИНИЗАМ

Током историје, жене су се суочавале са бројним ограничењима у друштвеном, економском и политичком животу, стога борба жена за своја права заузима важно место у друштвено-политичким кретањима. Појмови женско питање и феминизам суштински су повезани и међусобно се преплићу, али носе различите контексте и значења. Под појмом женско питање у раду подразумевамо:

„[...] питање женског права гласа, али и реформисања анахроног положаја жена у законодавству, заштите женске радне снаге с обзиром на њен 'природни позив', изједначења полова на професионалном плану, 'једнаког морала' за мушкарце и жене и једнаких услова васпитања деце оба пола у кући и школи” (Stefanović, 2000: 2).

Као што можемо закључити на основу дефиниције, овај појам се односи на друштвена, политичка, економска и културна питања која се тичу жена и њихових права.

У историјском и историографском смислу, појмови попут женског питања, женског покрета и еманципације жена припадају историји феминизма 19. и 20. века. У речнику *Роберт* из 1837. године појам феминизам се описује као учење које тежи проширењу улоге жена у друштву и њихових права (Јарић, Радовић, 2011: 56). Прва самопроглашена феминисткиња била је Ибертина Оклер (Hubertine Auclert), заступница права гласа жена у Француској. Она се почетком 1882. године послужила тим термином у свом дневнику *Грађанка*, како би описала себе и своје сараднице. Овај израз постао је уобичајен након расправа у француским новинама и првог феминистичког конгреса одржаног у Паризу 1892. године. До краја 19. века израз феминизам проширио се из Француске у Велику Британију и даље у друге европске земље, доспевши почетком 20. века до Латинске Америке и Сједињених Америчких Држава (Ofen, 2000: 41).

Овен Фис (Owen Fiss) подвлачи да феминизам представља скуп идеја и уверења, интегрисаних у шире политичке и друштвене токове, са циљем постизања већег степена равноправности жена. Феминизам је доминантна идеологија овог покрета, која, не само што обликује његове циљеве и деловање, већ је истовремено и под утицајем самог покрета. „Женска борба усмерена је на постизање потпуне равноправности у свим сферама друштвеног живота, примењујући различите методе и приступе у настојању да то оствари” (Fiss: 1994: 413).

Адријана Захаријевић објашњава феминизам као

„[...] мрежу теоријских позиција, полазну тачку у разматрању феномена који се и не морају тицати жена, појмовни оквир, скуп различитих (понекад изразито креативних, понекад тескобно архиварских) активности чији је циљ постепено положење у којем се жене данас налазе, а неретко и покушај да се историја прочита другачије” (Zaharijević, 2008a: 368).

Карен Офен (Karen Offen) указује на културно и конотативно варирање термина феминизам кроз историју. Историја феминизма се од средине 19. века преплиће са либерализмом, национализмом, социјализмом и свим осталим иновативним друштвеним и политичким струјама тога доба; уско је повезан са појавом националних држава и радничких удружења. Стога Офен дефинише феминизам као „термин који се односи на опсежан критички одговор на намерно и систематско подређивање жена као групе од стране мушкараца као групе, у оквиру датог културног окружења” (2000: 42). Офен је, приступајући термину феминизам кроз призму компаративне историјске перспективе, указала на међусобну условљеност феминистичког деловања и политичке климе у одређеном историјском тренутку (1988: 120). Бел Хукс (Bell Hooks)³ истиче да се женска субординација не може посматрати универзално, већ да је у теоријском промишљању феминизма важно узети у обзир расну и класну припадност жена.

„Белкиње које доминирају феминистичким дискурсом и које највећим делом стварају и артикулишу феминистичку теорију имају врло мало или нимало свести о белачкој превласти, о психолошком утицају класе, о сопственом политичком статусу унутар расистичке, сексистичке, капиталистичке државе” (Hooks, 1984: 8).

На овај начин истиче се важност сталног преиспитивања феминистичких теорија, које не би требало да буду статичне и догматске, већ динамичне и отворене за различите перспективе и искуства жена.

Феминизам је вишеслојан и интердисциплинарни концепт и нема јединствену дефиницију. Подразумева различите теорије и праксе у циљу превазилажења родне неравноправности, које су се мењале у зависности од времена и простора. Према Захаријевић, почеци феминизма садрже обресе будуће историје, „а то је историја сталних

³ Право име ове теоретичарке је Глорија Цин Воткинс, позната под псеудонимом Бел Хукс, која је изабрала да своје име и презиме пише малим словима (Торбица, 2015: 195).

успона и падова [...] конструисања нових поредака и деконструисања постојећих [...] спорова међу самим женама које су градиле феминизам широм света у последња три столећа” (2008a: 369).

Жунић истиче да феминизам почива на три основне идеје: залагање за родну равноправност, усмереност на концепт рода као централну тему и наглашавање значаја конкретних женских искустава. Феминистичка теорија и методологија заснивају се на два кључна становишта – да су жене у неповољнијем положају због свог пола и да је тај положај могуће и потребно изменити (Žunić: 2013: 9).

Кети Деј (Katy Day) и Ребека Реј (Rebecca Ray) негирају границе феминизма, истичући суштинску флуидност ове појаве, с обзиром на промењивост форми патријархата и родних односа. Ове ауторке сматрају да би свака генерација феминисткиња требало да пронађе свој начин исказивања, јер „постоји и опасност да било какво трагање за ’феминистичком чистоћом’, уместо да се прихвате фрагментарни облици феминистичке теорије и активизма, затвори феминистичке дебате и искључи одређене гласове” (Day & Gray, 2018: 123).

На основу свега наведеног, можемо закључити да је феминизам друштвени и политички покрет који се залаже за једнакост права жена у свим аспектима живота. У том циљу, нужна је борба против патријархалних структура, које представљају корене женске дискриминације. Женско питање је суштинска тема унутар феминистичког покрета, али постоји разлика између ова два појма. Према речима Симоновић, феминистичка истраживања концентрисана су на роду, моћи и одликује их становиште да истраживање женског питања треба да допринесе побољшању положаја жена у друштву:

„Укратко, феминистичко истраживање је осетљиво на питање женских живота и обраћа пажњу на утицај спољашњег света, знања, друштвеног и културног контекста који обликује женско искуство. Централно место у феминистичком истраживању је откривање информација и чињеница о позицији жена те практична примена тих информација према промени социјалне позиције жена” (Simonović, 2010: 178–179).

Рич истиче: „Ми (жене) нисмо ’женско питање’ [...] ми смо жене које постављају питања” (1984: 216). На основу тога, можемо закључити да, док се женско питање односи на правни статус жене у друштву на конкретном примеру у датом историјском тренутку и простору, феминизам је шири друштвени покрет и теоријски приступ који се бави ширим друштвеним проблемима који обликују женско искуство, а којем је женско питање

полазна тачка. На тај начин феминизам теоријски уобличава женско питање и омогућава његово решавање у пракси.

Дајана Пери (Diana Parry), Кори Џонсон (Corey Johnson) и Фејт-Ен Ваглер (Faith-Anne Wagler) истичу да је основни циљ феминизма, без обзира на културни контекст или историјски период, промена патријархалне културе и друштва. Развој феминистичких теоријских перспектива сликовито објашњавају следећим речима:

„Визуелна слика великог таласа који долази и удара обалу представља утицај феминистичке науке. Након што стигне на обалу, овај талас се затим повлачи, прикупљајући воду, и поново се враћа – симболизујући начин на који се нове идеје и предлози укључују у претходне доприносе” (Parry, Johnson, & Wagler, 2018: 2).

Имајући у виду слојевитост феминизма у друштвеном, културном и практичном погледу, развој феминистичке мисли довео је до постављања читавог низа теорија којима се покушавају објаснити родне неједнакости и предлажу начини за њихово превазилажење. Историја феминизма подељена је на таласе, захваљујући којима је омогућена правилна систематизација теоријских појмова и активности усмерених ка променама у родним односима, што доприноси бољем разумевању веза између „друштвено-историјског контекста и кретања у којем се поједини талас јавља. Разграничење се односи и на тематску различитост, односно на главна питања и теме које доминирају првим, другим или трећим таласом” (Milojević, 2011a: 27–28).

Међутим, ради разумевања узрока женске подређености, осврнућемо се накратко на женско питање кроз историју, као и на најважније феминистичке гласове пре званичног почетка првог таласа феминизма. Говори о женском подређеном положају у односу на мушкарце постојали су одувек, али су били ретки и изоловани, те никада нису били предмет систематичне анализе, чак и када су их разматрали утицајни појединци. Разлог томе лежи у женској искључености из света образовања и знања, што је представљало значајну препреку у организовању борбе за бољи друштвени статус (Вок, 2005). Како се временом развијао феминистички дискурс, могућност за озбиљније разматрање и креирање покрета за права жена постала је стварност.

2.1. Женско питање кроз историју

Историја бележи да су жене у правном погледу биле маргинализоване и ограничене, осим када су, у одређеним околностима, добијале права повезана са приватном сфером и породичним дужностима. За разлику од других жена у старом свету, жене Старог Египта су правно биле скоро изједначене са мушкарцима. Уживале су пуну правну и пословну способност, могле су самостално закључивати послове, имале су право својине и право да буду владарке. Без обзира на то, ни у једном материјалном извору се не помиње звање писарке (Жунић, 2016: 64; Krstec, 2008: 58).

У античкој Грчкој пол је имао пресудну улогу у друштву, посебно у одређивању статуса особе као пуноправног грађанина. Премда је било изузетака у другим деловима Грчке, нарочито у каснијем хеленистичком периоду, за већину слободних грчких девојака, постати одраслом особом било је могуће само ступањем у брак. Од друге половине 7. века пре нове ере, када је започео процес урбанизације, женама је припало место углавном у приватној сфери живота, док су мушкарци доминирали у јавном животу. Жене су биле усмерене на активности унутар домаћинства, а само су сиромашне жене биле приморане да проводе време изван дома, ради обављања послова у пољопривреди или као продавачице (Вернан, 2007: 96).

Традиција у којој жене припадају приватном, а мушкарци јавном простору настављена је и у римско доба. Тада су жене имале права као кћерке (кћерке су, као и њихова браћа, имале право на наслеђе) сестре и супруге, али им није била призната равноправност са мушкарцима. Жене су до стицања пунолетства имале своје старатеље, који су у њиховом животу играли важну улогу. Тудори су били присутни у случајевима када би одрасла жена излазила из куће и давали су одобрење за све правне послове повезане са располагањем њеном имовином. У таквом окружењу, организовано образовање за жене било је недостижно (Жунић, 2016: 64; Krstec, 2008: 59).

Симон де Бовоар (Simon de Beauvoir), француска феминисткиња, истиче да је у средњем веку хришћанство и његова идеологија наставило са праксом субординације жена. Изузетак су чиниле германске области, у чијим су обичајима жене биле потчињене, али су и имале извесна права. Прељуба се кажњавала и то строго, а брак је био моногаман. Жена је у ратно време пратила свог мужа и одлазила у битку. Током каснијих векова видљиве су незнатне промене у односу јавне културе према жени, као што је случај од времена појаве „куртоазне љубави” у 12. веку, када се уздигао култ Девице Марије, који је

донекле променио поглед на жену у средњем веку. Ипак, током феудализма положај жена био је прилично непредвидив, услед неодређености закона и конфузије између суверенитета и својине, као и јавних и приватних права. У периоду од 15. до 19. века, положај жена у правном смислу се није значајно променио, јер су жене и даље биле подређене мушкарцима, са ограниченим правима и могућностима за еманципацију (Beauvoir, 1953: 123–127).

Ипак, извесне промене у друштву од 18. века довеле су до актуелизације женског питања и његовог изношења на јавну сцену. Образовани људи су се супротстављали феудалној друштвеној структури и привилегијама владајуће класе (краљ, црква и племство) заснованој на наслеђу. Започело је доба просветитељства, када је и потреба за јавним говорењем о проблему друштвене и политичке инфериорности жена постала неизбежна. Образовани људи просветитељства представљали су незадовољство „нове и нарастајуће средње класе која жуди за напретком” (Obrenić, 2008: 29). Ово ће доба, уједно, бити кључно за развој феминистичког дискурса.

Пре појаве феминизма и жена декларисаних као феминисткиње, постојао је мали број образованих жена, које су се истакле својом самосталношћу и самосвешћу. Једна од таквих жена била је Кристина де Пизан (Christine de Pizan) из 15. века, која је образовање стекла у манастиру. Она је у свом делу *Град жена* (франц. *Le Livre de la Cité des Dames*) изразила револуционаран став о равноправности жена са мушкарцем у физичком, менталном и духовном погледу. Истакла је значај просвећивања за жене и потрудила се да разбије традиционалне стереотипе који су ограничавали женску улогу у друштву (Bok, 2005: 26–27; Krstec, 2008: 61).

У 17. веку, Мари де Гурне (Marie de Gournay) бавила се темом женске дискриминације у својим делима *Равноправност мушкараца и жена* (франц. *Égalité des hommes et des femmes*) и *Женски приговор* (франц. *Grief des dames*). Одбацила је тврдње о природној инфериорности жена и истакла једнакост полова у свим аспектима осим у физичким разликама. Приметила је да иза ових тврдњи стоји страх мушкараца од признавања интелектуалне моћи жена. Поред ње, и енглеска списатељица Мери Астел (Mary Astell) залагала се за просвећивање жена, истичући важност оснивања високих школа и колеџа за жене (Karapetrović, 2007: 24–25; Krstec, 2008: 62).

До значајног помака у развоју феминистичког дискурса долази у 18. веку, у доба Француске револуције, када су 1789. године жене трећег сталежа упутиле француском краљу петицију, која представља прву документовану формулацију у којој су жене

тражиле право на образовање и рад. Затим су уследila два значајна текста у историји феминистичке мисли: *Декларација о правима жене и грађанке* (енгл. *Declaration of Rights of Women of the Women-Citizen*) Олимпије де Гуж (Olympia de Gouges), настала 1791. године, и *Одбрана права жена* (енгл. *Vindication of the Rights of Woman: with strictures on political and moral subjects*) Мери Вулстонкрафт (Mary Wollstonecraft), објављена 1792. године (Vučković, 2016: 14; Ofen, 2000: 75–76).

Олимпија де Гуж, чије је право име Мари Гуж, била је списатељица која је оспорила конвенционална питања о женама, разводу, правима неударних мајки и сирочади, све до питања аболитионизма. Она наводи да се жена рађа слободна и да је једнака са мушкарцем у правима; закони треба да одражавају општу вољу грађана, што значи да и жене и мушкарци, као равноправни чланови друштва, морају учествовати у њиховом доношењу – било посредно или преко изабраних представника. Мушкарци и жене, како она подвлачи, морају бити „једнаки пред законом, морају бити једнако квалификовани за све почасте, позиције и јавне функције у складу са својим капацитетом и без других разлика осим оних које се тичу њихових врлина и талената (De Gouges, 1791: para 6). Олимпија де Гуж је 1793. године због своје политичке активности погубљена, а сматра се првом феминисткињом која је од модерне државе захтевала да жене добију иста политичка права која су мушкарцима била загарантована (Duhaček, 2011: 86).

Мери Вулстонкрафт је у свом делу *Одбрана права жена* нагласила да су политичка права природна права, заснована на заједничком поседовању разума, те је неправедно свако потчињавање жена. Ауторка је, уз то, као један од првих захтева навела једнак приступ образовању за жене (Krstec, 2008: 62).

„Женама се упућују најоштрији сарказми, и подсмевају им се што понављају 'низ напамет научених фраза', иако од тога нема ништа природније, ако узмемо у обзир њихово образовање, и то да је њихова 'највећа част у томе да се без расправљања потчињавају' – вољи мушкарца” (Wollstonecraft, 1994: 151).

Иако су по завршетку револуције жене остале без политичких права, једна од најзначајнијих тековина Француске револуције био је *Закон о разводу брака* из 1792. године, којим је омогућен развод у случајевима обостраног споразума, захтева једног супружника или у случајевима осуде за нечасно дело, озбиљне увреде, душевне болести, напуштања и др. (Zaharijević, 2008a: 372; Miladinović, 2008: 71). Ове чињенице указују на

постепени развој свести о субординираности жена и њиховом незавидном положају у друштву, утирући пут даљим променама.

2.1.1. Први талас феминизма – суфрашизам

Први талас феминизма обично се сматра периодом који је трајао од средине 19. века све до постизања гласачког права за жене (оквирно до завршетка Првог светског рата). У литератури је познат по називу *суфрашизам* (енгл. *suffrage* – право гласа), с обзиром на то да је право гласа био главни циљ овог историјског периода. Био је својеврсна реакција на патријархалне друштвене структуре које су женама ускраћивале приступ образовању, имовини и политичкој партиципацији, а одликује се масовношћу, чиме се разликује од свих претходних говора о женском питању (Нинчетовић, 2022: 3–6; Торбица, 2015: 30).

Према званичној историји, први талас је почео 1848. године, када су се америчке боркиње за женска права окупиле у граду Сенека Фолс, у држави Њујорк, који се од тада сматра колевком феминизма. На конвенцији у граду Сенека Фолс усвојена је тзв. *Декларација о осећањима*, која је била инспирисана *Декларацијом независности Сједињених Америчких Држава*, документом који је био дело искључиво мушкараца. У овој *Декларацији* указано је на неправде које су жене трпеле од мушкараца, а борба је постала интензивнија учешћем у покрету против ропства. Борба за укидање ропства проширила се и на захтев за признавање грађанских права жена (Роров-Момчиновић, 2021: 238; Holst, 2013: 56).

У Великој Британији прве половине 19. века политичку олакшицу женске борбе за право гласа представљала је чињеница да се она одвијала у оквиру борбе за право гласа свих грађана⁴. Сиромашнији слојеви становништва, посебно радничка класа, борили су се за учешће у политичким одлукама како би окончали систем у коме је политичка моћ резервисана за богате и образоване. У овој борби, енглеске раднице подржавале су своје

⁴ Принцип општег права гласа примењен је први пут у Француској 1848. године и означава да се државне функције више не наслеђују, већ се приступање њима осигурава на основу једнакости и учешћа грађана. Принцип општег права гласа је изричито отклонио вишевековне феудалне привилегије, утемељујући политичку једнакост. Ипак, Францускиње су добиле право гласа тек 1945. године (Bovour, 1982: 173; Манолов, 2021: 29).

супруге, а потом су 1867. године формирале и прво удружење сифражеткиња – жена које су се залагале за женско право гласа (Markov, 2001: 10).

Од мушкараца који су у то време јавно заступали идеју о проширењу политичких права на жене, најпознатији је био Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill)⁵, британски филозоф, заступник либерализма и посланик⁶ (Бјелица, Јевтовић, 2006: 73). Он је 1867. године у Дому комуна истакао:

„Али, није нужно тако далеко ићи, да би се доказало да жене треба да имају право гласа. Кад би било право, као што је неправдо, да оне буду потчињен сталеж, сведен на домаће послове, а потчињен домаћој власти, њима не би мање требала она заштита, коју даје право гласа; а та заштита требала би им, да би се осигурале противу злоупотреба власти којој би потчињене биле. Мушкињу, као и женскињу, не требају политична права, да би могли владати, него да се над њима не би владало” (Mil, 1876: 67).

Џон Стјуарт Мил, у сарадњи са својом супругом Херијет Тејлор Мил (Harriet Taylor Mill), аутор је чувеног есеја *Потчињеност жена* (енгл. *The Subjection of Women*) из 1869. године, у којем износи своје аргументе против вишевековне патријархалне потчињености жена, коју су одобравали и подржавали законски системи тог времена. Мил сматра да је ова институционализована неправда основна препрека људском прогресу, јер спречава друштво да се ослободи застарелих дистинкција заснованих на полу, које не само да угрожавају права жена, већ и онемогућавају друштвени и економски напредак. Посебну пажњу у свом делу посвећују питању женског права гласа. Тејлор Мил је указала на противречност тврдње о „универзалном” праву гласа, док је половини човечанства оно и даље ускраћено. „Тврдити да је учешће у управљању право свих, а захтевати га само за један део – наиме, део ком припада онај који захтев поставља – значи одрицање и од самог привида начела” (Taylor Mil, 1995: 41).

Овим аргументом, Тејлор Мил је указала на дубоке друштвене и политичке неједнакости које су у то време постојале и које су биле узроковане вековном

⁵ Џон Стјуарт Мил се у свом делу *О слободи* из 1859. године бавио, између осталог, слободом штампе. Становишта је да друштво и држава не могу достићи истинску слободу, уколико је не уживају појединци. Интервенција државе у ограничењу слободе појединца оправдана је само уколико он свесно или несвесно угрожава другог. Исказивање личних ставова и мишљења не доводи до угрожавања права других људи, те је, по њему, неопходно да слобода мишљења, говора и штампе буде потпуно неограничена (Бјелица, Јевтовић, 2006: 73).

⁶ О женском питању 19. века писали су и социјалистички мислиоци 19. века, као што је Аугуст Бебел (August Bebel), аутор дела *Жена у прошлости, садашњости и будућности*, издатог 1885. године, где истиче да је кроз историју радничка класа ретко била свесна сопствене потчињености. Жене су, по његовом мишљењу, биле још мање тога свесне, јер су већ биле изложене великом степену подређености (видети више у: Bebel, A. (1885). *Woman in the Past, Present and Future*. London: The Modern Press).

искљученошћу жена из јавног живота. Она је изнела оштре критике на рачун друштвених норми које сматрају материнство неспојивим са активним и јавним животом жена, речју: „Не постоји никакав инхерентни разлог или нужност да жене добровољно одаберу да посвете свој живот једној телесној функцији и њеним последицама” (Tejlor Mil, 1995: 47). Тиме је указано на неправедност патријархалног система којим се улога жене ограничава на биолошке и репродуктивне функције.

Први правни феминистички успеси првог таласа били су: једнако право наслеђивања женској деци, остварено 1854. године у Норвешкој, а 1863. године право бављења привредном делатношћу равноправно са мушкарцима женама старијим од 25 година. Године 1857. у Великој Британији донет је *Закон о брачним узроцима* (енгл. *Matrimonial Causes Act*), мада, према одредбама тог закона, мушкарци и жене нису били једнаки. Мушкарци су имали право на развод ако су успели да докажу прељубу, док је жена могла да добије развод само ако би прељуба била удружена са озбиљнијим прекршајима као што су насиље, инцест или содомија (Нинчетовић, 2022: 11; Holst, 2013: 58–59).

Године 1863. женама је дозвољено студирање на Универзитету у Цириху, а на Кембрицу и Оксфорду седамдесетих година. У Норвешкој су удате жене добиле право на студирање 1884. године, а 1888. године право на полагање матуре – опште право гласа добиле су 1913. године (Krstec, 2008: 64; Holst, 2013: 58–59).

Прво неограничено право гласа добиле су жене Новог Зеланда 1893. године. Јужна Аустралија била је прва земља која је женама омогућила опште право гласа и право да буду заступљене у парламенту 1894. године. Године 1902. све државе Аустралије омогућиле су женама право гласа на федералним изборима, али су овим правима изостављене аборицинске жене. Финска је 1906. године постала прва европска земља која је женама доделила право гласа, као и право да буду изабране на изборима. Такође, Финска је имала прве жене чланице парламента у свету (Жунић, 2016: 82).

Ови успеси били су последица све већег утицаја женских организација које су прелазиле националне границе. Први скуп на међународном нивоу посвећен женским правима одржан је у Паризу 1878. године. Иако право гласа за жене тада није било на дневном реду, био је то важан корак у организацији феминистичког покрета. Године 1882. америчке сифражеткиње, Елизабет Кејди Стентон (Elizabeth Cady Stanton) и Сузан Браунел Ентони (Susan Brownell Anthony) су током посете Европи дошле на идеју за формирање организације *Међународни женски савет* (енгл. *International Council of*

Women). Под њиховим руководством се већ налазило *Национално удружење за право гласа жена* (енгл. *National Woman Suffrage Association*) које је 1888. године организовало оснивачки састанак *Међународног женског савета*. На овај начин женско питање је интернационализовано (Ofen, 2000: 174–182).

После Првог светског рата многе земље су женама загарантовале право гласа, попут Аустрије, Немачке, Шпаније, Литваније, Луксембурга, Холандије, Естоније, Чешке, Пољске и Русије, док је Швајцарска била једна од последњих држава која је женама признала ово право (1971) (Markov, 2001: 16; Торбица, 2015: 31).

У идеолошком смислу, током првог таласа, феминистички покрет се поделио на две оријентације: грађански и раднички женски покрет. Грађански женски покрет је, с једне стране, био либералан и дефинисан као феминизам једнакости, јер су се припаднице ове фракције бориле да се жене у правима изједначе са мушкарцима (Holst, 2013: 57). Овој фракцији припадале су жене „класне и расне елите, које су биле мишљења да је разлика међу родовима мала и да је могуће и пожељно различитим мерама ову разлику смањити култивисањем женског ума путем образовања” (Milojević, 2011a: 30–31).

На супротној страни налазила се друга фракција, феминизам различитости, жене које су се бориле за вредновање женских традиционалних особина, попут одговорности, осећајности, пристојности, итд., сматрајући да би женски покрет требало да се избори за признање вредности „специфично женског искуства и доприноса које пружају као мајке, домаћице, у културном и организационом друштву” (Holst, 2013: 57).

Сасвим различиту оријентацију чинио је женски раднички покрет, чија је борба била усмерена и против доминирања мушкараца у синдикатима и против грађанског женског покрета. Иако се став жена ове оријентације поклапао са мушкарцима у критици капиталистичког система, истицало се да су жене у капитализму изложене двострукој неправди. Не само да су, као и мушкарци из радничке класе, морале да „продају своју радну снагу, већ су жене радиле и за најниже плате и под најгорим условима” (Holst, 2013).

Све узевши у обзир, први талас феминизма је донео значајне победе феминисткињама, попут права гласа, права на образовање и боље услове рада. У овој фази је било најважније постизање једнакости са мушкарцима у јавном животу (Gavrić, Ždralović, 2019: 23). У идеолошком смислу се још увек није улазило у сферу изједначавања улога између полова, нити замене улога, већ се настојало радити на ослобођењу жена од потчињености, наметнуте биолошким разликама. Истицао се

индивидуализам и развијањем свести о самосталности и независности код жена, означавајући трансформацију од њене пасивне и периферне улоге у друштву ка активној. Фокус је био на „промени родних односа, и то побољшањем положаја жена у економском, социјалном, политичком и културном смислу, како у односу на њихову дотадашњу ситуацију, тако и у односу на мушкарце” (Вок, 2005: 188). Почетна фаза феминизма је, дакле, била кључна у постављању основа за даље напредовање у борби за права жена, усмеравајући пажњу на њихову ослобођеност од друштвених и биолошких ограничења и омогућавајући им да преузму активнију улогу у друштвеном животу.

2.1.2. Други талас феминизма – „лично је политичко”

После Првог светског рата, послератна политика је женама оних земаља које су им признале право гласа указивала да су ту привилегију стекле јер су мајке или супруге палих војника. У Немачкој, жене које нису желеле напустити своје послове након рата биле су јавно осуђиване, док су у Италији биле представљене као проститутке. Било је случајева да су женама укидане радне привилегије услед наводне неспособности, а истовремено је на државном нивоу величана улога мајке и супруге (Zaharijević, 2008a: 397). Политички конзервативизам, јавни дискурс о опадању националне популације и притисак на жене да се врате традиционалним родним улогама као мајке и домаћице наставили су се и након Другог светског рата – период, који су феминистички кругови западних земаља назвали „конзервативним педесетим” (Milojević, 2011a: 31). Постојању оваквих појава доприносило је то што феминизам није у идеолошком и теоријском смислу био монолитна конструкција. Појам феминизам је након Првог светског рата и делимичног добијања права гласа за жене, означавао „скупено, антидемократско и заиста буржоаско стање духа, које је са собом носило незахвално понављање старих тегоба које је већ требало заборавити” (Riley, 1988: 59).

Завршетак првог таласа феминизма и почетак новог доба феминистичке мисли обележава књига *Други пол* (енгл. *The Second Sex*) Симон де Бовоар, објављена 1949. године (Gavrić, Ždralović, 2019: 25). Ова теоретичарка је постала позната по својој реченици да се жена не рађа као жена, већ да она то постаје временом, имплицирајући тиме друштвену конструисаност пола. Главну тематску окосницу на којој Бовоар заснива своју теорију чини категорија Другог, у коју смешта жену и на основу чега објашњава подјармљеност жене у друштву кроз историју. Мушкарац је, према Бовоар, независан и

аутономан, док за жену то није случај. „Она се детерминише и разликује од мушкарца, а не он у односу на њу – она је небитно према битном. Он је Субјект, Апсолут; она је Други” (Bovoar, 1982: 12).

Како наводи Захаријевић, Бовоар је феминистичкој теорији оставила три основна принципа за даљу теоријску надградњу: постоји суштинска и непобитна разлика између жена и мушкараца; *женско* није само по себи вредно или безвредно, већ су га историја, култура и друштво таквим учинили; *жена*, као и *мушкарац* су карактеристике наметнуте и прихваћене у друштву, те представљају „’родни оквир’ у који се свака особа уклапа са мање или више успеха” (2008а: 400). Бовоар сматра да је слобода жене спутана због улоге у одгајању и репродукцији, зато је истицала да жена није дефинисана искључиво својом материцом и да је могуће живети и изван репродуктивне улоге. Захваљујући овим теоријским промишљањима, жене су почеле да доводе у питање мушку доминацију у браку због сопствене економске зависности и улоге у репродукцији. Дошло се до закључка да права једнакост у браку остаје илузорна све док је економска одговорност на мушкарцима (Vasiljević, 2008: 109–110).

Четрнаест година након издавања књиге *Други пол*, још једна феминистичка теоретичарка је покренула питање ограничавајућих фактора у друштву са којима се сусреће типична жена средње класе, али овога пута у контексту америчког друштва. Реч је о Бети Фридан (Betty Friedan). У својој књизи *Мистика женског* (енгл. *The Feminine Mystique*) она пише:

„Проблем је лежао закопан, неизговорен, годинама у мислима америчких жена. Било је то чудно комешање, осећај незадовољства, чежња коју су жене трпеле средином двадесетог века у Сједињеним државама. Свака супруга из предграђа борила се са тим сама. Док је намештала кревете, куповала намирнице, слагала материјале за навлаке, јела сендвиче са кикирики путером са својом децом, возила извиђаче и девојчице из Brownies-а, лежала ноћу поред свог мужа – плашећи се да и у себи постави питање – ’Да ли је то све?’” (Friedan, 1963: 15).

Истичући неопходност да се целокупно друштво суочи са чињеницом да многе жене желе нешто више од улоге супруге, мајке и домаћице, назвала је овај феномен „проблемом без имена” (Friedan, 1974: 27). Фридан је била оснивачица *Националне организације за жене* (енгл. *National Organization for Woman*), која је покренула „питање неплаћеног рада жена домаћица и њиховог пензионог осигурања, а у покрету се такође увиђа како се кроз рекламну и другу индустрију забаве жена редукује на сексуални

симбол што је чини изложеном различитим облицима сексуализираног насиља” (Popov-Momčinović, 2021: 242). У разним америчким колумнама, чланцима и књигама стручњаци из различитих области су писали како жена треба да се оствари у улози мајке и супруге, како да се дочепа мушкарца и задржи га. Било је савета о дојењу, како да се жене носе са пубертетом код деце, као и бројних упутстава из сфере вођења домаћинства. Резултат тога био је да је проценат студенткиња на америчким колеџима крајем педесетих година опао, а све је био чешћи пример девојака које су се удавале као средњошколке. Како наводи Фридан, „жене су увек изнова могле чути, гласовима традиције и фројдијанске софистерије, да не могу да пожелe бољу судбину од оне која велича њихову женственост” (2010: 216).

Термин други талас је први пут употребила Марша Вајнман Лир (Marsha Weinman Lear) у чланку објављеном у Њу Јорк Тајмсу 1968. године, како би се дефинисала интензивирана активност феминисткиња на западу Европе, у Великој Британији и САД-у (Милојевић, 2011а: 28). Главни мото другог таласа постао је „лично је политичко”, чиме се желело истаћи да „ослобађање жене није само омогућавање њене видљивости у јавном простору, већ и борба за равноправност унутар приватног простора” (Gavrić, Ždralović, 2019: 25).

Током ове фазе феминизма дошло је до појмовног разликовања пола и рода. Роберт Столер (Robert Stoller) је шездесетих година дефинисао пол као биолошку датост, односно као физичке карактеристике особе. Насупрот томе, род се дефинише као друштвена конструкција, која може имати културну и психолошку конотацију (Stoller, 1984: 9). За увођење концепта *род* заслужан је Џон Мани (John Money), који је још 1955. године спровео истраживање на основу којег је закључио да су друштвени и психолошки фактори важнији у формирању сексуалног идентитета него анатомске карактеристике особе. Појам род би значио раздвајање биолошког пола, који обухвата различите физичке карактеристике попут хормонског статуса и генетике, од психосоцијалног осећаја пола. Он је из језичких наука преузео појам род, при чему се природни пол и граматички род не поклапају увек. „Реч род упућује стога на људску креативност у приписивању значења стварности” (Анић, 2011: 39).

Образложењем да женско или мушко понашање нису стриктно условљени биолошким полом, већ да и мушкарци могу усвајати обрасце понашања који се традиционално везују за жене, и обрнуто, постављена је основа за преиспитивање и негирање биолошког детерминизма (Ђорђевић, 2009: 130). Како објашњава Стојковић,

биолошки детерминизам је:

„[...] општа аргументација по којој је свако својство било ког организма у потпуности одређено његовом биологијом, односно природном есенцијом. Примењен на човека, детерминизам би подразумевао свођење сваког аспекта људске специфичности – од физичких својстава до културе, језика, моралности или структуре друштва и обичаја – искључиво на биологију” (Stojković, 2016: 98).

Да би се аргументовало схватање да женама природно припада приватна сфера, током развоја модерног друштва и науке женама су приписиване особине попут неискварености, ирационалности, нестабилности, сентименталности, спонтаности и др., које су биле у нескладу са доминантним поимањем политике. Жене нису представљене као аутентичне личности, већ путем друштвене конструкције рода. Свеукупно, феминизам другог таласа обликовао се у посебну политичку идеологију заузимањем критичког става о дотадашњем друштвеном поретку. „Политички захтеви феминисткиња померају се од 'додавања' жена постојећој политици ка рedefинисању саме идеје политичког, која је до тада почивала на строгој подвојености јавне и приватне сфере” (Pajvančić, Pajvančić, 2011: 283).

Под утицајем феминистичких активности, абортус је седамдесетих година 20. века коначно легализован, што је произвело жестоку дебату између присталица и противника овог права. Они који су се противили абортусу, бранили су се аргументом да је фетус живо биће. Међу присталицама абортуса овај чин је промовисан као основно женско људско право и настале су крилатице, попут: „Абортус није убиство! Нећемо да будемо машине за рађање! Нећемо да рађамо за нацију, државу и цркву! Ми рађамо ако хоћемо, с ким хоћемо и када хоћемо!” (Ležajić, 2008: 77).

Феминизам је током другог таласа постао академско, интердисциплинарно подручје истраживања. Током шездесетих година у САД-у су се на појединим департманима увели први курсеви о субординацији жена, а 1970. године на Универзитету у Сан Дијегу формиране су Женске студије. Све већи број девојака је уписивао универзитете и настављао да се бави професуром и науком, са фокусом на родној неравноправности у својим научним истраживањима (Gavrić, Ždralović, 2019: 28; Popov-Momčinović, 2021: 243).

У контексту другог таласа настао је најзначајнији документ у области унапређења родне равноправности – *CEDAW* (енгл. *Convention on the Elimination of All Forms of*

Discrimination Against Women), познат и као *Међународна повеља женских права* или *Женска конвенција*, усвојена од стране Уједињених нација 1979. године. *CEDAW* дефинише опште и специфичне стандарде родне равноправности, као што су „запошљавање, образовање и насиље над женама. *CEDAW* формулише политику отклањања дискриминације жена и побољшање њиховог положаја *de facto* као обавезу државе” (Dokmanović, 2011: 297).

Упркос постојању правног оквира, закона и конвенција који су се залагали за заштиту права жена, социјална свест о овом питању и даље је била недовољна, што је доприносило продужавању циклуса насиља и дискриминације. Ауторка Кетрин Мекинон (Catharine MacKinnon) бавила се темом сексуалног насиља над женама у различитим сферама живота. Бити жена у савременом свету, значи бити потенцијална жртва сексуалног насиља, једнако као што су потенцијалне жртве насиља одређене националне или расне мањине. Мекинон је описала род и сексуалност као феномене који нису ствар индивидуе, већ су дубоко повезани са друштвеним структурама моћи. Како она истиче, доминација карактерише мушкарца, исто као што подређеност карактерише жену и то је основни принцип путем којег се доживљава сексуално задовољство. Она пише: “Када је заустављена у форми атрибута личности, полна неједнакост узима форму рода; када се креће као однос између људи, узима форму сексуалности. Род се јавља као згуснути облик сексуализације неједнакости између мушкараца и жена” (MacKinnon, 1987: 6).

Премда се покрет другог таласа декларисао као универзалан и интернационалан, осамдесетих година 20. века дошло је до његовог јењавања у САД-у и западној Европи. Критикован је његов „пуритански карактер” и универзалистички приступ према томе шта чини типично женска искуства и приоритете, занемарујући искуства и приоритете жена из мањинских друштвених група (Milojević, 2011a: 33–34; Popov-Momčinović, 2021: 244). Била је то добра подлога за настанак трећег таласа феминизма, којим је феминистичка критика покренула многа неразрешена социјална и политичка питања.

2.1.3. Трећи талас феминизма – постфеминизам

Трећи талас феминизма настаје на крилима глобализације, нових информационих технологија, а након пада комунизма и нарастајућег етничког и верског фундаментализма, као својеврсна реакција на неиспуњена очекивања дотадашњих феминистичких теорија и пракси (Vujić, 2016; Đorđević, 2009).

Термин трећи талас увела је Ребека Вокер (Rebecca Walker) 1992. године у свом чланку *Настајање трећег таласа*, објављеном у часопису *M'z (Ms)*. Она је истакла потребу да се одвоји „релативност постмодерног феминизма и политички активизам нове генерације која схвата да борба није завршена” (Milojević, 2011a: 29). Под утицајем теоријских промена, почетком осамдесетих година почињу истраживања у области образовања, нарочито у предшколским установама, као и у основним и средњим школама, уз примену етнографских метода. Примера ради, истраживана је расподела простора на школском игралишту, која се тумачи као родно заснована. Установљени су „хијерархијски односи спортова које играју дечаци (по правилу, заузимају већи део школског игралишта) у односу на оне којима се баве девојчице” (Porović, Duhaček, 2011: 314–315). Тиме је феминистичка теорија проширена на нове аспекте и димензије, омогућавајући дубље разумевање сложености родних улога у савременом друштву и указујући на проблем родне социјализације који почиње од детињства, чиме се постојећи родни односи намећу девојчицама и дечацима као нешто природно.

Стојановић наводи да је феминизам све до осамдесетих година:

„[...] заснован на темељима претпоставке о постојању специфичног и есенцијалистички постављеног женског идентитета и бића/позиције жене и као такав је инсистирао на критичкој анализи патријархата као доминантног узрочника за пасивизацију и подређеност жене, те је таква визија и интерпретација стварности углавном постављена као једнозначна” (Stojanović, 2011: 143).

У том контексту, појам идентитета и његова вишеслојност су оно чиме се феминистичке теорије трећег таласа највише баве. Како истиче Стојановић, „питања о многострукости концепције и живљења женског идентитета бивају покренута и постављена као теоријски обрт који генерише феминизме у доба постмодернизма, односно, једном речју – постфеминизам” (2011: 143). Постфеминизам не обухвата само женске идентитете већ и све остале идентитете који се не уклапају у познату поделу на

мушки и женски идентитет. Заснива се на ставу да не постоји типично мушка или женска природа и типично мушко или женско искуство, већ да постоје разнолики идентитети и искуства (Zaharijević, 2008b: 423–424).

Термин постфеминизам се први пут јавио далеке 1919. године у време сифражетског покрета, када је извесна група списатељица покренула излагање часописа у коме је истакнуто да се оне одричу родне анализе, а своју позицију су назвале постфеминистичком. Одговор медија на то био је да ове жене не желе бити сифражеткиње, већ *flappers* – или модерна жена двадесетих година 20. века, која се понашала исувише слободно за тадашње време, будући да је узимала алкохол, слободно плесала, пушила и излазила по клубовима лошег угледа, те саблажњавала старије генерације (Veseljević Jerković, 2012: 120).

Постфеминизам означава преиспитивање већ достигнутих слобода и права, критику коју жене црне расе и жене земаља трећег света упућују западном феминизму, концентрисаном на жене беле расе и развој постколонијалних теорија. Критика постфеминизма је, у суштини, била усмерена на стереотипе који још увек владају у друштву и на очекивања која ограничавају жене, како у друштву, тако и у самом феминистичком покрету (Vujić, 2016: 19).

Међутим, у постфеминизму дошло је до контрадикторних тумачења сврхе и циљева феминизма. Према неким теоретичарима, термин пост је повезан са објектификавањем женског тела у медијима крајем 20. века. Оглашавају се многе младе девојке и жене које нису сматрале да је сексуална објектификација тела одвојена од циљева феминизма, већ само његова надоградња. Сматрало се да, добијањем права и слобода, жене могу себи дозволити да се претворе у сексуални објекат без губљења моћи. Такође, постојало је уверење да могу задобити моћ рекламирањем свог тела, занемарујући чињеницу да је посматрање женског утицаја и моћи кроз женску сексуалност, у ствари, у складу с патријархатом (Milojević, 2011a: 34).

Деј и Реј објашњавају постфеминизам као појам сачињен од контрадикторних елемената феминизма и антифеминизма, називајући ову појаву двоструким заплетењем. Кључне карактеристике овог појма су признавање потребе да се жене супротставе сексизму, али решења која се предлажу углавном су индивидуалне стратегије и заснована су на потрошачким изборима, са нагласком на личну одговорност и оснаживање. Феминистички покрет *трећег таласа* углавном се манифестовао кроз медије и поп

културу, више него у академским круговима. С тим у вези, трећи талас се у неким круговима доводи у везу са *raunch* културом, која се дефинише као:

„[...] начин на који западна култура постаје све хиперсексуализованија и као наводни растући интерес жена за порнографијом, плесом на шипци, плесом у крилу, стриптизом и егзибиционизмом. Прихватање 'raunch' културе представљено је као намерно одступање од 'нових викторијанских' феминисткиња другог таласа, које су себе представљале као 'невиним жртвама' мушких предатора” (Day & Wray, 2018: 114).

Према речима Пари и др. трећи талас феминизма представља сажимање постојећих феминистичких тема, проширујући фокус на нова питања, као што су разноврсни идентитети и разноврсност облика угњетавања жена, укључујући класну, расну и етничку припадност. Наглашава се важност индивидуалности у оцени женског искуства и одбацује се идеја његове универзалности или унапред дефинисане конструкције. Међутим, управо тај превелики фокус на индивидуалност и различитост доводи до главне критике феминизма трећег таласа: „недостатка фокуса на колективну акцију”, што може довести до фрагментације покрета. Ипак, како истичу Пари и др., „упркос фракталној природи овог таласа, постоји пет доминантних тенденција које га држе заједно као колективни покрет: плурализам и инклузивност, лична наратија, самоопредељење, родна равноправност и сексуална слобода, и популарна култура” (2018: 4).

Веселевић Јерковић указује на различита читања феномена постфеминизам у контексту „контрадикторности поља на којима су културни идентитети формиран” (Veseljević Jerković, 2012: 117). Она истиче да, док сексуализација културе за многе представља потврду напретка у погледу родне равноправности, за друге представља назадовање. Карактеристика западне културе је комодификација односа појединца према сопственом телу, сопству и идентитету, са циљем проналажења актуелних и пространијих тржишта. Као резултат овог процеса настаје искоришћавање женске сексуалности. Почетком новог миленијума, феминисткиње су се често доживљавале као културни опресори обичних жена. Иако постфеминизам пропагира индивидуалистички приступ, заснован на праву на контролу сопственог живота и праву на лични избор, та контрола је махом свођена на површне ствари, попут права на потрошњу и на идеално приказивање сопственог тела. На овај начин губи се примарни циљ феминизма, а то је оснаживање жена у свим аспектима јавне и приватне сфере (Veseljević Jerković, 2012: 117–124).

Упркос критикама, трећи талас феминизма доприноси вишеслојном разумевању сексуалне објектификације женског тела и представљању жена као активних учесника у конструкцији сопствене сексуалности и идентитета, али такође захтева критичку анализу да би се осигурало да се таква репрезентација не користи за одржавање старих формација моћи, односно, потребу да се преиспитају и критички анализирају начини на које медији и културне праксе могу истовремено подржати и поткопати феминистичке идеје. Иако је могуће видети сексуалну објективизацију као начин оснаживања жена, важно је имати у виду опасност њеног утицаја на репродуковање и стабилизацију патријархалних структура.

2.1.4. Четврти талас феминизма – савремени феминизам

У освит 21. века дошло је до новог интересовања за феминизам. Младе феминисткиње увиђале су да се жене и даље суочавају са неједнакошћу у сваком аспекту свог живота и да је феминизам и даље релевантан и хитно потребан. Напросто, јавила се свест о томе да борба није завршена. Почетком 21. века забележен је значајан пораст видљивости, популарности и утицаја различитих независних феминистичких пракси у Великој Британији и Западној Европи. Настављен је рад већ постојећих група, као што су *Вуменс Аид (Women's Aid)*, *Саутол Блек Систерс (Southall Black Sisters)* и *Вуменс Ресурс Центар (Women's Resource Centre)*, а реактивирани су и старе феминистичке кампање попут *Објекта (Object)*, *Слатвок (SlutWalk)*, *Но Мор Пејџ 3 (No More Page 3)*, *Ледифеста (Ladyfest)* и *Риклејм д најт (Reclaim the Night)*. Истовремено, формиране су нове кампање, настављајући да промовишу борбу против сексизма и подижу глобалну феминистичку свест. Међу њима најзначајније су *Феминист Фајтбек (Feminist Fightback)*, *Пинк Стинкс (Pink Stinks)*, *Форт Вејв Лондон Феминист Активистс (Fourth Wave London Feminist Activists)*, *Евридеј Сексизм Пројект (Everyday Sexism Project)* и *Ју-Кеј феминиста (UK Feminista)* (Day & Wray, 2018: 114–115).

Било је то погодно тле за настанак четвртог таласа феминизма, под којим се подразумевају савремени феминистички покрети и теорије, који су почели да се развијају од почетка 21. века, конкретно од 2012. године (Mohajan, 2022, 14–15).

Катерина Перони (Caterina Peroni) и Лидија Родак (Lidia Rodak) запажају:

„Абортус и насиље засновано на роду као напади на сексуалну слободу и самоопредељење жена заправо су главна питања с којима су се феминисткиње бориле током другог таласа феминизма”. Одговор на те борбе и обновљена забрана абортуса у неколико западних земаља показују да контрола и управљање телом жена остају централни у конструкцији савремене државе, у њеним неолибералним и неоконзервативним изразима. Ови елементи чине разлог за експлозију растућих феминистичких покрета у четвртом таласу” (Peroni & Rodak, 2020: 4–5).

Осим што је постигнут велики напредак у подизању свести о сексуалном насиљу, у четвртом таласу је дошло до померања фокуса са феминистичке теорије на практична питања као што су плаћени рад жена и зараде. Пари и др. наводе четири доминантне тенденције четвртог таласа. 1) Недефинисаност граница између различитих феминистичких таласа – међусобно преплитање идеја и концепција другог и трећег таласа. 2) Интерсекционалност, заснована на глобалном погледу који усмерава феминисткиње из целог света на заједничке проблеме родне равноправности. 3) Брза реакција на сексуално насиље, углавном преко друштвених мрежа, путем којих жене могу делити свакодневне облике сексизма. 4) Примена технологије у феминистичке сврхе, као што је кампања *Холабак* (*Hollaback!*), која у дословном преводу значи: „одговори”, „не ћути”. Путем ове кампање корисници из целог света могу „мапирати своја локална искуства уличног насиља и делити их на глобалној платформи. Циљ је да се путем ове интернет алатке подржи већ постојећи грађански покрет за борбу против узнемиравања на јавном месту, а која је подржана од стране локалних активиста” (Parry et al., 2018: 5–9).

На друштвеним мрежама су се појавиле кампање за друштвену правду, као што су *#Muty* (*#MeToo*), у дословном преводу „ја такође” и *#ТајмзАп* (*#TimesUp*) или „време је да се заврши”, које се често квалификују као хаштаг феминизам. Ова врста активности започета је око 2008. године и заснована је на концепту *култур оф кол-аут* (*culture of call out*).⁷ Стога, како примећује Харадан Кумар Мохаџан (Haradhan Kumar Mohajan)

„друштвене мреже постају прави катализатор у борби против полних стигматизација, професионалне дискриминације, сваке врсте узнемиравања жена и сексизма који промовишу медији. Мотивисање и оснаживање мушкараца, жена и трансродних особа, као и пропагирање прихватања свих могућих тела, представља кључни аспект новог таласа феминизма” (Mohajan, 2022: 5).

⁷ Под овим термином подразумева се „брзо и лако излагање сексистичког и мизогинистичког понашања путем објављивања на интернету” (Day & Wray, 2018: 116).

Један од главних књижевних текстова четвртог таласа феминизма је роман у стиху Бернардин Еваристо (Bernardine Evaristo) *Девојка, жена, друго* (енгл. *Girl, Woman, Other*) (2019), у коме су описана искуства родне дискриминације дванаест жена, већином тамнопутих, обухватајући различите временске и просторне контексте. Роман који је сачињен од 464 странице, написан је у стиху, у виду мозаика, приказујући личне односе, заједничке борбе и историјски контекст (Evaristo, 2019; Strauss, 2023).

Крајем 20. века настаје интердисциплинарни истраживачки програм, под називом сомаестетика, потекао из прагматичне филозофије, а који се развио у активну академску дисциплину. Према речима Ричарда Шустермана (Richard Shusterman):

„Сомаестетика је критичка студија и мелиоративна култивација искуства и употребе тела (соме) као места сензорног препознавања (естезиса) и креативног перформативног самообликовања. Укључујући теорију и праксу, стреми побољшању разумевања, ефикасности и лепоте наших телесних покрета [...] као и окружења на које утичу наше акције и из којих црпимо значај и енергију” (Shusterman, 2020: 245).

На тај начин различите теоријске праксе које помажу физичком и духовном прогресу, могу бити корисна средства у развоју аутентичне личности, ослобођене друштвених конвенција – циљеви на које се четврти талас феминизма суштински фокусира.

Како наводи Кадија Алхумаид (Khadija Alhumaid), четврти талас феминизма се још увек развија, шири и усавршава, превазилазећи област коју контролишу искључиво жене ангажоване у науци. Теме попут разлика у платама, сексуалног узнемиравања, насиља у породици, силовања и сл. прелазе у јавни дискурс. „Од феминитета до женскости, феминизам изазива широку пажњу сличну било којем глобалном проблему, са јасним фокусом на родну равнотежу” (Alhumaid, 2019: 34). Укратко, савремени феминизам је динамичан и свеобухватан покрет који настоји да прошири границе претходних таласа и да укључи шири спектар искустава и проблема у борби за родну равноправност и општу друштвену једнакост.

2.2. Разноврсност феминистичких перспектива

Као што је већ наведено, феминизам није јединствен ни у теорији ни у пракси. Развијао се кроз различите друштвене контексте, временске периоде и идеологије, али је био уједињен у једном циљу – ослобођењу жена од мушке доминације и остваривању једнаких слобода и права. Од почетка борбе за женска права до данас настале су многе феминистичке теорије којима се покушало објаснити који су узроци женске вишевековне подјармљености и анализирао се положај жена у актуелним друштвеним приликама. Новије феминистичке перспективе препознају латентне облике сексизма и женске подјармљености, које прожимају све поре друштва. Овде ћемо анализирати основне идеје и принципе неколико феминистичких праваца.

У првом таласу феминизма биле су доминантне две теорије: либерализам⁸ и марксизам. Либерална струја феминизма је произашла из концепта „природних права свих људских бића, укључујући и жене, из чега је проистекла борба за различита права која су женама у западним друштвима била оспоравана” (Ђорђевић, 2009: 129). Према поставкама класичног либералног феминизма жене су, као и мушкарци, слободна бића, и, сходно томе, једнаки су. На основу тога класични либерални феминизам захтева право жена на својину, на образовање и право гласа у оквиру постојећег друштвеног поретка. Овакав облик феминизма у својим делима најавиле су Олимпија де Гуж и Мери Вулстонкрафт. Потом се либерални феминизам јавља кроз сифражетски покрет 19. века у САД и Великој Британији и теоријски у делима Џона Стјуарта Мила и Херијет Тејлор Мил. Међутим, оба термина, и либерализам и феминизам ушли су у употребу у 19. веку, одвојено један од другог, а термин либерални феминизам формулисала је тек седамдесетих година 20. века филозофикиња и феминисткиња Алисон Џагар (Alison Jaggar) (Duhaček, 2011: 85–86).

Либерални феминизам се заснива на уверењу у „универзалну људску рационалност, без обзира на класну или родну припадност”. Главни циљ ове теоријске концепције био је укључивање жена у универзални концепт човечанства. Либералне феминисткиње су користиле аргумент универзалности ума и разума за оба пола,

⁸Либерална мисао у политичком смислу дефинише нашу јединственост као људских бића у способности за рационалност. Разум се посматра као способност моралног расуђивања или као средство практичног одлучивања. Либерали су сагласни у томе да „праведно друштво треба да омогући људима да живе слободно и да се развијају у складу са сопственим потенцијалима. Другим речима, читав наш систем индивидуалних права је оправдан јер та права представљају оквир унутар ког сви можемо бирати своје засебне циљеве, под условом да тиме не ускраћујемо права другима” (Tong, 2009: 11).

игноришући биолошке разлике. Од државе се очекивало да донесе такве законе који ће омогућити друштвене промене. Али је већ тада дошло до неслагања међу либералним феминисткињама у појединим тачкама у вези са питањима приватне сфере. Примера ради, поставило се питање „да ли да подизање деце и рад у кући и даље буде само на женама или да постане колективна одговорност” (Milojević, 2011a: 30).

Друга доминантна теорија првог таласа феминизма био је марксистички феминизам, заснован на тези Карла Хајнриха Маркса (Karl Heinrich Marx) и Фридриха Енгелса (Friedrich Engels), према којој је првобитна подела рада утемељена на подели рада у породици. Из оваквог уверења проистиче да је одржање поседничког односа у породици стуб у развоју капитализма. Сходно томе, феминисткиње марксистичке оријентације се боре против капиталистичких друштвених односа, за њихово укидање, које би произвело и нестанак патријархата. Класне хијерархије, према овој теоријској поставци, имају примат у односу на родне или се могу посматрати као њихов еквивалент (Zaharijević, 2008b: 417).

„С марксизмом је повезан социјалистички феминизам, који је тежио да открије, раскринка везу између капиталистичке производње и потрошње и ограничења која се путем тога намећу животу жене, тако да је основни захтев овог покрета био свеобухватна промена односа доминације, у коме је веза између мушке доминације и идеолошке доминације над подређеним класама била нераскидива” (Ђорђевић, 2009: 129).

Разлика између марксизма и социјализма заснива се на врсти доминантног ангажмана: у марксизму преовладава теорија, док је у социјализму присутан конкретно политички ангажман. Социјализам, такође, представља спој марксистичке и радикалне феминистичке теорије, јер проширује марксистичку тезу о улози капитализма у субординацији жена, пружајући дубље разумевање родних улога и патријархата на структурном нивоу (Zaharijević, 2008b: 420; Milić, 2011b: 153–154).

Ослањањем на универзалност људског разума, феминизам првог таласа је био познат као феминизам једнакости, док други талас промовише женску различитост.⁹ „Слави се и женска моћ и снага, путем глорификовања снажних и моћних жена из историје и/или путем редефинисања шта моћ и снага значе када се преиспитају из женског искуства и перспективе” (Milojević, 2011a: 32). Овај период је био у знаку радикалног феминизма, који се у литератури сматра „милитантним” и назива се „јединим изворним

⁹ Корен ове идеје можемо пронаћи у првом таласу, када је из грађанског феминизма изникла фракција позната као феминизам различитости (в. стр. 25), али која је у другом таласу добила већу важност и дубину.

феминизмом”. Радикалне феминисткиње сматрају да је узрок подређености жена у патријархату, за који су одговорни мушкарци. Према радикалним феминисткињама „патријархат опстаје услед контроле и експлоатације женске сексуалности и женских репродуктивних способности” (Zaharijević, 2008b: 419). Из радикалног феминизма проистекле су нове оријентације у феминизму, попут пацифистичко-антимилитаристичког феминизма,¹⁰ спиритуалистичког или духовног феминизма,¹¹ као и лезбејско-сепаратистичког¹² (Торбица, 2015: 138–139).

Кејт Милет (Kate Millet), једна од најзначајнијих теоретичарки радикалног феминизма другог таласа, у својој књизи *Сексуална политика* (енгл. *Sexual Politics*) сагледава однос међу половима у политичком светлу, подразумевајући под термином политика однос заснован на моћи, где једна група људи контролише другу. Милет је увела класичну дефиницију патријархата, према којој је већина моћи у друштву, укључујући индустрију, технологију, војску, универзитете, знање, финансије, политику и друге институције, у рукама мушкараца. Она тврди да се сексуални чин „не догађа у вакууму; иако се сам по себи чини биолошком и физичком активношћу, смештен је тако дубоко унутар ширег контекста људских активности да служи као микрокосмос разноликих ставова и вредности наметнутих културом” (Millet, 2000: 24).

Једна од важних теоретичарки радикалног феминизма била је и Шуламит Фајерстон (Shulamith Firestone), која је написала књигу *Дијалектика пола: случај за феминистичку револуцију* (енгл. *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*). Фајерстон уводи концепт полне класе, према којем је основна класна подела у друштву заправо полна подела између жена и мушкараца. Сматрајући да су репродуктивне способности кључне за подређени положај жена у друштву, Фајерстон наглашава важност технолошког напретка у постизању равноправности међу половима. Њена критика упућена је марксистичкој теорији и предлаже феминистичку револуцију која би уклонила полне разлике као основу неједнакости (Pavlović, 2020: 268–269). Фајерстон наводи:

¹⁰ Идеолошка поставка пацифистичко-антимилитаристичког феминизма је у ставу да је патријархат „идејни рат и да се њиме служи да би очувао властити поредак” (Zaharijević, 2008b: 418).

¹¹ Спиритуалистички или духовни феминизам се фокусира на „тумачења текстова великих монотеистичких религија (феминистичка теологија) али и на поновна откривања и интерпретације култова у којима је некад доминирало женско божанство” (Zaharijević, 2008b: 421).

¹² Лезбејски феминизам се заснива на уверењу да су хетеросексизам и сексизам тесно повезани, те да сви облици неједнакости и недаћа имају корен у систему мушке доминације над женама (Zaharijević, 2008b: 420).

„Полна класа је толико дубока да је невидљива. Или може изгледати као површна неједнакост, она која се може решити само са неколико реформи, или можда потпуном интеграцијом жена у радну снагу. Али реакција обичног мушкарца, жене и детета - 'То? Зашто би то мењао? То не можеш да промениш!' [...] Толико дубока промена не може се лако уклопити у традиционалне категорије мишљења [...] не зато што те категорије нису примењиве, већ зато што нису довољно обухватне: радикални феминизам пробија се кроз њих” (Firestone, 2015: 1).

Под утицајем књиге Симон де Бовоар, *Други пол*, развија се облик феминизма који се назива егзистенцијалистички феминизам, а који сматра женску другост и подређеност значајним друштвеним проблемом. Мушки род се и даље перципира као носилац свести трансценденције и универзалног људског, док се жена посматра као нешто неесенцијално и секундарно. Према овом приступу, „женска подређеност и подјармљеност није проузрокована биолошким, економским и психолошким факторима, већ постоји онтолошки – повезана са дефинисањем бића и бивствовања” (Bahovec, 2011: 125).

Либерални феминизам остаје значајна теоријска основа и у другом таласу феминизма, у шездесетим и седамдесетим годинама 20. века, позивајући се на класичну либералну политичку филозофију. Сматра се најумеренијом формом феминизма, будући да своје деловање усмерава превасходно на измене правних оквира, а не на радикално преобликовање државних структура. Многи теоретичари критикују либерални приступ, истичући да либерални феминизам промовише вредности средње класе и западне идеје о независности и једнакости, што може бити неприкладно или неприменљиво у контекстима других цивилизација (Lončarević, 2011: 127–137). Ендру Хејвуд (Andrew Neuwood) напомиње да је критика либералних феминисткиња усмерена ка неравномерној расподели права између мушкараца и жена и њиховом неједнаком положају у јавном животу и на радном месту (2005: 258).

Анархизам је имао значајан утицај на други талас феминизма, иако се као покрет развио у првом таласу. Идеје настале у оквиру ове оријентације и данас утичу на феминистичке покрете који се боре за право на сексуално опредељење, против насиља у породици и дискриминације на радном месту. Анархо-феминисткиње, укључујући и истакнуту фигуру Ему Голдман (Emma Goldman), сматрале су да само борба против патријархата није довољна за ослобађање жена. Оне су веровале да је држава главни инструмент патријархалне доминације и бориле су се против свих облика хијерархије и ауторитета (Zaharijević, 2008b: 417–418; Perović, 2011: 102–103). Критика Голдманове је била једнако упућена традиционалним друштвеним и државним институцијама, као и

борби за женско право гласа. Веровала је да право гласа неће решити основне проблеме патријархата, већ ојачати постојеће институције које угрожавају женску слободу. Уместо идеализовања жена као моралних ауторитета, Голдман се залагала за једнакост и истинско ослобађање од патријархалних структура (2001: 41–56).

Француски постструктурални феминизам је један од покрета насталих током другог таласа у време студентских покрета и тежње за друштвеним променама седамдесетих и осамдесетих година 20. века. За теоретичаре овог правца, фокус је на језику, који се сматра саставним делом друштва. Он га не само одражава већ и креира. Сматра се да је „позиција жене у хетеросексуалној патријархалној култури одређена тиме што њена искуства остају недовољно артикулисана у постојећим културним и психолошким кодовима” (Sekulić, 2011: 200).

У истом периоду, током седамдесетих година настаје психоаналитички феминизам. Како објашњава Розмари Тонг (Rosemarie Tong), фокус теоретичарки овог правца је на раду Сигмунда Фројда, „тражећи у њему боље разумевање улоге сексуалности у потлачености жена” (2009: 5). Женско питање и комплексан положај жене у друштву анализирају се служењем основама психоанализе о структури личности и либиду. Психоаналитичке феминисткиње критикују устаљени психоаналитички став о женској и мушкој сексуалности, према којој је мушкарац онај коме је доминација инхерентна. Још у детињству, друштвени обрасци се преносе на психолошки ниво и касније се потврђују у друштву. Главни циљ ове струје јесте превазилажење концепата који жену представљају као одступање у односу на друштвено конструисану норму. Теоретичарке психоаналитичког феминизма као решење предлажу истраживање постојања „унутрашњег патријархата”, ставова и вредности који воде до двоструких стандарда за жене и мушкарце и који подсвесно утичу на одржавање привилегованог положаја мушког рода у друштву” (Matijević, Karog, Milojević, 2011: 173–186).

Током друге половине 20. века, на глобалном нивоу развија се екофеминизам као одговор на исцрпљивање природних ресурса, загађење животне средине и глобално загревање. Циљ екофеминисткиња је одбацивање хијерархијских структура мишљења и усвајање моралне обавезе сваког појединца да се стара о природи. Узрок проблема је „бинарна структура патријархалног когнитивног оквира и поистовећивање жена са природом, а мушкараца са културом” (Poročić, 2011: 265). Екофеминизам полази од претпоставке да постоји дубока веза између уништавања и експлоатације природе и субординираног положаја жена. Заправо, „друштвена свест која подстиче и подржава

доминацију мушкараца над женама непосредно је повезана са неосетљивошћу према животној средини” (Zaharijević, 2008b: 421).

Трећи талас феминизма се у идеолошком смислу ослања на теоријске оријентације и феминистичке покрете настале под утицајем постмодернизма, који се развија крајем осамдесетих година 20. века. Постмодернизам представља критичку рефлексију о темељним поставкама модерности, као што су уверење у апсолутну истину и тоталитет. Постмодернистички приступ настоји да понуди алтернативне перспективе које измичу бинарно заснованој логици мишљења (Blagojević, Lončarević, 2011: 203; Milojević, 2011a: 29–30).

Једна од главних представница постмодернизма је Џудит Батлер (Judith Butler), која у својој књизи *Невоља с родом* (енгл. *Gender trouble*) доводи у питање усвојене претпоставке о статичности рода, наглашавајући да су ови концепти увек друштвено обликовани и у зависности од контекста. Она пише:

„Изворно намењено оспоравању формуле по којој је биологија судбина, разликовање пола и рода служи аргументу по којем је род културно конструисан, без обзира на биолошку крутост пола: стога род није ни каузална последица пола, нити је тако наизглед фиксиран као пол” (Butler, 2016: 48).

Међутим, Батлер је у својој књизи *Тела која нешто значе: о дискурзивним границама пола* (енгл. *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of “Sex”*) покушала да докаже да није само род већ и да је пол друштвена конструкција. Батлер разматра однос пола и рода кроз појам тела које она не сматра нечим што је у природи дато, већ се ствара у непрекидном понављању перформативних захтева дискурса. Перформативност означава моћ језика да учини нешто. То је стварна делотворност језика који делује, ствара и именујући даје карактер стварима и покреће на акцију. Реч је о непрестаној репетицији, која, када се унедоглед понавља, временом даје резултат (Butler, 2001: 26–38). Примера ради, када особа стално изводи акције које су друштвено дефинисане као *женствене* или *мушке* (попут начина облачења, начина говора или понашања), те акције одражавају и активно производе родне улоге. Њиховом репетицијом друштвена реалност о томе шта значи бити жена или мушкарац постаје устаљена истина.

Слојевитост концепта *моћ* Батлер је значајно проширила у свом другом делу *Психички живот моћи: теорије покорвања* (енгл. *The Psychic Life of Power*) где је указала на то да оно што јесмо зависи од наметнуте моћи. Та моћ није нужно спољашња,

већ је сила коју усвајамо и унутар себе одржавамо и негујемо. Тако, „ослабљени њеном силом, почињемо да је поунутрашњујемо, односно, да прихватамо њене услове. [...] 'Потчињавање' означава процес постајања подређеним моћи, као и процес постајања субјектом” (Batler, 2012: 9–10). Поред Џудит Батлер, о културној конструкцији пола говорио је и Томас Лакер (Thomas Laqueur). Он тврди да је „пол такође, а не само род, инсцениран [...] историјски гледано, разликовања рода су претходила разликовањима пола” (Laqueur, 1990: 61–62).

Средином осамдесетих година 20. века појављује се постколонијална феминистичка теорија у контексту феминистичког ангажмана жена које нису са Запада. Постколонијални феминизам усмерава се на последице европске колонијалне експанзије на жене у колонизованим друштвима, а постколонијалне феминистичке решење за превазилажење експанзионистичког патријархалног капитализма који доводи до глобалне неједнакости виде у „стратегјама за превазилажење експлоатације и сиромаштва, као и у укључивању перспектива жена из претходно колонизованих друштава” (Zaharijević, 2008b: 422; Karanfilović, 2011: 231, 240).

Комплементаран постколонијалном феминизму је мултикултурни феминизам, који је на почетку обухватао друштва Запада, а потом се проширио и на цео свет. Теоретичари овог правца истичу као главне проблеме женског питања расизам, позиционирање жена из маргинализованих друштвених група у категорију Другости, стереотипно приказивање афроамеричких и тамнопутих жена, као и „угрожавање људских права жена из мањинских друштвених група” (Izgarjan, 2011: 215–218, 229). У маргинализоване групе спадају и лезбејке, као и жене које су сиромашне или без образовања, али и оне које пате од дискриминације због својих година (ејџизам). Током осамдесетих, жене из маргинализованих група жалиле су се да феминизам који је преовладавао у академским круговима није био усмерен на све жене, већ на оне из елитних, белих, хетеросексуалних и образованих кругова, истичући да род није једини, нити главни узрок женске субординираности (Tong, 2009: 202).

Једна од најутицајнијих теоретичарки мултикултурног феминизма била је Бел Хукс, која пише да основна претпоставка савремене феминистичке мисли јесте да је потлаченост заједничко искуство свих жена. Та идеја подразумева да жене, без обзира на разлике као што су друштвена класа, верско опредељење и сексуална оријентација, деле исту врсту угњетавања, али и да наведени фактори утичу на обим испољавања сексизма у животима различитих жена (Huels, 1984: 8).

У овом контексту послужићемо се термином који је увела Рич, а то је „политика лоцирања”, којим је указала на важност контекста у којем свака жена заузима своје место на географској и историјској мапи. Анализирајући било коју друштвену тврдњу, важно је запитати се када, где и под којим околностима она важи. Она пише:

„Како бела западна феминистичкиња дефинише теорију? Да ли је то креација искључиво жене беле расе и жене признате као списатељице? Како бела феминистичкиња Запада дефинише 'идеју'? Колико ревносно радимо на изградњи беле западне феминистичке свести која није усмерена искључиво на себе, која се опире ограничењима?” (Rich, 1984: 212–219).

Овим питањем Рич је изашла из оквира еуроцентризма, указујући на проблем привилеговања жена беле расе у креирању феминистичке теорије и поставила је изазов феминизму да се активно укључи и вреднује искуства жена различитих маргинализованих група.

У контексту трећег таласа феминизма развија се квир теорија, која анализира традиционалне норме и представе о полу и сексуалности. Ова теорија промовише разноврсност и прихватање у свим аспектима живота. Термин *квир* је раније имао различита значења, од необичног до негативног и хомофобичног. Међутим, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година 20. века постао је средство афирмације за културно маргинализоване, који су желели да се супротставе стереотипима и дискриминацији. Данас, квир обухвата широк спектар самоидентификација и теоријских модела који величају различитост и нестабилне идентитете (Todorović, 2011: 241).

Посебан допринос квир теорији донела је Џудит Батлер својом књигом *Невоља с родом* у којој поставља питање разноврсних идентитета, настојећи да разуме бол и узнемиреност људи који откривају да су геј и неизвесности коју осећају при помисли на блиску везу са особом наизглед истог рода, самим тим што се хетеросексуалност сматра нормативним моделом. Такво питање постаје још деликатније када се узму у обзир разноврсни идентитети, попут транссексуалности, трансродности, лезбејског и геј родитељства. Она је разматрала питања разноврсних идентитета и ненормативних сексуалних пракси, постављајући питање „да ли је род у кризи особеној за квир контексте” (Batler, 2016: 11–12).

Током деведесетих година 20. века, под утицајем нових технологија, појављује се феминистичка струја позната као киберфеминизам, кибернетски или сајберфеминизам. Ова струја се развија у економски напредним друштвима попут Аустралије, Велике

Британије и САД. Друштвене промене произведене високим технолошким развојем довеле су до интересовања за утицај технологије на културне аспекте, за питања која укључују родне односе и моћ. Циљ ове феминистичке перспективе је постизање родне равноправности путем нових технологија. Према је критика оваквог теоријског приступа усмерена на негирање значаја природног, ова перспектива је осавременила феминизам и направила „раскид везе између жена и природе” (Milojević, 2011b: 267, 278). Дона Харавеј (Donna Haraway) пише:

„Скупина представа о киборгу може показати излаз из лавиринта дуализма у којима самима себи објашњавамо своја тела и оруђа. То није сан о заједничком језику, већ о моћној и незнабожачкој хетероглосији. [...] И мада су и киборг и богиња (мисли се на жену) заједно ухваћени у спирални плес, више волим, да будем оно прво него ово друго” (Haraway, 2008: 640).

Током четвртог таласа феминизма долази до развоја интерсекционалности, а заслуге за увођење овог појма се приписују Кимберли Креншо (Kimberlé Crenshaw). Ова теоретичарка је у свом истраживању представила интерсекционалност као аналитички оквир у циљу дубљег разумевања начина на који се род и раса преплићу у контексту насиља над тамнопутим женама и, уопште, родне дискриминације. Креншо је указала на потребу да се открију процеси потчињавања и различитих начина на које ти процеси утичу на људе који су потчињени и људе који су привилеговани њима. У том случају, примарно је истражити специфичне вредности које су придружене поменутиим категоријама и начине на које те вредности подржавају и креирају друштвене хијерархије. Међутим, Креншо не негира значај идентитетских категорија: „Напротив, велики и континуирани пројекат за потчињене људе [...] је размишљање о начину на који се моћ окупља око одређених категорија (попут расе или пола) и како се спроводи против других” (Crenshaw, 1991: 1296).

Разноврсне феминистичке перспективе одражавају сложеност и ширину теоријских приступа и стратегија које су се развијале у различитим историјским и културним контекстима. Узимајући у обзир различите аспекте друштвеног живота, као што су раса, класа, сексуалност и култура, и истражујући како они утичу на односе моћи и подређености, ове перспективе пружају дубљу анализу родне неравноправности и могућности њеног превазилажења, надилазећи тиме женско питање.

3. РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА И ДИСКУРЗИВНА МОЋ МЕДИЈА

3.1. Репрезентација као конструкција значења

У овом раду, репрезентација се схвата као средство конструисања, што имплицира да текстови нису сушти одраз света, већ његова представа или репрезентација – нешто што је конструисано и преобликовано. Према Стјуарту Холу, термин репрезентација подразумева представити, приказати, дати или понудити приказ нечег другог. Хол истиче да је репрезентација „битан део процеса у којем се значење производи и размењује међу члановима културе. Она укључује коришћење језика, знакова и слика који представљају или стоје за неке ствари” (1997а: 15). Објашњавајући везу репрезентације и културе, Хол наглашава да под културом подразумевамо „заједничка значења”. У том смислу, језик је

„[...] привилеговани медиј у којем дајемо 'смисао' стварима, у којем се значење производи и размењује. Значења могу бити дељена само кроз наш заједнички приступ језику. Стога је језик централни за значење и културу и увек се сматра кључним носиоцем културних вредности и значења” (Hall, 1997а: 1).

Хол разликује три групе или перспективе у оквиру којих можемо класификовати теорије репрезентације: рефлективне, интенционалистичке и конструктивистичке (1997а: 24–26).

Интенционалистичке теорије истичу важност намере (интенције) комуникатора, одашиљача поруке. Према овим теоријама, комуникатор је онај који намеће одређено значење путем језика. Хол види смисао у интенционалистичкој теорији, с обзиром на то да ми, као индивидуе, користимо језик да изразимо и пренесемо своја схватања и виђење света. Међутим, не можемо бити једино извориште значења у језику. Наша лична тумачења и значења, која намеравамо делити са другима, морају се инкорпорирати у кодексе и конвенције језика. Само тако могу бити разумљива другима.

Конструктивистичке теорије наглашавају друштвено или јавно својство језика, подразумевајући да ни појединци ни ствари саме по себи не одређују значење, већ ми конструишемо значење користећи појмове и знакове – репрезентативне системе. У репрезентовању користимо знакове организоване у језике различитих врста, како бисмо смислено комуницирали са другима. Међутим, језик не функционише као мимезис или

одраз света. Значење се производи унутар језика, у оквиру и кроз различите системе репрезентације, које називамо језици.

Како примећује Хол:

„Конструктивисти не поричу постојање материјалног света. Напросто, материјални свет, по њима, није онај који преноси значење, већ та улога припада језичком систему који користимо у представљању сопствених концепата. Социјални актери су они који користе концептуалне системе своје културе и лингвистичке и друге системе репрезентације да би конструисали значење, да би учинили свет смисленим и представили тај свет и другима са смислом” (Hall, 1997a: 24–26).

Серџ Московиси (Serge Moscovici) објашњава репрезентације као „системе вредности, идеја и пракси чија је сврха успостављање реда који ће омогућити појединцима да се оријентишу у материјалном свету и социјалном окружењу, као и да га контролишу, путем размене комуникацијских кодова” (Moscovici, 1973: 13).

Проучавање значења је предмет семиологије. Један од њених главних теоретичара, Пјер Гиро (Pierre Giraud), истиче да семиологија „проучава знакове, језике, кодове, сигнализације итд. Према овој дефиницији језик је део семиологије. Међутим, сви се углавном слажу да језику треба признати повлашћен и самосталан положај и зато семиологију дефинишу као ’проучавање нелингвистичких система знакова’”(Giro, 1975: 5).

Назив семиологија¹³ потиче од грчке речи *semeion*, што значи *знак*, а сама наука се бави проучавањем знакова као саставних делова друштвеног живота. У складу са својом концепцијом и предметом интересовања, ова наука би, према замисли швајцарског лингвисте Фердинанда де Сосира (Ferdinand de Saussure) сачињавала различите гране психологије (1972: 15). Он пише:

„Лингвистички знак не спаја ствар са именом, већ појам са акустичном сликом. Ова слика није материјалан звук, чисто физичка ствар, већ психички отисак тога звука, представа коју нам о њему даје сведочанство наших чула; она је чулна, и ако нам се деси да је назовемо ’материјалном’,

¹³ Семиотичка истраживања обухватају и семиологију и семиотику, при чему се разлика између ових области често користи да разликује различите теоријске приступе и области проучавања. Семиологија је углавном повезана са лингвистичким традицијама (Де Сосир, Хјелмслев, Барт) и фокусира се на проучавање пост-вербалних система знакова, као што су ритуали, литература и други облици комуникације. Насупрот томе, семиотика представља свеобухватну теорију знакова која се односи и на људске и на не-људске системе знакова, попут био-семиотике, фото-семиотике и др. (Belić, 2019: 11).

to ће бити само у том смислу, супротстављајући је другом члану тога споја: појму, који је обично апстрактнији” (Sosir, 1969: 83–84).

Како примећује Вишњић, Де Сосир има конструктивистички приступ системима репрезентације. Он не посматра језик као пуки одраз реалног света, већ као интегрални елемент друштвеног система „који означава оно што на први поглед само описује” (2016: 30). Де Сосир је у науку увео двочлани облик знака, у којем се разликују означитељ, схваћен као акустична слика, и означено, које представља појам. Према Де Сосиру, и ознака и означено су психички феномени, односно они нису физички, већ су менталне слике и концепти који постоје у људском уму. Веза између означеног и означитеља није природом дата, фиксирана, већ је базирана на друштвеним конвенцијама, односно, арбитрарна, чиме се доказује плуралност значења једног знака (Радовановић, 2018: 206; Sosir, 1969: 85). Зато истом знаку можемо придавати различита значења.

Роланд Барт (Roland Barthes), теоретичар популарне културе, проширио је семиолошка истраживања на шире поље културе. Његова семиолошка анализа заснована је на односу три члана: означавајућег, означеног и знака. Он наводи букет ружа као пример ова три члана:

„[...] руже пуне страсти могу се потпуно и разветно разложити на руже и на страст: и једно и друго постојали су пре него што су се сјединили и образовали трећи елемент – знак. Као што на плану живота не могу да раздвојим руже од поруке коју носе, на плану анализе не могу да не начиним разлику између ружа као означавајућег и ружа као знака: означавајуће је празно, знак је пун, он је смисао. [...] Природно, ова три члана су чисто формална и њима се могу дати различите садржине” (Bart, 2008: 252 – 253).

Према Бартовом теоријском приступу, сваки процес означавања обухвата два важна нивоа: денотацију, дескриптивно, буквално значење и конотацију, која настаје у друштвеном, историјском и културном контексту. Ниво денотације односи се на основно, буквално значење неке речи или симбола – оно што знак директно означава, без додатних интерпретација. С друге стране, конотација представља дубље, асоцијативно значење, које се формира у друштвеном, историјском и културном контексту. Конотацијско значење често укључује емоционалне или културне асоцијације које знакови носе са собом. Конотативна значења играју кључну улогу у изградњи „концептуалних мапа на основу којих свет добија смисао. Међутим, тај смисао није неутралан, већ зависи од доминантних гласова у оквиру одређеног друштва који властита значења пласирају као

општеприхваћена. Тај аспект језика је оно што Барт назива *митом*” (Ђорђевић, 2009: 84–85).

Према Барту (2008), „мит је говор (*parole*)”, односно систем комуникације, порука и начин преношења значења. С обзиром на то да је мит говор, све што је повезано са дискурсом, односно начином говора, може представљати мит. Мит се дефинише начином на који саопштава поруку, а не предметом његове поруке. Оно што је посебно важно у контексту овог рада јесте Бартово негирање митова који се сматрају вечним, јер је мит, заправо, говор који историја избором чини важним. То значи да митови нису природни, већ производ људске способности да тумачи и објашњава свет у оквирима своје културе и историје. Барт такође указује да је митологизација процес који је дубоко укорјењен у буржоаском друштву и представља део сваког идеолошког дискурса. Она не представља дубоке изразе колективне психе, већ је ствар конструкције, представљајући оно што је вештачки створено као природно (Bart, 2008: 250–269). Како Барт објашњава, митски говор је порука:

„Он, дакле, не мора бити искључиво усмен; може бити сачињен од писама или слика: писмено излагање, али такође и фотографија, филм, репортажа, спорт, приредбе, реклама, све то може да буде подлога митског говора. [...] Та материја није неважна: слика свакако плени потпуније него писмо, она значење износи одједном, не анализирајући га, не разбијајући га. Али та разлика више није битна. Чим нешто значи, слика постаје писмо: као писмо, она се укључује у извештај *lexis*¹⁴” (Bart, 2008: 250–251).

Питањем нестабилности значења бавио се и Крис Баркер (Chris Barker), који објашњава репрезентацију као „низ процеса кроз које значењске праксе представљају објекте или праксе из реалног света”. Репрезентацију не можемо посматрати као сушту рефлексију стварности, јер је њена улога у формирању значења и обликовања наше перцепције те исте стварности непобитна. Баркер, зато, значење дефинише као променљиво и релационо. Имајући у виду да представе нису рефлексија реалности, већ конструкције обликоване културним конвенцијама, „могле би бити другачије него што нам се чине. Овде је представљање суштински повезано са питањем моћи кроз процес селекције и организације која неизбежно мора бити део креирања репрезентације” (Barker,

¹⁴ Лексис (грч. λέξις) означава *реч, говор* или *начин говорења*, а фигуративно и *стил*. Овај појам се такође користи као збирна именица која обухвата вокабулар, односно све речи доступне у неком језику. У контексту митског говора, лексис се односи на специфичан начин преношења и комуницирања значења, било да је то преко текста, слике или неке друге форме, што утврђује стил и тон самог говора (Bart, 2013: 184).

2004: 177).

Баркер истиче да се моћ репрезентације огледа у одабиру знања које ће бити представљено, што подразумева искључивање оног знања које није пожељно или доступно јавности, и избор онога што се сматра погодним. Овај процес селекције и контроле знања у студијама културе често се описује као „политика представљања” (Barker, 2004: 177). Како примећује Нинковић Славнић, „крз системе репрезентације, комплексни свет се организује тако што се одређене ствари или особине, када се ради о људима, групишу и сврставају у одређене категорије, чије значење се дефинише. Ствари или особине немају своје значење, већ га ми стварамо” (Ninković Slavnić, 2011: 16).

Овде долазимо до важног концепта који је развио Жак Дерида (Jacques Derrida),¹⁵ један од најзначајнијих теоретичара у области праксе означавања и функционисања система репрезентације. Овај теоретичар је увео појам деконструкција, који се повезује са идејом да репрезентације нису само пасивни одраз стварности, већ конструкције које укључују моћне и идеолошке процесе. Он тврди да деконструкција није процес уништавања, већ анализа „седиментарних структура које чине дискурзивни склоп, ту филозофску дискурзивност унутар које мислимо” (Derida, 2004: 52).

Деридина становишта су увек била у супротности са било којим ауторитарним значењем. Истицао је суштинску флуидност језика, фокусирајући се на динамичан процес формирања значења који се дешава кроз различите нејасноће и контрадикције. Читање је, према Дерида, динамичан процес од једног означитеља до другог, јер је веза између означитеља и означеног арбитрарна, а сви језици су повезани. Како Насер објашњава, „ово значи да никада нећемо доћи до краја означавања и открити шта оно значи, јер ће увек постојати још један означитељ који нас води новим слојевима значења” (Naseer, 2022: 2).

Дерида у свом разматрању деконструкције наглашава да овај приступ није ограничен на анализу писаног текста, већ да сви аспекти људског искуства могу бити

¹⁵ Дерида у свом делу *Политике пријатељства* разматра концепт пријатељ – непријатељ кроз призму деконструкције, „истражујући њихову улогу у теоријским и политичким дискурсима западне филозофије. Према њему, кључне политичке идеје као што су једнакост, слобода и демократија, базиране су на идеји братског уједињења људског рода, које предводи фигура идеализованог пријатеља, док се непријатељу приписује одговорност за све прекршаје у односу на те братске идеале” (видети више у Cabello, A. L. (1999). *Políticas de la Amistad. Signos Filosóficos*. I.1 (junio 1999), 241–243). Дерида у свом делу истиче двоструко искључење жена у филозофским и етичко-политичким разматрањима о пријатељству. На једној страни, пријатељство међу женама је искључено, а с друге, искључена је и могућност пријатељства између мушкарца и жене. Жена се често перципира као неспособна за пријатељство, те јој се додељује улога само у љубавним односима. Ова двострука искљученост доводи до тога да се у поменутих дискурсима мушко пријатељство, нарочито у облику мушке хомосексуалности, представља као узвишено и вредно (Дерида, 2002).

виђени као текст (D'Alessandro & Potestio, 2008: 15). Живимо у друштву које је формирано различитим конструкцијама као што су политичке, националне, друштвене и родне структуре, а деконструкција као метод доводи у питање те установљене структуре. За Дерида, овај процес представља напор да се изађе из монолошког карактера метафизике која се ослања на стабилна значења, и да се замени са више гласова и перспектива. Овај приступ подразумева да се сваки појединац посвети дубокој самоанализи, која омогућава успостављање унутрашње равнотеже. Јер, ако је неко тиранин сам себи, он ће те тенденције пренети и на своје окружење. Политичка одговорност, према Дерида, подразумева ову врсту унутрашње анализе, која омогућава истинско разумевање и критичко преиспитивање друштвених и политичких структура у којима делујемо (Војановић, 2021: 206). Дакле, на појединцу и његовој унутрашњој рефлексiji је кључ ка дубљем разумевању друштва и корак ка стварању опште емпатије.

3.2. Репрезентација у медијском простору

Према Радојковићу и Милетићу, реч медијум потиче од латинске речи *medius* и означава „посредника у комуницирању”. Објашњава се и као канал или средство комуницирања. Због тога се под овим појмом подразумева „природна и/или вештачка супстанца, односно скуп природних и/или вештачких услова посредством којих се остварује комуницирање” (Radojković, Miletić, 2005: 95). Полазећи од ове дефиниције, могуће је шире сагледати феномен медијске културе. Према речима Дагласа Келнера (Douglas Kellner) медијска култура обухвата:

„радио системе, носаче звука (плоче, касете, CD-и) и уређаје за њихово репродуковање (радио-апарати, касетофони, итд.); филмове и начине њихове дистрибуције (телевизијска емитовања, приказивања у биоскопима и др.); штампане медије (новине, часописи и др.) и телевизијски систем, који представља централни елемент медијске културе. [...] Медијска култура је индустријска култура, организована по принципу масовне производње и произведена за масовну публику” (Kellner, 1995: 1).

Облик је комерцијалне културе, а њени производи су роба, путем које велике корпорације покушавају остварити профит. Медијска култура игра важну улогу у формирању преовлађујућег погледа на свет, као и у дефинисању моралних вредности и

критеријума. „Медијска култура пружа материјале за стварање идентитета путем којих се појединци умећу у савремена технолошко-капиталистичка друштва, стварајући нови облик глобалне културе” (Kellner, 1995: 1).

Медијске поруке нису једноставни одрази стварности, већ производи конструкције. Медији не приказују свет онако како он заиста изгледа, већ кроз одређене конструкционе процесе који обликују и формирају поруку. „Конструкција обухвата многе одлуке о томе шта ће се поруком обухватити, а шта ће се изоставити, као и начин представљања стварности” (Ђурић, 2010: 32). Дакле, медији не приказују објективну, неутралну стварност, већ ту стварност обликују кроз процесе селекције и интерпретације.

Медији имају централну улогу у процесу репрезентације, будући да им је главни задатак стварање значења. Они су кључни елемент комуникативних пракси у савременом друштву и значајно утичу на обликовање нашег знања о свету (Ninković Slavnić, 2011: 17). Медији су чврсто интегрисани у све сфере друштвеног живота, а сваки технолошки напредак кроз историју носио је са собом и нове могућности за „напредак комуникацијских вештина путем медијских канала” (Јурчић, 2017: 128). Под утицајем брзине развоја технологија укључених у људску комуникацију, тачније масовних медија, појавио се интерес за успостављање „науке о комуницирању”. Пионир тих средстава и технологија, као и важних друштвених институција била је управо штампа, од периода појаве „модерне штампе са тиражима од преко 100.000 примерака” (Radojković, Ђорђевић, 2005: 9)¹⁶.

При одабиру и представљању вести, уредници, новинарски тимови и водитељи играју одлучујућу улогу у креирању политичке стварности. Читаоци не добијају искључиво информације о одређеној теми, већ и смернице о томе колику важност вреди придати тој теми, што зависи од количине информација укључених у новинарску причу и њеног позиционирања у медијском садржају (McCombs & Shaw, 1972: 176). Овај концепт установили су Максвел Мекомбс (Maxwell McCombs) и Доналд Шо (Donald Shaw) и назвали га *теоријом дневног реда* (енгл. *agenda setting theory*). Ови аутори су истраживали начин на који масовни медији одређују која питања постају важна током предизборне кампање 1968. године. Упоредили су шта су бирачи у једној заједници сматрали важним питањима са садржајем медијских порука које су доминирале у кампањи. Резултати су показали да медији имају велики утицај на то која питања јавност перципира као

¹⁶ Такав је пример Дејли Мејла (*Daily Mail*), који је 1920. године достигао продају од милион примерака (Radojković i Ђорђевић, 2005: 9).

најважнија. Ова студија показује како медији не само да информишу јавност већ и активно обликују јавну свест о томе која су питања најважнија (McCombs & Shaw: 1972).

Алексић указује:

„Дневни ред у медијском контексту можемо описати као сет тема или проблема који су у одређеном временском периоду доминантни у медијском дискурсу, односно којима се придаје већа пажња и значај у односу на друге теме. Теорија успостављања дневног реда значајна је и због тога што акценат није на ефектима које медији остварују на публику, већ на самим медијима и начинима селектовања, креирања и пласирања поруке [...]” (Алексић, 2020: 65).

Теорији дневног реда блиска је *теорија уоквиравања* (енгл. *framing theory*), коју је јавности први представио Ервинг Гофман (Erving Goffman). Он анализу оквира дефинише као проучавање организације искуства, при чему сваки оквир представља основни принцип те организације. Оквири могу бити природни и друштвени. Природни оквири означавају физичке појаве, а друштвени ситуације у којима је присутна људска активност или намера. Гофман такође уводи појам фабрикације у контексту оквира. Оквир се сматра фабрикованим када је конструисан у циљу обмане. Фабрикација може бити благонамерна, то јест, са позитивном намером или експлоататорска, када има за циљ искоришћавање у циљу постизања одређених интереса. Према Гофману, који год тип фабрикације био у питању, „чини се природним и очигледним да се обманитељи и обманути виде као различите особе, иначе, се, наравно, не би могле задржати стратегијске информације, не би се могле износити лажне чињенице и фабрикација се једва може одржати упркос дискредитацији” (Goffman, 1974: 111).

Роберт Ентман (Robert Entman) је уоквиравање применио на поље комуникације и медија. Уоквиравање, према Ентману подразумева „одабир одређених перспектива стварности, које се потом истичу као значајне у комуникацијском тексту”. Циљ је да се дефинише и на одређени начин интерпретира предмет комуникације. Реч *значајне* у овом случају значи „креирање одређених информација уочљивијим, значајнијим или памтљивијим за публику. Повећање значајности повећава вероватноћу да ће реципијенти перципирати информације, уочити њихово значење, а тиме их и обрадити, те их похранити у памћење” (Entman, 1993: 52-53).

Посматрана у медијском контексту, *теорија уоквиравања* надмашује *теорију дневног реда* фокусирањем пажње на суштину проблема, уместо на специфичну тему.

Основа теорије уоквиравања је да медији усмеравају пажњу на одређене догађаје, а потом их смештају у одређено поље значења. Начин на који је нешто представљено публици (названо *frame* или *оквир*) утиче на начин на који ће публика процесуирати те информације. „Уоквиравање се бави начином на који медији усмеравају пажњу јавности на одређене теме, постављајући дневни ред, а затим одређују оквир кроз који ће публика ту информацију схватити. Креирање ових оквира обично је свестан избор који доносе новинари, репортери или уредници” (Arowolo, 2017: 3).

На тај начин, медијска сврха није искључиво информисање јавности, већ и обликовање начина на који ће информације бити одаслате у јавност, суптилно сугеришући јавности како да мисли о тим информацијама.

Теоријски приступ који комуникацију посматра као креацију и употребу симболичких форми, а не искључиво као процес преношења порука, припада културолошкој школи. У основи оваквог поимања комуникације лежи древна човекова тежња ка томе да поруке што брже путују кроз простор и да оставе што снажнији траг, али истовремено наглашава да комуникација није само механички акт преношења порука већ дубок процес креације, тумачења и размене значења (Radojković, Đorđević, 2005: 229). Како пише Џејмс Кери (James Carey), амерички социолог, „центар ове идеје комуникације јесте пренос сигнала или порука на даљину у сврху контроле. То је приступ комуникацији који потиче од једног од најстаријих људских снова: жеље да се повећа брзина и ефекат порука док путују кроз простор” (1989: 15).

Уместо да комуникацију посматрамо као једноставан механизам за преношење порука од пошиљаоца примаоцу, културолошки теоријски приступ истиче да су комуникација и значења варијабилни и увек у корелацији са друштвеним и културним структурама.

Важне карактеристике медијских оквира су објективност и пристрасност. У истраживањима овог концепта, три главна типа пристрасности су: избличавање реалности – када медији искривљују чињенице, пристрасност – када се у конфликтима даје предност једној страни, пристрасност у одлучивању – када новинари свесно креирају садржај који одражава њихова лична уверења, представљајући га као нешто што је од значаја за јавни интерес (Алексић, 2020: 70).

Кључна одлика медија, која је у непосредној вези са концептом репрезентације, јесте њихова способност да створе категорије људи, догађаја и идеја. У текстовима које новинар пише, увек можемо препознати део његових личних гледишта, односно,

карактеристике његове личности. Ово указује на чињеницу да репрезентација, као конструкција стварности, увек подразумева постојање интереса, намере, идеологије (Vujić, 2016: 85–86).

Према Перићу и Кајтезу, појам идеологије се може тумачити на више начина. Једно од тумачења подразумева да идеологија, у ширем смислу, обухвата све друштвене производе, укључујући културу и друштвену свест, као и разне друштвене и психолошке процесе, попут уметности, филозофије, морала, религије, науке и права. Други приступ прави повезницу између идеологије и филозофије, која подразумева свеобухватно разумевање света на систематизовани начин, где свака друштвена група или класа развија своје специфично схватање, које служи као основа за организацију и усмеравање њених активности. Трећи приступ идеологију тумачи као систем вредносних оцена о друштву, човеку и свету, који обухвата циљеве и норме сагласне тим оценама. За разлику од науке, која стреми откривању истине, идеологија има за циљ остваривање интереса појединаца или одређених група (Перић, Кајтез, 2013: 176).

Луј Алтусер (Louis Althusser), француски филозоф, увео је појам државни идеолошки апарати, које дефинише као стварности које се приказују у виду различитих институција, а у које убраја:

„[...] религијски ДИА (систем различитих цркава); школски ДИА (систем различитих 'школа', јавних и приватних); породични ДИА; правни ДИА; политички ДИА (политички систем са различитим партијама); синдикални ДИА; информациони ДИА (штампа, радио-телевизија итд.); културни ДИА (књижевност, уметност, спортови итд.) [...] ниједна класа не може трајно задржати државну власт, а да истовремено не остварује своју хегемонију над државним идеолошким апаратима” (Althusser, 2008: 144–145).

Као што можемо приметити, медији не представљају само пасивне канале за пренос информација, већ активне агенсе који имају моћ да обликују друштвену реалност. Кроз медијске поруке, различите идеологије и интересне групе могу усмерити друштвене дискурсне токове, често обликујући перцепцију стварности на начин који служи њиховим политичким, економским или културним интересима. У овом контексту, медији могу послужити као инструмент манипулације, преносећи оне информације које су релевантне из угла центара моћи.

Наведену појаву објашњава Сњежана Миливојевић, разликујући карактер комуникације у демократском и недемократском друштву. У савременим демократским

друштвима јавност је остварила право да не буде само прималац одлука власти, већ и активни партнер у њиховом доношењу. Учествовање јавности у политичкој комуникацији одвија се унутар сфере цивилног друштва, који се битно разликује од класичне либералне буржоаске јавности. Супротно томе, у ауторитарним и недемократским режимима, где су приватни и јавни аспекти живота под контролом централизоване власти, улога јавности је сведена на „репрезентовање носилаца власти и њихово представљање; она је медијум у коме се приказује владарска помпа, а не простор отвореног приступа за јавну партиципацију” (Milivojević, 2001: 198–199).

Како подвлачи Келнер, медијска култура нуди садржај који људима омогућава да развију свој осећај припадности различитим друштвеним групама, као што су етничка, расна и класна припадност (1995: 1). У савременом контексту, појава када индивидуа дефинише себе кроз својства и стања која дели са другим људима, означава се термином идентитет (Мејер, 2004: 418–419). Према Ентонију Гиденсу (Anthony Giddens), социологија разликује два типа идентитета: друштвени, који се односи на особине које други људи приписују појединцу, и лични идентитет, који нас издваја као индивидуе и кроз који развијамо специфично осећање о себи и свом положају у свету (2001: 32–33). Идентитети зависе од друштвеног и културног контекста и доминантне научне теорије, што нам показује у којој мери је реалност коју посматрамо путем медија друштвени конструкт, варијабилна, као и идентитети и људски односи. Према речима Јелене Ђорђевић, „извори за стварање идентитета налазе се у језику, културним праксама одређеног друштва, историјском тренутку, позицији у оквиру друштвене структуре, што, једноставно, значи бити жена, белац, старац, или православац има различита значења у различитим друштвеним контекстима” (Ђорђевић, 2009: 354–355). Тиме се може уочити и још један облик идентитета – медијски идентитет, који се формира кроз контакт појединца са медијима. Изградња идентитета подразумева стално истраживање, жељу за знањем и стремљење ка друштвеном припадању и признању. Међутим, неповољни друштвени услови могу ометати оваква настојања и довести до кризе идентитета. У таквим околностима, појединци често траже утеху у медијима, који им пружају осећај слободе, што се препознаје као одустајање од личног идентитета и прихватање колективног, медијски формираног. Овакве околности су узрок замене личних вредности медијским стандардима и нормама (Петковић, Дојчиновић, 2017: 135).

Како објашњава Нинковић Славнић, припадност различитим групним идентитетима има дубок утицај на наше животе, а начин на који се ови идентитети репрезентују је кључан елемент медијских садржаја. Главни циљ медија је стварање

значања, што их чини моћним фактором у обликовању здраворазумског знања модерног друштва о свету и ставља их у саму срж комуникацијских процеса. Медијски садржаји често садрже примере репрезентација различитих групних идентитета, који нису случајни, већ су резултат политике репрезентовања. Медији не користе своју моћ да преиспитају вредности, ставове и критеријуме елита, већ су уплетени у политичке и економске односе, одржавајући доминантне дискурсе, односно, оне који и мају подршку већине. Актуелни режим истине се путем медија одржава и јача (Ninković Slavnić, 2011: 16–22).

Последице утицаја медија Џејмс Потер (James Potter) назива медијским ефектима. Како он истиче, медијски ефекти се

„[...] могу догодити одмах током изложености медијском садржају или могу захтевати дуго времена након одређеног излагања, могу трајати неколико секунди или цео живот. Могу бити позитивни или негативни. [...] Могу деловати директно на циљ (особу, јавност, институцију или друштво) или директно” (Potter, 2012: 38).

Начин на који перципирамо медијски садржај зависи и од друштвеног контекста, односно, социјалног окружења којем припадамо. Према речима Пати Валкенбург (Patti Valkenburg), Јохена Петера (Jochen Peter) и Џозефа Валтера (Joseph Watlher), „када у породици постоји физичко насиље, деца могу научити да интерпретирају медијско насиље другачије од друге деце и могу постати подложнија медијским ефектима на агресивност” (2016: 326).

Медији чине саставни део наших живота. Њихова улога није искључиво информативна и дистрактивна, већ производњом значења и начином преноса информација могу произвести значајне последице на друштвена кретања и утицати на начин перцепције стварности. Сходно томе, медији су један од важних чинилаца у репрезентацији идентитета. Одражавајући ставове моћних елита, у чијим рукама је моћ, омогућавају стабилизацију те моћи. У наредном поглављу разматраћемо како медији обликују наше разумевање родних улога и како ове репрезентације утичу на друштвену перцепцију жене и њене позиције у друштву.

3.3. Репрезентација рода у медијима

Према теоретичарима културних студија, родни идентитети (маскулинитет и феминитет) нису урођене или фиксне особине појединаца, већ су питања репрезентације.

Како тврди Баркер, сексуални идентитет се обликује кроз начин на који се о њему говори. Ране феминистичке студије полазиле су од претпоставке да репрезентација верно одражава социјалну стварност, па су, сходно томе, представе жена у различитим медијима често одражавале мушке ставове о томе како жена треба да изгледа. Имајући у виду да репрезентација може представљати искривљену слику стварности, касније културне студије под утицајем постструктурализма разматрају репрезентације као културне конструкте, уместо рефлексије реалног света. Њихова истраживања су се усмерила на начине функционисања репрезентација у оквиру друштвене моћи, као и на то какве последице могу имати на родне односе. Истраживања начина представљања жена, развило се у појам, у науци познат као политике репрезентације (Barker, 2003: 306–307).

Проучавајући репрезентацију жена у медијима, Дорин Попа (Dorin Popa) и Делија Гаврилију (Delia Gavrilu) тврде:

„Медији се чине веома важним начином за утврђивање родних 'идентитета', за њихово модификовање или чак дефинисање. Кроз своју видљивост, медији нас подстичу да одрастамо са свешћу о томе шта чини 'прикладне' карактеристике за објекте и људе. [...] Начин на који се пол представља у медијима има утицај на то како ми перципирамо родне улоге. Одређене родне карактеристике могу ојачати слику о томе шта мушкарац и жена јесу и како би требало да се понашају једно у односу на друго” (Popa & Gavrilu, 2015: 1200).

Развој постструктуралистичке и постмодернистичке теорије довео је до значајних промена у нашем доживљају људског тела. У овом контексту, разлика представља један од основних концепата, који значајно утиче на формирање нашег идентитета и наше позиције у друштвеном оквиру. Тело се више не посматра као фиксни објекат, већ као динамичан културни текст, обликован низом друштвених и културних утицаја. Како Милановић истиче, разлике између тела и њихових друштвених интерпретација сматрају се последицом извесних дискурзивних пракси (Милановић, 2016: 142).

Хол (1997b: 234–237) је значајно допринео разумевању концепта разлике у контексту идентитета и културе. Овај теоретичар разликује четири основна теоријска приступа у проучавању разлике.

Први приступ потиче из лингвистике, односно, рада Де Сосира, који језик посматра као модел на основу којег функционише култура. Основна аргументација овог приступа је да разлика има кључну улогу у стварању значења, јер без ње значење не би било могуће. Разлика носи поруку, а значење се дефинише супротностима, као што су бело/црно. На пример, значење црне боје постаје јасно јер је можемо упоредити са белом, а не зато што сама црна има своју унутрашњу есенцију.

Други приступ такође потиче из лингвистике, али из нешто другачијег правца који је заступао Михаил Бахтин (Mikhail Bakhtin), руски лингвиста и критичар. Главни аргумент овог приступа је да нам је разлика потребна јер можемо конструисати значење само кроз дијалог с Другим. Значење се, по Бахтину, успоставља кроз дијалог – оно је суштински дијалогско. Све што говоримо и мислимо модификовано је интеракцијом с другим особама. Други је суштински важан за значење.

Трећи приступ произилази из антропологије, а његов основни аргумент је да култура зависи од процеса придавања значења стварима кроз њихово сврставање у различите категорије унутар класификационог система. Маркирање разлика, дакле, представља основу симболичког поретка који дефинише културу. Бинарне опозиције су основне за све врсте класификовања, јер је за ефикасно сврставање ствари неопходно дефинисати јасне разлике између њих. Симболичке границе имају кључну улогу у свакој култури. Прецизно дефинисање разлика подстиче нас да се групишемо и формирамо своју културну припадност, маргинализујући оно што се у тој конструкцији сматра неприхватљивим.

Четврти приступ је психоаналитички и истражује улогу разлике у нашем психичком животу, с посебним фокусом на концепт Другости, који је кључан за формирање наше сопствености и сексуалног идентитета. Према Фројду, наше схватање себе и сексуалног идентитета и оријентације почиње да се формира већ у раном детињству и зависи од начина на који смо обликовани као субјекти. Француски психоаналитичар Жак Лакан (Jacques Lacan) је проширио овај приступ тврдећи да дете не доживљава себе као субјекта одвојеног од мајке, све док не препозна свој одраз у огледалу или не види како га мајка посматра. Ова спољашња рефлексација, коју Лакан описује као „поглед из перспективе Другог”, током „фазе огледала” омогућава детету да први пут препозна себе као јединствени субјект, усваја језик, повезује се са спољним светом и развија свој сексуални идентитет (Hall, 1997b: 234–237).

Према Нинковић Славнић, категорији Другости припадају они који се разликују

од већинске групе „по роду, раси, религији, сексуалном опредељењу, етничкој припадности, и што је најважније, налазе се на слабијем крају спектра друштвене моћи” (Ninković Slavnić, 2011: 18). О значају концепта моћи у контексту родне репрезентације у медијима пише Богдановић, указујући на то да однос супремације и субординације није случајан, већ укоренењен у концепту моћи. Овакав однос присутан је и у родним односима (Bogdanović, 2024: 553). Како истиче Радовановић, „моћ се увек усмерава против подређене или искључене групе” (2018: 160).

Објашњавајући концепт Другости у контексту родних односа, Бовоар је истакла да је човечанство традиционално дефинисано као мушко, док је женска улога увек схваћена као супротстављена мушкарцу, као нешто што постоји само у односу на њега, као другост. Из оваквог односа проистиче и женска подређеност. У мушко–женском односу мушкарац се поставља као суверен жене, која је, у том случају, вазал. Њена економска зависност је приморава да она овај однос прихвати. Мушкарац као суверен преузима на себе обавезу да је заштити, али је на тај начин контролише и влада њоме.

„Али тај пут је лак. Њиме се избегава патња и напетост егзистенције аутентично примљена. [...] жена не тражи своје право као субјекат, јер за то нема конкретних могућности. Она сматра да је неопходна веза која је спаја са мушкарцем, без реципроцитета, и често се добро осећа у својој улози *Другог*” (Bovuar, 1982: 17).

Баховец објашњава да је категорија *жене*, која је код Бовоар парадигма Другога, као таква са оне стране старе филозофске дихотомије између природног и историјског, културног, односно конструисаног. Стара идеја о вечито женском није емпиријски инхерентна (Bahovec, 2011: 111).

Кроз историју, концепт Другости остаје доследан у својој основној природи, али развијајући се и прилагођавајући новим социјалним и културним оквирима. Идентификовање оних који су перципирани као Други наставља да функционише као механизам одређивања друштвених граница и хијерархија. У средњовековним епским причама класични мушки јунак је ратоборан, агресиван и насилан витез, док су класичне жене представљане као носиоци неискварености и врлина. Ипак, реалност је била посве другачија: нису све жене у средњем веку биле даме у невољи, чекајући витезове да их спасу, нити су сви мушкарци тог доба били храбри витезови (O’Pry-Reynolds, 2013: 37).

Истраживања репрезентације рода у медијима¹⁷ показала су да су мушкарци и жене кроз време репрезентовани у складу са друштвеним и културним конвенцијама одређене епохе. Медији учествују у одржавању родне неправедности, представљајући доминантна идеолошка схватања, а такве појаве одржале су се у патријархалним подручјима савременог друштва. Из тог разлога је, уместо пасивног упијања медијских садржаја, важно ширити свест о важности медијске писмености (Vujić, 2016; Višnjić, Mirosavljević, 2008; Vujić, Milovanović, 2014; Почуч, 2015).

Према речима Золе, медији, кроз упорну репрезентацију мушкараца и жена на одређене начине, временом доводе до тога да те представе постану прихваћене као норма, што води родној неједнакости. Медији, дакле, не само да одражавају већ и активно утичу на одржавање друштвених односа моћи. Чак и када жене добију простор у медијима „њихово представљање се суочава са подозрењем и сумњичавошћу оних који креирају јавну и медијску сферу – област којом доминирају мушкарци” (Sola, 2009: 29).

Медијски текстови, према речима Сњежане Миливојевић, представљају својеврсни одраз културе. Када приметимо да различити медији преносе сличне поруке, то указује на постојање једне доминантне стратегије представљања, усаглашене са актуелним културним вредностима. Непрестаном репетицијом порука, значења се шире и интензивирају, чиме се стварају интерпретативни оквири који помажу публици да лакше разуме и тумачи нове информације. Она додаје да је

„Лице озбиљне штампе [је] мушко, тело ревијалне штампе је женско и та граница је тешко променљива. Информативна штампа потврђује свакодневно знање о свету. Извештавањем о неочекиваним догађајима потврђује какав свет јесте – шта је ’нормално’ а шта ’необично’ [...] У том подухвату најчешће се прећутно утврђује градиво из родне неједнакости. Истовремено се и смањују могућности да медијске представе буду другачије, да се отворе за искључена ’женска’ искуства, она која нису нашла пут кроз објективне стандарде скројене по ’мушкој’ мери” (Milivojević, 2005: 13–15).

Неадекватне репрезентације рода, расе, нације или сексуалности у медијима често произилазе из преовлађујућих идеолошких вредности и немогућности медија да се ослободе њиховог утицаја. Такође, овај проблем је подстакнут и страхом већинских група од оних који имају различито мишљење и представљају мањину, због чега су

¹⁷ Претходна истраживања репрезентације рода у медијима представљена су у поглављу докторске дисертације које носи назив *Претходна истраживања*.

представљени као Друго. Стратегије искључивања у медијима присутне су и у медијском представљању жена. Оне се често приказују као жртве насиља, емотивније и крхкије у односу на мушкарце. Женска професионална несигурност, као и интелектуална и физичка инфериорност према мушкарцима, такође су често наглашени. Њихов лични идентитет ретко се истиче, док се истиче њихово физичко стање, што је последица дуго утврђених стереотипних, сензационалистичких и сексистичких ставова (Почуч, 2015: 281).

Медијске репрезентације имају кључну улогу у формирању социокултурних притисака. Љајић примећује да, када један политички, економски, друштвени или културни модел постане застарео, медији формирају нови модел, настојећи да путем утицаја на јавно мњење, нова идеја постане широко прихваћена. Медији су постали главни ентитет у изградњи различитих идентитета у савременом друштву, јер су се позиционирали као један од главних покретача друштвених промена. Овај процес је посебно изражен у области културе, где медији играју централну улогу у обликовању културних образаца. Начин живота који медији и мејнстрим култура промовишу постао је глобално прихваћен, са циљем „глобализације укуса”, што доводи до стварања тзв. „електронске индивидуе” у савременом друштву. Због тога је медијска писменост од суштинског значаја (Љајић, 2020: 64–66).

Медијска писменост и упућеност у вишеслојност дискурзивних пракси омогућавају разумевање начина на који се конструишу родни односи, одржавају кроз време путем идеолошких апарата, опстајући у латентним облицима и данас, чинећи део друштвеног живота.

3.4. Родни стереотипи у медијима

Термин *стереотип* потиче од грчких речи: *stereos* и *tipos*. *Stereos* значи чврст, компактан и стабилан, док *tipos* означава калуп или образац (Ђекић, 2021а: 32). Термин *стереотип* потиче из штампарског процеса, где су се користили фиксни калупи за штампање слика. Касније је овај појам добио шири значај и почео се користити за описивање патолошког стања које је карактерисано ригидним и непроменљивим понашањем.

Стереотипе можемо посматрати као когнитивне структуре које утичу на наше процесуирање информација о свету. Док је некада сматрано да је поседовање стереотипа

нека врста абнормалности, когнитивни психолози су показали да су стереотипи, напротив, неопходни за обраду велике количине информација којима смо свакодневно окружени, функционишући као пречице и филтери који убрзавају њихово обрађивање (Casad & Timko, 2015: 2).

Реч стереотип је сковао Волтер Липман (Walter Lippman) и објавио у књизи *Јавно мњење* (енгл. *Public Opinion*) 1922. године. Стереотипе можемо разумети као поједностављене слике, категоризације или генерализације које преувеличавају одређене карактеристике или понашања и приписују их појединцима или групама. Липман истиче да се, будући да сви људи живе у ограниченим просторима и имају ужи круг блиских контаката, њихово знање о значајним догађајима често заснива на непотпуним информацијама. Наша мишљења и ставови која имамо често превазилазе директно искуство, јер их обликујемо на основу података које добијамо од других или на основу наших претпоставки. У већини случајева стварамо представе о појавама и пре него што их угледамо, уместо да кроз непосредно искуство долазимо до закључка. „У великој, шароликој и бучној збрци спољног света издвајамо оно што нам је култура већ дефинисала, и обично опажамо оно што смо издвојили у облику који нам је култура већ стереотипно представила” (Lippman, 1991: 81).

Средства и технике које медији користе за репрезентовање појединаца или друштвених група готово никада нису ослобођени стереотипа. Данас се термин стереотипизирање односи на континуирану репетицију одређених слика о специфичним групама људи у медијима. „То укључује узимање лако схватљивог скупа карактеристика или особености за које се сматра да припадају некој групи, из чега се онда ствара репрезентативна одлика читаве групе” (Vujić, Milovanović, 2014: 121–122). Стереотипи се односе на стварање поједностављених слика о људима – појава позната као „илузорне корелације”, која се односи на случајеве када људи измишљају или претерано наглашавају везе између различитих категорија. Илузорне корелације се јављају када се две категорије, које се ретко комбинују, појаве заједно у кратком временском периоду, што доводи до уверења да су те категорије природно повезане, иако то није истинито. Како напомиње Милић, ова појава је последица људске тенденције да повезује информације у циљу бољег разумевања. Стереотипи утичу на начин на који прикупљамо, обрађујемо и памтимо информације, као и на то како комуницирамо и интерагујемо са другим људима (Милић, 2012: 53). Укратко, стереотипи су сложени концепти који могу утицати на наше размишљање и схватање других људи. Превише везивање за стереотипна размишљања утиче на то да људе смештамо у илузорне категорије и у складу са тим их вреднујемо, што

у ширем смислу може имати далекосежне последице на друштвене односе и кретања.

Истраживања родних стереотипа у медијима показала су да родни стереотипи играју значајну улогу у формирању друштвених ставова. Овај процес се путем медија интензивира, јер медијска репрезентација мушкараца и жена често фаворизује традиционалне, патријархалне представе, што омогућава опстанак родне неравноправности, традиционалних норми и постојећих друштвених хијерархија. Медији, не само да рефлектују већ и активирају стереотипе који могу утицати на формирање друштвених ставова, као и на свакодневне интеракције између људи. Меган Фернандез (Meagan Fernandez) и Мадави Менон (Madhavi Menon) су истраживали утицај медија на родне стереотипе и утврдили да поруке које медији преносе не значе да су тачне, али их, без обзира на то, медији представљају као природне и нормалне. Тиме се појединцима намећу одређене вредности и правила, утичући на њихова схватања и понашања. „Поред тога, медији могу обликовати родне норме, додатно учвршћујући постојеће родне стереотипе. Родни стереотипи приказани у медијским представљањима додатно доприносе учвршћивању постојећих схватања мушкости и женскости, како у дескриптивном, тако и у нормативном смислу” (Fernandez & Menon, 2022: 121).

Родни стереотипи представљају извесна уверења која подразумевају да мушкарци и жене треба да поседују одређене физичке особености, особине, ставове према раду, емоционалне склоности и слично, како би се сматрали типичним мушкарцем и типичном женом (Ђекић, 2021b: 87). Према речима Наоми Елемерс (Naomi Ellemers), без обзира на мноштво необоривих доказа да одређене особине нису одлика искључиво жена или мушкараца, таква уверења опстају у латентним облицима. Разлике између полова највидљивије су у области образовања и радног сектора: док се од мушкараца очекује да буду успешнији у пословним задацима, жене се, без оправданог разлога, сматрају емпатичнијим и пожртвованијим. Овакви стереотипи стварају неједнакости, попут ускраћивања очевима права на родитељско одсуство или старатељство након развода, засноване на уверењу да су жене умешније у родитељској улози од мушкараца.

„[...] широм различитих култура и контекста, чак и они који оклевају да тврде да су жене мање способне (тј. не подржавају отворене, непријатељске сексистичке ставове), и даље могу веровати да су жене посебно осетљиве и да мушкарци треба да их штите (такозвани благонаклони сексизам)” (Ellemers, 2017: 280).

Како истичу Касад и Тимко, родни стереотипи могу послужити као средство за јачање самопоуздања. Примера ради, уколико се неко осећа лоше, може применити негативан родни стереотип на другу особу и аутоматски се осетити боље. Стереотипи помажу у потврђивању наших уверења и вредности. „На пример, став да би жене требало бити искључиво мајке, уместо да граде своју каријеру, изражава извесне породичне вредности. Родни стереотипи су често интегрисани у друштво и рефлектују културне норме”(Casad & Timko, 2015: 2).

У контексту овог рада извршили смо квалитативну анализу текстова на основу поделе родних стереотипа на три основне категорије: отворене, прикривене и изазване (Vasiljević, Anđelković, 2009; PPA, 2014). Васиљевић и Анђелковић су истраживале родне стереотипе препознајући их у новинарским причама и у складу са тим овако су описале сваку од наведене три категорије:

„Отворени стереотипи. [...] приче које користе језик или визуелне слике које понижавају жене; приче које умањују значај женског остварења или га чак тривијализују [...] Прикривени стереотипи. То су стереотипи које можда није могуће одмах уочити. У таквим причама су обично наведене неодређене претпоставке о родним улогама (нпр. успешна жена која је уједно и добра супруга). Или приче које изражавају стереотипна веровања, као што је нпр. жене су емоционално осетљивије [...] Изазвани стереотипи. Овде су обухваћене приче које свесно заокрећу уобичајене претпоставке о мушкарцима и женама – у односу на особине, области компетенције или интересовања и сл.” (Vasiljević, Anđelković, 2009: 33).

Стереотипизација, као начин поједностављивања информација, омогућава појединцима да се ослоне на већ стечено знање, а не на нове податке. Ово им помаже да реагују на различите факторе у окружењу, попут друштвених улога, конфликта и разлика у моћи. Стереотипи се понекад јављају и као реакција на друштвену идентификацију или као подршка постојећем поретку. Важно је нагласити да дискриминаторни ставови, било према појединцима или групама, нису нужно усвојени свесно (Tabassum & Nayak, 2021: 2).

Медији играју кључну улогу у стварању и одржавању стереотипа. Они нису неутрални и често формирају негативне представе о људима или догађајима, било на физичком или психолошком нивоу. Медији су често емоционално обојени и имају значајан утицај на мишљења и понашање људи. Део су идеолошког система који, осим што има тежњу ка стварању профита, такође подстиче и активира стереотипе. Због тога

медији играју важну улогу у креирању маркетиншких стратегија. Ипак, важно је имати у виду да иза тога стоји одређени политички интерес, а мање васпитни образац (Почуч, 2015: 282).

Истраживања у области феминистичких медијских студија открила су да је присутност жена у озбиљнијим телевизијским садржајима знатно мања, док се, насупрот томе, женски ликови чешће појављују у жанровима попут ситкома и сапуница, где су обично представљени у подређеном положају у односу на мушке ликове. Према наводима Валић Недељковић, истраживања су показала да постоје извесни критеријуми које жене морају испунити, како би се појавиле у телевизијским садржајима. „Морају бити лепе, младе, дефинисане у односу на мужа, сина, оца, шефа и окарактерисане као пасивне, неодлучне, покорне, зависне. Једна од значајних тема јесте и анализа медијских садржаја у контексту дупле дискриминације¹⁸ на основу рода и расе” (Valić Nedeljković, 2011: 448–449).

Ове појаве указују на потребу за детаљнијим проучавањем утицаја медија на представљање различитих друштвених категорија, у циљу разумевања ширих друштвених проблема, као што су расизам и сексизам и указивања на неопходне промене у медијској пракси, нарочито због тога што стереотипно приказивање у медијима омогућава опстанак друштвених хијерархија у друштву.

Родни стереотипи делују флексибилно и прилагодљиво, реагујући на промене у друштвеном контексту, а перцепције родне равноправности, посебно у погледу компетенције и интелигенције, значајно су се побољшале. Упркос овим променама, елементи родне стереотипности су још увек присутни у медијима. Мушкарци и даље доминирају у односу на жене у извештавању у медијима на глобалном, регионалном и националном нивоу, али се проценти заступљености значајно разликују у локалним оквирима. Искривљена репрезентација и присуство стереотипа могу произвести различите негативне ефекте, као што су подстицај дискриминације и демотивисање професионалних амбиција код жена; одржање традиционалних родних улога и норми може код жена проузроковати симптоме депресије и анксиозности, ниже самопоуздање и аутономност, као и поремећаје у исхрани у жељи да задовоље естетске критеријуме. Код

¹⁸ Ирене Костера Мејер (Irene Costera Meijer) и Лизбет ван Зунен (Lisbet van Zoonen) проналазе везу између расне и родне дискриминације. Оне примећују да учестала појава црних мушких тела у масовним медијима сведочи тзв. колонијалној фантазији, „тако што постоји очигледно фаворизовање низа 'костима' у којима црни мушкарци постају видљиви: као сексуализовани и идолизовани 'други' они се појављују у рекламама, спорту и порнографији, у великој мери слично начину како се представљају и женска тела” (Meijer & Zonen, 2008: 413–414).

мушкараца, одржавање традиционалних родних норми може довести до ризичних понашања и учесталог насиља у партнерским односима, стреса, депресије, коришћења и злоупотребе супстанци (Santoniccolo, Trombetta, Paradiso & Rolle, 2023).

Стереотипи носе у себи читав спектар означавања, што их чини моћним инструментима у разним врстама идентификација. Зато је важно критички анализирати стереотипе и осветлити начине на које они утичу на наше свакодневне интеракције, а одатле на шира подручја друштвеног живота. Први корак ка томе је медијска писменост, критичко сагледавање стварности и истраживање различитих сегмената прошлости, посебно свакодневног живота, у коме се крију латентни облици родне и друге врсте дискриминације. Да бисмо схватили како медији одашиљу значења и учествују у одржању друштвеног поретка, потребно је размотрити појам дискурса.

3.5. Дискурс и медији као конструкти друштвене реалности

Дискурс је повезан са језиком и његовом употребом. Дискурс је оквир који може одређивати и усмеравати начин на који размишљамо. Њиме се указује на „регулисану производњу знања језиком, чиме се даје значење и материјалним стварима и 'стварима' установљеним друштвеним конвенцијама” (Višnjić, 2016: 31). Тео ван Левен (Theo Van Leeuwen) примећује да се разлика између друштвених пракси и њихове репрезентације (између „чињења” и „говорења о томе”) често занемарује, а да постоји мноштво дискурса, односно оквира који одређују начин мишљења. Како он пише, дефинисање начина на који се нешто репрезентује је често важније од самог објекта репрезентације. Пошто су дискурси начини тумачења друштвених пракси, они служе као средства помоћу којих се те праксе у тексту репрезентују. То значи да се на основу текстова дискурси могу препознати и поново изградити. Дискурси нису искључиво концентрисани на „поље објеката”, већ једнако дефинишу перспективе оних који у овом односу представљају „субјекте знања”. Како објашњава Левен, „они не само да представљају оно што се дешава, већ га и оцењују, приписују му сврхе, оправдавају га и слично. У многим текстовима ти аспекти репрезентације постају далеко важнији од саме репрезентације друштвене праксе” (Van Leeuwen, 2008: 6).

Према Теуну Ван Дијку (Teun van Dijk), важан сегмент дискурзивне репродукције моћи је приступ дискурсу и комуникацијским догађајима. Попут других социјалних

ресурса, и дискурс има ограничену доступност. На пример, у политичком свету, министри имају потпуни приступ састанцима кабинета и активно учествују, док су секретари у својству записничара на седницама или извршавају наредбе надређених. У здравственом систему лекари имају контролу у комуникацији са пацијентима, одређујући стил комуникације, време и место. Када је реч о дискурсу у медијској сфери, Дијк напомиње да приступ медијима одређује и контролу над обликовањем јавног мњења. Приступ медијском простору означава и могућност активног учествовања у креирању и усмеравању јавног мњења. Осим тога, важно је имати у виду да „могу постојати културно различити обрасци приступа засновани на старости, полу, класама, образовању или другим критеријумима који дефинишу доминацију и дискриминацију: жене могу имати мањи приступ од мушкараца, црнци мањи од белаца, млади људи мањи од одраслих” (Van Dijk, 2013: 86).

Концепт дискурса као система који конструише стварност развио је Мишел Фуко (Michel Foucault), познати француски филозоф. Фукоова концепција дискурса преиспитује традиционалну представу о истини, наглашавајући да је дискурс динамичан процес, кроз који друштво формира и контролише знање, истину и стварност. Фуко је увео термин *манифестни дискурс*, који представља репресивно присуство неизреченог. То неизречено је шупљина која изнутра подрива све оно што јесте изречено. Дискурс захтева константно изучавање у свим својим облицима и трансформацијама, без ограничавања на његово давно порекло, већ посвећујући му пажњу онога тренутка када настане, чиме се спречава опстанак наметања одређене праксе и чињења, тзв. насиља над стварима (Foucault, 1972: 25, 229). Он пише:

„Не смемо замишљати да нам свет окреће читљиво лице које морамо само да дешифрујемо. Свет није саучесник нашег сазнања; не постоји никакво пред-дискурзивно провиђење које нам свет даје на располагање у нашу корист. Морамо поимати дискурс као насиље које чинимо над стварима; у сваком случају као праксу коју им намећемо. У овој пракси догађаји дискурса налазе принцип њихове регуларности” (Fuko, 2007: 40).

О стратегији укључивања и искључивања одређених информација, као важној одлици дискурса, говорио је Норман Ферклаф (Norman Fairclough): „Језици се могу сматрати као једна од апстрактних друштвених структура [...] Језик дефинише одређени потенцијал, одређене могућности и искључује друге – одређени начини комбиновања језичких елемената су могући, други нису” (2003: 24). Ферклаф у науку уводи појам технологизација дискурса, како би се дефинисао модеран начин политике језика и

планирања. Технологијација дискурса подразумева комбиновање истраживања дискурзивних пракси различитих организација и институција, преобликовања тих пракси у складу са одређеним циљевима и стратегијама, која спадају у делатност менаџера или бирократа. Овај приступ примењује се у различитим врстама институција и професија, а поготово у услужном сектору. Како подвлачи Ферклаф, „дискурсне конвенције могу утеловити натурализоване идеологије које их чине веома ефикасним механизмом за одржавање хегемонија. Штавише, контрола над дискурзивним праксама институција је једна димензија културне хегемоније” (Fairclough, 1995: 91).

Дискурс, као моћна форма социјалне конструкције, поред тога што дефинише истине и вредности у друштву, утиче на обликовање представе о различитим врстама идентитета, а тиме и о родним улогама. Кроз медијски дискурс, друштвени односи и родни идентитети добијају видљивост. Вишњић и Миросављевић истичу: „Медији су трбухозборци једне културе која је, судећи по медијским садржајима, изузетно патријархална. [...] Мизогинија је одавно инкорпорирана у културу [...] тако да ни код самих жена није често присутна ауторефлексија у њеном препознавању” (2008: 249–250). Дакле, дискурс никада није неутралан, већ је под утицајем моћи која одређује шта се сматра истином у одређеном тренутку и контексту. О различитим медијским дискурзивним праксама, Валић Недељковић истиче да медији, без обзира на врсту или епоху у којој делују, могу једнако снажно промовисати истинитост и толеранцију, као и мржњу и искључивање одређених друштвених група из јавног дискурса, позивајући се увек на исто оправдање – да јавност има право да буде обавештена. Међутим, поставља се питање о чему јавност треба да буде обавештена, у којој мери и на који начин. Одговоре на та питања најчешће диктирају медијски, политички и економски центри моћи. Ипак, како истиче Валић Недељковић, то не значи да нема новинара који се у свом раду руководе етичким и професионалним начелима (2011: 1370).

О норми у језику одлучују стручњаци, пише Савић. Како је она истакла, феминистички покрет је, истражујући корене женске потчињености, подстакао различита интердисциплинарна истраживања, још од седамдесетих година 20. века. Једно од поља истраживања био је језик и међусобна повезаност пола, језика и друштва. Објашњавајући разлику лингвистичких истраживања од проучавања дискурса, Савић подвлачи:

„Док је за лингвисте основни задатак да траже могуће полне разлике у самом језичком и говорном материјалу, у језичкој структури (у разним суфиксима за род и пол), дотле је за истраживаче дискурса важан одговор на питања како и зашто се нешто у језичкој форми појављује. На пример,

у чему је друштвени значај тежње жена да буду језички исправније од мушкараца? Да ли је реч о неким анатомским разликама или је овај налаз условљен полним особинама маркираним друштвеним околностима?” (Savić, 1995: 198).

Као што можемо приметити, идеје о нацији и роду нису природом дате и непроменљиве, већ су створене са одређеним циљем и интересом. Разлог због чега неке изјаве и искази добију већи значај у медијском и, уопште, јавном простору, док друге, које су, можда, једнако истините и релевантне, остану запостављене, лежи у моћи која држи тај дискурс релевантним и истинитим. Односно, они који су на позицији моћи, којима је дато да одлучују о томе шта је истинито и исправно, намећу одређени дискурс.

Говорећи о родним односима у контексту теорија национализма, Нира Дувал Дејвис (Nyra Duval-Davis) је указала да се нација у оваквим дискурсима често представља као *жена/мајка* која треба да буде заштићена и одбрањена. Нације су у најранијим људским заједницама замишљене као

„[...] природни наставци породице и родбинских веза. У оваквим конструкцијама и националистичкој реторици [...] родни односи постају централни део дискурса о нацијама и национализму. С друге стране, политичке теорије и већина теоријских промишљања о нацијама и национализму, често су потпуно занемаривале жене, чак и када се расправљало о репродукцији нација” (Yuval-Davis, 2003: 208).

Керол Пејтмен (Carol Patemen) је кроз феминистичку критику теорије друштвеног уговора¹⁹ указала на значајан пропуст, као што је недостатак разматрања полног уговора. Недостатак друштвеног уговора Пејтменова објашњава патријархатом, као владајућом друштвеном структуром. Она је указала на три форме патријархалне аргументације: традиционалу, класичну и модерну. Према традиционалној патријархалној аргументацији, породични односи, који се темеље на моћи и ауторитету оца, често се рефлектују и у ширем друштвеном контексту²⁰; према класичној аргументацији, теорија политичког

¹⁹ Теорије друштвеног уговора полазе од идеје *природног стања*, како би дефинисале услове за конструисање друштвеног поретка. Путем тог договора појединци пристају на одређена правила, како би осигурали сигурност и добробит у заједници. Ове теорије су кључне за разумевање настанка демократије и модерне државе, те су имале кључну улогу у буржоаским револуцијама, промовишући идеје слободе и једнакости (Веселиновић, 2017: 407).

²⁰ Овај облик очинске власти може постати симбол владавине, где појединац преузима улогу *оца* који диктира правила и норме којима се треба покорити. У суштини, у цивилизованом друштву, овакав принцип може бити метафора за владара или законодавца чије се одлуке сматрају коначним и обавезујућим за све. Настанак политичке заједнице често се може сагледати као резултат удруживања бројних патријархалних породица, где се очување ауторитета и стабилности види као кључни елемент (Pejtmen, 2001: 31).

права и политичке покорности заснива се на идеји да су синови по рођењу подређени очевима, што их чини подређеним²¹; модерна патријархална аргументација патријархат схвата као „братски, контрактуалан и ствара структуру капиталистичког грађанског друштва” (Pejtmen, 2001: 32).

Идеологија је дубоко укореена у медијима и не само да је присутна, већ је и непобитно уграђена у начин на који се информације презентују. Уместо да се медији понашају као неутрални посредници који преносе чињенице, увек постоји одлука о томе како ће се информације интерпретирати и представити, чиме се већ у старту усмерава начин на који ће јавност схватити одређене догађаје или појаве. Све вести су увек представљене из неке специфичне перспективе, која није случајна, већ је често диктирана економским, политичким или идеолошким перспективама. У зависности од политичке оријентације медија, њихових власника, финансијских интереса, али и утицаја власти, виђења о важним догађајима могу се знатно разликовати, често искривљујући суштину стварности (Lakić, 2010: 275).

Како пише Свилар, моћ, кроз конструисање и контролисање знања и изјава, путем дискурса оправдава и подржава постојеће друштвене праксе. Начин на који људи делују у друштву у великој мери зависи од онога што се тренутно сматра истином. Ове представе о друштвеним догађајима, процесима и појавама не произилазе само из личног искуства, већ су у великој мери обликоване културним и вредносним системом које одређено друштво прихвата. Ове вредности често су прожете дискурзивним истинама – идејама које се представљају као апсолутне и фиксне истине, а заправо су резултат одређених друштвених и историјских контекста (Svilar, 2011: 33).

Медији и дискурс се не могу посматрати као одвојене сфере, јер медији, не само да информишу јавност већ кроз свој избор садржаја и начин представљања истог активно учествују у креирању значења и одржавању постојећег друштвеног поретка. Овим процесом, медији постају важан канал кроз који дискурс добија своје конкретне форме, а истовремено је основни инструмент у репродукцији и одржању доминантних друштвених норми и идеологија.

²¹ Очинска моћ се сматра основом политичке моћи, а произилази из очеве способности да производи потомство. У овој теорији политичко право се сматрало природним, што значи да је политичка власт аутоматски пренета са очеве на синове, као део природног поретка (Pejtmen, 2001: 32).

4. ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ ИСТРАЖИВАЊА

Међуратно доба обележено је значајним друштвеним и политичким променама на светском нивоу. Завршетак Првог светског рата 1918. године означио је крај једног историјског периода, када су нестала три царства – руско, немачко и аустроугарско, као и три велике династије – Романови у царској Русији, немачка династија Хоенцолерна и Хабзбурзи у Аустроугарској монархији (Димић, 1998: 17). Током двадесетог века, Европа је прошла кроз огромне промене, од просперитета *златних двадесетих* до суочавања са ужасима Другог светског рата у четрдесетим годинама. Било је то доба „демократије и диктатура, мира и рата, социјалне државе и геноцида, самоодређивања, између убити и бити убијен” (Вок, 2005: 277–278). У сржи друштвених и политичких промена налазио се економски аспект: док су Немачка, Велика Британија и Француска доминирале европском економијом пре Првог светског рата, након рата су САД, Јапан и друге прекоморске територије постали нови економски центри. Значајни удео у привредном животу најразвијенијих капиталистичких земаља, као извори сировина и енергената још увек су имала колонијална и друга зависна подручја Азије, Африке, Јужне Америке и Аустралије. Економски и технички напредак, праћен монетарном нестабилношћу и спорим опоравком европске пољопривреде, били су неки од друштвено-економских одлика послератног доба. Све наведено оставило је значајног утицаја на политику и друштво многих земаља и на међународне односе (Попов, 1995: 18 – 42).

Друштвене прилике 20. века на глобалном нивоу обележиле су две главне друштвене класе – буржоазија и пролетаријат. Први светски рат и каснији револуционарни догађаји задали су тежак пораз буржоазији у већем делу Европе. Људи са аристократским титулама, укључујући и владаре, преузели су углавном церемонијалне улоге у друштву и политици. На другој страни, пролетаријат, односно радничка класа, бележи свој успон, прибавивши себи многа економска и политичка права. Симболичко обележје ових промена представља оснивање Совјетског савеза – прве земље социјализма (Попов, 1995: 42–48).

Након Првог светског рата у Европи је дошло до успона два моћна политичка система – фашизма и нацизма. Реч *фашизам* изведена је из италијанске речи *il fascio*, која значи *сноп*, а у ширем смислу *савез* или *удружење*. У контексту Италије ова реч се односила на политички покрет, који је временом формирао своју партију, преузео власт и организовао државу специфичног типа. Овај термин се такође користио за описивање

десничарских политичких покрета у различитим земљама, укључујући и Италију. *Нацизам* се односи на варијанту фашизма који се развио у Немачкој у раздобљу светских ратова, а врло често се као синоним може чути израз *немачки фашизам*. Италијански покрет се залагао за хомогенизацију нације, док је у Немачкој овај концепт достигао ниво национализма са расистичким схватањима (Митровић, 2009: 13–23).

Политички фокус фашизма и нацизма био је сведен на очување расе, што је, између осталог, спровођено путем контроле приватности, попут забране брака и интимних односа с припадницима ниже расе, присилне стерилизације жена, провере потенцијалних брачних партнера и сл. (Мијатовић, 2008: 378). Читав живот жене требало је да буде усмерен на служење политици и економији сопствене државе. У таквом окружењу, људска права и личне слободе биле су значајно ограничене, а друштвени и економски системи подређени интересима државне идеологије.

Иако је овај период људске историје био време друштвених трансформација, укључујући и значајне промене у положају жена, јака и самостална жена постала је претња традиционалном поретку, па су многе европске земље настојале да постојећи поредак одрже различитим методама (Шкодрић, 2015: 16).

Да би оправдале свој грађански статус, жене су се морале одужити држави њеним поновним омасовљењем. У ту сврху, коришћене су разне методе којима је требало „вратити жене у куће”: у Француској је 1920. године успостављена *Породична медаља*, „која је додељивала мајкама са петоро или више деце”, док је у Немачкој 1934. година проглашена *Годином домаћице*, чиме је отпочела „организована наталистичка и патријархална политика националсоцијалиста” (Zaharijević, Lončarević: 2008: 432–433). Прослава *Дана мајки*, те увођење породичних накнада у земљама попут Белгије, Немачке, Аустрије и Француске означавале су став светске политике према женама, на које се гледало као на обновитељке нације (Вок, 2005: 288–291). Свака европска држава суочавала се са друштвено-политичким превирањима на глобалном нивоу у складу са сопственим економским, културним и друштвеним специфичностима.

4.1. Друштвено-историјски контекст Србије у доба Краљевине СХС/Југославије

Током прве половине 20. века Србија је прошла кроз низ унутрашњи и спољних политичких криза, као што су: Мајски преврат из 1903. године, који је донео смену династија на краљевском престолу, Анексиона криза из 1908. године, балкански ратови 1912. и 1913. године и Први светски рат (1914–1918), у којем је сваки четврти становник Србије изгубио живот (Јоргић Степановић, 2021: 36).

После Првог светског рата, 1. децембра 1918. године, Србија је започела нови политички период оснивањем државе Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца (у даљем тексту СХС). Овај важан историјски догађај одиграо се у присуству наследника престола, Александра Карађорђевића, чланова владе и војводе Живојина Мишића. Након тога, 15. јула 1920. године, држава је променила назив у Краљевина СХС. Последња промена назива државе догодила се 3. октобра 1929. године, када је држава преименована у Краљевину Југославију, под којим именом ће остати до 1941. године (Васић, 2016: 248).

Краљевина СХС обухватала је западни и централни део Балкана, али је делимично прелазила и у централну Европу. Ова територија није била географски уједначена, већ је била мешавина различитих културних региона, као што су византијско-цинцарска, турска, италијанска и средњоевропска. У периоду између два светска рата преовладавао је средњоевропски утицај (Димић, 1996: 23). Нова држава обухватала је површину од 247.500 км² и, према попису из јануара 1921. године, имала је нешто мање од 12 милиона становника, при чему су припадници југословенских народа чинили 82,9%. Стога је, од самог почетка постојања Краљевине СХС, уз спољнополитичку консолидацију, једно од главних питања било унутрашње уређење државе (Митровић и др., 1994: 254).

С обзиром на културну и етничку раслојеност, од настанка државе радило се на унификацији ових разлика новом друштвеном, привредном, политичком и културном динамиком. „(Југо)словенство, посматрано као феномен јужнословенске узајамности, појмовно је мењало своја значења током различитих временских периода у оквирима различитих народних традиција”²² (Јоргић Степановић, 2021: 26). Како пише Латинка Перовић, у Краљевину СХС „Срби су унели државу, монархију и победничку војску, као и територије које су освојили у ратовима 1912. и 1913. године [...] Нову државу владајући

²² Према речима Роксандића, југословенство је, заправо, представљало „једини покушај да се ендогеним процесима, 'одоздо', дакле међу Јужним Славенима у средњо-југоисточној Европи изађе из (суб)регионаних логика опстанка на периферијама империјалних поредака, да се конституирањем вишеструко сложене државне заједнице свима зајамчи боља будућност, према мери властитих потреба” (2017: 31).

кругови су 'перцепирали и водили као проширену Србију'. За њих је приоритет била југословенска интеграција" (Perović, 2017: 228).

Новим уставом, усвојеним 28. јуна 1921. године, на Видовдан, Краљевина СХС је требало да постане национална држава која обухвата три народа, али са једном заједничком државном идејом. Био је то устав који је предвиђао парламентарну и уставну монархију, уз широке обласне самоуправе. *Видовдански устав* је предвидео децентрализацију управе и формирање већих самоуправних јединица, али овај план није реализован у наредним годинама, што је произвело конфликте са регионалним и националним интересима различитих народа у држави (Ćorović, 1997). Јанковић и Мирковић сматрају да је устав, дајући монархији превласт и широка овлашћења краљу, онемогућавао функционисање буржоаског парламентаризма, чиме је допринео преласку монархије у самовлашће (Јанковић, Мирковић, 1987: 379).

Владавина краља Александра Карађорђевића обележена је борбом са свим елементима који су представљали претњу режиму, а комунистичка делатност била је један од главних. Стога се краљ одлучио на доношење *Обзване* 19. 12. 1920. године, којом је покушао спречити даљу комунистичку делатност. У овом декрету стоји:

„Државне власти имају сазнање, да растројни и реакционарни елементи спремају ових дана напад на државу, њено устројство и друштвени ред са задатком да по руском бољшевичком примеру, све сруше што данас постоји од закона, установа и добара јавних и приватних, а на место свега заведу као у Русији, власт, неколико људи који ће располагати животом, слободом и имањем грађана, а државу нашу отворити инвазији странаца. То они зову диктатуром пролетеријата. И пошто сматрају нашу државу само као један сектор на фронту у борби коју бољшевици воде против осталог света – то ће они на том сектору повести војну против светског капитализма, како би се срушило све и свуда у свету, што су до данас створили дух, снага и рад човечанства" (*Политика*, бр. 4.559 од 30. 12. 1920, стр. 1).

Године 1921. усвојен је *Закон о заштити државе*, који је законски забранио рад комунистичке партије (Šulinović, 1961: 366). Кулминација оваквог режима било је увођење краљевске диктатуре 1929. године, којим је држава подељена на бановине. Овом реформом настојало се неутралисати границе различитих територија и држава, интегришући их у југословенски контекст и идеју о свеопштем јединству (Поповић, Тимотијевић, Ристовић, 2023: 397–398).

У прокламацији од 6. јануара 1929. године, краљ Александар Карађорђевић је укидање парламентаризма аргументовао важношћу очувања „народног јединства и

државне целине”²³. Потреба за радикалним реформама како би се унификовао друштвени и политички живот настала је као последица политичке кризе крајем двадесетих година, обележене сукобима политичких странака (Јеротијевић, 2014: 228). Политичка и национална нетрпељивост кулминирала су трагичним догађајем у Народној скупштини 20. јуна 1928. године, када су хрватски народни посланици убијени од стране српских посланика (Perović, 2015: 20). Након ових догађаја успостављен је Шестојануарски режим, који је, како пише Чулиновић, имао елементе тоталитаризма. Иако краљ није себе прогласио за вођу, „он је за све у држави имао важити као највиши ауторитет и по томе се врло мало разликовао од ’вођа’ у фашистичкој Италији и Немачкој” (Čulinović, 1961: 25–26).

До привидног попуштања стега режима дошло је у септембру 1932. године, усвајањем *Октроисаног устава*, који је омогућио краљу да задржи право доношења важних одлука, које је затим требало одобрити народно представништво. Као одговор на диктаторску власт, интензивирани су сепаратистички покрети: усташе у Хрватској и ВМРО у Македонији. Њихов најзначајнији акт било је убиство краља Александра 9. октобра 1934. године у Марсељу (Perović, 2015: 20).

После смрти краља Александра 1934. године, Краљевина Југославија је ушла у период политичке нестабилности, са спољним притисцима који су интензивирали сепаратистичке тенденције. У настојању да поврати ред, кнез Павле Карађорђевић је 1939. године потписао споразум са др Влатком Мачеком, али међународна напетост и приступање Краљевине Југославије Тројном пакту 1941. године довели су до војног удара и немачке инвазије на земљу, тзв. Априлског рата. Југославија је из ових догађаја изашла окупирана и распарчана, за председника владе постављен је Милан Недић, који је спроводио националистичку политику, а формирана је Независна Држава Хрватска (Perović, 2015: 20).

Под кровом нове државе живели су народи са различитим историјским и културним наслеђем, „те да, и поред све, иначе велике, сличности, сваки од њих има и својих специјалних обележја” (*Лесковачки гласник* 25. 5. 1922, стр. 2). У таквим условима није се ни могла развити јединствена економска и културна политика која ће задовољити интересе свих народа који су ушли у састав нове државе.

Подручје је у економском, социјалном, правном и културном погледу било

²³ Разочаран парламентарним превирањима, објавио је да је дошао тренутак „кад између народа и краља не може и не сме бити више посредника” (Čulinović, 1961: 7).

разнолико, а уз то су поједине покрајине биле изнутра подељене на мање регије по разним критеријумима. Етничке и верске разлике биле су дуго примарне, а са развојем капитализма све значајнија постаје и класна димензија (Milošević, 2017: 327). У 1921. години у Краљевини СХС живели су „Срби (39%), Хрвати (23,9), Словенци (8,5%), муслимани (6,3%), Македонци (5,3%), Немци (4,3%), Мађари (3,9%), Албанци (4,0%), Румуни (1,6%), Турци (1,2%), Италијани (0,1%), словенске мањине (1,6%) и остали (0,3%)” (Димић, 2020: 18). Попис становништва из 1921. године евидентирао је нешто мање од 11,7 милиона становника у Краљевини, док је десет година касније популација премашила 13,9 милиона становника. Број жена износио је преко 7 милиона, док је мупкараца било нешто мање од 6,9 милиона. У години 1939. број становника је износио 15.596.000. Како тврди Димић, „висок наталитет био је последица патријархалног начина живота и постојеће привредне структуре, јер сељаку је потребно потомство које ће радити на земљи” (1996: 34).

Од почетка постојања нове државе, национализам различитих народа био је веома изражен, а Хрвати и Словенци су били најактивнији у тежњи ка формирању својих независних држава. Иако су Срби, Хрвати и Словенци припадали истом јужнословенском етницитету, постојале су значајне националне разлике. Током трајања нове државе, уобичајене су биле тензије и конфликти између српског и југословенског културног идентитета (Васић, 2016: 248).

Политичке прилике не могу се посматрати изван контекста географских и културних услова који су обликовали живот у Краљевини Југославији. Према речима Јована Цвијића, „географска средина утиче не само на општи ток историје, на распоред разних цивилизација, на миграције, на етничку поделу, положај и тип насеља, већ исто тако непосредно или посредно она утиче и на психичке особине становништва” (1922: 241). Географска структура била је један од фактора који су утицали на неравномерност друштвених услова на територијама унутар политичких граница Краљевине СХС. На овој територији, три планинска система обухватала су велики део земље, од чега је само 29,5% било подручје адекватно за произвођење житарица. Средњевисинска подручја покривала су већину територије, где је било могуће да становништво задовољи своје основне потребе за храном, док је преостали део територије био готово неплодан. Земља је била препуна поседа мале величине, што је било недовољно за прелазак на напредније пољопривредне методе. Феудални односи су се на овим просторима дуго задржали, производња на малим земљишним поседима била је нерационална, а индустријализација је каснила век и по у односу на свет (Димић, 1996: 23–25, 80).

Доминирање села у Југославији било је резултат ограниченог урбаног развоја, јер, како наводи Петровић:

„[...] од 26.580 насеобина, само 449 имало је урбани статус, саобраћајна повезаност била је недовољна, јер је постојало само 40.000 км уређених путних праваца. [...] Скоро 90% земљишног поседа имало је величину до 10 хектара, тако да нису били у стању да се упусте у обимнију производњу и тржишну борбу. Обрадиво земљиште износило је мање од 50% укупне државне територије. Директна последица оваквог стања била је аграрна пренасељеност високог степена” (Петровић, 2008: 25).

Комбинација традиционалних метода производње, привредних ограничења, историјских и културних утицаја довела је до споријег културног и социјалног развоја у одређеним регионима. Ипак, током међуратног доба дошло је до процеса разградње задружног система, а некада велике породичне заједнице постепено су се распадале. Тржишна привреда је постепено продирала на село, процес модернизације је неумитно продирао, заједно са већим учешћем државе, у свакодневни живот становника (Поповић и др., 2023: 399). Велике породице у се, на другој страни, дуже задржавале у местима у којима је доминирао традиционални начин живота. „Цео народни живот заснивао се на искуствима која су прикупљана вековима. Та искуства најчешће је баштинила жена [...] Под знаком 'ваља се' и 'не ваља се', мајка детету предаје све хигијенске, верске и моралне вредности” (Димић, 1996: 53–55). Према наводима Јоргић Степановић (2021), хигијенски услови били су на врло ниском нивоу, што је у већој мери проистицало из недостатка културних навика и непросвећености, а у мањој мери из материјалне оскудице. Куће су се обично састојале из просторије са огњиштем, собе у којој се једе и спава и оставе. Купатила није било, веш се није често прао, спавало се у одећи за рад.

„Начин и култура исхране уз хигијенске прилике битно су утицали на здравље становништва. Као последица наведеног јављали су се рахитис и пелегра (болест услед конзумирања кукуруза као најчешће хране). [...] Смртност деце млађе од десет година износила је 46,08% свих смртних случајева, док је смртност дојенчади износила 16,14%.” (Јоргић Степановић, 2021: 28–29).

Овај период је са аспекта развоја здравства значајан јер су основани и изграђени домови здравља, здравствене задруге и здравствене станице, које су углавном успевале да задовоље здравствене потребе становништва. Међутим, сукоби различитих интереса

унутар вишенационалне државе компликовали су усвајање ефикасне законске регулативе, што је негативно утицало на организацију, кадровску опремљеност и способност здравствених установа да се носе са сложеним задацима, као што је помоћ критично оболелима и тешко повређеним особама. Упркос овим потешкоћама, сматра се да је Служба хитне медицинске помоћи у Краљевини достигла ниво који су имале развијене европске државе (Durlević, 2013: 29).

Један од кључних показатеља модернизације друштва јесте образовање. Према подацима пописа становништва из 1921. године, око половине становништва старости од 12 и више година било је писмено, а 1931. године тај број се повећавао, и то не само међу млађим генерацијама, већ и међу становништвом старије животне доби (*Definitivni rezultati popisa stanovništva*, 1938: 5–7). До краја четврте деценије 20. века у Краљевини је уочљив значајан напредак у области образовања. Број деце која похађају основне школе износио је трећину, док је у средњим школама број ученика порастао за 32,08%. Број студената био је већи за 23,63%, а тај напредак је најприметнији на примеру Београда, где је на Београдском универзитету износио 50,84% (Димић, 2020: 950–951).

Када је реч о културној елити, порема наводима Петровића, она је економски зависила од државе. У 1931. години, стваралачка интелигенција, чији су уметност или адвокатура били једини извор прихода, чинила је мање од 0,2% популације. Књижевника је био свега 4–5%, док је већина ликовних уметника радила у образовању. Преостали део културне елите били су стручни сарадници различитих државних и културних институција. Мање од 10% музичара и композитора зарађивало је изван државних позиција. Позоришни уметници су од 1918. године имали привремене уговоре за рад. Током друге деценије постојања југословенске државе, популарни уметници „изборили су се за чиновнички статус, мада су таква решења изазивала револт позоришних људи који су сматрали да ће се таква политика негативно одразити на уметничке домете” (Петровић, 2008: 39).

Како примећује Петровић, укупна слика југословенског друштва одавала је тензије диференцијације између „ситуираних политичара и богаташа насупрот економски угроженим већинским слојевима сељака и грађана” (2008: 43). Међуратно доба Југославије представљало је значајан транзициони период у развоју друштва од традиционалног ка модерном. Док су многе промене биле позитивне, као што су постепена урбанизација села и развој инфраструктуре, међуратни период карактеришу изазови и проблеми, попут политичких репресија, економских криза и етничких тензија,

као и покушаја да се ови проблеми санирају радикалним реформама, унификацијом правног и друштвеног система, који су, заправо, били узроци нових друштвених подела и политичких трзавица. Генерално гледано, друштво Краљевине Југославије било је у великој мери обележено својом мултиетничком структуром, политичким и економским превирањима и друштвеним променама.

4.2. Женско питање у Србији у доба Краљевине Југославије

Женско питање се на просторима Кнежевине Србије први пут озбиљније разматра у другој половини 19. века. Током модерног доба, са слободнијим схватањима и активним учешћем жена у јавности, мењао се и однос према жени, иако се добар део предрасуда задржао. Од самог почетка постојања Краљевине СХС, женско питање постало је важна тема јавне дебате (Kolarić, 2012; Станишић, 2004; Stefanović, 2000).

Актуелности женског питања у Краљевини СХС/Југославији је значајно допринела улога жене током балканских ратова и Првог светског рата, када она постаје активни учесник историјских догађаја и борац против непријатеља, а након Првог светског рата се активније укључује и у привредни сектор (Јукнар, 2022: 255).

Шкодрић наводи:

„Успех у замени мушкараца у домаћим пословима донео је промене у понашању жена: почеле су да опонашају мушке моделе, конзумирају алкохол, пуше, постале су слободније у полном животу. [...] Жене су током окупације по први пут обављале послове и улоге које до тада нису имале, можда су први пут биле у ситуацијама да доносе одлуке [...]” (Шкодрић, 2015: 13).

Управо ће присуство жена у јавном животу утицати на разматрање женског друштвеног положаја у политичким круговима новоосноване Краљевине СХС/Југославије.

4.2.1. Правни оквир

У новоформираној држави, Краљевини СХС, жене нису имале право гласа, нити су имале било каква политичка права. У Југославији је постојало шест различитих правних система, што је резултирало различитим приступима и ставовима у вези са правним статусом жена. То се нарочито односило на области као што су брачно право, имовинско право у браку и наследно право, као и пословна способност (Pantelić, Škodrić, Stefanović, 2021: 184). Жене су на српском, црногорском и босанско-херцеговачком правном подручју имале значајно мања права у односу на мушкарце, док је њихов положај био нешто бољи на хрватско-славонском и словеначко-далматинском подручју. „Најбољи положај жене су имале на војвођанском правном подручју” (Илић, 2020: 198).

Додатну проблематизацију за женско питање представљао је *Српски грађански законик* из 1844. године, чиме је регулисан положај жене у браку и породици. Према овом законнику, који је опстао све до 1945. године, жена се сматра својином мужа, а „удата жена изједначена са малолетницима, распикућама, пропалицама” (Воџиновић, 1996: 33). Жена је била обавезна да слуша мужевљева упутства, брине о домаћинству и одгоју деце. При разводу, жена је имала право над мушком децом до њихове четврте године, женском до седме, а након тога деца би била додељена оцу. Законом је била усвојена и забрана испитивања очинства ванбрачне деце. У контексту имовинског права, удате жене нису имале пословну способност, за разлику од неударних, којима је призната иста способност као и мушкарцима. У домену наследног права, првенство наслеђивања имала су мушка деца – одредба аргументована економским и етичким разлозима, са циљем одржавања породичног имања кроз мушку децу (Пантелић, 2011).

Српски грађански законик је остао на снази скоро сто година, што значи да је, и поред значајних друштвених и политичких промена, формални статус жена дуго остао исти. У ствари, ниједан законски пропис Србије од 19. века до 1918. године није признавао жену као „историјско-правног субјекта” (Stefanović, 2000: 79). Таква појава је видљива и у кривичноправном законодавству. *Казнителни законик* из 1860. године важио је све до 1929. године. Одредбе овог законика упућују на „знатно нижи степен правне заштите жена у односу на мушкарце, посебно у оквиру кућног насиља и велику заштиту и тешке санкције у случају напада на част и ’полну чистоту’ жене” (Столић, 2015: 35).

Током међуратног периода у Краљевини Југославији било је настојања да се друштво у правном смислу модернизује и тиме побољша положај жена, али те

иницијативе нису доведене до завршетка. Како наводи Илић (2020: 195–199), при покушају унификације грађанског права, *Грађански законик* за Краљевину Југославију није усвојен. У 1934. години, иако је израђена *Предоснова грађанског законика*, она није спроведена у праксу. На Првом конгресу правника у Београду 1925. године, говорило се о правном положају жена у вези са законским наслеђивањем. Усвојеном резолуцијом предложено је једнако право мушких и женских сродника у случају интестатског наслеђивања. Међутим, за наслеђивање сеоског имања, као и потенцијалних занатских или индустријских предузећа којима прети распарчавање, било је потребно увести посебан пропис. Као решење предложено је право откупа, које би решило конфузију између проблема распарчавања сеоског поседа и равноправног наслеђивања жена. Још један важан догађај био је Трећи конгрес правника у Сарајеву 1927. године, на коме се такође говорило о правном статусу жена. Резолуција која је усвојена предложила је да се положај жена у приватном праву уреди у складу са принципом равноправности, чиме би се уклонила ограничења у погледу пословне способности жена у браку. Такође, удовицама би се омогућило да одаберу између наследног права и права на издржавање. Препоручено је и да преживели брачни друг има право на неопходно издржавање из заоставштине, уколико му је то потребно. Како примећује Илић, иако Министарство правде није успело да спроведе *Предоснову грађанског законика* из 1934. године у праксу, „расправа о правном положају жене постала је део расправе о новом законнику. Упућен је велики број умесних примедби на рачун *Предоснове*, што сведочи о заинтересованости правничке јавности за женско питање” (Илић, 2020: 195–199).

Неуспех у побољшању положаја жена у друштву може се приписати дубоко укорењеним конзервативним ставовима јавности и патријархалној структури друштва. На јавној сцени промовисали су се ставови мушких шовиниста који су тврдили да жене не само да су задовољне својим друштвеним статусом већ су и задовољне својом улогом у јавном и политичком животу. Жене су, како су они истицали, у хармоничном односу са мушкарцима и нису се осећале угроженим као на Истоку, нити као супарници на Западу (Аритонових, 2009: 240–241). Дубоке предрасуде у друштву и укорењени патријархат утицали су на женску еманципацију и успоравали решавање женског питања.

4.2.2. Жене у радном сектору

Након Првог светског рата, постао је приметан пораст броја жена које су радиле у различитим секторима привреде, услуга и на административним позицијама, иако су се и даље сусретале са различитим облицима дискриминације и ограничењима. Жене су, генерално, за исте послове добијале мање плате у поређењу са мушкарцима.

„У неким привредним гранама, као што је била текстилна индустрија, жене су чиниле већину запослених; њихов удео у укупном броју запослених (у Југославији) порастао је од 22,82% у 1929. години на 55% у 1936. години. Злоупотребе и сексуално малтретирање запослених жена од стране надређених, понекад с трагичним исходом, биле су честе теме међуратне српске и југословенске штампе” (Поповић и др., 2023: 427).

Радна снага Краљевине Југославије се брже повећавала из редова жена него мушкараца, због тога што су жене представљале јефтину радну снагу. „Често су радиле и по 16 и 18 сати дневно, за наднице које су биле ниже од надница мушкараца”²⁴ (Аритонових, 2009: 242). Женска запосленост на простору ондашње Југославије била је нижа у поређењу с Француском, али много већа него у Италији или САД. Већина жена које су радиле у индустрији су биле девојке са руралних подручја, чији је радни однос у фабрикама био темпоралан. Њихов незавидан положај био је додатно отежан правним ограничењима. Према *Закону о заштити* радника из 1922. године, породилско одсуство могло је трајати четири месеца, уз накнаду од само три петине редовне зараде (Марковић, 2007: 106).

Услед превелике експлоатације, тешких радних услова и разних врста злоупотребе, раднице у Југославији, премда слабо синдикално организоване, масовно су учествовале у штрајковима. Држава је донела нове законске прописе којима је требало побољшати услове живота радницима. *Законом о заштити* и *Законом о осигурању радника* из 1922. године уведене су важне промене, као што су: скраћење радног времена на осам часова, увођење радничких повереника, сигурних надница и оснивање Берзе рада и Инспекције

²⁴ Симон де Бовоар је у свом познатом делу *Други пол* анализирао двоструку неправду с којом су се суочавале жене раднице током развоја капитализма. Ова друштвено-политичка клима омогућила је женама да се запосле у индустријским секторима, пружајући им шансу да се финансијски осамостале. Међутим, буржоазија је заговарала одржање традиционалне улоге жена као стубова домаћинства, па је била противник било каквог њеног изласка у јавну сферу. Осим тога, ни радничка класа није била сагласна са идејом ангажовања жена у радном сектору. Жене које су радиле у фабрикама добијале су нижу плату од мушкараца, али су биле принуђене да прихвате те услове, јер нису имале другог избора. На тај начин, постале су конкуренција мушкој радној снази (Bovoar, 1982: 19).

рада (Аритонових, 2009: 243). Нови радни закони су унапређени након што је влада Краљевине СХС 6. децембра 1926. године ратификовала конвенције Међународне организације рада. Овај документ донео је важне промене, нарочито у погледу права жена на радном месту. Забрањен је ноћни рад за жене, а породиље су стекле право на одсуство са посла шест недеља пре и након порођаја. Међутим, у пракси, ове мере су се ретко спроводиле (Милорадовић, 2015: 257).

У првим деценијама 20. века, уз привредни развој, у Србији се развија и урбанизам. Поред Београда, у том периоду значајан развој доживљавају и Ниш, Нови Сад, Лесковац, Зрењанин, Пожаревац, Крагујевац, Приштина, Шабац, Врање, Пирот и Суботица (Аритонових, 2009: 241). У интелектуалним професијама жене су биле најзаступљеније у просвети, са уделом од преко 49%, при чему је 39,33% било факултетски образовано. Године 1930. на универзитетима је радило 12 жена, а једна од десет особа које су радиле као лекари била је жена. Крајем двадесетих година било је довољно квалификованих правница које су могле да обављају улогу судија, али се у Скупштини водила расправа о томе да ли им треба дозволити приступ овим позицијама. Истовремено, жене су се и на радним местима суочавале са дискриминацијом. Тако су на рад у фабрике најпре одлазиле удовице и разведене жене, а тек потом девојке. Дискриминација није била присутна само у сиромашним круговима, већ и међу вишим слојевима друштва, где се од жена често очекивало да буду милоснице неких утицајних личности, пре него што су имале прилику да покажу своја достигнућа. Суочене са великим притисцима и уцењивањима, многе жене су попуштале и пристајале на те захтеве (Марковић, 2007: 106–109).

Ксенија Аксентијевић била је прва жена доктор наука, која је 1922. године на Универзитету у Београду одбранила докторску дисертацију из филозофије. Услед притиска средине, напада жуте штампе и оговарања о њеном приватном животу, одлучила је да се превремено пензионише. Сличну судбину је имала чувена сликарка Милена Павловић Барили, која није успела да добије стално запослење у Србији. Аница Савић Ребац, доктор филозофских наука, која је своју тезу одбранила на Београдском универзитету 1932. године, успела је да тек после 1945. године добије запослење на Универзитету. Напредовање жена ка економској самосталности изазивало је критике и отпор од стране традиционалиста, који су истицали потребу да се жене врате својим природним улогама, чиме би се ослободило тржиште рада за мушке раднике (Поповић и др., 2023: 427–428).

Тако је 1925. године народни посланик Зарије Варјачић говорио у радикалном

посланичком клубу о женама у државној служби и тражио да се уклоне. Јелена Зрнић, уредница листа *Жена и свет*, оштро је реаговала на овакав захтев и написала чланак „Дивљак у Парламенту”, због чега је Варјачић тужио за увреду (*Политика*, 6307, 14. 11. 1925, стр. 6). Социјалисткиња Милица Ђурић-Топаловић, једна од међуратних боркиња за женска права,²⁵ објавила је текст у листу *Политика* у којем је изнела своју критику проповеди католичког свештеника Петра Влашића.

„И веран философији католицизма: да је жена инфериорна, да јој је Бог доделио једино да рађа и држи кућу, да се боји и слуша мужа и да се остави сваког јавног посла а нарочито зарађивати, тражио је да се жене најуре из свих јавних професија” (*Политика*, 6307, 14. 11. 1925, стр. 6).

Топаловић тврди да жене раде јер их сиромаштво и борба за егзистенцију на то подстичу, што се посебно односи на удовице и разведене жене. Зато она предлаже „потпуну организацију производње, смањење радног времена и подизање куповне моћи широких маса народа [...] Ново доба треба жену слободног радника као и човека. Центар женине борбе и победе је ту” (*Политика*, 8205, 11. 3. 1931, стр. 8).

Жене на југословенском селу су се суочавале са још већим изазовима и тешкоћама у односу на градске жене, због ниске просвећености и сиромаштва. Обавезе југословенских сељанки обухватале су рад на пољу, у окућници, рад у домаћинству, одгајање деце и бригу о старијима и болеснима. Приватност ових жена била је значајно ограничена, а напуштање дворишта без надзора било је могуће само у посебним ситуацијама (Исић, 2007: 381).

Жене из имућнијих сеоских породица имале су боље услове живота у односу на девојке из сиромашнијих породица, које су живеле под строгим надзором. Мираз је имао велики значај, а пре брака, жене су морале испунити одређене услове, као што су послушност и скромност. Након брака, жена је била одговорна за све кућне послове, често у веома тешким условима, и била је изложена празноверицама. Муж је имао потпуни ауторитет у породици, а жена је била у положају тежем од положаја чланова послуге, без права на новац за своју или дечју одећу и обућу (Исић, 1998: 193).

Без обзира на разлике у еманципацији жена у граду и на селу, патријархални дух је био једнако присутан и у урбаним и у руралним срединама, што је доприносило очувању традиционалних родних улога и отежавало промену статуса жена. „Положај жене у

²⁵ Била је у међуратном добу на челу Секретаријата жена социјалиста (Stefanović, 2020: 60).

земљорадничком сталежу био је економски најнеповољнији, јер је радила у корист оца или мужа. Жене из ове друштвене класе, због лоше економске ситуације као и због слабе просвећености, нису биле активне у покрету за права жена” (Илић, 2020: 198). Био је то разлог зашто је, упркос порасту броја запослених жена и њиховом укључивању у различите сфере живота, питање промене правног статуса жене представљало камен спотицања у државној политици.

4.2.3. Женска удружења

Почетни кораци у борби за права жена у Србији била су женска удружења друге половине 19. века, која су имала хуманитарне и едукативне циљеве, као што су образовање сиромашних девојака, пружање помоћи социјално угроженим друштвеним групама и развијање хуманих и патриотских вредности. У овом периоду не можемо говорити о феминизму у правом смислу те речи. Малобројни су били гласови који су заговарали развој феминистичког дискурса, тако да се у Србији с краја 19. и почетка 20. века пре може говорити о „покрету за еманципацију”, о времену када су жене коначно изашле на јавну сцену (Милановић, 2020: 38).

Године 1874. основано је *Јеврејско женско друштво*, а 1875, захваљујући Катарини Миловук, основано је *Београдско женско друштво* (у даљем тексту *БЖД*), чији су циљеви били школовање сиромашних девојака за раднице и помагање сиромашним људима. Историјски догађаји попут Босанско-херцеговачког устанка 1875. године и два српско-турска рата након којих је извојевана државна самосталност 1878. године, захтевали су појачану бригу о српском становништву које се нашло у рату. Посебну пажњу је захтевао онај део српског становништва који је остао у саставу Османског царства. Овакве околности усмериле су даљи рад *БЖД-а* на прикупљању помоћи устаницима и раду у санитарској служби (Столић, 2015: 108–110). Орган овог друштва био је часопис *Домаћица* 1879. године, у коме је бележен рад женских друштава, представљајући њихове активности, седнице и извештаје, али је био и богат садржајем из области васпитања и књижевности. Премда се у часопису номинално пропагирала родна равноправност, били су евидентни традиционалистички и конзервативни ставови:

„Друштво је потресено, све је у једном хаосу и дисхармонији [...] Добра мати, жена и домаћица – данас је повик свих оних који хоће, да породицу

очувају и да је реорганизирају [...] Сваки поремећај у породици изазива поремећај у друштву и држави. Очување и спасавање породице треба зато да је једна од главних брига наше социјалне, расне и културне политике” (*Домаћица*, бр. 3, новембар 1921, стр. 5).

Током наредних година наставило се са формирањем нових друштава. Године 1899. основано је хуманитарно и патриотско *Друштво кнегиње Љубице*, са основним задатком да пружи помоћ српским црквама у Старој Србији²⁶ и Македонији²⁷. Са истим циљем основано је *Коло српских сестара* 1903. године, чија је делатност била усмерена на територију Македоније и Босне и Херцеговине. Оба друштва су, осим филантропског рада, била посвећена и образовању девојчица и чувању традиционалних женских вештина (Milanović, 2015: 26; Милановић, 2015: 155–156; Симић, 2021: 109–110). Како напомиње Савић, *Коло српских сестара* је формално промовисало превазилажење стереотипног поимања женске улоге у друштву, али су у пракси активности усмерене на афирмацију и еманципацију жена биле присутне само у мери у којој су биле подршка националним циљевима (Савић, 2009: 130).

Године 1906. у Београду је основан *Српски народни женски савез*, који је већ 1910. године постао члан *Међународног женског савеза*. Унутар овог удружења формиране су три секције: културна, феминистичка и хумана, ради унапређења његове делатности.

„Иако је једна од тачака била да ће се залагати за право гласа жена, феминистичка секција је као свој превасходан циљ истакла рад на изједначавању положаја и права женских чиновника са мушким у поштанској, телеграфској, телефонској, банкарској и лекарској професији”²⁸ (Milanović, 2023: 67–68).

Током Првог светског рата, *Српски народни женски савез* одиграо је кључну улогу у патриотској и хуманитарној мобилизацији женских удружења. Након скупштине одржане у Нишу 1914. године, *Савез* се сусрео с бројним ратним изазовима, али није стао са својим активностима. Путем апела за помоћ, као што је био и онај упућен 4. априла 1915. године, изражавана је дубока захвалност међународним организацијама које су

²⁶ „Термином Стара Србија се у српској литератури крајем 19. и почетком 20. века означавала територија која је обухватала Новопазарски санџак, Косово и Метохију и део данашње Македоније до Дебра, Кичева и Штипа” (Жикић, 2019: 21).

²⁷ „Термин Македонија у српској литератури крајем 19. и почетком 20. века односио се на територију која се простирала јужно од Старе Србије, све до Солуна и Егејског мора, укључујући Охрид, Бер и Костур” (Жикић, 2019: 24).

²⁸ Да су женске активности биле под строгим надзором патријархалног друштва, видљиво је и у тексту који је изашао годину дана касније у листу *Домаћица*. У име Управе чачанског *Женског друштва* забележено је да постоји бојазан да женска „високоуоченост, та тако звана женска еманципација не одвоји одвећ далеко жену од куће, од породице, од тога главног центра женског рада” (*Домаћица*, бр. 3, март, 1911, стр. 96).

пружале подршку хуманитарним акцијама усмереним на помоћ српском народу (Milanović, 2023: 67–68). Као што можемо приметити, током ратних година повезаност женског јавног ангажмана са патриотизмом била је највидљивија. Зато Столић издваја две кључне особености статуса жена у Краљевини Србији на почетку 20. века: „идентитетска свест жена као жена, у овом случају Српкиња, и чврсто везивање сопственог положаја за српски национални политички оквир” (Столић, 2015: 5). Била су ово два основна обележја женског покрета за еманципацију у Србији с краја 19. и почетка 20. века.

На другој страни огранка боркиња за женска права налазио се раднички женски покрет: „[...] инсистирао је на револуционарној борби и укидању класних разлика, верујући да ће решавањем класног аутоматски бити решено и женско питање” (Malešević, 2007: 9–10). Почетком 20. века жене раднице у Србији чиниле су значајан део индустријске производње, поготово у текстилним предузећима. Услед неповољних услова рада и дискриминације којој су биле изложене, оне се још почетком века удружују, штрајкују и боре за своја права. Један од кључних тренутака у овој борби било је оснивање *Секретаријата жена социјалдемократа* 1910. године, на иницијативу Димитрија Туцовића, секретара *Српске социјалдемократске партије*. Ова организација имала је за циљ да уједини жене раднице у борби за права и побољшање услова рада. Оне су одбијале да се прикључе грађанским женским организацијама, с обзиром на идеолошко разилажење, мада ни са друге стране није било интересовања за уједињавањем. Како примећује Столић, разлози овог неслагања били су „елитизам вођства, уверење у мисионарску културну улогу, родни патриотски норматив, нестабилност у уобличавању феминистичких захтева и др.” (Столић, 2015: 177–188). Димитрије Туцовић је на идеју о оснивању женске радничке организације дошао након присуствовања Међународном социјалистичком конгресу жена у Копенхагену. *Секретаријат жена социјалдемократа* је издавао лист *Једнакост*, по узору на немачки лист са истим називом. Путем овог гласила жене су позиване на отворену „борбу против своје економске и политичке потчињености”. Основна разлика између грађанске и социјалистичке оријентације женског покрета у Србији с почетка 20. века је у томе што су социјалисткиње „посматрале право гласа као средство за борбу против капитализма, за освајање бољег живота, то јест остварење социјалне једнакости” (Stefanović, 2020: 58).

У међуратном периоду жене су све више почеле да се ангажују у новооснованим друштвима феминистичког карактера, кроз која су се бориле за право гласа и промовисање феминистичких и пацифистичких идеја (Вучетић, 2007: 136). Управо је међуратно доба оно које се сматра периодом првог феминистичког таласа на

југословенским просторима, са средиштима у Београду, Љубљани и Загребу, где су се штампали листови који су пратили њихов рад. Захтеви жена за побољшање свог положаја су се ширили од личних, ка породичним и политичким правима, а дошло је и до промене у начину рада женских организација (Stojaković, 2011: 69). Као што је био случај у Европи, и на нашим просторима је била важна класна димензија феминистичког покрета. Анђелка Милић објашњава:

„На феминистичкој сцени Европе је јасно видљива подела на жене које се опредељују за совјетску револуцију, марксизам и комунизам [...] На другој страни је још увек снажан, али неуједињен и фрагментиран грађански, либерални феминистички покрет, који нарочито живи и обнавља се у круговима универзитетски образованих жена, жена уметничке провенијенције и позивних усмерења” (Milić, 2011a: 52).

Тако је 1919. године у Београду основано *Друштво за просвећивање жене и заштиту њених права*.²⁹ „Грађанске и феминистичке оријентације, Друштво је на почетку своје делатности истакло да ће окупљати све жене, без обзира на њихову професију, политичка схватања, класну, верску, националну или социјалну припадност, да их подстакне на заједничку борбу за достојнији друштвени положај” (Malešević, 2007: 13–14).

Орган *Друштва* био је *Женски покрет*, први феминистички часопис на југословенским просторима, који излазио од 1920. до 1938. године. Након неколико година, само друштво је променило име у *Женски покрет* (Башарагин, 2020; Stefanović, 2000: 45). У првом броју часописа *Женски покрет* истакнуто је да ће *Друштво* стављати женска политичка права на прво место, уз напомену да је „свеједно у коју ће странку жена ући, она има да остане свесна своје улоге и да кроз сваку партију, ма у којој се налазила, истакне на дневни ред свој женски програм” (*Женски покрет*, бр. 1, св. 1, април 1920, стр. 5). У наставку текста стоји:

„Осим рада за извојевањем политичких права жени, друштво има да се бави питањима која с једне стране представљају женски политички програм, а с друге стране улазе у социјално-културну област. Било да

²⁹ Током 1919. године, слична удружења почела су да се оснивају и у другим деловима Краљевине Југославије. Конгрес одржан у Љубљани 1923. године означио је уједињење ових организација у *Феминистичку алијансу*. Године 1926. друштва која су се бавила феминистичким идејама одвојила су се од оних која су се фокусирали искључиво на хуманитарни рад и формирала нову организацију – *Алијансу женских покрета*. У исто време, у Београду су комунисткиње основале *Омладинску секцију женског покрета* (Пантелић, 2011).

жена већ има политичка права или да их још нема, наше Друштво истиче као другу тачку свог сталног програма заштиту жениног и деџјег рада” (*Женски покрет*, бр. 1, св. 1, април 1920, стр. 5).

Премда је био декласиран као неполитички, *Женски покрет* је имао поклапања у захтевима са радничким покретом. Међутим, како примећује Малешевић, за разлику од комуниста чији је циљ била насилна и револуционарна промена режима, *Женски покрет* је за тадашњу власт био прихватљив, јер у њему није било помињања промене режима, па, самим тим, није представљао опасност за постојећи режим (Malešević, 2007: 16).

Још једна значајна женска организација настала након формирања Краљевине СХС, 1919. године била је *Народни женски савез СХС* (у даљем тексту *НЖС СХС*). „На конгресу жена у Београду донета је одлука да се *Српски народни женски савез* и други женски савези расформирају и да заједно уђу у новоосновану организацију *НЖС СХС*” (Grubački, 2021: 18). Програм рада овог друштва, донет на скупштини у Љубљани 1922. године, поставио је као своје основне циљеве рад на националном јединству и залагање за пуно изједначавање жена са мушкарцима у приватном и јавном животу. Посебан акценат стављен је на равноправност у професионалним могућностима, звањима и награђивању за рад. Програмом је, између осталог, била предвиђена и „заштита женске снаге с обзиром на њен природни позив, заштита деце и младежи, једнаки услови за васпитавање женске и мушке деце у кући и у школи, једнак морал за мушкарца и за жену, борба против проституције, борба против алкохола” (Кесман, 1978: 172–173).

У Извештају о раду *НЖС-а* у 1925–1926. години, Милена Атанацковић³⁰ је писала:

„Свакоме од нас, у посебној делатности свога живота, као и у колективној делатности у нашим женским друштвима, дужност је да уложи максималне напоре да се у потпуности достигне узвишени идеал коме тежимо; да спојимо и удружимо наше до скора раздвојене енергије, и да створимо једну моћну заједницу, која ће остварити побољшање општих прилика у нашој Отаџбини” (*Извештај о раду Н. Ж. С. у 1925. 26. г. Женски покрет*, новембар и децембар 1926, бр. 9 и 10, стр. 382).

Још од самих почетака рада *НЖС СХС* постојала је конфронтација међу припадницама различитих женских удружења око крајњих циљева ових организација,

³⁰ Милена Атанацковић је рођена у Београду, а дипломирала је права у Женеви 1919. године. Радила је као болничарка за време балканских ратова и у Првом светском рату. Од 1919. до 1921. године радила је у Министарству за социјалну политику у Београду. Од 1921. године је на дужности секретара *Женског покрета* у Београду, као и у *Југословенском женском савезу*. Била је и члан управе *Интернационалне алијансе за женско право гласа* (Stefanović, 2000: 51).

која је довела до издвајања десет женских друштава 1926. у *Народну женску заједницу (НЖЗ)* У прогласу ове организације је стајало да су од оснивања *Савеза* постојале две фракције: она која је тежила решавању искључиво друштвених питања и она која се залагала за женско право гласа. *НЖС* је припадала првој струји, а *НЖЗ* другој (Stefanović, 2000: 52).

Како истиче Милановић, сукоб унутар *НЖС* и подела која је довела до оснивања *НЖЗ* представљали су само одраз дубоких друштвених и политичких подела у новоформираној држави. Велики број друштава и удружења, не само женских, довео је до девалвације хуманитарног и каритативног рада. Учесници су често више били усмерени на личну промоцију него на стварна питања за која су се формално залагали³¹ (Milanović, 2023: 80). Одлика женских грађанских удружења био је елитизам. Чланице ових организација углавном су биле жене које су могле да приуште чланарину, попут супруга и ћерки министара, политичара, високих официра, чиновника, трговаца, али и наставница Више женске школе. Такође, чланице су потицале из најпознатијих београдских породица, које су често имале подршку владарске породице, штитећи кроз друштвено ангажовање сопствене класне интересе (Grubački, 2021: 23).

У женским грађанским удружењима међуратног доба, из чијих редова је потекао феминистички дискурс прве Југославије, приметна је помирљивост са тренутним политичким режимом и настојање чланица удружења да феминистичке захтеве приликом иступања у јавност ублаже, свесне да већ изазивају бурне реакције. Посматрано из друштвено-политичког контекста двадесетих година 20. века на југословенским просторима, овакав став био је апсолутно дипломатски и рационалан и једини начин да се феминистичка борба настави.

³¹ Када је 1929. године краљ Александар увео диктатуру, *НЖС* је променио назив у *Југословенски женски савез (ЈЖС)*. Године 1934. *Савез* је подељен на секције по бановинама и наставио да ради у том облику до избијања Другог светског рата. Главни циљ био је допринос формирању југословенског националног идентитета. Од 1935. године, *Савез* је почео да издаје *Гласник*, који је служио као канал комуникације између Управе и секција у различитим деловима земље. У том периоду, *Савез* је активно подржавао борбу жена за бирачка права, радио на заштити права жена на рад и борби против *Уредбе о смањењу чиновничких додатака*, што је негативно утицало на положај удатих жена (Grubački, 2021: 20; Stefanović, 2000: 54–55).

4.2.4. Женско право гласа

Формирањем женских удружења и активним промовисањем женских права у јавном дискурсу, женско питање је у Краљевини СХС ревидирано. У складу са светским дешавањима, расправа о женским правима постала је неизоставни део политичке и друштвене динамике нове државе (Stefanović, 2000: 100). Један од главних задатака владе Миленка Веснића, основане након уједињења, било је доношење новог устава. Иако се појавило неколико уставних концепата, женско право гласа је маргинализовано. Привремено народно представништво усвојило је *Изборни закон* који је омогућио бирачко право за мушкарце са навршеном 21 годином живота, али су жене остале без права гласа (Јоргић Степановић, 2021: 40–41).

Политичке странке су имале различита становишта по питању женског права гласа и могу се груписати у три категорије. Прву су чинили категорични противници доделе бирачког права женама, сматрајући да да би ово питање требало што дуже одлагати. Другу су чинили они који су сматрали да женама треба омогућити право гласа, али уз одређена ограничења. Трећу, најпрогресивнију групу чинили су они који су заговарали потпуно и неограничено право гласа за жене (*Женски покрет*, бр. 3, св. 3, јун 1920, стр. 11–12).

Радикали су се женском праву гласа супротстављали, сматрајући да постоје преча права за које се жене имају изборити, а то су равноправност приликом наслеђивања и једнака зарада за исти посао. Слагали су се са општим мишљењем да су жене још увек неспособне самостално расуђивати и упозоравали на могућност распадања породице. *Демократска странка* је 1919. године била сагласна за признањем права гласа женама, али је наредне године, током расправе у Привременом народном представништву, променила став. *Словенска људска странка*, на челу са послаником и свештеником Јосипом Хохњецом, подржавала је право жена на гласање. Међутим, политички супарници су му замерали да се бори за то право због тога што су жене под утицајем цркве и да би на тај начин добио више гласача (Balkovec, 2016: 200–201).

Српски социјалдемократи су се залагали за женско право гласа без икаквих ограничења. У *Женском покрету* објављен је одломак из говор Васе Кнежевића:

„Господо, докле се жени одриче право гласа дотле јој се дозвољава да туца камење, да вуче кола, да носи цакове, њој се дозвољава да стоји у

фабрици пред машинама које је сваки час могу смрвити, убити, истргнути руку. смрвити је... [...] Жена за време окупације ишла је на вешала, за националне идеале нашег народа, ишла је на вешала за опште интересе, то јој се дозвољава, а међутим јој се оспорава право да гласа, јер она, за име бога, није успела толико интелектуално да се развије као мушкарац” (*Женски покрет*, бр. 4–5, св. 3, август 1920, стр. 11).

Републиканци и либерали били су сагласни са додељивањем женама бирачког права. Републиканци су, међутим, били склонији да подрже ограничено право гласа, на пример, само за жене које су имале статус грађанки и које нису биле у браку. Премда су републиканци сматрали да су жене већином наклоњене монархији, што би могло бити у супротности с републиканским идејама, то није умањивало њихову подршку ширењу права гласа на жене (Balkovec, 2016: 201). Вођа *Републиканске странке*, Јаша Продановић, сматрао је да жене залужују поштовање што не истичу нападно захтеве за право гласа, ако су, после жртава које су поднеле током ратова, имале легитимно право на то. Према његовим ставовима, жена заслужује равноправност, јер је кроз историју увек имала важне и одговорне улоге, „често пута теже него и човек. Што је њено рађање скопчано са великом опасношћу, што је она радила у рату као и човек и то често више и много боље” (*Женски покрет*, бр. 4–5, св. 3, август 1920, стр. 13, 15). *Савез земљорадника*, на челу са Михаилом Аврамовићем, сматрао је да женама треба дати право гласа на општинским изборима. Осим ове странке, женско право гласа подржавали су комунисти и *Хрватска републиканска сељачка странка* (Јоргић Степановић, 2021: 44).

Друштво за просвећивање жене и заштиту њених права иницирало је ванредну годишњу скупштину 8. маја 1921. године, на којој су жене из различитих региона Србије захтевале бирачка права. Главни циљ овог састанка био је да се женама омогући право гласа и право да учествују у раду скупштине (*Политика*, бр. 4684, 9. 5. 1921, стр. 2).

Током 1921. године расправљало се ли је боља опција да жене оснују своју политичку странку или да се прикључе већ постојећим странкама уколико остваре право гласа. Сматрало се да би формирање посебне, искључиво женске странке омогућило ефикасније унапређење женског положаја у друштву, јер би се уједињене лакше бориле за своје интересе (*Женски покрет*, бр. 3, св. 3, март 1921, стр. 90). Тако је 1927. године у Београду основана *Женска странка*, а у њеном *Програму* и *Статуту* стајало је:

„Убеђене да једино кроз јаку и чврсту политичку организацију можемо одговорити задатцима које од нас изискује наше доба, приступиле смо организовању Женске странке. Прилике у којима се налазимо такве су да захтевају бржи рад и одлучнији став у женском питању. Сматрамо, да је за

културни, економски, морални и здравствени опстанак наше државе неопходно потребно да и жене узму потпуно учешће у организацији и животу државе. Зато се све грађанке морају што пре оспособити за политички живот” (*Женска странка*, 1927: 2).

У програму странке наглашено је да ће један од основних циљева бити запошљавање у државној служби искључиво на основу моралних квалификација, без обзира на пол. Такође, испланирано је да се у закон који регулише рад чиновника и других јавних службеника укључе одредбе које ће правно кажњавати сваки напад на част жена које раде у јавним институцијама (*Женска странка*, 1927: 4–6). Алојзија Штеби³², уредница часописа *Женски покрет*, изразила је своје незадовољство због оснивања *Женске странке*, сматрајући да овакав потез може додатно продубити већ постојеће политичке поделе. Она је истакла да оснивање *Женске странке* није у интересу жена, нити у корист моралног, здравственог и културног опстанка државе, већ „доказ политичке незрелости” (*Женски покрет*, бр. 9, св. 9, јун 1927, стр. 1).

Као новооснована политичка организација, *Женска странка* је основала подборе широм земље, а поднела је и петицију председнику Народне скупштине којом је тражено право гласа за жене. Међутим, посланици се о овом захтеву нису изјашњавали, а ово питање је остављено по страни све до четрдесетих година 20. века. Након увођења диктатуре, *Женској странци*, као и другим политичким партијама, забрањен је рад, који није обновљен ни након укидања режима (Јоргић Степановић, 2021: 68–74).

У одбору ове странке била је и чувена песникиња Десанка Максимовић. Како тврди Милић, „о даљој судбини ове странке веома се мало зна, али је она послужила за оснивање истоимене странке у Србији 1991. године у Београду, чија судбина је нажалост слична – брзо гашење” (Милић, 2011а: 53). Без обзира на краткотрајан рад са ограниченим успесима, оснивање *Женске странке* представља значајан догађај у историји феминизма на југословенским просторима. Било је то прво формално политичко удруживање жена у овом региону, настало с циљем да унапреди феминистичке идеје и омогући „колективно учешће женских бирачких маса у државном животу” (*Женски покрет*, бр. 9, св. 9, јун 1927, стр. 4). *Женска странка* је, заједно са осталим женским удружењима била доказ да се жене, упркос изазовима, могу самостално организовати и представљати своје интересе.

³²Алојзија Штеби је била учитељица из Љубљане, а од 1912. године уређивала је неколико социјалистичких листова. Основала је *Женски покрет* у Љубљани, а касније је у Београду обављала функцију председнице београдског *Женског покрета* (Кестан, 1978: 6).

Шестојануарска диктатура, успостављена 1929. године као одговор на политичке и етничке смутње у земљи, уклонила је све демократске институције и увела ауторитарни режим. Ова промена власти значајно је утицала на слободу удруживања и политички активизам, што је такође утицало на рад феминистичких организација. После увођења диктатуре, борба феминисткиња за право гласа привремено је заустављена. Међутим, према члану 55 *Октроисаног устава*, било је планирано да се право гласа за жене регулише посебним законом, а решавање овог питања било је предвиђено у будућности (Пантелић, 2011). Након одржавања избора за Народну скупштину у новембру 1931. године, покренут је лист *Југословенска жена*, који се залагао за решавање питања женског права гласа. Ово је означило почетак нове фазе у борби југословенских феминисткиња (Пантелић, 2011; Stefanović, 2020: 62).

Између 1934. и 1938. године дошло је до сарадње између женске комунистичке омладине и феминисткиња окупљених око часописа *Женски покрет*:

„[...] у тренутку када су оба покрета – феминистички и комунистички – сазрела да питање жена артикулишу као прворазредни политички проблем, нови квалитет који настаје из ове синтезе не исцрпљује се, међутим, у међугенерациској размени ставова, искустава и идеја, већ у начину на који се питању жена приступа. Другим речима, производ те синтезе јесте нова феминистичка свест која се артикулише, дебатује и учвршћује на страницама *Женског покрета*” (Lalatović, 2021: 483).

У оквиру организације *Женски покрет* комунистичке су основале *Омладинску секцију Женског покрета*. Према директиви *Комунистичке партије*, чланице новооснованог удружења су међу радницама пропагирале идеју о оснивању женских секција у оквиру струковних синдиката. То је и учињено у синдикатима попут *Савеза текстилних радника и радница* и многих других. *Комунистичка партија* активно се борила за решавање женског питања, али у склопу шире борбе радника за своја права (Stojaković, 2011: 71–72).

У претпоследњој фази борбе за право гласа, управо су омладинке и чланице *КПП* преузеле водећу улогу. Тада се појавио феномен салонског комунизма, у оквиру којег су неке жене тајно помагале *Комунистичку партију Југославије*, пружајући склониште комунистима и организујући партијске састанке. Велики број жена које су биле активне у партији потицао је из нижих друштвених слојева, а *Комунистичка партија Југославије* настојала је да привуче што већи број жена, нудећи им равноправност у економском, друштвеном и политичком животу (Пантелић, 2011; Stefanović, 2020: 63).

На међусобну сарадњу грађанских и комунистичких боркиња за женска права допринеле су нове политичке прилике које се тичу нових мера економске и социјалне политике, које је увео министар финансија, касније председник владе, Милан Стојадиновић, а које су погодиле жене. Измена *Уредбе о додацима* на скупоћу државних службеника дискриминисала је удате службенице у јавним институцијама, „што је било праћено отпуштањем жена из Народне банке, непримањем чиновница у Аграрну банку и обуставом уписа женске деце у учитељске школе” (Lalatović, 2021: 483). Зато је Алојзија Штеби у часопису, у име уредништва, упутила примедбу на нови финансијски закон владе „јер погађа само удате жене у државној служби, наиме оне којима по мишљењу владе приход од државне службе није неопходно потребан за егзистенцију.” Стога предлаже да „ако је влада већ усвојила тај принцип за жене, морала би га проширити и на мушкарце државне службенике, јер има и међу њима много таквих којима приход од намештења у државној служби није потребан за одржавање пристојне егзистенције” (*Женски покрет*, бр.1/2, јануар 1934, стр. 2).

У целини, политичке прилике још увек нису биле повољне за конкретно решавање женског питања. Иако су жене широм земље организовале зборове, као што је велики скуп у Београду 20. октобра 1935. године, где је присуствовало 2.500 жена, питање права гласа није решено током постојања Краљевине Југославије. Са 1945. годином, усвајањем нових закона доћи ће и до значајних промена у правном положају жена у друштву. (Пантелић, 2011).

Иако формално право гласа није достигнуто у првом таласу феминизма на југословенским просторима, феминистичке иницијативе жена међуратног доба имале су велики значај. Храброст појединих жена да изађу на јавну сцену и боре се путем женских удружења у друштву које је било дубоко патријархално и конзервативно је немерљива. Њихове друштвене активности за демократскије и праведније друштво биле су важан подстицај за све предстојеће феминистичке организације на југословенским подручјима.

4.2.5. Нови погледи на брак, родне односе и физички изглед жене

У међуратном добу Краљевине СХС/Југославије ставови према браку били су обликовани кроз призму патријархалних норми, религијских уверења, али и друштвених промена. Односи према браку као институцији од друге половине 19. века до средине 20. века споро су се мењали, остајући у оквиру традиције, црквене догме и схватања државе о његовој важности као једног од друштвених темеља нације и државе.

„У брак је полагана и нада да ће донести поред сексуалног и емоционалног испуњења, и социјалну и материјалну промоцију, посебно у градским срединама у којима је социјална стратификација била упадљивија и постављала више захтева у избору брачног партнера. Такође, склапање брака је, посебно у градским срединама, било и најсигурнији и најпожељнији начин успостављања друштвених веза” (Поповић и др., 2023: 418–419).

Још на почетку 20. века ванбрачне заједнице биле су оштро осуђиване, а деца из таквих заједница на већини правних подручја била обесправљена. Правни прописи који су регулисали брачно право у држави били су застарели и недовољно усаглашени са савременим друштвеним условима и тежњама. Осим у Војводини, где су постојале извесне прогресивне реформе, брачно право је у великој мери остало под утицајем верског права, што је спречавало значајне промене. Партикуларизам државног права био је закомпликован партикуларизмом црквеног права, а правила за решавање ових сукоба нису постојала (Илић, 2022: 107–124).

Брачно право било је уређено *Српским грађанским закоником*, према којем

„[...] права и дужности супружника проистичу из брака, који се између два лица разнога пола закључује и венчањем чрез свештеника по пропису православне цркве свршује, почем се она пред два или три сведока изјасне, да желе неразлучно живети, заветујући се уједно на вековечиту љубав и ненарушиву верност” (*Српски грађански законик*, пар. 60).

Да би брак био склопљен неопходно је било да се родитељи младе и младожење сложе и договоре. У пар. 61 пише: „Пре венчања бивају обично разговори и договори између младожење и девојке, и његова и њенога рода, са уговарањем поради брака у који су ради ступити; а покрај овога или за овим бива обележје, дарови и уздарје” (*Српски грађански законик*, пар. 61).

Између два светска рата, правна наука је брак сматрала заједницом људи која би требало да се заснива на обостраном споразуму. Иако је било мишљења да одређена права супружника у интересу брака морају бити ограничена, стара концепција мужевљеве власти над женом се полако напуштала и више није постојало оправдање за традиционално уверење да жена мора безусловно слушати мужа. Ипак, остао је нерешен проблем: шта урадити када супружници не успеју да постигну сагласност и ко би требало да донесе коначну одлуку у таквим ситуацијама. Правна наука је и даље додељивала ту одговорност мужу, који је остајао глава породице и имао овлашћење да управља домаћинством. Иако је његова власт била знатно смањена и ограничена само на аспекте везане за домаћинство, он је и даље остао доминантан у породици, али његова власт није обухватала лични живот жене (Илић, 2020: 207).

Кључно питање реформе било је одређивање степена ограничења утицаја цркава и верских заједница. Илић истиче:

„Модел државне регулације и обавезног грађанског брака обезбеђивао је једнообразну регулацију и правну сигурност, али је верски брак био у складу са верским осећањима народа, свечанији, економичнији и није доводио до отпора верских заједница. Било је извесно да одређена правила верског брачног права морају да се мењају, али остало је да се одреди у којој мери ће та правила бити мењана. Ствари су додатно закомпликоване јер цркве и верске заједнице нису желеле да реформишу своје брачно право, нити да прихвате државне реформе, док су школовани правници већински заговарали потпуно искључење цркава и верских заједница из ствари везаних за брачно право” (Илић, 2022: 149).

Елементи либерализације друштва, као и јавно говорење о правима жена и еманципацији, довели су до значајног пораста броја развода, који је био четири пута већи у односу на период пре Првог светског рата. Према је патријархални модел у друштву и даље био преовлађујући, међуратно доба је донело одређене промене. Урбанизација, индустријализација и све активније учешће жена у јавном животу формирањем женских удружења, образовањем и запошљавањем, допринели су промени ставова јавности према браку, што је посебно било изражено у урбаним подручјима. Чување женске части није се више сматрало основном моралном вредношћу, а брак као институција почиње се доводи доводити у питање (Вучетић, 2007: 140–141). У урбаним срединама, предбрачна и ванбрачна сексуалност делимично је испољавана и кроз проституцију. Велики број жена које су се бавиле проституцијом потицао је са села и биле су неписмене, а неке су радиле као слушкиње, раднице, касирке или конобарице, или као помоћно особље у државним

институцијама. Јавне куће су, између осталог, представљале и места где се одвијала трговина белим робљем. У друштву су се водиле расправе о томе да ли проституцију треба законски регулисати и спречити или увести аболицију. У Београду се око 1,5% становништва бавио подвођењем, „при том ти људи нису законски гоњени, све до Казненог законика из 1929. године, који је предвиђао казне и за заводнике женске деце млађе од 14 година, и за подводаче и трговце белим робљем, и за преносиоце зараза” (Марковић, 2007: 113–114).

У целини, међуратни период Краљевине Југославије карактерише контраст између традиционалних патријархалних вредности и првих наговештаја друштвених промена које ће у пуном обиму доћи тек након Другог светског рата. Брак је остао кључна друштвена институција, али се, у складу са друштвеним променама, почела преиспитивати улога и статус жена унутар брачне заједнице.

Наведене друштвене промене одразиле су се и на физички изглед жена. Активан начин живота изискивао је практичнију и удобнију одећу, комотнију за кретање и обављање више послова. До почетка 20. века, жене су носиле дуге хаљине, али су током Првог светског рата почеле да скраћују сукње, што је настављено и у послератном периоду. Напросто, дуге хаљине које су сезале до чланака више нису биле практичне и временом су изашле из моде. Ове промене у стилу одевања, уз растућу популарност шминке и личне неге, довеле су до новог перципирања лепоте и привлачности (Вучетић, 2007: 141).

Ослобађање од окова традиције одвијало се незауостављивим темпом и форсирало путем медија и штампе, охрабрујући жене да отвореније крену у борбу за слободу и лакше изразе своје мисли и осећања. Звучни термини о „рађању Нове Жене” у београдским часописима *Жена и свет*, *Жена данас*, *Женски покрет*, и др., свакако су имали удела у одржању њихове жеље за самоостваривањем. Осавремењивање саобраћаја омогућило је лакшу комуникацију између градова, држава и континента, а тиме и бржи пренос информација, нових културних и модних стремљења. Нова мода била је симбол револуционарних достигнућа у науци и техници и нових погледа, који многи називају конфузним и хаотичним, јер дух рата није напустио свет и после формалног завршетка, манифестујући се у политици, уметности, моди, све до промена у кретњи, говору и гестикулацији људи новог доба. Модни узор Београђанима тога доба били су Беч, Пешта, Париз и Лондон, а тек изникла грађанска класа, насупрот већини сељачког становништва, настојала је да иде у корак са новим дешавањима, претерујући у

подражавању светских модних центара, полако се одвајајући од својих корена, препуштајући ту улогу селу, које остаје главни чувар народне традиције. Мода, на тај начин, руши географске границе и утире пут глобализацији, а тиме и клишеу. Опадање културних вредности почело је управо са добом мултимедијалног представљања идеалне жене и мушкарца, стављајући на страну етничку и класну припадност, сервирајући идеал лепоте без довођења у питање могућности његовог достизања. Тек стечена слобода била је само привид и довела је до новог ропства – луксузу и материјалним вредностима. Холивудске диве диктирају модне трендове женама и девојкама које, у настојању да се изједначе са њима, губе своју јединственост (Тодић, 2008: 145–161).

Поред ових спољашњих промена, наступиле су и културне промене у начину забаве и организовања слободног времена, нарочито у урбаним срединама. Конзервативци и црква су негативно реаговали на ове новине, сматрајући их узроцима друштвеног пада. Такви ставови су допринели успоравању или чак онемогућавању еманципације жена у руралним подручјима, где су жене и даље остале ограничене на традиционалне улоге „домаћице, мајке и радне снаге” (Аритонових, 2009: 248). У овоме се огледа проблем правне и културне неуједначености Краљевине Југославије. Осим политичких и правних потешкоћа које је са собом носила ова појава, утицала је и на неуједначеност женске еманципације.

4.3. Штампа и њена улога у промовисању феминистичких идеја у свету и Србији између два светска рата

Појава штампарије у Европи, повезана је са Јоханом Гутенбергом (Johannes Gutenberg) из Мајнца, представља важан преокрет у историји комуникације. Године 1455. објављено је прво издање *Библије* на латинском, чиме је постављен темељ за масовно ширење писане речи (Rutović, 2015: 137). Штампане новине, које су се појавиле у 17. веку, биле су резултат штампарске револуције, која је првобитно имала за циљ масовно умножавање књига. Међутим, у 18. веку новине су постале од пресудне важности, посебно са успоном буржоазије, јер су постале главни канал за ширење политичких идеја. У свом модерном облику, новине воде порекло од памфлета и летака који су се штампали и делили у 18. веку. Крајем 19. века, новине су се развиле у дневна издања, привлачећи хиљаде, па чак и милионе читалаца. Оне су представљале значајан корак у развоју савремених медија, јер су на малом, лако репродуктивном формату понудиле широк

спектар информација, укључујући вести, рекламе и забавне садржаје (Gidens, 2001: 455). Развој штампе имао је значајан утицај на развој читалачких активности, што Аса Бригс (Asa Briggs) и Питер Берк (Peter Burke) описују као „приватизација читања”, као процес који се, како истичу, може схватити као део „пробијања индивидуализма и емпатије”. Овај процес је утицао на развој критичког мишљења, омогућавајући људима да се упознају са различитим становиштима и аргументима који су изложени у различитим књигама, те да их упореде и критички анализирају (Brigs & Berk, 2006: 88–92).

Како истичу Вулић, Алексић и Митровић, „сваки технолошки напредак, осим бенефита, доноси и бројне изазове за целокупни друштвени поредак, од чега није изузета ни медијска индустрија. Са историјске тачке гледишта, јасно се уочава да је развој медија био продукт најсавременије технологије у конкретном тренутку” (Vulić, Aleksić, Mitrović, (2019: 75). Појава штампе је омогућила бржи проток информација, што је у великој мери убрзало развој друштва и држава, истовремено пружајући платформу за ширење опозиционих мишљења. Основна карактеристика новина је писана реч, која захтева савладавање читања и писања, као и слободно време. Како наводе Валић Недељковић и Пралица, „све што новинар у новинама објави видљиво је. Свака добра мисао уклопљена је у ваљану реченицу, али и свака грешка” (Valić Nedeljković, Pralica, 2020: 113).

Период између два светска рата сматра се кључним у развоју модерне штампе. Међународна дипломатија, напети односи између европских нација и социјалне кризе у Француској, Шпанији и Немачкој постали су важни у тренутку када су политичари настојали да се суоче са последицама Првог светског рата. С тим у вези, читање новина добија социјални и политички значај.³³ У Немачкој и Италији тридесетих година, раст читалачке публике довео је до перципирања штампе као средства за експлоатисање у оквиру тоталитарних режима у успону (Newman & Houlbrook, 2015). Националне новине постале су неизоставни део британске културе.

„Покретањем *Дејли Мејла* (*Daily Mail*) 1896. године, навика редовног читања штампе проширила се на нижу средњу класу, а од хиљаду деветсто тридесетих и на радничку класу. Тржиштем су доминирала лондонска издања са огромним тиражима. На пример, *Дејли Хералд* (*Daily Herald*) је у раним тридесетим годинама први пут достигао два милиона примерака, док су до 1940. године *Дејли Експрес* (*Daily Express*) и *Дејли*

³³ У Британији и Француској комерцијализовани вид масовне културе био је у тесној вези са развојем масовне демократије. Како је политика постајала све више посредована, а јавно мњење добијало све више на значају, расправе о улози штампе у обликовању демократске свести постајале су све учесталије (Newman & Houlbrook, 2015).

Mirror (Daily Mirror) продавали више од четири милиона примерака дневно” (Bingham, 2012: 55).

Очување интегритета новинарске професије у условима све веће комерцијализације медија сматра се једним од изазова савременог новинарства (Домазет, Николић, 2024: 156). Међутим, овај феномен има историјске корене. Појава таблоида, који су се први пут појавили у Британији у првој деценији 20. века, затим у Сједињеним Државама у трећој деценији, а у деловима централне и северне Европе након Другог светског рата, представља једну од важних одлика међуратног новинарства. Уместо објективних чињеница, читатељима су се представљале привлачне информације, обогаћене сензационалистичким насловима, наративним стилем писања и графичким уређењем. Вулић и Трајковић наводе:

„Под појмом таблоид најчешће се подразумева дневна штампа настала између два рата коју карактеришу нижа цена, мањи формат, сензационални садржаји, као и кратки текстови са упадљиво великим насловима и доста фотографија. Уместо објективних чињеница и факата, конзументима нуде атрактивне информације зачињене сензационалистичким насловима, графичком опремом и наративним писањем” (Vulić, Trajković, 2023: 86).

Нови приступ у новинарству не само да је одговарао растућој потражњи за брзом и привлачном информацијом већ је и утицао на формирање јавног мњења у измењеним друштвеним и политичким околностима. У том контексту постала је све уочљивија појава коју је Липман назвао „производњом сагласности”. Указујући на проблеме манипулације информацијама и важност критичког разматрања извора вести, допринео је разумевању сложених механизма који обликују наше поимање јавног мњења и демократије у целини. Липман подсећа да стварање сагласности није нова способност, већ древна вештина за коју се некада сматрало да је ишчезла са доласком демократије. Ипак, познавање начина на који се сагласност гради несумњиво ће утицати на сваку политичку процену „и модификовати сваку политичку претпоставку. Под утицајем пропаганде, не нужно у злонамерном смислу, старе константе нашег размишљања постају варијабле” (Lippman, 1991: 248).

Трансформација јавног дискурса није се одразила само на политичке и друштвене механизме, већ и на видљивост жена у јавном животу. Током међуратног периода, жене су постале све присутније у јавном животу, што је одражавала разноврсна периодика и све

учесталија појава женске штампе. Први женски часопис, *Д Лејдиз Меркјури (The Lady's Mercury)*, појавио се 1693. године у Лондону, уводећи форму писама читатељки са саветима. Ипак, тек је *Лејдиз Меgezин (Lady's Magazine)*, који је излазио од 1770. и 1847. године, поставио формат коју су многи каснији часописи подражавали. У Америци, *Годиз Лејдиз Бук (Godey's Lady's Book)* из 1830. године био је један од најутицајнијих женских часописа, са великим тиражом и разноврсним садржајем. До средине 19. века, часописи попут *Инглиш Вуман'с Доместик Меgezин (English Woman's Domestic Magazine)* фокусирали су се на теме везане за домаћинство, сужавајући женски свет на кућне послове (Vučković, 2016: 68–69).

Током међуратног доба различити женски часописи – од луксузних модних магазина до јефтиних магазина, познатих као *пулпи* – „промовисали су високу, средњу и популарну књижевну и културну грађу, подучавали читатељке шта да читају, шта да гледају и како да конзумирају модерне естетске норме” (Clay, 2017: 11). Пулпи су, између осталог, били магазини с романтичном тематиком, којима су прибегавале жене радничке и средње класе у жељи за дистракцијом, пружајући им прилику да размотре предности и опасности друштвене и сексуалне револуције. Ови магазини су занемаривали политичке теме као што су право гласа, право на рад и породична питања, а слика модерне жене коју су приказивали постала је симбол другачије перцепције жене, посебно у светлу промена изазваних конзумеризмом и вишком слободног времена (Sanders, 2017).

Листови који су се бавили искључиво феминистичким темама били су: *Д Вуман'с Лидер (The Woman's Leader)* и *Д Воут (The Vote)*, званичне публикације двеју најзначајнијих феминистичких организација, *Националне уније друштава за једнака грађанска права (NUSEC)* и *Женске слободне лиге*. Часопис *Тајм енд Тајд (Time and Tide)* био је званични орган феминистичке организације *Сикс Поинт Груп (Six Point Group)*. Марија Ди Ђенцо (Maria DiCenzo) и Клер Јустанс (Claire Eustance) истичу: „Ови медији су били кључни у изградњи консензуса око сложених и различитих питања и феминистичких дебата, чинећи их централним за разумевање онога што се догодило са женским покретом у овом периоду” (DiCenzo & Eustance, 2017: 316).

Фиона Хакни (Fiona Hackney) објашњава значај женског учешћа у свету штампе, у контексту Велике Британије. Према њеним речима, појава жена у дотад претежно мушком јавном простору током прве половине 20. века забележена је у комерцијалној штампи. Већ од раних двадесетих година, женска ангажовања у политици, спорту и уметности све чешће су заузимала место у новинама и часописима.

„Успешне савремене жене биле су популаран предмет уредничких фото-репортажа у женским часописима. [...] Ова повећана медијска присутност значила је да је граница између 'јавног' и 'приватног' суштински превазиђена, јер су, поред слика жена, њихови гласови – не мање важни гласови све већег броја жена новинарки које су писале за новине и часописе – постали централни за јавну дебату и формирање јавног мишљења” (Haskney, 2008: 114–115).

Можемо закључити да је штампа међуратног доба на глобалном нивоу представљала важан фактор у обликовању друштвеног и политичког дискурса. Након Првог светског рата, новине и часописи су се брзо развијали, реагујући на промене у друштву, економији и култури, чији саставни део чини маркетинг. У новом медијском дискурсу отворен је простор и за промовисање феминистичких идеја. Премда су женски часописи, попут тзв. пулпија, одиграли своју улогу у промени перцепције женског положаја у друштву, ипак су искључиво феминистички часописи били покретач феминистичких иницијатива и доказивали да борба за равноправност остаје активан и незавршен процес, наглашавајући да модерна жена мора усредсредити своје напоре на побољшање свог положаја у друштву, изван комфора свог дома.

Почетак српске журналистике обележило је излажење *Новина сербских* 1813. године у Бечу, под уредништвом Димитрија Давидовића и Димитрија Фрушића. Током наредних година број штампаних медија је растао, па је до 1884. године Србија имала 29 новинских издања, од којих је 25 било у Београду, а четири у унутрашњости (Цонић, 1913: 414). Почетак либералне штампе можемо пратити од *Закона о штампи* из 1904. године, којим су проширене слободе новинарског изражавања. Појавили су се нови листови у земљи, другачије структуре и садржаја, па овај период у Србији означава почетак развоја савременог новинарства, које је прихватило и имплементирало трендове који су владали у развијеним европским земљама. У таквим друштвено-политичким околностима покренут је лист *Политика*. Како Алексић наводи, први број овог листа објављен је 12. 1. 1904. године, према старом календару и „у том тренутку постојало је 13 дневних листова, али се *Политика* убрзо својом визуелном препознатљивошћу, али и приступачном ценом, издвојила од конкуренције” (Алексић, 2020: 46). Како наводе Бешлић и Жарковић, на почетку треће деценије 20. века највећи тираж у југословенској штампи био је 25 – 30.999 примерака, а тираж *Политике* је прелазео 100.000 примерака. Међу осталим значајним листовима издвојили су се *Правда*, *Време*, *Нови лист*, гласило слободних зидара и лист *Новости*, орган *Земљорадничке странке* (Bešlin, Žarković, 2023: 57–58).

Према речима Драговића, српска штампа међуратног доба била је огледало политичког система и класног питања.

„Капиталистички по суштини, грађански по имену, ослонац краљевске власти, велики листови су се утопили, главачке, заједно са својим капиталима, у сулудој трци да своје капитале спасу, у окупациону штампу, у целости и без остатка [...] Штампа независна од капитала, напредна штампа, комунистичка или идеји Револуције блиска, којој је у краљевини иначе онемогућен био легалан живот и која је после Обзнане, у свом комунистичком делу, радила у условима најтеже илегалности [...] васкрсла је у пуном замаху у првим партизанским јединицама” (Драговић, 1956: 7).

Шестојануарски режим није заводио цензуру, мада је постојао Централни пресбирос, чији је задатак био да оцењује „степен послушности” штампе, а било јој је дозвољено да пише на своју одговорност. Тако су листови *Политика*, *Време* и *Правда* пристали на ову меру, тражећи „превентивну цензуру”, како би на време заштитили своје интересе (Драговић, 1956: 26–27).

Како истиче Димић, „већина забрањених књига и часописа била је штампана у Загребу, што је сигурно важан показатељ незадовољства те средине диктатуром [...] Режим је посебно иритирао национални карактер издања, тј. њихова супротстављеност идеологији југословенства” (Димић, 2020: 850).

Важан аспект медијског пејзажа српске међуратне штампе заузима женска штампа. Женска штампа у Србији се развија од 19. века, у време када су жене биле већином необразоване, без економских и политичких права. Први женски часопис, *Женски Воспитатељ*, основао је 1847. године Матија Бан, са циљем припрема жена за улоге мајке и домаћице. Један од најзначајнијих женских часописа био је орган *БЖД-а*, *Домаћица*, који је, поред савета о домаћинству, извештавао о друштвеним и политичким активностима жена, подстичући промене стереотипних ставова према жени. Војвођански часописи, настали осамдесетих година 19. века, *Српкиња* и *Женски свет*, бавили су се темама женске просвећености, удружењима и филозофским погледима, ширећи друштвене и културне идеје (Vučković, 2016: 70–71). Како се гледало на женску улогу у друштву с краја 19. века и шта се подразумевало под женском еманципацијом, можемо видети у тексту у првом броју часописа *Домаћица*:

„Смерна 'Домаћица' јавља се међу Српкиње не да отвара борбу за досад превиђана права женске стране, него да осветљује дужности које је Бог

дао жени у кући, у породици; и, размишљајући о што вернијем разумевању и што потпунијем извршењу тих дужности, да показује шта вреди жена у кући и у породици!” (*Домаћица*, бр. 1, јул 1879, стр. 2).

У међуратном добу један од најзначајнијих женских часописа био је *Жена и свет*, који је настојао да укаже женама на њихова грађанска права, учећи их како да буду корисни чланови друштва. Према речима Тодић, овај часопис, као и часопис *Жена данас*, нудили су „медијски артикулисане, моделе које је она (жена) требало што тачније да имитира. Уместо традиционалних стереотипа – мајка, домаћица и супруга – масовна култура је поставила своје клишее – модерна жена, нова жена, неудата жена, гламур девојка, итд.” (Тодић, 2008: 148).

Лист *Жена данас*, који је излазио у Београду од 1936. до 1940. године, био је орган *Омладинске секције Женског покрета*. У уредништву овог листа биле су Мира Вучковић, Радмила Димитријевић, Љерка Бабић и Олга Тимотијевић. Осим овог листа, феминистичким листовима у међуратном добу се могу назвати и: *Женски покрет* (лист је излазио у Београду од 1920. до 1937. године; његов књижевни одбор чиниле су: Паулина Лебл Албала, Зорка Каснар, Делфа Иванић, Милева Петровић и др Ружа Винтерштајн Јовановић); *Југословенска жена* (лист је, једном или два пута у месецу, излазио у Београду од 1931. до 1934. године; уређивала га је Вера Јовановић, а у издавачком одбору су биле: Десанка Павловић, Јелица Нешковић Вучетић, Зденка Бабић Кеслер и Радунка Анђелковић Чубриловић); и *Гласник Југословенског женског савеза* (лист је излазио у Београду од 1935. до 1940. године, једном месечно; уредница је била Паулина Лебл Албала, а власница Лепосава Петковић) (Stojaković, 2011: 72).

Ови часописи су, према речима Вукадинове, од самог почетка стављали жену у центар пажње и несумњиво су утицали на њену еманципацију. „Имали су значајан утицај на јавно мњење, без обзира на то да ли су се ослањали на традиционалне женске вредности, подржавали конвенционалне просветитељске идеје или су заговарали 'радикалне' феминистичке идеје о потпуној равноправности са мушкарцима” (Вукадинов, 2022: 134). Примера ради, уреднице часописа *Женски покрет* су се, између осталог, бавиле друштвено неподобним феминистичким темама попут „слободе сексуалних избора, права на абортус и слично, о ограничењима у образовању и напредовању жена у медицинској струци” (Бараћ, 2020: 167). У једном од текстова *Женског покрета* говорило се о неједнаком поимању морала за мушкарце и за жене:

„И све више бива понижених жена, све више злочина чедоморства и у болничким мртвачницама има све већи број оних, које су умрле од борбе против детета. И кад све то гледате чини вам се, да је закон тога морала злочин на њој самој. Докази да је закон који жени допушта живот спола једино у браку, да је такав закон злочин, ти се налазе на сваком кораку” (*Женски покрет*, 15. 10, 1924, стр. 319–320).

Као што можемо приметити, штампа између два светска рата у Србији у доба Краљевине СХС/Југославије представљала је сложен медијски пејзаж, у којем су се испреплетали политички, социјални и културни утицаји. На једној страни, владе и представници владајућих политичких режима користили су новине као алате за промоцију својих идеологија, утицај на јавно мњење и манипулацију масама: пропагандне кампање, нарочито у тоталитарним режимима, ослањале су се на контролу медија како би обликовале наративе и одржавале власт. С друге стране, у том истом медијском простору, феминистички активисти су искористили штампу да подигну свест о правима жена и родној равноправности. Часописи и новински чланци постали су погодно тле за расправу о важним питањима као што су образовање жена, право гласа и економска независност, доводећи тиме у питање дубоко укоревене традиционалне вредности.

4.4. Лесковац између два светска рата

Лесковац се налази у долини Јужне Мораве, на простору који се протеже од источне границе са Бугарском, па све до планинских масива на западу, укључујући и Косовско поље. Ову област карактериште умерено континентална клима. У реку Јужну Мораву уливају се притоке као што су Власина, Јабланица, Ветерница и Пуста река (Ђорђевић, Ракић, Соколовић, 1961: 3). Према Цвијићевој типологији јужних Словена, Лесковац припада *централном* типу, који обухвата већином становништво Јужне Мораве и Вардара. Овај чувени географ објашњава да је подела рељефа изазвала подвојеност међу становницима и допринела развоју обласног живота. Велике котлине, одвојене високим планинама, биле су повољне за развој различитих животних стилова, утолико лакше, што су саобраћајне везе биле теже. Због тога је у овом делу Балканског полуострва, тврди Цвијић, присутна велика етничка разноврсност, као и различити дијалекти, ношње и обичаји. Осим ових видљивих разлика, постоје и дубље разлике које произилазе из изолације једних подручја од других због високих планинских ланаца, што је довело до различитих климатских услова, саобраћајних праваца и културних утицаја (Цвијић, 1922: 310).

У другој половини 15. века Лесковац је припао османској власти, под чијим је окриљем остао све до седамдесетих година 19. века, када је, након ратова за независност, постао део Кнежевине Србије, заједно са осталим новоослобођеним крајевима. Захваљујући својој повољној географској позицији и богатству пољопривредних ресурса, Лесковац је постао важно саобраћајно, културно и привредно средиште региона (Ђорђевић и др., 1961: 3; Павићевић, Ракић, 1986: 28).

Према речима Перовића, трговачки успех Лесковца у великој мери се приписује култури конопље, која је једна од најстаријих привредних грана на овом подручју:

„Конопља је индустријска биљка која не може свуда успевати, она тражи специјалне услове. Њој је потребно сунце, а најбоље успева на песковитој иловачи, нанесеноме земљишту. Долина Јужне Мораве, између Ниша и Бујановца, нарочито је погодна за гајење конопље. У Мораву се на овом сектору уливају многе реке, које вијугају пољем, а силазећи са околних брда наносе много муља, наносом затрпавају своја корита и често их мењају. Баш те песковите луке у окукама река веома су погодне за гајење конопље, она ту најбоље успева” (Перовић, 1954: 19).

Кључни тренутак у трговачком развоју града је отварање прве фабрике гајтана у селу Стројковцу 1884. године, што је означило почетак текстилне индустрије у Србији. Ова фабрика је касније постала Музеј текстилне индустрије и то је данас једини музеј тог типа у земљи. Године 1896. основана је и прва фабрика текстила под називом *Поповић, Илић и компанија* (Пић, 2019: 52).

У Првом светском рату град је претрпео велике штете, посебно у периоду бугарске окупације Србије. Поред великих људских губитака, саобраћајне везе су биле прекинуте, владале су глад и незапосленост. Уследила је обнова земље (Стојковић, Стојичић, Ракић, 1992: 184). У послератном добу Лесковац је остао административни центар лесковачког среза који је припадао врањском округу. Према попису из 1921. године, град је са 13.721 становником и 2.898 домова био дванаеста варош по величини у границама тадашње Србије (Павловић, Ниношевић, Трајковић, 1997: 23).

Значај Лесковца у области привреде се у послератном добу интензивирао. Оснивани су бројни производни погони, пре свега у текстилној, али и у хемијској, прехрамбеној и индустрији намештаја. Захваљујући капиталу лесковачких индустријалаца, основана је фабрика штофа у Параћину 1920. године и купљена фабрика тепиха Лазара Дунђерског у Великом Бечкереку већ наредне, 1921. године, која је запошљавала 150 радника. Као резултат тога, до 1925. године, вредност лесковачке индустрије достигла је више од пола милијарде динара (Хаџи-Јованчић, 2010: 22–23).

До краја двадесетих година 20. века у Лесковцу је радило 39 предузећа, а у читавом лесковачком крају 56. Како наводи Димитријевић, у периоду од 1919. до 1928. године у лесковачком крају су радиле:

„Две електричне централе намењене градској потрошњи струје, четрнаест текстилних фабрика, четири фабрике за прераду метала, четири фабрике фалцованог црепа и цигала, једна фабрика пива, слада и леда, једна фабрика зејтина, осамнаест млинова, две фабрике сапуна, парфимерије и козметике, једна фабрика за прераду гуме, две фабрике за прераду дрвета, једна машинска столарска радионица, три стругаре, једно предузеће за прераду мермера, једна фабрика сира и једно стовариште непрерађеног дувана” (Димитријевић, 1983: 178).

После глобалне економске кризе 1929. године, индустрија у Лесковцу наставила је да напредује. Важно је напоменути да је индустрија вунених тканина Лазара М. Теокаревића, која је започела рад у Вучју због повољних својстава воде, значајно допринела поновном оживљавању привреде овог региона. У годинама које

су уследиле, у Лесковцу и његовој околини деловало је више значајних фабрика. Међу њима су се издвајале: погон за производњу канапа и ужета, Текстилна фабрика Косте Илића и синова, као и радионица белог рубља у власништву Тодора Цекића. Значајну улогу имале су и Прва лесковачка трикотажа Милана Стојановића и фабрика вунених тканина Мике Станковића – Куце. У граду су пословале и фабрика ексера браће Блажевић, металопрерађивачки погон Христорора Тасића, као и фабрика козметике, парфема и сапуна Јована Влајчића и синова, која је 1926. године добила назив Калодерма. Поред индустријских постројења, важну улогу у снабдевању града струјом имало је и *Лесковачко електрично друштво А. Д.* (Кадијевић, Марковић, 1996: 8).

Према речима Илића, Лесковац је 1938. године, са својих 18.000 становника, представљао важан центар развијене текстилне индустрије. Вунена производња у Лесковцу, Грделици и Вучју чинила је значајан део, око 40%, укупне текстилне производње на територији Југославије. Пред почетак Другог светског рата Лесковац је располагао са:

„[...] осам текстилних фабрика, три трикотаже, пет предузећа у металуршкој индустрији, три фабрике метала, три фабрике керамике и опеке, шест млинова, три фабрике гуме, једну фабрику сапуна и козметике, једну фабрику пива, једну фабрику зејтина, три графичка предузећа, 375 трговачких радњи, 579 занатских радњи, седам новчаних завода, једну болницу са 61 постељом, 150 кафана, 16 адвокатских канцеларија, 110 улица, пет књижара, једно ауто-транспортно предузеће, једну електричну централу, два хотела са 90 лежајева” (Пић, 2019: 52-53).

Осим снажног привредног напретка, међуратно доба Лесковца обележиле су и политичке активности. Град је, као важан привредни центар са богатом инфраструктуром, био сцена бурних политичких догађаја и страначких конфликта. Ова врста политичке активне сцене одражавала је општу политичку ситуацију у Југославији, где су страначке борбе биле устаљена појава, а утицај различитих политичких група на локалну управу и економију је био знатан. Током овог периода одржано је укупно седам парламентарних избора: „четири пута у Краљевини СХС, у периоду грађанског парламентаризма (1918–1929), и три пута у Краљевини Југославији (1929–1941)” (Ниношевић, 1997: 19). После усвајања *Закона о заштити државе* 1921. године, Лесковац је био место политичког сукоба између *Радикалне* и *Демократске странке*, јер су обе настојале да добију подршку од значајних финансијских институција. Ова ситуација је довела до

значајне финансијске зависности политичара од локалних капиталиста. Поред тога, раднички покрет је био активан у овом периоду, са 11 синдикалних организација које су функционисале до краја 1920. године. Иако је рад комуниста био забрањен *Законом о заштити државе*, они су наставили своје активности (Стојковић и др, 1992: 187–205).

Једна од одлика режима била је притисак власти на бираче, а неретко су запослени људи били присиљени да гласају за кандидата којег би им одредио надређени, како не би изгубили своје радно место (Збирка Јована Јовановића Абраша, Народни музеј Лесковац, инвентарни број 2, стр. 326 (у даљем тексту: НМЛ, И-ЈЈА/2, 326)). „Избори су пролазили у борби, подвалама, агитацијама, плаћањем гласова итд., а после избора, странка која је победила, смењивала је државне па и општинске службенике, иако су били на служби исправни ако су припадали странци која није победила” (Ђорђевић, 1985: 41). Када је краљ Александар 1929. године успоставио личну диктатуру, забранио је рад политичких странака и запленио њихове архиве са намером потпуног завладавања политичким животом и завођења контроле над свим облицима политичких активности које би могле угрозити његов режим (Димитријевић, 2003: 17–18; НМЛ, И-ЈЈА/2, 16). Према наводима Димитријевића, вишим слојевима лесковачког друштва је погодовала Шестојануарска диктатура, јер је забрана комунистичке делатности омогућавала јачање владавине њихове класе. Истовремено, део локалних чиновника је прихватио диктатуру са извесним олакшањем, јер је означавала непосредну одговорност влади и краљу и, као таква, представљала „ослобођење од притисака извршених на њих од стране локалних грађанских политичара” (Димитријевић, 2003: 19).

Овакав начин режимске контроле и манипулације био је дубоко укореван у политичкој пракси тог времена, али разлози за то нису били искључиво спољашњи. Наиме, како је Цвијић анализирао у својој типологији народа, ови обрасци понашања могу се разумети у контексту психичких и социјалних особина народа овог краја:

„Због робовања под Турцима у овоме типу се развила потиштена и нижа класа: раја [...] Од многобројних рајинских особина централног типа највише падају у очи оне особине које потичу од моралне мимикрије. Под тим разумемо утицај суровости и насиља господара на менталитет овога становништва или и последице подражавања овим господарима. Послушност и напор робова да се угоди жељама и укусу господара били су главни чиниоци овога преображаја. Предосећајући шта се од њих очекује и шта је за њих било корисно да чине у свакој појединој прилици, чифчије или кметови су у себи стварали рајинску душу, тј. постали су потиштена и потчињена бића” (Цвијић, 1922: 313).

У Лесковцу је, у контексту брзог економског напретка, било развијено и банкарство. Године 1888. основана је Удеоничка штедионица са капиталом од 200.000 динара. Пре почетка балканских ратова, осниване су и друге значајне финансијске институције, као што су „Лесковачка трговачка банка (1903), Лесковачка задруга (1906), Лесковачка кредитна банка и Лесковачка привредна банка (1911)” (Марковић, 1996: 5).

После Првог светског рата приметно је да се индустријски и банкарски капитал све више повезују, што је имало дубоке последице на развој привреде. Утицајне личности у привредном животу Лесковца, имућне породице, политички истомишљеници и пословни партнери који су располагали значајним економским ресурсима, настојали су да стекну контролу над финансијским институцијама. Ова настојања су резултирала оснивањем осам новчаних завода с малим капиталом. Оснивање великог броја сличних завода представљало је државни проблем, јер су до почетка тридесетих година 20. века само четири таква завода на нивоу целе државе располагала већим капиталом. Како примећује Бецић, „оснивање банака које се стављају у сврху месних политичара, недозвољавање картелисања које је од користи и за привреду и установе, онемогућило је уштеду режијских трошкова и стварања могућности за смањење каматне стопе” (Бецић, 2002: 142).

У међуратном периоду, у Лесковцу је дошло до важних промена у породичним и друштвеним структурама. Како истиче Хаџи-Јованчић, већ од првих деценија 20. века традиционални облик породичне задруге је губио значај и ишчезавао, мада су родбинске опстале, нарочито када су у питању заједнички пословни подухвати. Изузев најимућнијих градских породица, остале породичне заједнице су задржале радну атмосферу у својим домовима. Градске породице нису раскинуле везе са селом, па је пољопривреда и даље имала важно место у њиховој свакодневици. Истовремено, радничка класа се бројчано повећала, међутим, само мањина је поседовала стручност за рад у фабрикама, док су остали чинили јефтину радну снагу. У складу са тим варирале су и зараде: стручни радници су зарађивали између 1200 и преко 3500 динара месечно, док су надничари, салери и ткачи примали између 20 и 50 динара, са најнижом надницом од 12 динара (Хаџи-Јованчић, 2010: 85–90).

Улагања у привреду града пратила су и улагања у просвету и културу. До 1928. године у Лесковцу су радиле четири основне школе. Биле су четвороразредне и обавезне. Ученици су били изложени врло тешким условима – многи су живели у собама без патоса, док су само поједини поседовали свој лични кревет. Када је реч о средњим школама, у

Лесковцу је 1927. године отворена прва средња текстилна школа, под називом Државна средња техничка текстилна школа, која је била потреба индустријског карактера града и прва школа овог типа у граду и на Балкану. Најзначајнија средња школа у Лесковцу била је Реална гимназија, „која је настала спајањем шесторазредне Реалке за мушкарце (која је постојала до Првог светског рата) и Приватне женске гимназије (која је постојала до балканских ратова)” (Стојковић и др., 1992: 246–252).

Друштвени живот Лесковца обележавају хотели и кафане.

„Први хотели у Лесковцу били су ‘Плуг’ и ‘Круна’, док хотел ‘Солун’ није имао собе за смештај и био је, у ствари, кафана са баштом, јавна кућа и биоскопска сала са баштом [...] Једна од главних карактеристика међуратног Лесковца биле су кафане [...] Неке од њих имале су столове са тротоарима, па и на коловозу, а луксузније башту. Биле су омиљено састајалиште Лесковчана и значајан чинилац друштвеног живота” (Трајковић, 2010: 12–14).

Како пишу Стојковић и др., спорт такође доживљава експанзију. Оснивају се фудбалски клубови *Обилић*, *Момчило*, *Јосиф* и *Дубочица*, али и *Аеро клуб*, *Лесковачко коло јахача*, бициклички клуб *Вихор* и *Планинарско друштво*. У међуратном Лесковцу је постојало и *Соколско друштво*, као и стрељачка дружина *Свети краљ Милутин* (Стојковић и др., 1992: 275–277).

У међуратном Лесковцу су постојала успешна певачка друштва, попут *Бранка*, које свој назив дугује познатом српском песнику Бранку Радичевићу, *Братства*, *Биничког* и *Радничке културно-уметничке групе Абрашевић*. Културу међуратног доба обележава и успон позоришта. Оснивање првог аматерског позоришта „Југ Богдан” 1896. године било је резултат иницијативе младих занатлија и групе интелектуалаца из Лесковца, предвођених гимназијским професором Милутином Витковићем, који је постао и први управник ове институције. Током периода између два светска рата, позориште у Лесковцу бележи значајан развој и успон, сарађујући са другим позориштима широм Србије (Кадијевић, Марковић, 1996: 9–10).

Како наводи Костић, као и све иницијативе у култури, тако је и развој штампарства у Лесковцу потекао од људи из културно и финансијски развијенијих крајева Србије. Најзначајније штампарије међуратног доба биле су: *Нови свет*, *Покрет*, *Млади покрет* и *Соко*. Костић истиче да је штампарски занат у Лесковцу првобитно настао као потреба појединих политичких странака у њиховој борби. Његов даљи развој био је условљен

културним и политичким потребама самог града, захтевима да се сачува и продужи културна традиција, као и да државни органи, чиновници и свештенство имају могућност да утичу на догађаје у својим областима деловања. Значај штампарства препознали су и људи из света трговине, банкарства и просвете, као и других области којима је ова делатност пружала неопходну подршку у унапређењу свакодневног пословања. „Процес прерастања штампарија у предузећа са индустријским карактеристикама добија замаха пред Други светски рат, када је већина штампарија у Лесковцу модернизовала техничке паркове и производила највише за потребе индустрије” (Костић, 1997: 191).

Према наводима Антића, „на читалачкој сцени Лесковца у периоду од 1918. до 1928. године налазила су се четири новинска листа: *Лесковачки гласник*, *Лесковачки привредник*, *Село* и *Лесковачки спортиста*” (Антић, 2015: 166). Тридесетих година у Лесковцу су излазиле *Недељне новине* (НМЛ, И-ЈЈА/1), а крајем деценије и илустровани месечник *Ревуја*, штампан у графичком заводу *Соко*, који се бавио актуелним политичким дешавањима, светом филма и моде, између осталог и женском еманципацијом. У првом броју месечника објављен је текст „Жена и њено сопствено ’ја’”, ауторке Радмиле Лазаревић, која пише да су жене још увек подређене у браку мужу, иако жена „надмашује човека способношћу да сама привреди” (*Ревуја*, март, 1939: 17).

Генерално гледано, међуратни Лесковац представља ренесансу у економском и културном погледу, и то захваљујући утицају интелектуалаца, спремних да се изборе са оријенталним наслеђем и кадрих да изведу модернизацију (Кадијевић, Марковић, 1996: 15). Према речима Ракића, од 1878. године, када у Србији започиње европеизација, па до избијања Другог светског рата, који на неко време зауставља модернизацијске процесе, али и доводи до краја грађанске епохе у друштвеном, економском и политичком развоју, Лесковац је модернизован у многим аспектима.

„[...] модернизацију Лесковца нису значајно угрозиле ни последице велике економске депресије која је гушила америчку и европске економије. До краја овог периода, који је омеђен избијањем Другог светског рата, Лесковац је доживео додатне модернизацијске помаке, нарочито у сегменту развоја друштва, колико је то било могуће у околностима диктатуре и кризе институција у целој држави” (Ракић, 2018: 463).

Захваљујући оваквим околностима, Лесковац се трансформисао из града са доминантним оријенталним утицајем у модерно и напредно средиште, које је успешно извршило утицај на све аспекте живота у региону.

4.4.1. Услови за женску еманципацију у Лесковцу између два светска рата

Преласком Лесковца из турске касабе у индустријски град одвијала се урбанизација и европеизација, која је омогућила да се у конзервативном и патријархалном друштвеном систему створе услови за женску еманципацију (Хаџи-Јованчић, 2010: 112). Патријархални обрасци и традиционални друштвени захтеви ограничавали су могућности за напредовање жена у многим аспектима живота, али су се и у таквим условима појавиле жене које су изашле на јавну сцену хуманитарним иницијативама, оснивањем женских удружења по угледу на престоничка.

Осврнућемо се накратко на положај жена у Лесковцу у освит 20. века, када је овај град у погледу друштвених норми још увек подсећао на турску касабу. Од најранијег узраста, жене су биле подвргнуте дискриминацији. Рођење мушког детета било је повод за велико славље, док је женско дете често било перципирано као „туђа срећа” или „одмена на мајку” (Трајковић, 2010: 16). Према традиционалним уверењима, мушко дете је представљало наследника, настављача рода и очеву наду, а вредност жене оцењивала се према њеној репродуктивној улози:

„Мушко продужава род, наставља лозу, оно продужава славу и славска свећа се не гаси, имање се не расипа, оно остаје 'у куп'. Жене које рађају су у повољнијој ситуацији од оних што не могу да роде. Те жене су скоро омрзнуте, то су 'бездетке', 'нероткиње', оне су скоро увек 'криве' што не могу да остану у другом стању и што не могу родити. Због тога те несрећне особе чине све што им ко каже да остану трудне и роде” (Ђорђевић, 1985: 78).

Удатим женама су такође била наметнута специфична друштвена правила. На друштвеним скуповима, жена би седела одвојено од свог мужа, у засебној просторији или на другој страни стола. Када су заједно присуствовали јавним догађајима, муж је обично ишао испред жене. Физичко насиље мужа над женом било је уобичајено и често је било предмет шала у чаршији. Женска деца су ретко имала прилику да похађају школу; од шесте године су била усмеравана на кућне послове и пољопривредне радове. Адолесценткиње су понегде биле намерно лоше одевене, а њихов живот и кретање контролисали су чланови уже и шире породице (Трајковић, 2010: 16).

Међутим, потребе лесковачке привреде и друштва захтевале су модернизацију и уклапање са савременим токовима друштва. Информације које су долазиле у овај град

путем штампе и других медија охрабриле су многе жене да се истакну својим образовањем и вештинама и тако изборе за другачију перцепцију јавности у погледу женског питања.

Како пише Симић (2021), по угледу на *БЖД* у Лесковцу је основана *Женска подружина*. Велики углед овог престоничког друштва допринео је стварању подружина у другим градовима Србије, које су сматране његовим саставним делом, мада су имале организациону и финансијску аутономију. Према прописаним *Правилима*, подружину је могло основати најмање десет жена које би прихватиле да у свом месту становања дејствују у складу са *Правилима*. Иако је *БЖД* нагласило да се неће мешати у послове сваке од подружина и да им даје слободу, његови изасланици су пратили рад осталих подружина, а у извесним случајевима *БЖД* је пружало материјалну помоћ или посредовало између подружина и надлежне власти. *Женска подружина* је активно сарађивала са више лесковачких друштава, као што су *Фидак*, *Књегинја Љубица* и *Српска мајка*. У заједничкој организацији приређивала су се матинеа у циљу помоћи незапосленим радницима, као и забаве са истом хуманитарном сврхом. Посебно блиску сарадњу *Женска подружина* је остварила са локалним одбором *Црвеног крста*, за који је често прикупљала финансијску помоћ (Симић, 2021: 113–121).

Поред наведених активности, чланице *Женске подружине* активно су радиле на унапређењу народног просвећивања. Организована су предавања о хигијени током матинеа, као и „изложбе женских ручних радова са хуманитарним циљевима: за *Дом ратне сирочади* и *Инвалидско удружење*” (Шимуец и др., 2014: 187).

Стефановић истиче да су патриотска и хуманитарна женска удружења одиграла значајну улогу у укључивању жена у јавни живот, пружајући им простор да, ван домета званичних државних институција које су биле под контролом мушкараца, активно учествују у дешавањима од друштвеног и националног значаја.

„У оквиру удружења његове чланице су сакупљале нова искуства, стицале политичке вештине и усавршавале се у комуникацији са јавним инстанцама. Организованим иступањем у јавној сфери сигнализирале су да су заинтересоване за догађаје изван своје куће, да су способне за преузимање друштвене одговорности, те да се знају самостално, демократски организовати” (Stefanović, 2020: 57).

У првој половини 20. века, у друштвеном животу Лесковца значајан печат оставиле

су Јелена Илић, дугогодишња председница *Женске подружине*, као и Дара Крцалић, председница Народног универзитета, која је, такође, била једна од иницијаторки за оснивање *Женске странке* у Лесковцу крајем двадесетих година 20. века и својим говорима и активностима скретала пажњу јавности на важност политичког ангажовања жена (*Лесковачки гласник*, 1927; Петковић 2022).

Осим тога, било је жена које су се истакле као лекарке, у време када је мали број жена ишао на универзитете. Једна од таквих жена била је Лепосава Миљковић Витановић – прва лекарка Лесковца и прва жена из овог града која је стекла две факултетске дипломе у иностранству. Она је дипломирала медицину 1919. године у Швајцарској, а добила је и титулу професора историје и географије на универзитету у Бугарској. Као лекарка, радила је у различитим здравственим установама широм Краљевине СХС/Југославије и Федеративне Народне Републике Југославије, а „својим високостручним и пожртвованим радом ушла је у историју здравствене службе Лесковца и околине” (Југовић, 2023: 213–221).

Током 1940. и 1941. године у литерарном стваралаштву Лесковца истакла се Босиљка Костић, домаћица, која је, осим литерарних дела, написала неколико публикација у којима је излагала своје мисли о животу жена, давала савете женама за свакодневни живот, међу којима су *Шта се збива међу нама* (1940) и *Пут кроз живот* (1941). У публикацији *Важно за сваког пређе жена женама* (1941) она даје савете младим девојкама:

„Ви младе девојчице морате много пазити на своје држање у друштву али не заборавите и на односе у кући, и ако сте ученица било гимназије, било заната каквог, било најзад и да сте млада радница [...] Ако Вам мушкарац ласка да Вас воли да хоће Ваше присуство не верујте да мисли и на брак [...] Ако Вам младић и обећа то није довољно, треба да знате дали и његови родитељи то желе [...] Што је најглавније слушајте своје родитеље и поверавајте им се да неби пострадале а колико год који час више кујни код своје проведете у толико ћете лакше кроз живот проћи” (Костић, 1941: 10–11).

На побољшање женског статуса у друштву и све већи излазак жена на јавну сцену утицала је и радикална европеизација архитектуре и урбанизма, која је у Србији започета још шездесетих година 19. века. „Новим прописима потискује се концепт оријенталног живота унутар високих зидина појединачних кућа. Формирају се тргови и градске четврти, улице се исправљају, а јавни објекти граде тако да се видно разликују од приватних” (Ракић, 2018: 177). Током двадесетих година 20. века у Лесковцу, угледне

грађанске породице, занатлије, трговци, као и представници образованих слојева – инжењери и лекари – отпочињу изградњу велелепних кућа од трајног материјала, попут опеке и камена. Ти објекти били су углавном једносратни, пространији, комфорнији и раскошнији. На улицама се могао чути препознатљив лесковачки говор (Шимунец и др., 2014: 14–20).

Нови јавни простори, као што су кафане, биоскопи, позориште, као и многа удружења грађана, чинили су важан део друштвеног живота међуратног Лесковца и одиграли су важну улогу у убрзавању промена у статусу жена. Ова места окупљања нису само пружила прилику за социјализацију и размену идеја већ су постала и средишта за разматрање и унапређење родних питања. Била су то места где су се људи окупљали, размењивали информације и дискутовали о савременим друштвеним темама.

За жене, које су традиционално биле ограничене на приватну сферу, ови простори су омогућили приступ јавном животу и учешће у друштвеним и политичким расправама. Жене су, добивши могућност за самоизражавање и друштвену акцију у патријархалној и традиционалној средини, биле суочене са свим изазовима у жељи за спровођењем прогресивних идеја у дело.

4.5. Претходна истраживања

Репрезентацијом жена у медијима бавила се Марија Вујовић у контексту визуелне репрезентације рода на рекламним фотографијама. У својој дисертацији *Компаративна анализа рекламне фотографије и репрезентације рода у социјалистичкој и транзицијској Србији* она открива:

„Масовни медији одржавају мушку доминацију у патријархалним друштвима негујући родне стереотипе. На тај начин медији продубљују родне неједнакости, јер они нису само огледало друштвених односа, већ су у спрези са владајућом идеологијом, и њихов креатор. Медијски текстови активно и непрекидно учествују у конструкцији 'женскости' и 'мушкости' у једном историјском тренутку” (Vučković, 2016: 3).

Родном репрезентацијом у медијима бавила се и Бојана Богдановић указујући на важност три концепта у анализи родне репрезентације у медијском дискурсу: моћ, род и репрезентација значења. Првим концептом указује се на то да они у чијим је рукама власт, имају и моћ давања значења стварима. Други концепт указује на присуство стереотипности приликом репрезентовања мушкараца и жена у медијима, у складу са друштвено-историјским контекстом. Трећим концептом се подразумева значај „начина на који медији представљају људе, групе, вредности и ставове” (Bogdanović, 2024: 552–553).

Феминистичко истраживање медија било је тема рада под називом *Род и медији* Дубравке Валић Недељковић. Она је приметила да жена у медијима има четири главне улоге:

„'Ауторка' медијских садржаја; 'актерка' друштвено-политичке праксе која је добила простор за презентацију својих идеја и ставова у медијима; жена у медијима приказана искључиво као 'објекат' и на крају жена 'актерка' која у одређеним медијским садржајима 'мења улогу' у 'ауторку' и 'обратно' – новинарке које су у одређеним ситуацијама представљене као актерке друштвено-политичке и културне сфере” (Valić Nedeljković, 2011: 447–459).

У својој дисертацији *Родна анализа текста у online штампаним медијима у Србији* Јелена Вишњић је доказала да, иако су жене одавно искорачиле из граница приватне сфере и постале саставни део јавне, држава и мушкарци и даље задиру у простор женског идентитета, подривајући остварене помаке, „као и кроз минимизацију теме родне

равноправности и женске еманципације која доноси реално унапређење положаја жена, а не само формалне декоративне промене” (Višnjić, 2016: 181).

Попа и Гаврилију бавили су се родном репрезентацијом у научном раду *Родна репрезентација и дигитални медији*. Они закључују да је свет који конструишемо путем репрезентација подељен на основу расе, пола, етничке припадности, порекла, друштвене класе или животне доби. Све наведене категоризације одређују привилегије или искључивања у јавном дискурсу. Истовремено, овај свет је у великој мери обликован утицајем медија и савремених информационо-комуникационих технологија. Сходно томе, ови аутори сматрају да би медији требало да буду „активан партнер у промовисању једнакости између полова. Укидање стереотипа било би могуће с временом, иако је ова ситуација тренутно дезидератум и не може се у потпуности остварити нити извршити у свим географским подручјима” (Pora & Gavrilju, 2015: 1201–1202).

У научном раду *Репрезентовање жена у медијима* Владимир Почуч пише да перципирање жене и њене улоге у друштву зависи од начина на који је она у медијима представљена. Медији одражавају друштвену свест и средства су обликовања друштвене свести о томе шта је прихватљиво или не за жене у различитим сферама живота. Он тврди:

„Прихватањем чињенице да су биолошке разлике мушкараца и жена једно, а да су нешто друго неједнакости између ова два рода које произлазе из културно створених предрасуда у односу на родне категорије маскулинитета и феминитета. У погледу медијског дискурса, важно је развијати и развити медијску писменост, односно научити да, уместо пасивне рецепције медијских садржаја, читамо и тумачимо коју врсту идентитета, културних вредности и друштвених релација исти ти медији успостављају” (Почуч, 2015: 286–287).

Питањем репрезентације рода у медијима бавиле су се Јелена Вишњић и Мирјана Миросављевић у раду *Проблем репрезентације рода у медијима*. Како оне тврде, у патријархалним срединама још увек владају патријархалне представе о женама, чему медији доприносе. „Медијско појављивање жена најчешће је у складу с традиционалним оквирима и има задатак ревитализације патријархалних односа родне поделе улога у друштву” (Višnjić, Miroslavljević, 2008: 259).

Марија Вујовић и Ивана Миловановић су у научном раду *Визуелна репрезентација жене у женској штампи* истраживале утицај визуелног доживљаја на одражавање родних стереотипа. Ауторке истичу да је жена кроз историју била честа инспирација уметницима.

Положај жене се кретао од потчињеног и обесправљеног члана друштва до њене деизације. Различита друштва пројектовала су на жене одређене особине и наметала им норму изгледа и понашања. Вујовић и Миловановић закључују да је „представа жене директно била условљена друштвеним околностима, али је инсистирање на лепоти оно што доследно обележава и прати улогу жене” (Vuјović, Milovanović, 2014: 122).

Научни рад Миланке Тодић, под називом *Нова жена или робињица луксуза: насловне стране женских часописа у Србији (1920–1940)*, бави се репрезентацијом жена у часописима *Жена данас*, *Женски покрет* и *Жена и Свет*, као и новим естетским мерилима које су ови часописи пропагирани. Како Тодић закључује, поменути часописи су репрезентовали нову, самосвесну и неудару жену, „робињицу луксуза”, функционишући као визуелни стереотипи, обраћајући се публици „која је већ усвојила знања како о специфичној култури женствености тако и о феминизму. Само у таквим условима је и било могуће остварити интересубјективну комуникацију” (Тодић, 2008: 161).

Темом женског питања у Лесковцу међуратног доба бавио се Перица Хаџи-Јованчић у монографији *Европеизација српског Манчестера 1918–1941*. Део поглавља ове монографије, под називом „Људи” посветио је женском питању, и то у потпоглављима „Борба за нову жену” и „...и нову моду”. Аутор је оптимистички закључио да је економска модернизација неумитно пратила женску еманципацију:

„Тако су токови цивилизације који су продирали и у Лесковац донели тридесетих година код једног броја млађих жена оптимизам који ни економске кризе, ни напорни фабрички послови и борба за егзистенцију нису могли да спутају. Тај оптимизам огледао се у новим жељама, тежњама и настојањима да се животу да нови, позитиван смисао” (Хаџи-Јованчић, 2010).

Милан Трајковић је у својој књизи *Наталија Арсеновић Драгмировић* говорио о животу и раду ове образоване Лесковчанке, која је била прва жена комедиограф у Србији. Део књиге посветио је друштвеном положају жена на почетку 20. века, расветљавајући устаљене друштвене норме и у каснијем, међуратном добу. Према његовим речима, једина имовина која је жени формално припадала био је мираз, донет у кућу приликом удаје. Чак и у познијем животном добу, када су мушкарци били растерећени тежих обавеза, жене су настављале да обављају све послове које су радиле још од младости. Иако су права жене била ограничена, њен глас у породичним одлукама се поштовао. Како Трајковић тврди, „мушкарац ништа неће важније започети, купити или продати без

женине сагласности и међусобног договора” (Трајковић, 2010: 18).

У раду Данијеле Симић, *Женска подружина Лесковац 1892–1946. године*, описан је рад *Женске подружине* у Лесковцу, огранка *БЖД-а* и напори чланица овог удружења да едукују женску децу како би се еманциповале и стекле финансијску независност. Како она закључује, циљ ове организације је од самог њеног оснивања био побољшање положаја лесковачких жена:

„Чланице Женске подружине биле су искључиво жене, храбре, упорне и истрајне у прибављању што више средстава за издржавање и лакше извођење наставе у школи и помагању сиромашних ученица у куповини књига, хаљина и школских кецеља. Радиле су на образовању, васпитању и што већој економској независности девојчица, пре свега, из сиромашних породица” (Симић, 2021: 126).

Биле су то еманципаторске тековине на којима се заснивао каснији феминистички активизам.

Темом женског питања у *Лесковачком гласнику* бавила се Александра Гргов у раду *Борба за женско право гласа на примеру часописа Лесковачки гласник 1927. и 1928. године*, у коме је анализиран начин представљања женског питања у време оснивања *Женске странке* у Лесковцу, у друштвено-историјском и феминистичком контексту, доказујући „да су се промене у Лесковцу, граду оријенталног наслеђа, неумитно дешавале, без обзира на присутност патријархалних схватања” (Гргов, 2024: 65).

Научни рад Љубинке Шкодрић и Предрага Стојковић под називом *Вера Пешић. Детињство и младост у лесковачком крају* садржи значајне биографске податке Vere Пешић, немачке обавештајне сараднице, која је, као једна од ретких образованих жена, писала за *Лесковачки гласник* и чије кратке приче представљају драгоцене податке о амбивалентном положају жена у четвртој деценији 20. века (Шкодрић, Стојковић, 2021).

О међуратном животу Лесковца, приватној и јавној сфери, писао је Сергије Димитријевић у својој монографији *Историја Лесковца и околине (1918–1928)*, са акцентом на класној борби. У поглављу *Начин живота* говорио је о статусу жена у друштву након Првог светског рата, свакодневном животу и општој култури живљења у време савремене цивилизације у граду оријенталног наслеђа (Димитријевић, 1983).

Захваљујући раду Марије Југовић, *Др Лепосава Миљковић Витановић (1882–1961) прва жена лекар из Лесковца* (Југовић, 2023), сазнајемо да је прва лекарка Лесковца имала

завршена два инострана факултета и била једна од 44 лекарки у Србији након Првог светског рата које су стекле диплому у иностранству, што значи да је високообразованих жена било у Лесковцу међуратног доба, у време када је већина становништва у држави живела од пољопривреде и оскудевала у медицинском кадру.

Зоран Ракић је у својој дисертацији *Однос традиције и модернизације у областима прикљученим Србији после Берлинског конгреса: Лесковац (1878–1941)*, у оквиру поглавља „Европеизација институција и виталних процеса у новој српској држави”, посветио потпоглавље статусу жена и деце, у коме тврди да политичка и правна еманципација жена није спроведена у међуратној Југославији, као и да је модернизација била нешто повољнија у урбаним срединама, у односу на патријархалну унутрашњост. Ракић тврди да је идеал женске лепоте с почетка 20. века био заснован на представи о жени као физички снажној и добро ухрањеној, што је одговарало тадашњем начину живота и њеној улози у породици и друштву. Међутим, у периоду између два светска рата, тај идеал се променио – у урбаним срединама истиче се слика жене која, поред породичних обавеза, показује и интересовање за културу и друштвени живот:

„Нови тип жене’ која може да носи кратку косу, бави се спортом, шминка се или да седи са пријатељицама у ресторану где уз пиће и цигарете води разговоре о феминизму, био је углавном феномен Београда. Као жена супротност, нарочито на селу, али и на градским рубовима, постојала је жена која је, у свему, живела по нормама претходног века, сабијена у четири зида и осуђена на улогу домаћице, мајке и радне снаге” (Rakić, 2018: 168).

О преплитању различитих културних утицаја међуратног Лесковца забележено је у монографији Живана Стојковића, Слободанке Стојичић и Хранислава Ракића, *Историја Лесковца*. Ова монографија је значајна, јер пружа дубок увид у друштвени и економски живот Лесковца, бележећи, између осталог, важне промене које су се дешавале у периоду између два светска рата (Стојковић и др., 1992).

У монографији Звонимира Шимунца, Мире Ниношевић и Верољуба Трајковића *Златно доба Лесковца 1919–1941*. сазнајемо да је Лесковац у међуратном добу представљао специфичну мултикултуралну средину, у којој су се прожимали урбано и патријархално, источњачки утицаји са модернизацијским процесима међуратне Европе (Шимунец и др., 2014).

5. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

5.1. Предмет и циљ истраживања

Предмет овог истраживања је репрезентација женског питања у недељнику *Лесковачки гласник: лист за трговину, занате, пољопривреду, просвету и друштвени живот*, који је излазио у Лесковцу у периоду од 1921. до 1941. године.

Општи циљ научног истраживања је утврдити начин на који је у недељнику *Лесковачки гласник* у периоду од 1921. године до 1941. године репрезентовано женско питање, стављајући дискурс *Лесковачког гласника* у социјални и историјски контекст. Ова анализа је показала не само начин репрезентације жена већ и друштвене и економске околности које су имале утицаја на ту репрезентацију. Истовремено, резултати су показали да медијски текстови, као својеврстан говор културе једног друштва, сведоче о расподели моћи и родним разликама. Новински текст, посматран као пракса означавања, у великој мери је усклађен са доминантним културним и идеолошким конструктима патријархалног друштва.

Истраживали смо како је часопис одражавао друштвене промене, као и ставове и иницијативе које су се појавиле у контексту права жена. Анализа нам је омогућила да боље разумемо утицај медија на формирање јавног мњења о женским правима и улогу жена у друштву тог доба. Такође, истражили смо и да ли су текстови у часопису доприносили ширењу свести о важности социјалне еманципације и равноправности полова у Лесковцу или су настојали сачувати већ постојеће традиционалне норме.

Специфични циљеви, који су у служби остваривања општег циља, били су:

- 1) утврдити обим заступљености садржаја о женском питању у текстовима *Лесковачког гласника*;
- 2) испитати да ли су жене међуратног Лесковца стереотипно репрезентоване у текстовима овог недељника;
- 3) испитати на који начин су жене стереотипно репрезентоване у текстовима;
- 4) истражити који контекст извештавања је био најзаступљенији на тему женског питања: позитиван, негативан или неутралан;

5) утврдити да ли постоји међузависност између женског питања и културне специфичности, историјске епохе и политичке климе одређеног подручја.

5.2. Истраживачка питања

У раду полазимо од следећих истраживачких питања.

Истраживачко питање 1 (ИП 1): На који начин је женско питање репрезентовано у *Лесковачком гласнику* у периоду од 1921. године до 1941. године?

Истраживачко питање 2 (ИП 2): Који су стереотипи били најзаступљенији када је реч о извештавању о женском питању у *Лесковачком гласнику* у периоду од 1921. године до 1941. године?

Истраживачко питање 3 (ИП 3): Који контекст извештавања је био најзаступљенији на тему женског питања у *Лесковачком гласнику* у периоду од 1921. године до 1941. године: позитиван, негативан или неутралан?

5.3. Корпус истраживања

Часопис *Лесковачки гласник: лист за трговину, занате, пољопривреду, просвету и друштвени живот* излазио је у Лесковцу у периоду од 1921. до 1941. године; дигитализовано је 847 бројева који су на сајту Народне библиотеке Србије, а у Народном музеју Лесковац су додатних 115 бројева. Корпус истраживања чине текстови објављени у недељнику, јединица анализе је новински текст, постављени временски оквир од 30. октобра 1921. до 22. марта 1941. године, а предмет анализе су сва 962 броја. Часопис *Лесковачки гласник* представља важан извор за разумевање друштвених и економских прилика међуратног Лесковца. Рефлектовао је друштвену стварност, једнако као што је доприносио јачању свести о важности културних и социјалних промена. „По начину писања, али и кроз касније чланке, лист карактерише јака државотворна политика, али за разлику од већине осталих листова у држави, *Лесковачки гласник* је до последњег броја остао ванпартијски” (Петковић, 2022: 172). Од свог оснивања заступао је интересе оног друштвеног слоја од којег је финансијски зависио – „лесковачких богаташа, трговаца и индустријалаца” (Димитријевић, 1983: 422–423).

Сретен Динић, уредник часописа, указује на значај *Лесковачког гласника* у првим данима после рата, истичући да је, у тренутку када је штампарска делатност тек почела да се опоравља, овај часопис успео да привуче значајан број радника и послова. Динић пише:

„То је тако некако ишло за 'Лесковачким гласником', у коју год штампарију он уђе, послови мимо њега отскоче несразмерно више него ли пре тога. Тако да кад он изађе из једне штампарије и пређе у другу, дотична штампарија се осети толико погођена, да одједанпут преполовљава радништво” (*Лесковачки гласник*, 7. 1. 1938, стр. 3).

Међутим, Костић указује на могућу пристрасност Динићеве тврдње, с обзиром на то да се аутор и сам налазио у уредништву часописа. Ипак, чињеница је да је штампање *Лесковачког гласника* за поједине штампарије значило „максимално коришћење свих капацитета, посебно за оне које нису располагале картонашким машинама” (Костић, 1997: 189). Из тог разлога је значај овог листа за локалну економију и индустрију непобитан.

Часопис *Лесковачки гласник* представља кључни извор за разумевање друштвених и економских прилика у Лесковцу међуратног доба. Фокус на трговину и индустрију, као и економска зависност од имућних слојева, упућује на друштвени контекст у којем је *Лесковачки гласник* функционисао. Ова зависност је могла утицати на политику редакције и избор тема, али истовремено је осигурала континуитет излагања, што је Лесковац чинило изузетком у односу на многе друге провинцијске градове. Важан аспект листа је и његова улога у промоцији уметности, културе и савремених приступа медицине, објављивањем поезије и текстова о социјалним и здравственим питањима.

Разноврсност тема потврђује да је лист био више од информативне штампе. Посебно значајан у овом контексту је начин на који је лист рефлектовао женско питање и улогу жена у друштву. Кроз објављивање текстова који су одражавали ставове локалне заједнице, али и шире друштвено поимање о женском питању, *Лесковачки гласник* је подстицао јавну дискусију и иницирао промишљање о положају жена у друштву. Ово указује на дубоку важност контекста при анализи сваке тврдње, стога се женско питање мора увек разматрати у зависности од друштвеног и културног контекста.

Анализом је обухваћен читав садржај недељника у којем се жене помињу у различитим друштвеним и тематским оквирима. У раду је анализирано 175 текстова (десет у наставцима), а од тога 36 (шест у наставцима) текстова се конкретно бави женским питањем. У преосталих 139 текстова жене се помињу у различитим контекстима, који посредно доприносе стицању представе о женском питању, као и разлозима

репрезентације жене као Другог у односу на мушкарца. Такве репрезентације указују на то да чак и индиректне референце на жене у медијском простору доприносе одржању родне хијерархије.

5.4. Истраживачке методе

За потребе овог рада коришћена је општенаучна метода којом се анализира репрезентативна литература и претходна истраживања из области. За анализу текстова коришћена је квалитативна анализа садржаја. Јединица анализе су појединачни новински текстови. Утврђено је како су различите друштвене и политичке околности утицале на начин на који су жене, њихов положај у друштву и њихова права представљени у јавном дискурсу.

Квалитативна анализа садржаја се према Бешићу дефинише „као онај тип истраживања који је усмерен на описивање и разумевање понашања друштвених актера у реалним друштвеним условима са акцентом на значај социјалног контекста, а који за циљ има идентификацију друштвених процеса и образаца” (Вешић, 2019: 287). Како подвлачи Бранковић, „под квалитативном анализом садржаја се понекад подразумева просто проналажење и придавање квалификација већ издвојеном, разврстаном и пребројаном материјалу” (Branković, 2009: 93–94). Стога смо у раду квалитативни метод применили у анализи улога у којима се жене спомињу у *Лесковачком гласнику* међуратног доба, следећи Бранковићеву поделу улога на „мајке, сестре, супруге, девојке, припаднице одређених професија [...] као и у испитивању атрибута који им се најчешће додељују, било непосредно или у контексту реченице у којој се оне спомињу (брижна, вредна, корумпирана, сексепилна...)” (Branković, 2009: 94). У складу са Бранковићевом дефиницијом квалитативне анализе, издвојени су сви текстови *Лесковачког гласника* „који на било који начин третирају жене: дакле, не само они који се баве положајем жена у друштву” (Branković, 2009: 94) већ сваки текст у коме је помињано женско питање, као и сваки текст који на било који начин расветљава положај жена у друштву. На основу овако постављеног задатка одређено је да ли је контекст извештавања о женском питању у *Лесковачком гласнику* био позитиван, негативан или неутралан. Овом класификацијом додатно је сагледан начин на који је жена репрезентована – да ли се афирмише, дискредитује или описује без вредносног суда.

Квалитативном методом је испитан и тип примењених стереотипа. Према Републичкој радиодифузној агенцији Републике Србије стереотипи се деле на: отворене, прикривене и изазване:

„Отворени стереотипи – користе се понижавањем жена, умањују или тривијализују значај њиховог остварења, који се лако препознају; прикривени стереотипи – наводе неодређене претпоставке о родним улогама или изражавају стереотипна веровања; изазвани стереотипи – свесно заокретање уобичајених претпоставки о мушкарцима и женама, у односу на особине, области интересовања итд.” (РРА, 2014: 7).

Иако је у појединим случајевима уочено преклапање различитих врста стереотипа, у овом истраживању сваки текст је, ради аналитичке прегледности и методолошке доследности, категорисан у оквиру једне, доминантне класификационе врсте. Комбиновањем класификације стереотипа и контекста извештавања успостављен је аналитички оквир, на основу којег је могуће размотрити доминантне културолошке и идеолошке обрасце у начину репрезентације жена у локалној штампи међуратног доба.

Примера ради, отворени стереотип препознајемо у подлистку „О љубави”, аутора Драг. С. Јовановића, у коме стоји мисао: „Кључ за откључивање женског срца, јесте ласкање” (*Лесковачки гласник*, 2. 5. 1925, стр. 2). Овом реченицом се недвосмислено наглашава важност физичког изгледа у животу жене, па је и контекст извештавања негативан. Пример прикривеног стереотипа можемо уочити на реклами за „Радион”, средство за прање веша, на којој стоји напис: „’Имадем времена’ каже мудра Марица. ’Не стојим читаве дане код корита и не мучим се тешким прањем рубља. За мене обавља РАДИОН овај посао и чува рубље” (*Лесковачки гласник*, 4. 8. 1928, стр. 3). Оваквим текстовима потенцирале су се конструисане родне улоге, попут оне да жена треба да буде домаћица, а приватна сфера сматрала се местом које јој природно припада. Сам контекст извештавања је позитиван. Изазвани стереотипи „препознају се у оним медијским садржајима који мушкарце и жене представљају у улогама које им ’традиционално’ не припадају” и могу се објаснити као „последница невештог новинарског приступа одређеној теми која је у функцији разбијања стереотипа, а који се ’отргне и склизне’ у изазвани стереотип” (Đukić Živadinović, 2022: 161–162). Пример оваквог стереотипа налазимо у огласу фирме лекарке Изабеле Вајс. Ова стоматолошкиња и једна од ретких високообразованих жена међуратног доба, испровоцирана индиректном критиком која се налази на огласу фирме њеног колеге, сачинила је напомену у оквиру свог огласа да се поменута критика „не односи на њу” (*Лесковачки гласник*, 13. 12. 1924, стр. 4). Свесна,

дакле, подозрења коју јавност има према јавном ангажовању жена и могућег неповерења њених потенцијалних пацијената, она је одлучила да се поменутом изјавом оградити. Контекст извештавања је неутралан.

Крајем тридесетих година, у многим текстовима *Лесковачког гласника* приметно је нестереотипно представљање жене и њене улоге у друштву, којима се скретала пажња јавности на изазове са којима се суочавају жене, али и мушкарци у друштву. У тексту насловљеном са „О облицима склапања брака”, аутор Видоје Прокоповић навео је забрињавајућу друштвену појаву међуратног доба, а то су бракови из рачуна, које он овако описује: „Јер код куповања жена имамо ограничавање слободе жена, док код куповине мужева имамо ограничавање слободе мушкарцима” (*Лесковачки гласник*, 14. 10. 1933, стр. 3). Били су то текстови у којима је жена представљена независно од своје традиционалне родне улоге, као индивидуа, и зато у оваквим текстовима не препознајемо стереотипе.

Имајући у виду потребу за нумеричким изражавањем одређених резултата анализе, у раду је примењена и квантитативна метода. Како истиче Данијел Штокемер (Daniel Stockemer), „квантитативне методе не само да нам омогућавају нумеричко описивање појава, већ нам такође помажу у утврђивању односа између две или више променљивих” (2019: 8). У складу са тим, применом квантитативне методе у овом истраживању утврђен је обим заступљености женског питања у текстовима *Лесковачког гласника*. Показатељи као што су бројчано стање текстова који садрже стереотипне представе, удео текстова који се односе на одређене контексте извештавања, као и број појављивања извесних улога у којима се жене помињу и атрибута који им се у склопу реченице додељују, омогућили су прецизнију категоризацију налаза и допринели валидности квалитативне анализе.

5.4.1. Квалитативна анализа садржаја

Према Наренрасинху Пратапсинху Гохилу (Narenrasinh Pratapsinh Gohil), анализа садржаја се описује као метод посматрања који, „уместо да директно поставља питања људима, анализира комуникације које су они већ произвели и на основу њих поставља питања. Због тога се сматра нереактивном методом у домену социјалног истраживања” (Gohil, 2015: 25). Налази се на граници између посматрања и анализе докумената.

Имајући то у виду, анализа садржаја је у овом истраживању послужила како би се деконструисала значења која је лист *Лесковачки гласник* у међуратном добу конструисао о женама и женском питању у специфичном друштвеном и културном контексту. Садржај означава оно што је унутар нечега, а анализа садржаја означава анализирање онога што је садржано у поруци. Анализу садржаја, у ширем смислу, можемо сматрати методом где садржај поруке служи као основа за извлачење закључака и индукција о том садржају (Nachmias & Nachmias, 1976).

Квалитативна анализа садржаја се, према Сју-Фанг Шјеу (Hsiu-Fang Hsieh) и Сари Шенон (Sarah Shannon), убраја у једну од истраживачких метода за проучавање и анализу текстуалних података. Овом методом се анализира језик као средство комуникације, усмеравајући пажњу на садржај и значење текста у ширем контексту. Материјал који се анализира може бити у дигиталном, усменом или писаном облику, прикупљен из различитих извора, као што су штампани медији (чланци, књиге, приручници) или интервјуи, анкете, фокус групе и сл. Како ови аутори истичу, „квалитативна анализа садржаја иде даље од самог бројања речи и интензивно испитује језик с циљем категоризације великог броја текстова у ефикасан број категорија које представљају слична значења. Ове категорије могу представљати или експлицитну комуникацију или инферирану комуникацију” (Hsieh & Shannon: 2005: 1278).

Под квалитативном анализом садржаја подразумева се избор јединица анализе и формирање категорија које су у складу са садржином прикупљених података. Следећи корак је кодирање материјала, анализа и извештавање о добијеним резултатима на самом крају. Основу примене ове методе чине категорије класификације. Како објашњава Манић, квалитативна анализа садржаја омогућава тумачење и анализу различитих облика друштвене комуникације, „[...] појава о којима истраживач не може непосредно да прикупља податке, које су прошле или је њихов просторни оквир недоступан

истраживачу, под условом да постоји релевантна и адекватна искуствена грађа, која је потпуна, поуздана, прецизна и довољно обимна” (Manić, 2020: 121).

Стојшин издваја три аналитичка поступка који се примењују у оквиру квалитативне анализе садржаја:

„Издајање, које подразумева поступак у којем се путем смањивања обима материјала, тако да се очува суштина садржаја, ствара корпус који и даље представља основни материјал. [...] Објашњење, које укључује објашњење и обележавање материјала. [...] Структурирање, анализа највише подсећа на правила која се користе у класичној анализи садржаја. Њен циљ је да се истражи структура одређеног материјала, а текст се може структурисати према садржају или форми. Први корак подразумева одређивање јединице анализе, а затим се утврђују димензије структурисања и категорије” (Стојшин, 2014: 207–208).

Анализом може бити обухваћен не искључиво јасно видљив садржај, већ он може бити класификован у различите нивое: теме и идеје текста се могу разумети као примарни садржај, док би се контекстуалне информације убројиле у прикривени (Mauring, 2000: 1).

О значају квалитативне анализе садржаја као методе пише и Клаус Крипендорф (Klaus Krippendorff), подвлачећи да је „свако читање текстова квалитативно, чак и када се одређене карактеристике текста касније претворе у бројеве. Чињеница да компјутери обрађују велике количине текста у веома кратком временском периоду не одузима квалитативну природу њихових алгоритама” (Krippendorff, 2004: 15).

Пишући конкретно о анализи штампе, Нешковић истиче да нам квалитативна анализа садржаја омогућава сазнање начина на који одређени лист вреднује поједине догађаје и теме, као и сазнање о томе „како лист вреднује догађаје у односу на њихове актере, чиме спознајемо квалитативни елемент уређивачке политике” (Nešković, 2014: 68).

Љубомировић истиче да квалитативни приступ омогућава дубље разумевање друштвеног света из перспективе истраживача:

„На тај начин истраживачи, као и читаоци резултата студије, могу боље разумети перспективе аутора текста. Квалитативна анализа садржаја, дакле, обраћа пажњу на теме које илуструју опсег значења једног феномена, пре него на статистички значај појављивања одређених текстова или концепта. Квалитативна анализа садржаја иде, значи, даље од пуког бројања речи или издвајања објективног садржаја из текстова да би се испитала значења, теме и обрасци који могу бити манифестни или латентни у одређеном тексту. Омогућава истраживачима да разумеју друштвену стварност на субјективан, али научни начин” (Љубомировић, 2024: 109).

О могућности субјективног виђења истраживача приликом квалитативне врсте истраживања говори и Бешић, подвлачећи да је приликом интерпретације друштвеног живота актера могуће направити погрешне, неаутентичне или нерелевантне закључке. Због тога је, како наводи Бешић, потребна примена одређених процедура и правила, али који нису строго одређени, већ их ваља схватити као упутства. Анализа квалитативних података „почиње и завршава се значајном улогом истраживача у поступцима саме анализе” (Вешић, 2019: 381). Према није могуће у потпуности елиминисати субјективност, транспарентношћу у истраживачким приступима и критичким разматрањем, истраживач може значајно смањити ризик од нерелевантних закључака.

5.4.2. Квантитативна анализа садржаја

Квантитативна анализа садржаја пружа податке о количини саопштеног материјала. Главна семантичка јединица ове методе истовремено служи као јединица мерења, при чему се најчешће прати број њених појављивања у анализираном материјалу, као и могуће везе са другим сродним јединицама. Истичући разлику између квалитативне и квантитативне методе, Стојшин подвлачи да је основна карактеристика квалитативне методе у томе што одговара на питања који садржај је изложен и на који начин је он представљен, подразумевајући тумачење његовог смисла и омогућавању увида у оне појаве које нису јасно видљиве у тексту, у његове латентне структуре и контекст. Ипак, како он наглашава, „не сме се заборавити да квантитативни опис садржаја општења треба да има смисла”, односно, да број појављивања одређених појава има значај у анализи одређене проблематике. На тај начин, квантитативна метода не представља искључиво пуку нумерацију, већ пружа оквир за дубље тумачење садржаја (Стојшин, 2014: 205).

У квантитативном истраживању сви извори података се могу категорисати као примарни – они извори из којих је истраживач самостално прикупљао податке и секундарни – они извори из којих је неко други, институција или појединац, прикупио, селектовао и презентовао податке. Њихов избор зависи од специфичности и потреба самог истраживања. Посебну концепцију у оквиру квантитативног метода представљају *варијабле*. Реалност је, како подвлачи Бешић, састављена од ентитета који могу имати различита својства или атрибуте, из којих се изводе извесне класе појава. Међу самим ентитетима постоје разлике, с обзиром на специфичности сваког од њих. Према томе, Бешић објашњава варијабле као „дистинктивне карактеристике ентитета, при чему свака

карактеристика може имати већи број атрибута” (Bešić, 2019: 152). Примера ради, у овом истраживању су направљене различите категоризације текстова: они који се искључиво баве женским питањем, текстови у којима се жене помињу у различитим контекстима, категоризација текстова према врсти стереотипа и категоризација текстова на основу заступљености улога и атрибута у којима се жене помињу у различитим текстовима *Лесковачког гласника*. Оваквом поделом омогућена је објективна анализа репрезентације женског питања у *Лесковачком гласнику* и реалних услова за еманципацију жена у међуратном Лесковцу, чиме је квалитативна анализа поткрепљена конкретним налазима.

Јан Занг (Yan Zhang) и Барбара Вилдемут (Barbara Wildemuth) истичу неке значајне аспекте квантитативне методе: дедуктивни карактер, заснованост на емпиријском истраживању и тестирање хипотеза. Објашњавајући специфичности квантитативне и квалитативне методе, ови аутори као значајну ставку наводе различитост у резултатима које дају оба приступа. Док квантитативна метода резултира бројевима, који се разним статистичким методама могу изманипулисати, квалитативна метода производи типологије и описе. Квантитативна анализа садржаја подразумева одабир података путем случајног узорковања или других метода заснованих на теорији вероватноће, како би се обезбедила поузданост статистичких закључака. С друге стране, „узорци за квалитативну анализу садржаја обично се састоје од намерно одабраних текстова који могу дати одговоре на истраживачка питања која се истражују” (Zhang & Wildemuth, 2009: 309). Посматране у међусобној повезаности, квалитативна и квантитативна метода показују комплементарност: док квантитативни подаци омогућавају увид у нумеричко стање анализираних појава, квалитативни подаци доприносе дубљем разумевању тих појава, тумачењем њиховог скривеног смисла и контекста, чиме се истраживање заокружује и добија на веродостојности.

6. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

6. 1. Обим заступљености женског питања у Лесковачком гласнику

Од укупног броја текстова у *Лесковачком гласнику*, који у периоду од 1921. до 1941. године износи 33. 953, број текстова који се конкретно баве женским питањем је 36 (Табела 1). Текстови су издвојени на основу тематског садржаја: баве се питањима женске еманципације, образовања, женске улоге у друштву, браку, породици и положајем жена у радном сектору.

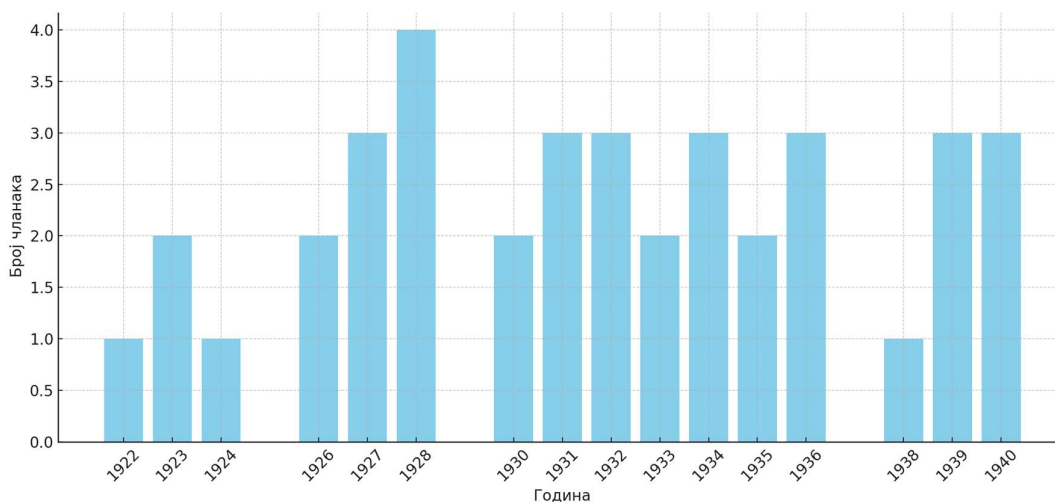
Табела 1: Списак текстова који се директно баве женским питањем

Ред. бр.	Наслов	Извор
1.	„Ружни примери”	<i>Лесковачки гласник</i> , 9. 4. 1922, стр. 1
2.	„Бугарске жене против владе Цанкова”	<i>Лесковачки гласник</i> , 6. 12. 1924, стр. 3
3.	„Еманципација жене”	<i>Лесковачки гласник</i> , 5. 5. 1923, стр. 2 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 12. 5. 1923, стр. 2
4.	„Женско право гласа”	<i>Лесковачки гласник</i> , 7. 1. 1926, стр. 2
5.	„Живот без идеала”	<i>Лесковачки гласник</i> , 29. 5. 1926, стр. 2
6.	„Част женама”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 9. 1927, стр. 1
7.	„Положај и улога жене”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 9. 1927, стр. 3 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 11. 9. 1927, стр. 2
8.	„Женско право гласа”	<i>Лесковачки гласник</i> , 17. 12. 1927, стр. 1
9.	„Женска странка у Лесковцу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 5. 5. 1928, стр. 2
10.	„Одјек са збора”	<i>Лесковачки гласник</i> , 5. 5. 1928, стр. 2

11.	„Жена и политика. Са збора Женске странке одржаног 20. овог месеца у Лесковцу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 26. 5. 1928, стр. 1 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 2. 6. 1928, стр. 2
12.	„Женска странка”	<i>Лесковачки гласник</i> , 16. 6. 1928, стр. 1
13.	„Жена у јавном животу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 29. 3. 1930, стр. 3
14.	„Савремени задатак наше жене. Са предавања г-ђе Емилије Јовановић, проф. Из Скопља”	<i>Лесковачки гласник</i> , 22. 3. 1930, стр. 2
15.	„Брак у садашњости”	<i>Лесковачки гласник</i> , 7. 1. 1931, стр. 3 и наставци <i>Лесковачки гласник</i> , 17. 1. 1931, стр. 2 <i>Лесковачки гласник</i> , 24. 1. 1931, стр. 2
16.	„Женскиње у државној служби”	<i>Лесковачки гласник</i> , 2. 4. 1932, стр. 1
17.	„Домаћичка школа у Лесковцу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 24. 9. 1932, стр. 1
18.	„Тешко је данас за жену... ’нема места’ – ’попуњено”	<i>Лесковачки гласник</i> , 22. 10. 1932, стр. 2
19.	„Сирота девојка”	<i>Лесковачки гласник</i> , 12. 4. 1936, стр. 4
20.	„О условима данашњег брака”	<i>Лесковачки гласник</i> , 18. 2. 1933, стр. 1
21.	„О облицима склапања брака”	<i>Лесковачки гласник</i> , 7. 10. 1933, стр. 2 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 14. 10. 1933, стр. 3
22.	„Женске не примају”	<i>Лесковачки гласник</i> , 10. 3. 1934, стр. 3
23.	„Учитељске школе не примају женску децу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 4. 8. 1934, стр. 2
24.	„Скупштина женског савеза”	<i>Лесковачки гласник</i> , 28. 4. 1934, стр. 3
25.	„Жена у Грађанском законуку”	<i>Лесковачки гласник</i> 29. 12. 1934, стр. 3
26.	„Заштита жена и деце у нашем законодавству”	<i>Лесковачки гласник</i> , 20. 7. 1935, стр. 2

27.	„Жене и њихова улога у култури”	<i>Лесковачки гласник</i> , 29. 12. 1935, стр. 1
28.	„Данашњи брак”	<i>Лесковачки гласник</i> , 8. 2. 1936, стр. 2 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 15. 2. 1936, стр. 2
29.	„Трагедија једног дивљег брака”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 10. 1936, стр. 3
30.	„Омладина и сексуално питање”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 12. 1938, стр. 2
31.	„Шта други пишу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 11. 3. 1939, стр. 2 (НМЛ, И-СД/504)
32.	„Збор”	<i>Лесковачки гласник</i> , 18. 11. 1939, стр. 2 (НМЛ, И-СД/504)
33.	„Проблеми наше сеоске жене”	<i>Лесковачки гласник</i> , 25. 11. 1939, стр. 1 (НМЛ, И-СД/504)
34.	„Разно”	<i>Лесковачки гласник</i> , 6. 1. 1940, стр. 4 (НМЛ, И-СД/505)
35.	Закон о породици у Француској	<i>Лесковачки гласник</i> , 2. 3. 1940, стр. 2 (НМЛ, И-СД/505)
36.	„Незаконити бракови”	<i>Лесковачки гласник</i> , 18. 5. 1940, стр. 2 (НМЛ, И-СД/505)

Графикон 1: Обим заступљености женског питања у *Лесковачком гласнику*

Гледано у процентима, анализа је показала да је женско питање у Лесковачком гласнику било заступљено свега 0, 1% од укупног броја текстова (Графикон 1).

Уколико број текстова који се директно баве женским питањем упоредимо са укупним бројем анализираних текстова (175), тај проценат је 20,6%. Низак проценат заступљености у оба случаја јасно указује да је женско питање третирано као споредно у односу на друге друштвене, политичке, економске и културне теме, на ограничен приступ женама у јавној сфери и медијима и доминацију патријархалне друштвене структуре. Такав третман жена у јавном дискурсу омогућавао је опстанак постојеће друштвене хијерархије, у којем је доминирала мушка перспектива.

6. 2. Начин репрезентације жена у часопису *Лесковачки гласник*

6.2.1. Отворени стереотипи са негативним контекстом извештавања

За потребе истраживања посебно су издвојени текстови у којима су жене помињане у различитим контекстима (Табела 2), као и текстови који се директно баве женским питањем (Табела 3). Подељени су по табелама на исти начин – према врсти стереотипа и контексту извештавања, док су у последњем одељку анализирани рекламе и рекламни огласи. Потом је извршено сумирање резултата свих текстова.

Анализа је показала да од укупно 175 анализираних текстова 29 текстова у којима се жене помињу у различитим контекстима садржи отворене стереотипе са негативним контекстом извештавања (Табела 2). Рекламни огласи који садрже отворене стереотипе са негативним контекстом извештавања приказани су у посебном потпоглављу (в. стр. 237).

Отворени стереотипи су лако уочљиви, углавном препознатљиви по увредљивом тону и репрезентацији жена кроз ограничене, традиционалне улоге, па је и контекст извештавања негативан. Такве конструкције обликовале су начин на који су жене представљене у јавном дискурсу, потхрањујући патријархалне предрасуде, чиме су значајно отежавале женску борбу за друштвену и правну једнакост.

Табела 2: Списак текстова који садрже отворене стереотипе са негативним контекстом извештавања

Ред. бр.	Наслов	Извор
1.	„Нега и исхрана одојчади”	<i>Лесковачки гласник</i> , 10. 12. 1921, стр. 1
2.	„Изложба деце”	<i>Лесковачки гласник</i> , 16. 7. 1921, стр. 3
3.	„У борбу против скупоће”	<i>Лесковачки гласник</i> , 31. 12. 1921, стр. 1
4.	„Ружни поступци”	<i>Лесковачки гласник</i> , 21. 1. 1922, стр. 1
5.	„О браку”	<i>Лесковачки гласник</i> , 7. 5. 1922, стр. 1–3
6.	„Девојка”	<i>Лесковачки гласник</i> , 26. 7. 1922, стр. 2–3

7.	„Моја тетка Савка и моја ћерка Славка”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 2. 1923, стр. 2 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 10. 2. 1923, стр. 2–3
8.	„Жена и култура”	<i>Лесковачки гласник</i> , 4. 10. 1924, стр. 2 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 11. 10. 1924, стр. 2
9.	„О женама”	<i>Лесковачки гласник</i> , 7. 3. 1925, стр. 3
10.	„Моја жена Дика”	<i>Лесковачки гласник</i> , 25. 4. 1925, стр. 4
11.	„Моја жена Васка”	<i>Лесковачки гласник</i> , 29. 5. 1926, стр. 3
12.	„Пажња”	<i>Лесковачки гласник</i> , 23. 1. 1926, стр. 3
13.	„Позив”	<i>Лесковачки гласник</i> , 12. 1. 1935, стр. 3
14.	„О љубави”	<i>Лесковачки гласник</i> , 2. 5. 1925, стр. 2
15.	„На оном свету нема жена!”	<i>Лесковачки гласник</i> , 13. 2. 1926, стр. 3
16.	„Позоришни живот”	<i>Лесковачки гласник</i> , 11. 12. 1926, стр. 1
17.	„Лесковачким мајкама”	<i>Лесковачки гласник</i> , 13. 10. 1928, стр. 2
18.	„Мајка и дете”	<i>Лесковачки гласник</i> , 1. 10. 1938, стр. 2
19.	„Познаваоцима жена”	<i>Лесковачки гласник</i> , 7. 1. 1931, стр. 5
20.	„Бруцош”	<i>Лесковачки гласник</i> , 7. 1. 1931, стр. 6
21.	„Кад се стари пањ упали”	<i>Лесковачки гласник</i> , 22. 4. 1933, стр. 2 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 29. 4. 1933, стр. 2
22.	„Да не заборави”	<i>Лесковачки гласник</i> , 4. 5. 1935, стр. 4
23.	„У хотелу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 18. 4. 1936, стр. 4
24.	„Из љубави”	<i>Лесковачки гласник</i> , 30. 5. 1936, стр. 6
25.	„Ноћна зарада”	<i>Лесковачки гласник</i> , 18. 7. 1936, стр. 4
26.	„Такав је посао”	<i>Лесковачки гласник</i> , 25. 7. 1936, стр. 4

27.	„Из позоришта”	<i>Лесковачки гласник</i> , 12. 12. 1936, стр. 4
28.	„Ессе homo”	<i>Лесковачки гласник</i> , 20. 2. 1937, стр. 4
29.	„Карактерологија човека и жене”	<i>Лесковачки гласник</i> , 17. 2. 1940, стр. 2 (НМЛ, И-СД/505)

Женска расипност и неодговорност у одгајању деце биле су честе теме многих текстова *Лесковачког гласника*, као на пример у тексту под насловом „Нега и исхрана одојчади” (*Лесковачки гласник*, 10. 12. 1921, стр. 1), чији је аутор лесковачки лекар др Жак Конфино. Циљ овог текста је да се женама укаже на погрешне приступе одгајању деце, критикује се поверење породиља према самоуком знању о чувању одојчади временских жена, које аутор назива „бабама” и дају корисни савети како да породиље сачувају сопствено здравље, уз пропратне прекоре. У тексту су жене репрезентоване као пасивне потрошачице, опседнуте својим физичким изгледом и акцентује се њихова друштвена одговорност и важност преиспитивања својих животних приоритета. Он пише:

„Ви, госпођице и мајсторице, што за своје хаљине тражите најбољу кројачицу, па макар да је 'мало' скупља, а за обућу најскупљег обућара и т. д., кад су ваша деца у питању, задовољавате се и са таквим 'саглам' мајсторима као што су бабе?!” (*Лесковачки гласник*, 10. 12. 1921, стр. 1).

У тексту се не помињу мушкарци као одговорни у одгајању деце, што указује на стереотипе о родним улогама, и игнорише се равноправност учешћа оба родитеља. Кључна реченица текста је: „То је грех, тако нешто се не опрашта”. У тексту су присутни отворени стереотипи, с обзиром на то да се користе „понижавањем жена, умањују или тривијализују значај њиховог остварења и који се лако препознају” (РРА, 2014: 7). Ово је посебно видљиво у деловима где Конфино описује временске жене којима се, незаслужено, поклања поверење, као „саглам мајсторе”, „неписмене” и „ограничене”. Младе породиље, које им указују поверење, представљене су као главне потрошачице, опседнуте скупим стварима, али недовољно брижне као родитељи. Критике упућене женама и одсуство било каквог помена улоге мушкарца у васпитавању и одгоју деце, одређују и контекст извештавања, који је негативан.

Критике упућене мајкама можемо видети и на примеру текста објављеног у јулу 1922. године, у оквиру рубрике „Разно”. Текст носи назив „Изложба деце” (*Лесковачки гласник*, 16. 7. 1922, стр. 3), а с обзиром на то да је непотписан, ауторство се приписује

редакцији. Честа смртност деце је, како аутор наводи, кривица мајки. Према његовим речима: „Што матере неразумније негују децу своју, то је већи помор од њих [...] Нашло се, да Српкиње највише рађају деце, а после да их најмање остаје у животу”. Због ових разлога је у неколико градова Краљевине уведен лекарски преглед новорођених беба, где „у одређено време матере донесу лекару своју одојчад, те их он ту онда поучи, како ће неговати оне своју децу”. Како сазнајемо из текста, на овај начин мајке ће добити правилне инструкције, „место као до сада, што она пре времена одлазе у гроб”. Као што можемо приметити, и у овом тексту су критике за лош одгој деце упућене искључиво женама, без увида у шири друштвени контекст – економске услове, образовање или доступност здравствене неге.

Др Жак Конфино се у још једном тексту с краја 1921. године обраћао женама саветима о штедњи. Наслов текста је „У борбу против скупоће”, а др Конфино пише: „Штедљива домаћица може много да учини да се та борба против скупоће успешно води”, потом, у наредном пасусу наставља: „Три ствари се траже од сваке куварице: да кува најукусније, нај јефтиније, и да то, што је укусно и јефтино, буде у исто време и хранљиво” (*Лесковачки гласник*, 31. 12. 1921, стр. 1). Оваква формулација потврђује стереотипну перцепцију да су жене примарно задужене за приватну сферу, али и схватање да су жене те које више троше, док су, истовремено, издржавана лица. У тексту су присутни отворени стереотипи (РРА, 2014), јер су жене сведене на улогу „домаћица” и „куварица”, чиме се умањује или тривијализује значај њиховог самоостварања у другим, потенцијално важнијим улогама у друштву и негативно утиче на перцепцију жена у друштву.

У наведеним текстовима жена је на позицији Другости и објекта, док је мушкарац онај који одређује шта је исправно. Овакав начин репрезентације жена у друштву проистиче из патријархата, који се дефинише као систем у коме мушкарци имају доминацију над женама (Gidens, 2001). Како наводи Баркер, репрезентација није пуки одраз стварности, већ се путем репрезентовања формира и конструише наше разумевање стварности (Barker, 2004).

На почетку 1922. године, на првој страни *Лесковачког гласника* објављен је непотписани текст, под називом „Ружни поступци”. Непотписани новински текст означава да ауторство припада уредништву (Животић, 1998). У тексту се следећим речима осуђује оговарање:

„Има жена и људи којима је душевна храна, да што ново чују и препричају и да кога оговоре! Њима је то један од главних послова! [...] Врло је ружно кад се чује, да једна проста жена препричава и оговара, а како ли је тек, кад то раде школоване жене или, по несрећи и људи, па чак и они са школском спремом и који, иначе, уживају леп глас у друштву” (*Лесковачки гласник*, 21. 1. 1922, стр. 1).

Прва реченица текста захтева пажњу, јер су „жене” и „људи” представљени као две одвојене категорије. Жене нису сматране равноправним учесницима у друштвеним интеракцијама, већ су сврстане у категорију Других, а такво представљање у медијима потиче из идеологије која у друштву доминира, али и „немоћи медија да јој се одупру” (Почуч, 2015: 281). Бок напомиње да су дискусије о томе да ли су жене људи постојале од 16. века и да су од тада многи образовани људи, попут Кристине де Пизан, настојали да докажу да жене не припадају некој другој врсти, већ да су, као и мушкарци, људска бића (Вок, 2005). Жене су у поменутом тексту *Лесковачког гласника* представљене у негативном контексту, уз присуство отворених стереотипа, будући да је у питању понижавања жена, коришћењем увредљивих речи (РРА, 2014). Стереотипи могу значајно утицати на начин обраде информација (Casad & Timko, 2015). Због тога стереотипно представљање жена у медијима може знатно допринети генералној слици о њима.

У многим текстовима *Лесковачког гласника* истичу се предности породичног живота, као у тексту „О браку” (Сл: 1: *Лесковачки гласник*, 7. 5. 1922, стр. 1–3), који је непотписан. Аутор текста исказује забринутост за будућност институције брака, за коју каже да је уздрмана и да постоји опасност да ће се свести на конвенционалну везу. Кривицу за тако нешто он пребацује на жене: „Жена, којој је у моралном препороду брака после рата и повраћању браку ранијег угледа и кредита, припадала нарочито важна и деликатна улога. Она се и данас тешко ослобађа ситних и крупнијих женских слабости и сујета” (*Лесковачки гласник*, 7. 5. 1922, стр. 1). Величање брака најприсутније је у следећој реченици: „Заједнички живот образује срце и душу, и с тога се човек развија тек у браку и кроз брак у оно више биће, које је свесно свога божанскога порекла” (*Лесковачки гласник*, 7. 5. 1922, стр. 1). У тексту се критикује слободна љубав, а неожењен мушкарац и неудата жена названи су „бећаром” и „уседелицом”, који су, према аутору, „предмет подсмеха и поруге” јер нису испунили „једну од најважнијих дужности на земљи”. Пред крај текста истакнут је један од важних аргумената за критику неконвенционалних бракова, а то је што деца рођена у таквим браковима, постају терет држави, постављајући хипотетичко питање: „А шта би било с децом, ако би наступило државно банкротство?” Ово је један од текстова у коме се улога жена, али и мушкараца, у

друштву поистовећује са финансијском и политичком стабилношћу државе. Поред тога, појединцу се предочава морална обавеза да свој приватни живот стави у службу државе. С обзиром на то да су упућене увреде самицама, стигматизујући оне које живе супротно друштвеним очекивањима, у тексту су присутни отворени стереотипи (PRA, 2014). Контекст извештавања је, следствено томе, негативан. Анализирани текст можемо разумети као одраз односа моћи у друштву, а штампу, у овом случају, као средство помоћу којег се одржава стабилност друштвеног система (Radojković, Miletić, 2005).

Сл. 1. Лесковачки гласник, 7. 5. 1922, стр. 1; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik

О модерној жени међуратног доба у *Лесковачком гласнику* било је речи у тексту под називом „Девојка”, аутора потписаног као „Vit” (*Лесковачки гласник*, 26. 7. 1922, стр. 2–3). Он пише да су девојке новог доба постале прилично слободније у односу на некадашње. „Данас већ није тако. Одмакли смо у свему па су и данашње девојке много и много измакле напред. [...] Оне те на првом кораку саме сретну, нађу и ’јуначки’ гледају”. Аутор није заборавио да иронично прокоментарише нови начин одевања, примећујући да се под огромним шеширима, по последњој моди, налазе главе у којима се „морају рађати и велике мисли велике и златне слободе која се протеже чак до слободне љубави”, надовезујући се опаском да човек, видевши тако нешто, добије жељу да „цепном марамом покрије врат и половину груди да не проузрокују пропаст тако fine главе на којима стоји”. Коментаришући у наставку женску моду, он пише да стас попут „јеле” више није у

моди, већ „папратов” стас. „Гаћастих голувица више нема, да јој перје пете покрива, то је било у старо глупо време. Високонога рода је углед напретка”. Отворене стереотипе препознајемо у тексту услед карикатуралног приказа жена које желе да испрате модна дешавања, наизглед смештеног у контекст женске еманципације. Контекст извештавања, самим тим, не може бити позитиван. Важно је имати у виду да су медијске поруке резултат конструкције, под којом се подразумевају одлуке о томе шта ће се обухватити поруком, а шта изоставити, али и да начин на који је нешто представљено публици може утицати на избор начина на који ће публика обрадити те информације (Arowolo, 2017; Đurić, 2010).

У текстовима *Лесковачког гласника* можемо видети многе примере насиља над женама, било као васпитну меру оца према ћеркама, било као насртљивост заљубљеног мушкарца, као што ћемо видети у остатку текста. У фељтону „Моја тетка Савка и моја ћерка Славка” аутора потписаног као „Vitalis” (*Лесковачки гласник*, 3. 2. 1923, стр. 2), главни лик прича у првом лицу, хвалећи особине своје тетке Савке, сећајући се свог детињства када је она тек стекла пунолетство. Она је устајала рано да би средила кућу и спремила јело пре него што би њени родитељи устали, а по завршеним кућним пословима узела би „какав ручни рад”, плела или шила. Осим што је била вредна, бринула је о свом изгледу и волела да чита, али, истиче аутор, „то нису били данашњи сензациони љубавни романи ни апашке авантуре [...] Радо је читала Вукова дела и још неке друге песме”. У наставку текста говори се о савременом добу и Славки, ћерки главног јунака, посве различитих интересовања, која се удешава по последњој моди, чита модерне романе, не желећи да се прихвати каквог кућног посла. Текст се завршава тако што отац проналази решење за неузорну четрнастогодишњу ћерку куповином новог штапа за кажњавање. „У кући је сада мир и ред а мода се пресамитила поврх оцака и суши се и чека згодну прилику и боља времена” (*Лесковачки гласник*, 10. 2. 1923, стр. 2–3).

Како подвлачи Шабих, фељтон је „новинска врста с књижевним обележјима, у којој се на приступачан начин разматрају књижевне, уметничке, друштвене, политичке и друге теме намењене ширем кругу читалаца” (Šabić, 2010: 525). На тај начин, наведени текст *Лесковачког гласника* осликава друштвене норме међуратног доба, репрезентујући женску марљивост, послушност и скромност као пожељне особине жене, насупрот праћењу модних дешавања, улагања новца у гардеробу и прихватање културних вредности Западне и Средње Европе. Напослетку, насиље оца над малолетном девојком представљено је као сасвим уобичајена друштвена појава и као једини „лек” за непослушност. Имајући у виду понижавајуће околности у које је у тексту смештена, чиме

је као индивидуа са сопственим жељама маргинализована, жена је у овом тексту репрезентована стереотипно, отвореним стереотипима (РРА, 2014). Контекст извештавања је, сходно томе, негативан.

Током октобра 1924. године, школски надзорник и уредник *Лесковачког гласника*, Сретен Динић, објавио је текст под насловом „Жена и култура” (*Лесковачки гласник*, 4. 10. 1924, стр. 2). У овом тексту Динић оштро критикује жене које безусловно подлежу последњим модним трендовима, наводећи да се та појава може описати као „инвазија моде”, коју доживљава као „рат у миру, рат непрекидни, вечити, у којем је једини и свеprisутни непријатељ мода [...] За цело да тај рат ми људи не можемо огласити, већ жене; јер ми смо наш рат извојевали”. Динић наглашава како се улога жене у савременом друштву значајно трансформисала. У праисторији се посматрала као „женка”, код народа са нижим нивоом културе као „роб”, а на нашим просторима, у доба патријархата као „чуваркућа и домаћица”. У савременом животу жена је „друг”, а у европском друштву „еманципована жена и пуноправни гласач”. Динић представља жену као неку врсту власништва, што се огледа у његовом опису како је жена одувек представљала велику вредност у домаћинству. На пример, Роми плаћају 50м дуката „наводацилук за добру циганку, јер му она чини велики капитал у кући са њеним занатом”. Динић предочава да „девери уз девојку нису били једна проста форма, него су остатак из онога времена кад је жена тако рећи на сабљу задобијена”. Све ове праксе и поступци представљају „доказе некадашње велике вредности женине” (*Лесковачки гласник*, 4. 10. 1924, стр. 3).

У наставку текста у наредном броју (*Лесковачки гласник*, 11. 10. 1924, стр. 2) Динић се још једном осврће на луксуз и склоност жена према дотеривању:

„Једна госпођа питала ме беше једном: ’Зашто ви г. Динићу имате по неки пут слатко-кисели осмех’. Одмах сам јој одговорио: То је зато, што кад сретнем жену која се луксузно обукла ја се кисело насмејем, а кад сретнем неку која се скромно обукла ја се слатко насмејем” (*Лесковачки гласник*, 11. 10. 1924, стр. 2).

Исказани став уредника часописа указује на моћ патријархалног поретка и слободу мушког света да путем медија женама одређује какво понашање се сматра друштвено прихватљивим, без потребе да у исто разматрање узме у обзир мушкарце.

У овом тексту Динић, такође, истиче значај едукације женске деце у домаћичким пословима. Како он наглашава, задатак је *Женске подружине* да прошири своје капацитете и „образује одељак за домаћице у коме ће се свака ученица научити прати

пеглати и кувати” и настави рад „како би се могао што већи број женске деце спремити за живот”. Потом додаје да је важно настојати „свим могућим средствима да свако женско дете у вароши не остане сакато без алата и обуке у кућном раду, како код богатих тако и код сиротих”. Отворене стереотипе препознајемо у делу текста који открива да се домаћички послови и приватна сфера сматрају жениним природним хабитусом:

„Ако моја жена буде и даље спремала мени ручак, приносила веш, гајила децу, волела све што је скромно, културно и племенито, а мрзела све што је разорно за кућу и нацију, ако се она буде постарала и зимницу лепу да ми спреми и добро и укусно јело, а не само слатке колаче за свечане дане, којима ће се свет дивити, ја ћу је онда не само сматрати као свога доживотног и пуноправног друга него ћу је онако исто као ваш прослављени песник Бранко уздићи међу звезде небеске и узвикнути: Живела жена XX века” (*Лесковачки гласник*, 11. 10. 1924, стр. 2).

С обзиром на једнолично поимање женске друштвене улоге, извештавање има негативан тон.

Став Сретена Динића био је уклопљен у већински став друштва о беспотребности школовања женске деце у гимназијама. Сматрало се да би такво образовање могло довести до тога да жене постану конкуренција мушкарцима на тржишту рада. Због тога су женска деца мотивисана на уписивање у грађанске средње школе, „које су им пружале више практичних знања потребних да буду добре мајке и домаћице, на којима ће једног дана ’почивати кућа’, а не чиновнице, ’у државној служби”” (Поповић и др., 2023: 481).

Можемо закључити да се перцепција женске улоге у друштву није променила од далеке прошлости. Подсетимо се да су жене, још од времена антике у већини култура биле правно и друштвено ограничене, с ограниченим приступом јавном животу и образовању, док су мушкарци доминирали јавним и политичким сферама (Вернан, 2007). Та традиција наставила се и у савременом добу, без обзира на чињенице о друштвеном ангажовању жена.

Отворене стереотипе са негативним контекстом извештавања примећујемо у многим текстовима уметничког карактера. Такав је један од подлистака аутора Драг С. Јовановића, под називом „О женама” (*Лесковачки гласник*, 7. 3. 1925, стр. 3). Јовановић овако описује жене:

„Жена и новац створиле су све зло у свету. [...] Жена је као и мед, ако га много узимаш – загорчи. [...] Жене су као и деца, њима се допадају приче

са што више тајанствености. [...] Људи имају пет чула, а жена једно више, а то је чуло – оговарање” (*Лесковачки гласник*, 7. 3. 1925, стр. 3).

Овакво представљање жена, обојено иронијом и генерализацијама, не само да одражава доминантне предрасуде о женама тог доба, већ их и додатно учвршћује, репрезентујући их као инфериорна бића, умним способностима равна деци и склона хировитости.

Родна репрезентација у медијима и поимање жене као Другости може се приписати страху од жене, који постоји од далеке прошлости, а који је производ владајуће културе. Ову теорију увео је француски историчар Жан Делимо (Jean Delaumeau) својом монографијом *Страх на западу* (франц. *La peur en occident*), у којој је истражио улогу страха у историји западне Европе³⁴. Католичка црква је умногоме допринела ширењу колективних страхова, утичући на антијеврејско расположење. Осим Јевреја, Турци и жене се једнако појављују као главни кривци за све недаће које је свет саздао (Delimo према Karanović, 1984). Изгледа да колективни страхови и после неколико векова и револуционарних друштвених промена опстају и приказују се у различитим видовима на страницама популарног лесковачког часописа.

Перцепцији пасивне улоге жене у друштву и материјалној зависности доприносили су текстови у којима су се мужеве оглашавали да су им жене побегле од куће и „прекинуле брачни живот”. У тексту насловљеном са „Моја жена Дика”, стоји: „Моја жена Дика одбегла је од мене 25. по. м-ца и до данас се није вратила. Упозоравам свакога да јој за мој рачун ништа не да, јер никаква дуговања, која она буде учинила нећу признати”, у потпису „Ђорђе Стаменковић ’Кулаш”” (*Лесковачки гласник*, 25. 4. 1925, стр. 4). Слична је објава коју потписује „Ђура Божиловић из Лесковца, ул. ’подварце””: „Моја жена Васка прекинула је брачни живот самном и отишла од мене. Нико јој не треба ништа да да, јер му нећу платити, нити ћу њено задужење признати” (*Лесковачки гласник*, 29. 5. 1926, стр. 3). У тексту под називом „Пажња”, Властимир С. Марић, књиговођа, извештава своје „пријатеље, другове, познанике и трговце” да његовој супрузи Наталији, са којом је „прекинуо брачну везу” ништа не дају на његово име, јер, како наводи: „[...] никакве њене

³⁴ Делимо пише да је осећање страха природно и препознаје се у свакодневном понашању појединаца и група; у прошлости, код тзв. примитивних племена и у савременом свету, са различитим узроцима. Између 16. и 18. века постојали су многобројни колективни страхови „који су узроке имали у објективним опасностима што су претиле појединцима и заједници. Ти архетипски установљени страхови од смрти, другог, непознатог” (Delimo према Karanović, 1984: 108).

раније ни доцније дугове нећу признати” (*Лесковачки гласник*, 23. 1. 1926, стр 3). У периоду друге половине тридесетих година *Лесковачки гласник* сведочи о новим примерима женског бекства и мужева који то јавно објављују, уз познато образложење да „неће признавати никакве дугове” својим одбеглим супругама. Тако у тексту насловљеном са „Позив” Владимир С. Митровић, пекар, обавештава јавност да је његова жена „Добрила рођ. Стојановић” одбегла „пре кратког времена и на мој позив преко надлежних власти да се врати на продужење брачног живота није се вратила” (*Лесковачки гласник*, 12. 1. 1935, стр. 3).

Жена је, у наведеним текстовима, представљена као малолетно, издржавано лице, због чега је била дужна да се потчињава мужу, а њено одсуство, тумачено као бунтовништво и морални преступ, давало је правну легитимност мужу да јој ускрати финансијску помоћ и игнорише њена потенцијална дуговања. Наведени текстови су представљали јавно упозорење како пролазе оне жене које се одметну од својих мужева. С обзиром на то да се жена представља као зависно и незаштићено лице, да је јавно маргинализована, у тексту су присутни отворени стереотипи (РРА, 2014). Контекст извештавања је негативан. Овакав приступ не само да је ојачавао мушку власт у приватној и јавној сфери већ је и одржавао економску и политичку неједнакост у друштву, као и женску финансијску зависност. Истовремено, честа појава жена одбеглих од мужева говорила је о кризи брака и развоју свести код жена о сопственој слободи избора, на шта су вероватно имали утицаја феминистички дискурс у зачетку и јавне активности жена о којима је *Лесковачки гласник* такође писао.

Отворени стереотипи видљиви су у подлистку „О љубави”, аутора Драг. С. Јовановића, у коме стоје мисли:

„Многи су људи уздизали жену до анђела, а још више их има, који су је спустили до ђавола. и једни и други су у праву. [...] Лепој жени није потребно да мисли о ономе што говори; напротив, ружна мора мислити да не говори што мисли” (*Лесковачки гласник*, 2. 5. 1925, стр. 2).

Отворени стереотипи препознају се по јасно увредљивом и омаловажавајућем тону који се користи при описивању жена (РРА, 2014), називајући је „ђаволом” и „ружном”. Зато је и контекст извештавања негативан.

Током фебруара 1926. изашао је текст Д. С. Каписазовића под насловом „На оном свету нема жена!”, наднасловом „Онима, којима су жене додијале” и поднасловом „Нешто

из Библије” (*Лесковачки гласник*, 13. 2. 1926, стр. 3). Тема текста је хришћанска вера у одлазак у свет анђела, оних „који се онога света удостоје”. Аутор објашњава како у загробном животу „нема тела – нема жењења ни удавања. Дакле, нема жена на оном свету!” Међутим, оно што привлачи пажњу је наднаслов „Онима, којима су жене додијале”. Разматрајући основне постулате хришћанске вере као морална начела, аутор наднасловом комично представља жене, представљајући их као терет, смештајући их у позицију Другости у друштву. Текст је требало бити поука свима, без обзира на пол, али је наднасловом потврђена устаљена пракса представљања жена као оних који су на другој страни бинарних позиција, насупрот онима који су на позицији моћи. Будући да су јавно маргинализоване, жене су у овом тексту репрезентоване отвореним стереотипима (РРА, 2014). Контекст извештавања је негативан.

Отворене стереотипе са негативним контекстом извештавања уочавамо и у тексту под насловом „Позоришни живот”. Коментарисан је рад једне позоришне глумице речима: „Душа и срце њених улога говоре изразито кроз и најситнији мицај њених мускула. Таква је и у Пецијиној Малој и ако њена корпуленција није баш тако ситна и мала” (*Лесковачки гласник*, 11. 12. 1926, стр. 3). Отворени стереотипи видљиви су у увредљивом коментарисању физичког изгледа глумице. Штампана је доприносила оваквом поимању реалности и родних односа, репрезентујући ставове оних у чијим рукама се налазила друштвена моћ. Жене су у текстовима помињане у позитивном контексту у зависности од тога да ли се уклапају у оквир брижне, пожртвоване, вредне и племените супруге, мајке и домаћице. Уколико не припадају поменитим оквирима, као у наведеном тексту, контекст извештавања је негативан. Честим понављањем, овакве конструкције временом постају истините, као што тврди Батлер појмом перформативност (2001).

Године 1928. објављен је текст под називом „Лесковачким мајкама”, аутора потписаног као „Стевановић” (*Лесковачки гласник*, 13. 10. 1928, стр. 2). Текст почиње следећим речима: „О Ви мајке! Високи положај који Вам је Бог одредио а социјални живот доделио, тражи од Вас много и много жртава.” Ова реченица открива ограниченост животних избора жене, репрезентујући мајчинство као њихову најважнију и најузвишенију животну улогу, нераскидиво повезану са жртвовањем. У наставку текста набрајају се наводне грешке које мајке чине у подизању деце, упућујући оштру критику на њихов рачун, услед чега контекст извештавања оцењујемо као негативан:

„[...] деца Вам се ваљају по улицама, Ви немарите за њихову храну и одевање, Ви једва чекате увече да Вам деца легну па Ви да мирно можете

јести и разговарати. [...] Деца нису крива што су се на овај свет појавила, када сте их Ви створили морате се и онима бринути да их на пут изведете” (*Лесковачки гласник*, 13. 10. 1928, стр. 2).

Критике упућене женама које, према ауторима текстова, не обављају своју улогу мајке на задовољавајући начин наставиле су се и крајем тридесетих година. Тако је у тексту „Мајка и дете”, „Н. Ч.”, у оквиру рубрике „Омладинци пишу” (*Лесковачки гласник*, 1. 10. 1938, стр. 2). Према речима овог аутора: „Сирота мати која мора, да на пољу рада тражи и хлеба, приморана је да дете остави улици да га васпита”. Овом реченицом аутор је указао на важан друштвени проблем. Међутим, у осталом делу текста он упућује савете мајкама како би требало васпитавати дете, речима: „Мајка често пута испада као и баба старијег кова. Она пред децом говори безначајне ствари и без везе. Или долази до препирке са својим супругом [...] а, ако је још жена са већим језиком, ту нема ни реда ни краја” (*Лесковачки гласник*, 1. 10. 1938, стр. 2).

Током тридесетих година наилазимо на поезију у којој су жене представљене пејоративно, називане су варљивим сиренама и особама без душе. Тако у тексту Раке Милутовца, „Познаваоцима жена”, стоји: „Често смо наивни, верујемо жени, Мислимо да она воли, обожава, Али не знамо јадни да идемо сирени. У чијем окриљу слетеће нам глава” (*Лесковачки гласник*, 7. 1. 1931, стр. 5). Поезија може имати важан утицај на ставове, мишљења и систем вредности које публика усваја. Како пише Миљковић, „поезија објављена у периодици, а посебно у оној која је уско везана за дневноинформативну штампу, не само да добија порозније границе као појединачни књижевни текст већ и због специфичности периодичког формата активније делује у јавном простору” (Miljković, 2012: 239). С обзиром на периодичност излажења омогућава се „сталност, уједначеност и равномерност у доживљају времена и структурирању друштвеног живота код читалаца”, а будући да је *Лесковачки гласник* излазио викендом, представља „симболички одсечак времена посвећен одмору и задовољству, али и својеврсној рекапитулацији радне недеље” (Miljković, 2012: 239).

У многим фељтонима *Лесковачког гласника* главни мушки ликови налазе се у клопци дволличних жена. Генерални став о женама истакнут је у следећој реченици текста „Бруцош”, који потписује Радослав Димитријевић: „Идеализовао је жене зато што их није познавао; а није их познавао зато што их је идеализовао” (*Лесковачки гласник*, 7. 1. 1931, стр. 6). Текстови одражавају отворене стереотипе, с обзиром на то да се жене директно омаловажавају (РРА, 2014). Представљене су као дволличне и непоуздане, због чега је и контекст извештавања негативан.

Неповерење према женама могло се често срести као генерални став јавности на многим страницама *Лесковачког гласника*. Фелџон написан по истинитом догађају, насловљен са „Кад се стари пањ упали”, аутора Ненада Петровића из Власотинца (*Лесковачки гласник*, 22. 4. 1933, стр. 2), почиње следећом реченицом: „Женама никада не треба веровати, нарочито оним лепим плавушама. Оне су у стању да човека занесу, залуде, опчине, да га вуку за нос до миле воље и да му се у лице смеју”. У причи времешни, ожењени мушкарац описује свој покушај неверства са млађом женом, којој он сам долази у собу, правдајући се занесеношћу њеном лепотом, како стоји у наставку текста у наредном броју: „Тако вам лепо остадох сам поред младе, вољене, лепе туђе жене. [...] Њено присуство, музика у ноћи, соба обасјана месечином, мирис цвећа и жене јако су деловали на мене” (*Лесковачки гласник*, 29. 4. 1933, стр. 2). Женски лик је у овом фелџону репрезентован негативно, као мамац за старијег мушкарца, чија је једина грешка што подлеже њеним чарима. Жена је представљена као манипулативна заводница, чија је једина улога да мушкарца наведе на грех, чиме се у потпуности занемарује њена индивидуалност и комплексност. Због свега наведеног, текст садржи отворене стереотипе. Негативан контекст извештавања огледа се у генерализујућој репрезентацији жена, као опасних и варљивих, што осликава дубоко укорењене предрасуде.

Друга половина тридесетих година *Лесковачког гласника* карактеристична је по новој рубрици „Хумор” у којој су се објављивали вицеви без потписа аутора, одражавајући менталитет међуратног Лесковца. У овим медијским садржајима жене су најчешће репрезентоване као неверне, материјалисткиње, а мушкарци су они који праве шале на њихов рачун. Тако, на пример, у вицу „Да незаборави” муж обећава жени да је неће заборавити, додајући: „А да будеш мирнија, ево везаћу чвор на марамици” (*Лесковачки гласник*, 4. 5. 1935, стр. 4). Девојка, која је у вицу под називом „У хотелу” названа „малом”, упита младића са којим је у вези да ли ће затражити њену руку од њеног оца, на шта он узвраћа: „Нашто то, зашто сад од твога оца да тражим допуштење за твоју руку, кад сам већ све остало добио без његовог допуштења” (*Лесковачки гласник*, 18. 4. 1936, стр. 4). Виц насловљен са „Из љубави” преноси разговор двојице мушкараца у којем први тврди да се оженио из љубави, на шта други констатује: „Непојмљиво, а жена ти је тако ружна!” Први, потом, појашњава да се оженио „из љубави према њеном миразу” (*Лесковачки гласник*, 30. 5. 1936, стр. 6). Први виц упућује на ограниченост женских способности расуђивања на рачун мушкарчеве интелектуалне надмоћи, другим се алудира на женски неморал, док се у трећем вицу исмева изглед жене, уз увредљиве изразе, што

указује на отворене стереотипе (РРА, 2014). Зато је контекст у сва три текста извештавања негативан.

У неким бројевима читава је рубрика „Хумор” била испуњена вицеима о женској неверности и склоности ка трошењу новца, а најчешће су омаловажавајућем хумору биле изложене припаднице радничке класе, као у вицу „Ноћна зарада”, у којем се поставља питање помоћници кројачице. На питање колико зарађује дневно, она одговара: „Дању мало, ноћу богме прилично” (*Лесковачки гласник*, 18. 7. 1936, стр. 4). Разлог због чега се раднице нису сматрале цењеним је због тога што, у развијеном капитализму, нису имале породичне везе које ће им омогућити добар положај у друштву, чиме су аутоматски биле незаштићене, изложене увредама и разним врстама понижавања, бивајући двоструко дискриминисане: због припадности друштвеној класи и због пола. Поред радница, предрасудама су, традиционално, биле изложене и естрадне уметнице, као у вицу „Такав је посао”, у којем газдарица упита своју станарку, певачицу по занимању, да ли ће јој платити кирију, на шта ова одговара: „Не, тек сутра изјутра кад се пробудим, имаћу новац” (*Лесковачки гласник*, 25. 7. 1936, стр. 4). У вицу „Из позоришта” глумица се расправља са режисером: „Ви кажете да ја не умем да глумим? Онда ви не умете да цените таленте. Мој муж је најбољи овдашњи полицајац, а ја поред њега већ годинама имам још два љубавника” (*Лесковачки гласник*, 12. 12. 1936, стр. 4). У наведеним текстовима жене су приказане као морално неподобне и материјалисткиње, због чега је контекст извештавања негативан. Самим тим што је принуђена да зарађује за живот, жена је била изложена неповерењу друштва.

Током 1937. године у оквиру хумористичке рубрике „Ессе homo” објављена је кратка прича из три дела, београдског аутора Свет. Стојановића (*Лесковачки гласник*, 20. 2. 1937, стр. 4), која говори о животу А. Никачића и његовом горком искуству са женама. Када г. Никачић разговара са пријатељем да ли ће моћи да се ожени с обзиром на то да има „бурну прошлост”, пријатељ му поставља питање колика му је рента. Када добије задовољавајући одговор, закључује да „ће свака поћи за њега”. На помињање удовица у тексту, оне се оцењују као воће, на коме стоји „свеже”, иако је, у ствари, „скроз труло”. Када се г. Никачић оженио матуранткињом стручне школе, за пет година је прилично осиромашео, „јер је његова млада женица знала најбоље начине за брзо уништавање новца”. Зато, када се г. Никачић „заситио тим телом” одлучио се на развод. Након много година г. Никачић се поново жени али женом која га вара. Пријатељи га због тога исмевају на следећи начин: „Него, слушај, сутра је г. Никачићу рођендан, а како ја имам код куће пар јеленских рогова, послаћу му их”.

Ово је још један пример репрезентације жене као Другости у односу на мушкарца. Мушкарац у тексту, иако има „бурну прошлост”, није подвргнут осуди друштва. За његов финансијски и емотивни неуспех криве су све жене у његовом животу, репрезентоване као лакоме на новац или неверне, а он их вреднује према виталности њиховог физичког тела. Текст обилује отвореним стереотипима, на увреде упућене женама. Сам наслов текста, који у преводу са латинског значи „Ево човека” такође доказује да је жена Другост, насупрот „човеку”, којег означава мушкарац. Увођењем нове хумористичке рубрике, читаност *Лесковачког гласника* могла је бити повећана, а тиме и перцепција жене у складу са њеном репрезентацијом. Контекст извештавања је негативан, с обзиром на увредљиве опаске упућене женама, окарактерисаним као морално неподобним и материјалистичкињама, што је могло само допринети одржању родних стереотипа.

У фебруару је објављен текст „Карактерологија човека и жене” (*Лесковачки гласник*, 17. 2. 1940, стр. 2: НМЛ, И-СД/505), са предавања професора Димитрија Хаци-Митића. Непотписани аутор текста преноси: „У своме уводу (професор) истиче да између човека и жене постоји разлика како биолошко-физиолошка тако и психолошка”. У наставку текста бележи се да је предавач истакао „да је код човека развијено више мишљење, а код жене осећање. Човек је заузет освајањима спољашњег света. Он је динамички део људског рода. Жена пак све посматра кроз срце: она је дакле статички део људског рода”, па је, у складу са тим, мушкарчев карактер „активан и експанзиван”, а жена је „статички део људског рода”. Према предавачу, поље делатности жене „није јавност, и није јој животни елеменат дело. Њена област делатности је кућа [...] У карактеру жене истакнуто место чине: сажалење, благонаклоност и љубав према ближњима”, док то код мушкарца није случај, „јер је његов циљ скроз егојистичан: само да се он истакне и пробије”. Аутор закључује да је мушкарац егоистичан, а жена алтруистична; он објективан, она субјективна. Зато је мушкарац хладнији, трезвенији и продуктивнији. Предавач сматра да жена „може да ради лакше радове исто тако добро као и човек [...] али за велике планиране подухвате није ни мало погодна”. Кључни део текста односи се на целокупан утисак аутора текста са самог предавања:

„Можда је било неких, или боље рећи извесних дама, које се нису хтеле да сложе у свему са излагањем. Али ту су се показале и нехотице субјективне. Или ипак нису довољно сконцентрисале пажњу на предавање па им се измакла из вида целокупна слика предавања” (*Лесковачки гласник*, 17. 2. 1940, стр. 2: НМЛ, И-СД/505).

Аутор алудира на женску немогућност рационалног расуђивања, интелектуалну инфериорност у односу на мушкарце, због чега препознајемо отворене стереотипе. Следствено томе, контекст извештавања је негативан.

Међу текстовима који су се директно бавили женским питањем отворени стереотипи са негативним контекстом извештавања уочени су у седам текстова (Табела 3).

Табела 3: Списак текстова који се директно баве женским питањем, а који садрже отворене стереотипе са негативним контекстом извештавања

Ред. бр.	Наслов	Извор
1.	„Женско право гласа”	<i>Лесковачки гласник</i> , 7. 1. 1926, стр. 2
2.	„Положај и улога жене”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 9. 1927, стр. 3 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 11. 9. 1927, стр. 2
3.	„Жена и политика. Са збора Женске странке одржаног 20. овог месеца у Лесковцу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 26. 5. 1928, стр. 1 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 2. 6. 1928, стр. 2
4.	„Брак у садашњости”	<i>Лесковачки гласник</i> , 7. 1. 1931, стр. 3 и наставци <i>Лесковачки гласник</i> , 17. 1. 1931, стр. 2 <i>Лесковачки гласник</i> , 24. 1. 1931, стр. 2
5.	„Женскиње у државној служби”	<i>Лесковачки гласник</i> , 2. 4. 1932, стр. 1
6.	„Тешко је данас за жену... ’нема места’ – ’попуњено”	<i>Лесковачки гласник</i> , 22. 10. 1932, стр. 2
7.	„Трагедија једног дивљег брака”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 10. 1936, стр. 3

У освит 1926. године објављен је у *Лесковачком гласнику* текст насловљен са „Женско право гласа”, аутора Драг. С. Јовановића (*Лесковачки гласник*, 7. 1. 1926, стр. 2). Текст је креативни израз аутора у којем пише да су жене већ добиле право гласа, због чега се узбуркао цео Лесковац. „На све стране ори се грамогласно: ’Живело женско право

гласа!' ... 'Доле мушка половина!'... и. т. д." Аутор додаје: „У госпа Ленкиној кући урнебесни жагор. [...] А тамо, унутра, да те Бог сачува! Прави женски парламент". Остатак текста посвећен је лирским описима месечине и сећању главног лика на давну љубав према једној девојци: „Сећах се и оних дивних, заносних часова, када почивах уморан на њеним грудима". Иако је назначено да је текст у наставцима, у наредним бројевима *Лесковачког гласника* га не налазимо. Међутим, по садржини остатка текста наслућује се ауторова збуњеност пред новим временом у коме жене нису она „лепша" половина, крхка и рањива бића, жељне заштите, већ теже активном учешћу у друштву, тражећи чак и право гласа. У тексту су отворени стереотипи највидљивији на месту где аутор са ниподаштавањем говори о скупу жена као о каквом „женском парламенту", изјавом „Да те Бог сачува", којом се женска политичка активност тривијализује. Због тога извештавање носи негативан карактер.

У септембру 1927. године у *Лесковачком гласнику* објављен је текст под насловом „Положај и улога жене" (*Лесковачки гласник*, 3. 9. 1927, стр. 3), аутора потписаног са „Рад. В. Теодосић Јагодина". Текст почиње кратким историјским прегледом друштвених промена, речју: „Са развитком свести за стварање што угоднијег живота јављају се прва осећања човечности, која се преписује самој природи човековој, инстинкту природе његове". Аутор објашњава да су та прва „осећања човечности" била у летаргији и требало је много векова прохујати да се пробуди љубав и наклоност, „те две врлине на којима почива савремена породица". Остатак првог дела текста посвећен је кратком прегледу друштва и државе од римског доба, када је држава била апсолутна власт, која се рефлектовала на породицу. „У њој (породици) се јасно показује апсолутна власт породичног старешине над свим осталим лицима, члановима породице [...] Жена беше мужу потчињена, како у погледу личности, тако и у погледу имовине". Теодосић сматра да је у савременом добу друштво племенитије и заједно са државом чини средства да се створи што угоднији живот. Нова породица се заснива на „напредним идејама савремене филозофије", чији су корени у Јустинијановим *новелама* и заснива се „на крвном, природном сродству". О друштвеном положају жена он образлаже:

„И данас је старешина породице њен (женин) господар, он и његова власт не сме прелазити допуштене границе; према потчињеним лицима он мора имати човечанских обзира. Жена је добила самосталнији положај, како у погледу личности, тако и у погледу имовине; она не може бити избачена на улицу, – то друштво не дозвољава, то морал не допушта" (*Лесковачки гласник*, 3. 9. 1927, стр. 3).

Дакле, Теодосић не одриче жени позицију потчињеног према мушкарцу, свом господару, али је у повољнијем положају од жене римског и византијског доба, што је, по њему, знак бољег и праведнијег друштва. У наставку текста, који је изашао у наредном броју часописа, он пише како се савремене жене „боре за своје право гласа, траже еманципацију, а о свом просвећивању за породичне и материнске дужности мало се брину” (*Лесковачки гласник*, 11. 9. 1927, стр. 2). Његов став о врсти женског образовања једнак је Динићевом, а то значи да би просвећивање жена требало ограничити на обучавање у домаћичким пословима. Аутор наводи све аргументе присталица и противника женског права гласа. Присталице женског права гласа сматрају да се „мерило за додељивање овог права не налази у физичкој већ у интелектуалној и моралној надмоћи”, те да не постоји ваљан разлог за „додељивање или ускраћивање права гласа”. Аутор је мишљења да би жене требало да добију право гласа „да се првенствено заштите од наметања компромисног, неправедног законодавства [...] То нарочито важи за ’законе који се тичу жена и њих не би смели правити само људи’”. Према Теодосићу, жене би требало да узму учешћа „у свим грађанским пословима, њихово такмичење са људима у разним занимањима – разлог је, по принципу ’једнаке дужности – једнака и права’ да се жени даду политичка права”. Аутор такође сматра да би присуство жена у јавном животу „подигао ниво племенитог живота, јер су жене осећајније природе и морално више, па би утицале и на политичке нарави својих мужева и сродника”.

Са друге стране, став противника је да је жена „својом природом упућена на материнске дужности, на сферу домаћег живота и њено би учешће у политичком животу могло само да разори домаће огњиште, занемаривањем породичног живота”. Противници женског права гласа сматрају да додељивање права гласа женама не би имало користи јер би се жене приклониле мужевљевом ставу и тако би се „удвостручило мужевљево право гласа”. Право жена да гласају, би, чак, могло довести до „међу собних расправа и раздора у породици у случају подвојеног гласања и одлучивања”. Противници као аргумент наводе и то да „жене нису способне да обављају све дужности и обавезе са мушкарцима – па отуда и немају право на повластице које мужеви уживају”. Као последњи аргумент зашто женама не би требало дати право гласа наводи се да „све жене нису заинтересоване за то своје право гласа, те би неправедно било дати само извесном броју”.

Текст је, у суштини, изражавао страх од померања друштвених норми и одсуство подршке за радикалније промене које су предлагале присталице женског права гласа. Аутор се наизглед представља као неутралан, исказивањем поштовања према женама и наглашавајући значај друштвених промена које су водиле ка праведнијем поретку. Ипак,

остатак текста потврђује да се он, заправо, приклања конзервативној већини јавности, која жену види првенствено у улози мајке и домаћице (Гргов, 2024: 62): „Па све је вероватно да се изједначењем жене у политичким правима са човеком неће ни корак даље кренути [...] Може се мислити како се хоће, али за жене није мушки посао, као што за људе није женски посао” (*Лесковачки гласник*, 11. 9. 1927, стр. 2). Аутор је мишљења да жене већ имају довољно власти у кући, „која је много већа од власти коју им политика може дати”, зато сматра да би жене требало да „потраже еманципацију која ће донети стварне користи и њима и друштву”, мислећи на ону еманципацију „која ће убрзати решење проблема породичног васпитања”. У овом тексту жене су представљене отвореним стереотипима, с обзиром да им се директно сугерише да им је место у дому. Управо због тога, контекст извештавања оцењујемо као негативан.

Теодосићев став је веома сличан ставу *Радикалне странке*, који је изнет током расправе о изборном закону 1920. године. Радикали су сматрали да је идеја о женском праву гласа „неприродна”, будући да, због своје друштвене и економске подређености не би умеле да га искористе. Сматрало се да је жена, пошто не располаже слободно својом имовином и остварује мање приходе у поређењу са мушкарцем, „неспособна” политички резоновати и, стога, подложна утицају мужа или владајуће верске заједнице. Начелни став ове странке, као и странке *Народног клуба* био је да жене, заправо, и не желе право гласа (Дракић, 2019). Тиме се ова странка оградилa од сваког даљег шпекулисања.

Подстакнуте оснивањем *Женске странке* у престоници, неколицина Лесковчанки направила је конкретне кораке ради промене свог друштвеног положаја у правном смислу. Наступио је један од најважних тренутака у историји женске еманципације у Лесковцу, а то је оснивање Месног одбора *Женске странке* 1927. године, како сазнајемо из непотписаног текста, насловљеног са „Жена и политика. Са збора Женске странке одржаног 20. овог месеца у Лесковцу”, аутора потписаног као „М.” (*Лесковачки гласник*, 26. 5. 1928, стр. 1). Циљ ове странке био је рад на прогресу женског еманциповања, како и стоји у статуту престоничке *Женске странке* (*Женска странка*, 1927). Овај догађај изазвао је реакције градске интелигенције, од најжустријег противљења грађанским правима жена, до либералних ставова, поткрепљених чињеничним стањем о читавој проблематици женског положаја у друштву, те спроводивости женских грађанских права у посве другачијим животним условима од оних у којима су живеле британске сифражеткиње. На почетку текста је ауторова примедба да је збор почео нешто касније од планираног времена: „Збор је заказан за 3 сата по подне, али је почео тек у 4.15 по подне” (*Лесковачки гласник*, 26. 5. 1928, стр. 1). Аутор такође примећује да је догађај од стране

чланица био слабо посећен, иако је „био рекламиран као матине са предавањем чланица Женске странке из Београда и игранком”, али и коментарише да није одавао утисак политичког догађаја, „већ је пре личио на неко женско забавиште”. На збору је говорила Дара Ђ. Крцалић, започевши своје излагање о субординацији жене кроз историју: „Дуга је то историја зависности и подчињености жене, која се је из првобитног положаја робиње, којом муж располаже, постепено еманциповала дотле да себи тражи једнако право и у јавном животу”, истичући и пожртвовање и хуманитарни рад српских жена у претходним ратовима: „У ратовима за ослобођење и уједињење нашег народа наша жена је показала једну болећивост према несрећнима и беднима, каква се само може замислити”. Д. Крцалић је истакла рад фабричких радница, учитељица, канцеларијских службеница, лекарки, професорица и свих оних жена које привређују, плаћају порезе, а немају право гласа. Како она предочава, све те жене које вредно раде и којима је рад смисао живота, и даље се не вреднују колико би требало, нити се могу сматрати равноправним „са оним варошким дембелом који ништа не ради а мисли да је његова егзистенција важнија од оних милиона жена, које стварно омогућавају живот и напредак нашега народа” (*Лесковачки гласник*, 26. 5. 1928, стр. 1).

Следећег месеца, у *Лесковачком гласнику* је објављен наставак извештаја „Жена и политика”, који потписује Јован Јовановић (*Лесковачки гласник*, 2. 6. 1928, стр. 2), а који започиње говором Каје Марковић, која је, према аутору текста, започела своје излагање погледом на мушкарце у просторији „са пуно ироније, пакости и презрења”. Она изјављује да

„[...] жена није више оно што је била. Она мора да ради, јер је на то гоне економске потребе за живот. А кад жена ради и привређује она треба да има сва права подједнако са мушкарцима [...] Мушкарац је човек па ма имао и глас евнуха (смех)” (*Лесковачки гласник*, 2. 6. 1928, стр. 2).

Општи закључак др Марковић је да „свака жена ради своје послове али нека истовремено свуда пропагира покрет за женско право гласа”. Став др Марковић можемо упоредити са ставом већине жена уписаних у престоничку *Женску странку*, које су сматрале да је апсурдно да жене немају грађанска права, иако имају право на удруживање, молбе–петиције и др., као и то да жене неће напустити своје послове добијањем бирачких права. На конференцији *Женске странке* уз Београду кројачица из Београда је истакла да жена неће напустити своје кућне послове уколико добије бирачко право (*Време*, бр. 2078, 3. 10. 1927, стр. 5). Последња ставка означава суптилно правдање жена за права која

траже, знајући да ће једино уз обављање традиционалних дужности добити подршку и легитимитет шире јавности, желећи да покажу да њихова борба за грађанска права није у супротности са њиховом одговорношћу у породици, већ да су обе области уравнотежене. Тако и др Нешковић, која је наступила након др Марковић, изјављује: „Ми се варјаче не одричемо. Биће ручка, биће вечере. Само нам дајте једнака права” (*Лесковачки гласник*, 2. 6. 1928, стр. 2). У свом говору др Нешковић дотакла се тема ванбрачне деце, проституције и жена чиновника. Према њеним речима, *Женска странка* захтева да ванбрачна деца, „која су често плод насртљивих мушкараца добију права наслеђа”. Поред тога, *Женска странка* тражи укидање проституције, која је „ругло 20. века”, због чега се полне болести шире, јер „санитетски прегледи ових (проститутки) нису у стању да спрече оболевање мушкараца”. На тему статуса жена у државној служби истакла је следећу неправду: „Жена док не склопи брак, ужива као чиновник додатке, а кад ступи у брак њој се ти додатци смањују”, чиме је указано на важне социјалне проблеме.

Отворене стереотипе препознајемо на почетку текста у поређењу једног, посве, значајног друштвеног догађаја, који се први пут дешава у локалном контексту, са дечјим забавиштем. Оваквим коментаром догађај је тривијализован и пре него што је јавност упозната са детаљима скупа. Сходно томе, контекст извештавања је негативан. Описујући женски политички активизам као нешто неозбиљно, потврђује се тврдња да је „лице озбиљне штампе мушко” (Milivojević, 2005: 15). Осликавајући комплексност и незавидност женског положаја у друштву, суптилно вршећи утицај на јавну перцепцију женског питања током треће деценије 20. века, медији приказују једну изузетно патријархалну културу (Višnjić, Mirosavljević, 2008).

Почетком 1931. године, уредник *Лесковачког гласника*, Сретен Динић, објавио је текст под насловом „Брак у садашњости” (*Лесковачки гласник*, 7. 1. 1931, стр. 3) са предавања одржаног на Народном универзитету. Говор отпочиње тврдњом да је брак „оно што редовно тече кроз живот”, „где се двоје састану да једно другом олакшају живот”. Он истиче негативне примере из Француске где је муж отерао своју жену „зато што је родила дете и попустила у лепоти”, па су се Францускиње потрудиле да „што мање рађају да би очувале своју лепоту и довеле француску нацију до једног великог минуса”. Као други негативни пример Динић наводи ступање у брак искључиво због породе, те „жене које немају пород, често пута бивају лишене брака”. Како Динић пише:

„[...] у главном улогу играју три битна циља или разлога за женидбу или удају: полни, породични и материјални. Где су сва три разлога предвиђена, ту је браку обезбеђено спокојство. Где преовлађује један разлог над другим, ту се лако долази до судара, потреса и крахова”. Он наводи љубав, као једину основу на коју треба поставити брак” (*Лесковачки гласник*, 7. 1. 1931, стр. 3).

Наставак текста посвећен је оцењивању модерних жена и њихових „захтева” као разлога кризе тадашњег брака. Он пише како је модерна жена „своју вредност у домаћичком смислу свела на нулу”, стога није чудно „што је и своју цену изменила”. Динић и у овом тексту, како можемо приметити, жену посматра као исплативу или неисплативу робу. Модеран начин облачења и склоност жена ка моди као једна од њених главних мана, није изостављена ни овде, а Динић тврди да је мода „жену одвела у право распикућство”, јер „прохтев данашње жене за модом је толики да га нико не може зауставити”. У још један проблем савременог друштва Динић убраја јавно ангажовање жене и њено присуство у образовању и радном сектору, што свеукупно „чини кулминацију њеног пренебрегавања куће и домаћих послова”, уз похвалу „активним женама на опште-културним и хуманим пословима”. Ипак, претеривањем у јавним пословима који „задовољавају њену сујету”, жене доводе у питање опстанак свог брака. Динић, потом, појашњава да је брак као институција нераскидиво повезан са опстанком државе и нације, те да криза једне, неумитно повлачи са собом кризу друге институције. „Јер ако брак пропадне, који чини основицу држави и нацији, онда не бисмо имали шта више ни да спасавамо”. Динић показује разумевање да се друштво променило и да је учешће жене у јавном животу потребно, јер „има друштвених послова који се не могу без жене свршити”. Међутим, он прихвата јавно ангажовање жене, само уколико оно није науштрб примарних кућних и породичних послова подвлачећи да „све зависи од умешности женине како да задовољи и једну и другу страну” (*Лесковачки гласник*, 7. 1. 1931, стр. 3).

У наставку текста, који је изашао у следећем броју (*Лесковачки гласник*, 17. 1. 1931, стр. 2), аутор настоји да се огради тиме што објашњава како је брак природна појава, речима „први брак створила је природа”, што значи да захтеве које он ставља пред жену је унапред већ природа одредила. „Може ли да буде срећан онај брак, у који човек улази са предубеђењем да су све жене пун цак змија, само једна јегуља, или жена улазећи у брак сматра све људе за лажове и неваљалце”, пита се Динић, наменивши женама изразе пејоративније него мушкарцима. Динић се поново осврће на проблем изласка жене у јавност: „Колико је данашња жена преимућнија у кући показују њени журеви за које

спремају гозбе као за славу. А мужевљев пријатељ дође случајно, једва да добије кафу”. Дакле, женин посао је „природно” у кући, искључиво она може водити рачуна о домаћинству, без обзира на њен јавни ангажман. Нигде се не поставља питање колико је могуће ускладити приватни и јавни живот, нити које су жеље жене као индивидуе. Жена, према његовом гледишту, може имати жеља и занимања, само ако оне нису науштрб домаћичких, супружничких и мајчинских дужности.

Закључак о браку, женама и њеним правима је у наставку Динићевог текста. Он показује своју широкогрудост тиме што потписује и одобрава сваки финансијски захтев своје жене, речима „увек напишем и потпишем: одобравам поступак моје жене да може ићи у бању”. Своја широка схватања показује тиме што са разумевањем посматра ново, индустријско доба, захваљујући којем је жена стекла социјални положај „који јој нико више одузети не може па ни сам муж” (*Лесковачки гласник*, 24. 1. 1931, стр. 2). У свом писанију Динић даје савете за очување квалитетног брака, упућене и женама и мушкарцима, наглашавајући „неприкосновеност” и „светињу” брака, као и примарну дужност жена у кухињи. Он пише: „Никад жени не примећивати ово ти јело добро а ово ти не ваља. Већ све је добро”, док је једна од поука женама „да мужа увек дочека насмејано и да га не пита где је био”. Текст, дакле, садржи отворене стереотипе, услед занемаривања значаја личног остварења жене у корист њене дужности према породици (РРА, 2014). Из тог разлога је контекст извештавања негативан.

У непотписаном тексту „Женскиње у државној служби” (*Лесковачки гласник*, 2. 4. 1932, стр. 1) расправљало се о томе да ли би жена требало да узима учешће у јавним пословима или да се ограничи на кућу и породицу. С обзиром на то да су ово била два доминантна мишљења о женској улози у друштву, тако су се и жене поделиле: „[...] једне су гледале кућу, друге су улазиле у јавне послове све више и више, док нису почеле да узимају учешће чак и у судским пословима. Остало је још мало па да уђу у парламент”. Аутор текста, дакле, не сматра да су жене кадре за грађење каријере, описујући њихово јавно ангажовање као несувисло. У наставку је истакнута улога државе у запошљавању жена, тиме што је „подједнако за њих отварао све могуће школе стручне и опште, као и за мушкарце”. Овим коментаром као да се жели рећи да је држава учиниле велике уступке женама давши им могућност за образовање, једнако као за мушкарце. Међутим, аутор текста објашњава да се, истовремено са формирањем женског професионалног кадра, иницира њихово истискивање из административне службе, што аутор прећутно подржава закључном реченицом: „Због тога би требало и то разређивање женских из редова државних службеника извршити поступно а не довести читаве породице у очајно стање за

свој опстанак”. Ово је један од бројних текстова у коме су жене представљене стереотипно, уз присуство отворених стереотипа, којима се свесно маргинализује значај жена као индивидуа, сматрајући да им је већ превише уступака учињено (РРА, 2014). У тексту се пропагира природни позив жене као приоритетни, зато и контекст извештавања оцењујемо као негативан.

Све веће присуство жена у јавним пословима током тридесетих година 20. века имало је своју цену. Многе се, услед економске кризе тридесетих година, нису могле лако запослити, на шта је вероватно утицала општа тежња јавности да се жене истисну из државних служби. О незавидној позицији жена које траже запослење говори Анђа Д. П. Огњановић у тексту „Тешко је данас за жену... 'нема места' – 'попуњено’” (*Лесковачки гласник*, 22. 10. 1932, стр. 2). Она истиче како је најтежи положај „моралних” жена, које „обијају прагове и моле”, а „свуда их љубазно дочекају са 'нема места' – 'попуњено’”, док

„[...] оне друге пак, често мењају место. И сналазе се свуда. Оне су одавно бациле све у благо. По покварености својих душа оне су равне оним женама које јавно чине то исто. [...] Зима иде. Многе поштене жене дрхтаће без топлог капута и одела, али ведро чела и уздигнуте главе” (*Лесковачки гласник*, 22. 10. 1932, стр. 2).

Можда ауторка није отворени представник феминистичких захтева, али она, свакако, јесте представник нове еманциповане жене, која диже глас против друштвених неправди. Међутим, њено поимање морала није једнако за мушкарце и за жене. Премда су за незавидан положај жена које траже запослење одговорни мушкарци, јер, како пише Кејт Милет, већина моћи у друштву („војска, индустрија, технологија, универзитети, знање, политика и финансије”) је у рукама мушкараца (Millet, 2000: 25), оштрица ауторкине критике ипак је упућена женама, чије успешно сналажење у радном сектору приписује мање традиционалном погледу на морал. У тексту је присутно врећање оних жена које су, према ауторкиним мерилима, морално неподобне,³⁵ што указује на отворене стереотипе (РРА, 2014). Услед тога, контекст извештавања је негативан. Ипак, важност овог текста је у приказивању препрека са којима се сусрећу жене у радном сектору, али и предрасуда којима су изложене оне које успеју да се остваре на том истом пољу.

Како се све брак перципирао током тридесетих година можемо видети и из непотписаног текста објављеног крајем 1936. године – „Трагедија једног дивљег брака”

³⁵ Оваква појава присутна је и међу првим феминисткињама Запада, које су, како наглашава Захаријевић, „веома тактично маневрисале питањима морала, пажљиво бирајући реторику која је најчешће искључивала и иначе друштвено неприхватљиве праксе и слојеве” (Zaharijević, 2008a: 391).

(*Лесковачки гласник*, 3. 10. 1936, стр. 3). У њему је описан трагичан догађај који је узнемирио тадашњи Лесковац: грађевински радник, извесни Никола Станковић је пуцао из пиштоља на бившу жену са којом је живео невенчано и усмртио је. Како стоји у *Лесковачком гласнику*, њих двоје је живело у тзв. „дивљем браку”, а растали су се „због његовог честог опијања по кафанама и уопште неуредног живота”. Оно што је у овом тексту важно у контексту рада је начин на који се представља однос двоје невенчаних супружника. Аутор текста поставља питање: „Зашто једна жена, која лепо испуњава своје супружанске дужности да пати ни крива ни дужна од терора свога необузданог и неуредног мужа”. Можемо закључити да је опште мишљење тадашњег друштва било да жена треба да заслужи поштовање мужа, тако што ће испуњавати дужности које се од ње очекују, чиме је обезбеђена од насиља и сваке друге неправде. Уколико и поред испуњавања „супружанских дужности” она трпи негативне поседице, мужевљево понашање је, у том случају, за осуду. Ово је још један текст у којем се жена посматра у односу према некоме или нечему. Њене личне вредности, као целовите особе са сопственим правима и изборима, занемарене су, а њена вредност се процењује кроз испуњавање или неиспуњавање одређених стандарда. С обзиром на маргинализовање женског остварења, у тексту је женско питање репрезентовано отвореним стереотипима (РРА, 2014). Сходно томе, контекст извештавања је негативан.

Свеукупно, од 175 анализираних текстова у *Лесковачком гласнику*, 36 текстова садрже отворене стереотипе са негативним контекстом извештавања. Жене су у приложеним текстовима описане као лоше мајке, расипнице, интелектуално инфериорније од мушкараца, корумпиране, склоне оговарању, морално неподобне и непоуздане. Јавно се истицало да су издржавана лица, а одлазак удатих жена од куће сматрао се срамним и јавно се критиковао. Жене које прате модна дешавања називане су погрдним речима и јавно осуђиване, као и жене које се нису удале. Према женама које су биле запослене владало је неповерење, а увреде упућене женама по разним основама биле су учестала појава. У приложеним текстовима идеја о женској политичкој организацији јавно је исмејана, а „послушност” жене осигуравала је од мужевљевог терора; физичко кажњавање за непослушност било је уобичајена појава у васпитавању женске деце, док се улога домаћице истиче као једна од најважнијих у животу жене. У свим наведеним текстовима јасно је истицана граница између јавне сфере која је мушка и приватне која је женска.

6.2.2. Прикривени стереотипи са позитивним контекстом извештавања

Анализа је показала да од 175 анализираних текстова 32 текста у којима се жене помињу у различитим контекстима садржи прикривене стереотипе са позитивним контекстом извештавања (Табела 4). Рекламе и рекламни огласи које садрже прикривене стереотипе са позитивним контекстом извештавања приказане су у посебном потпоглављу (в. стр. 231–232, 237).

Текстови који су садржали прикривене или латентне стереотипе, иако су имали позитиван контекст извештавања, јасно су показивали присуство конзервативних схватања и патријархалних друштвених структура, али у суптилној форми. Ова врста стереотипа, иако не експлицитно изражена, несумњиво одаје стереотипна уверења. Услед похвалног тона, прикривени стереотипи често пролазе незапажено, чинећи да уверења која изражавају делују као природни и неприкосновени део друштвеног поретка, чиме неупадљиво утичу на одржање традиционалних патријархалних вредности.

Табела 4: Списак текстова који садрже прикривене стереотипе са позитивним контекстом извештавања

Ред. бр.	Наслов	Извор
1.	„Госпођама и госпођицама града Лесковца”	<i>Лесковачки гласник</i> , 5. 11. 1921, стр. 1
2.	„Лесковачка Женска Подружина”	<i>Лесковачки гласник</i> , 2. 4. 1922, стр. 3
3.	„Матине”	<i>Лесковачки гласник</i> , 2. 4. 1922, стр. 3
4.	„Моја мати”	<i>Лесковачки гласник</i> , 16. 4. 1922, стр. 1–2
5.	„Чудо од жене и човека”	<i>Лесковачки гласник</i> , 23. 5. 1925, стр. 2
6.	„Узорите мајке – Поводом прославе материнског дана”	<i>Лесковачки гласник</i> , 18. 5. 1929, стр. 1
7.	„Прослава материнског дана”	<i>Лесковачки гласник</i> , 9. 5. 1936, стр. 2
8.	Некролог Наталији Петковић	<i>Лесковачки гласник</i> , 1. 1. 1925, стр. 1
9.	Некролог Наталији Илић	<i>Лесковачки гласник</i> , 6. 11. 1937, стр. 2

10. Некролог Драги Спаојевић *Лесковачки гласник*, 28. 5. 1938, стр. 3
11. Некролог Костадини Николић *Лесковачки гласник*, 24. 2. 1940, стр. 2
(НМЛ, И-СД/505)
12. Некролог Јелени – Лени Л. Јовановић *Лесковачки гласник*, 2. 3. 1940, стр. 1
(НМЛ, И-СД/505)
13. „Прича старог хрста” *Лесковачки гласник*, 15. 8. 1925, стр. 2
14. „Идеалу љубави моје посвећено Ј.” *Лесковачки гласник*, 29. 8. 1925, стр. 3
15. „Драга, дођи ми!” *Лесковачки гласник*, 7. 11. 1925, стр. 3
16. „Љубав” *Лесковачки гласник*, 5. 9. 1925, стр. 2
17. „Са прославе педесетогодишњице и откривања споменика” *Лесковачки гласник*, 5. 11. 1927, стр. 2
18. „Мушка Марија и њени подвизи за време рата” *Лесковачки гласник*, 18. 1. 1930, стр. 2 и
наставак
Лесковачки гласник, 26. 1. 1930, стр. 2
19. Некролог Марији Рајковић *Лесковачки гласник*, 17. 12. 1938, стр. 4
20. „Јелена П. Илићка доживотна претседница Лесковачке женске подружине” *Лесковачки гласник*, 16. 5. 1931, стр. 3
21. „Српска мајка” *Лесковачки гласник*, 21. 2. 1931, стр. 1
22. „Домаћичка школа у Лесковцу” *Лесковачки гласник*, 20. 6. 1936, стр. 2
23. „Хумано друштво 'Српска мајка' у Лесковцу” *Лесковачки гласник*, 7. 1. 1938, стр. 4
24. „Калуђерице једном сталежу без социјалног гласа” *Лесковачки гласник*, 3. 4. 1937, стр. 3
25. „Од неразумљене до разумљене жене” *Лесковачки гласник*, 11. 4. 1931, стр. 2
26. „Гара” *Лесковачки гласник*, 5. 3. 1938, стр. 4

27.	„Болничарски курс у Лесковцу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 13. 5. 1939, стр. 3 (НМЛ, И-СД/504)
28.	„Болничарски течај среског подод. друштва Црвеног текста”	<i>Лесковачки гласник</i> , 16. 9. 1939, стр. 3 (НМЛ, И-СД/504)
29.	„Чланицама свију женских друштава и осталим грађанкама града Лесковца”	<i>Лесковачки гласник</i> , 30. 9. 1939, стр. 1 (НМЛ, И-СД/504)
30.	„Костимирани бал”	<i>Лесковачки гласник</i> , 4. 2. 1939, стр. 3 (НМЛ, И-СД/504)
31.	„Бернард Шо и жене”	<i>Лесковачки гласник</i> , 28. 9. 1940, стр. 3
32.	Бал друштва Кнегиње Љубице	<i>Лесковачки гласник</i> , 25. 1. 1941, стр. 3 (НМЛ, И-СД/506)

Након завршетка Првог светског рата, на страницама *Лесковачког гласника* уочава се забринутост финансијске елите града за економско стање државе. Зато је основано удружење под називом *Друштво за борбу против луксуза*, које су предводиле жене из имућних породица Лесковца. Први светски рат је сматран основним узроком свих друштвених проблема. Још пре оснивања поменутог удружења, уредништво *Лесковачког гласника* исказивало је забринутост за, наводно, пољуљане моралне вредности које су уследиле у друштву након великих губитака у рату. Као један од аргумената и главних одлика „послератне болести друштва” истакнуто је прекомерно трошење, „место скромности и штедљивости луксуз и расипање” (*Лесковачки гласник*, 30. 10. 1921, стр. 1), симболизујући одсуство дисциплине и одговорности у новим друштвеним околностима, али и нескривени страх од финансијске нестабилности, у време када је Лесковац био један од најзначајнијих индустријских центара у Краљевини СХС. Могућност финансијског краха посебно је забрињавала индустријску буржоазију, која је моћ и позицију у друштву заснивала на економској стабилности (Гргов, 2023). Сходно томе, представнице буржоазије сматрале су да је неопходно иницирати мере које би спречиле све оно што представља опасност за стабилност динара.

Пред крај 1921. године на првој страни *Лесковачког гласника* освануо је непотписани текст насловљен са „Госпођама и госпођицама града Лесковца”, у којем чланице удружења *Друштво за борбу против луксуза* позивају све жене Лесковца да

дејствују у циљу финансијског опоравка државе (Сл. 2: *Лесковачки гласник*, 5. 11. 1921, стр. 1). У овом случају, власник штампарије Жика Обреновић је, заједно са Сретеном Динићем, школским надзорником, чинио уредништво часописа (Костић, 1997). Лидија Мирков поставља значајно питање: „Може ли се анализирати дело које нема аутора, попут мита или новинарског непотписаног прилога?“, тврдећи „да аутор увек постоји и увек је претпостављен, иако није увек познат” (Мирков, 2018: 162).

Текст почиње следећим речима:

„Српкиње и сестре!

Наша земља налази се у врло критичном финансијском стању. Пад нашега динара, који је изазвао једну огромну неиздржљиву скупоћу у земљи, изазвао нас је да размишљамо о томе. Прост узрок је изазвао тај пад, што ми више увозимо робе него што извозимо сировина. Сасвим природно да онај који више троши, а мање зарађује мора пропасти. [...]

Један од највећих узрока, који повећава тегобе живота [...] јесте: НАШ ЛУКСУЗАН ЖИВОТ, оличен у луксузној ношњи, нарочито код женскога света. [...]

Скроман живот, то је срећа, спокојство и благостање за сваки народ” (*Лесковачки гласник*, 5. 11. 1921, стр. 1).

Сл. 2. Лесковачки гласник, 5. 11. 1921, стр. 1; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik

Остатак текста посвећен је набрајању предмета који се сматрају сувишним и симболизују раскалашност: парфеми, свилени амрели, рукавице, свилене чарапе, скупочени шешири. У последњој реченици стоји: „Сматрати за своју најмилију пријатељицу ону која се буде придржавала овога са своје стране доприносила да се луксуз смањује”. Како примећује Хаџи-Јованчић, текст није упућен „суграђанкама” или „Лесковчанкама”, односно припадницама локалне заједнице, већ „Српкињама и сестрама”, „чиме се апелује на патриотску свест и будућих чланица” (Хаџи-Јованчић, 2010: 97). Како су навеле чланице удружења, „женске које стрче са својом луксузном и скупоченом ношњом неће бити гледане dobrим очима, и неће уопште бити предмет наше симпатије” (*Лесковачки гласник*, 5. 11. 1921, стр. 1). Друштвена активност жена у оквиру *Друштва за борбу против луксуза* се, с једне стране, може схватити као показатељ преласка из пасивне и периферне улоге жена у друштву ка активној, што је у складу са резултатима првог таласа феминизма, када су се жене у неким деловима света избориле за право гласа и када се увелико форсирао индивидуализам и развијање свести о самосталности и независности код жена (Вок, 2005). С друге стране, женска активност у поменутом удружењу у име одбране морала и економске стабилности државе, пре се може приписати моралним начелима самих чланица удружења, имајући у виду чињеницу да су, као супруге и ћерке имућних и угледних људи, биле изложене очима јавности и, сходно томе, подвргнуте притиску друштвених норми и очекивања. Текст приказује жене као главне потрошаче, што указује на прикривене стереотипе (PRA, 2014). Контекст

извештавања је позитиван, упркос морализаторском тону текста, јер је женска иницијатива похваљена од стране уредништва. Сама чињеница да се неколицина лесковачких жена друштвено активирала и позвала на штедњу ради финансијске стабилизације државе, показује рационалност, што се традиционално не сматра женском особином (Vučković, Mitrović, Obradović, 2017).

Важно је имати у виду да је лист *Лесковачки гласник* пропагирао идеје оног друштвеног слоја од којег је и финансијски зависио – лесковачких индустријалаца, трговаца и, уопште, буржоаског слоја (Димитријевић, 1983: 422–423). Због тога је сасвим логично да је свесрдно промовисао *Друштво за борбу против луксуза*, предвођено представницима финансијске елите града. Овим се потврђује Дијков став о приоритету доминантних друштвених група у представљању у медијима, чиме се осигурава њихова контрола над јавношћу, која, у том случају, има пасиван медијски приступ (Van Dijk, 2013: 86–87).

Пропагирајући ставове и модел понашања у оквиру одређеног друштвено-економског и културног окружења, различите друштвене групе „се служе различитим средствима како би себе дефинисале и тиме направиле јасну границу у односу на остале групе, који по правилу треба да буду другачији” (Denić, 2015: 25). „Медији у овом процесу играју кључну улогу јер је производња значења њихов примарни задатак, што значи да се у њима перманентно дешавају процеси репрезентовања. Њихова објашњења вредности, циљева, опасности преводе бујицу утисака у смислени поредак” (Ninković Slavnić, 2011: 17). Термин *репрезентација* означава присуство „онога ко ствара репрезентацију и онога коме је репрезентација намењена” (Самерс, 2004: 23–24). Онај који ствара репрезентацију, у овом случају, налази се на позицији моћи, а то је уредништво часописа, сачињено од друштвене елите града, финансијски зависан од имућног друштвеног слоја (Гргов, 2023). Према томе, онај коме је репрезентација намењена су читатељке часописа, и њима се путем медија намеће изванредан начин размишљања и понашања.

У априлу 1922. године објављене су две непотписане вести, насловљене са „Лесковачка Женска Подружина” и „Матине” (*Лесковачки гласник*, 2. 4. 1922, стр. 3), којима се обавештава јавност о активностима лесковачке *Женске подружине*. У првом тексту стоји да је *Женска подружина* Лесковца одржала „годишњу скупштину и изабрала је своју управу”, док се другим текстом обавештава јавност о предстојећем матинеу у

циљу помагања руској деци,³⁶ „која данас умиру од глади”. Скренута је, такође, пажња јавности да Раденичка школа, у оквиру подружине, која је сачињена од великог броја ученица, нема довољно простора за смештај истих, те да је потребно саградити нову зграду за ову школу „и домаћу спрему нашег женског подмлатка”. Истичући активности *Женске подружине*, као и потребе за образовањем, у најреномиранијем часопису тог времена, подстицала се друштвена свест о важности женског друштвеног ангажовања и образовања. Овај облик женског активизма с почетка 20. века можемо посматрати двојако: као значајан чинилац у стицању радног искуства и самосталности жена, чинећи полазну основу за све касније феминистичке иницијативе, али и као начин одржања стереотипне представе о женској улози у друштву. Јер, уколико посматрамо ове организације у контексту двадесетих година 20. века, када су жене тадашњег западног дела света коначно стекле формалну могућност да учествују у политичком животу и обликују одлуке које утичу на њихове животе, овакве организације представљају само једно од подручја у које су жене смештане у једној од својих стереотипних улога – као неговатељице и добротинице. Из тог разлога, наведени текстови имају позитиван контекст извештавања о женама, а прикривене стереотипе препознајемо услед одражавања „неодређених претпоставки о родним улогама” (РРА, 2014).

Жена као мајка значајна је тема многих текстова *Лесковачког гласника* који у себи крију прикривене стереотипе. Тако, у непотписаном тексту под називом „Моја мати”, који у ускршњем броју заузима читаве две стране часописа (*Лесковачки гласник*, 16. 4. 1922, стр. 1–2), аутор описује своју мајку узвишеним речима, истичући њену величину, племенитост и дубоку мудрост. Како он наводи: „[...] мати ми бејаше радљива. Она није радила да тиме добави хлеба нама него да у раду прође живот. Много је волела рад; рад јој је био слadak и њиме је испуњавала свој живот”, наглашавајући да је њен рад представљао израз унутрашње потребе, а не само средство за егзистенцију. Он додаје: „Радећи, она је певала, и певањем је разговарала себе заморену”. Пред крај текста аутор преноси моралну поуку своје мајке: „’Ако те кад год ко омрзне, па те куне, не мрзи га ти. Освети му се праштајући му’” (*Лесковачки гласник*, 16. 4. 1922, стр. 2). Дакле, жена се овде помиње у контексту једне од својих традиционало женских улога. Контекст извештавања је, с обзиром на похвални тон, позитиван.

³⁶ Званична политика Београда прихватила је беле емигранте и одбила да призна Совјетску Русију, изразивши суревњивост према комунистичком покрету, генерално (Petranović, 1992).

Током маја 1925. године у *Лесковачком гласнику* наилазимо на непотписани текст насловљен као „Чудо од жене и човека” (*Лесковачки гласник*, 23. 5. 1925, стр. 2). Упућени су хвалоспеви земљораднику Ристи Жугићу и његовој супрузи Видосави за осморо деце које су изродили. Аутор текста додаје у наставку:

„Алал ти вера Видосава, да по врх твог тешког земљорадничког посла све то савлађујеш и сматраш себе за сретну и расположену, а наше поједине жене варошке и од једног детета отресају се, и нема дана да се не чује: ’мука га изела, бог га убио, цркло да бог да,’ и т. д.” (*Лесковачки гласник*, 23. 5. 1925, стр. 2).

Улога жене у друштву, према овом тексту, своди се на њену репродуктивну улогу и упућује се критика онима које се не уклапају у поменути модел. Овакав приступ потврђује укорењеност патријархалних норми, а женска вредност мери се кроз породичне и репродуктивне функције (Branković, 2009). У тексту су присутни прикривени стереотипи, с обзиром на то да садрже стереотипна веровања (РРА, 2014: 7). Ово је још једна у низу похвала женама које испуњавају друштвено наметнуте дужности, због чега је контекст извештавања позитиван.

У тексту насловљеном са „Узорите мајке – Поводом прославе материнског дана” (*Лесковачки гласник*, 18. 5. 1929, стр. 1), који потписује уредник часописа Сретен Динић, стоји: „Да ли има те дужности на свету, којој се са већим пијететом прилази, него што је материнство, ни већег моралнога духа него што је синовљевство”. Он описује узорну мајку као брижну и пожртвовану, што не може тврдити за савремену жену мајку. „Јели то узорита мајка, која се такмичи са ћеркама у тоалети хаљина, шишању косе, бријању обрва, карминисању усана и маникирању ноктију?” Динић се осврнуо и на женску децу: „Данас је без мало смешно говорити о некој девојчици како је добра домаћица у кући, кад то нико не тражи”. Жена која је достојна поштовања је, дакле, мајка, брижна (Branković, 2009), вредна и трпелива. Како пише Јанев, мајчинство само по себи представља моћ. Оно „у патријархалном окружењу, жени, са једне стране, даје моћ у оквиру традиционалне породице, као фигури кључној у одгајању деце, нарочито синова. С друге стране, ограничава је и заробљава улогом која искључује многе друге, и у којој је побуна често значила губљење контакта, присности и утицаја када су деца у питању” (Јанев, 2020: 25). „Побуна” је, према овом тексту, могла значити тежњу одређених мајки да се „такмиче са ћеркама у тоалети хаљина” и др., односно, све оно што је означавало личне потребе и жеље жене, мимо њене улоге мајке.

На основу текста „Прослава материнског дана”, који је објавио *Срески одбор Црвеног крста Лесковац* (*Лесковачки гласник*, 9. 5. 1936, стр. 2), сазнајемо да се велика пажња давала овом догађају, припремљеном од стране подмлатка *Црвеног крста*, а „под покровитељством Њеног Величанства Краљице Марије Мајке”. Давали су се писмени задаци деци са темама: „Зашто водем своју мајку, Хвала и слава мајци, Мати, твоје је име свето, Мајка је највећи добротвор и највећи мученик, Мајка и отаџбина” и др. Овакав начин перципирања близак је биолошком детерминизму, аргументацији по којој се особености сваког организма приписују његовим биолошким карактеристикама (Stojković, 2016: 98). Осим тога, и на овом примеру видимо женску улогу мајке, као симбол отаџбине, која се сматра „природним продужетком породице и родбинских веза” (Yuval-Davis, 2003: 208). Жена је у оваквим текстовима смештена у једну од својих традиционалних улога, у овом случају, у улогу мајке, а притом је занемарена њена вредност као индивидуе, иако је контекст извештавања позитиван.

Важан аспект репрезентације женског питања у *Лесковачком гласнику* чине некролози посвећени женама, у којима се истичу њихове животне заслуге и допринос друштву. Некролог се обично пише као омаж преминулој личности (Животић, 1998: 131). Међутим, кроз анализу некролога, можемо увидети на који начин медији преносе и обликују друштвене вредности и установити какве је особине требало да поседује једна жена да би била друштвено подобна. Жене чије су заслуге истицане обично су биле ћерке и супруге угледних и имућних људи града, васпитане у традиционалном духу. Тако се у некрологу Наталији Петковић, потписаном са „Управа”, истиче да је „одгајена у домаћинској кући, васпитана и школована према тадашњим приликама да буде узорита супруга, добра мати и племенита Српкиња; милостива срца и благородне душе. [...] Највећа њена брига и старање беше, да својој деци да темељно васпитање, да их подигне и васпита и даде нашем друштву добар подмладак” (*Лесковачки гласник*, 1. 1. 1925, стр. 1). Овакви наративи репрезентују жену као морални и друштвени идеал, док је, истовремено, њена друштвена улога сведена на бригу о другима и пожртвовање – оно што се од ње очекује у приватној сфери, као узорне мајке и супруге. Као што истиче Бовоар, слобода жене спутана је због њене улоге у одгајању деце и репродукцији (1982). Поред тога, патриотизам се у овом тексту појављује као још једна друштвена обавеза коју су жене морале испунити како би биле друштвено подобне. Верност нацији и посвећеност очувању националне традиције представљале су кључне карактеристике које су се очекивале од жена у патријархалним друштвима. Зато је портретисање жене, као у поменутом некрологу, још један начин њене репрезентације као Другог, некога ко је на

маргини, одвојен од централних дешавања, главних механизма моћи и доношења одлука. Још увек је тешко перципирати жену као главног актера неког догађаја. Имајући у виду да се у тексту женска улога у друштву вреднује само уколико поседује особине које су традиционално цењене у патријархалном поретку, текст садржи прикривене стереотипе (РРА, 2014). Ипак, контекст извештавања је позитиван, с обзиром на похвални тон.

Крај 1937. године обележен је некрологом Наталији Илић (*Лесковачки гласник*, 6. 11. 1937, стр. 2), супрузи индустријалца Милана К. Илића, оснивача *Лесковачког гласника*, која је потекла из „угледне куће Томића”. У тексту се преноси говор Каје Јоксимовић, професорке у пензији: „Врла покојница је рођена пре 56 година у Лесковцу у патријархалној породици. Њен отац је био познати извозник, дугогодишњи претседник општине и народни посланик”. Дакле, женска врлина првенствено се посматра кроз углед породице у којој је расла и породице којој удајом припада. У наставку текста стоји да покојна Наталија „са врлинама улази у брачну заједницу у којој њене моралне одлике долазе до изражаја”, потом Каја Јоксимовић додаје: „Да дотле ишта није радила овим радом стекла је име велике Хришћанке и узорите српкиње и одужила се своме роду. Добила је с највишег места 4 одликовања”. За време балканског и Првог светског рата „она са родољубивом душом притиче у помоћ браћи радећи као болничарка”. У то време су браћа Илић отворили о свом трошку болницу у фабричкој згради, а Наталија „сама управља болницом [...] подноси највеће душевне и физичке напоре”. После евакуације Београда, браћа Илић отварају болницу у Лесковцу са педесет болничких кревета, „и тада она наставља њен најпожртвованији рад”, због чега је добила четири одликовања. Последњих година свог живота била је слабог здравља, а како стоји у тексту, напоран рад је оставио последице на њен организам. „Колико је била велика душом доказ је и то што је у последњим часовима својим најближим препоручила, да чине добра дела, јер и богатство и слава су празни, само добра дела живе”.

Наталија Илић је репрезентована као пожртвована до те мере да то угрожава њено здравље, што је повезано са стереотипном сликом жене као жртве ради добробити других. Овакав поглед на жену и њену улогу у друштву граничи се са култом девице Марије који је развијан у средњем веку, када се њен култ уздигао у тој мери „да се може рећи да је у 13. веку Бог постао жена” (Beauvoit, 1953: 123). С обзиром на то, у тексту је жена репрезентована стереотипно, као брижна, пожртвована страдалница, која ризикује своје здравље зарад других, чији су корени у патријархалном систему и хришћанској традицији. Перцепција жене и њене улоге у друштву се, тиме, смешта у одређени оквир који је, истовремено, заробљава. Текст обилује прикривеним стереотипима о женама (РРА, 2014).

С обзиром на похвални тон, контекст извештавања је позитиван.

У сличном тону је и некролог Драги Спасојевић, ратној болничарки, у коме стоји:

„Завршио се је један живот који је сав и потпуно припадао онима који пате, оним болним и невољним, оним рањеним и осакаћеним радећи свој самарићански посао са пожртвовањем жене која је сву своју нежност и сестринску љубав пружала само својим болесницима и рањеницима (јер свога ближњег рођеног није имала)” (*Лесковачки гласник*, 28. 5. 1938, стр. 3).

Патријархални систем и хришћанска традиција брижљиво су упаковани у хвалоспеве заслужним женама, чак иако оне нису испуниле своју репродуктивну функцију, одашиљући вредности и норме које друштво од жене очекује, а то је брижност (Branković, 2009).

У некрологу Костадини Николић (*Лесковачки гласник*, 24. 2. 1940, стр. 2: НМЛ, И-СД/505), удовици Стојана Николића, бившег председника општине, наилазимо на атрибуте попут „добре и уредне домаћице”, „самарићанке”, јер је њена кућа служила као болница током ратних година. Била је „добротворка скоро свих овд. просветних и културних установа”. Како се наводи у тексту: „Њене заслуге за српство, као и узор мајке су велике, те онолика пажња грађана и корпорација оба пола и то у пазарном дану, даје нам пуно доказа да је то заслужила”. На сличан начин написан је некролог Јелени – Лени Л. Јовановић, „великој црквеној и културној добротворки Лесковца” (*Лесковачки гласник*, 2. 3. 1940, стр. 1: НМЛ, И-СД/505). Текст чини читаву једну насловну страну *Лесковачког гласника*, што говори о значају ове личности. Како се наводи у тексту, чињеница да је овој жени посвећена посебна пажња током сахране „указује на далекосежну улогу жене у савременом друштву”. Лена је својим примером оставила дубок траг, заузимајући важно место у историји Лесковца. Наредни одељак открива визију идеалне жене, која је, поред својих традиционалних улога, репрезентованих као природом јој наметнуте, препознавала и своју социјалну дужност:

„Јер реч **домаћица**, реч **мајка**, то је све, истина и увек освештено, овековечено, кристалисано у породичном животу, али од данашње жене се тражи још нешто треће, а то треће је Лена дала. То је женина социјална улога, за коју се не тражи никаква мудрост ни филозофија. Као испуњавање дужности у кући и породици, тако и у друштву” (*Лесковачки гласник*, 2. 3. 1940, стр. 1: НМЛ, И-СД/505).

Родни стереотипи представљају уверења „да типични мушкарци и жене треба да поседују одређене физичке карактеристике, особине личности, преференције према послу, емоционалне предиспозиције и др.” (Ђекић, 2021b: 87). Стога је наведени текст још једна потврда да се женама приписују стереотипне особине, попут вредности, емоционалности и брижности (Branković, 2009; Vujić i dr., 2017). У складу са тим се и вреднује улога жене у друштву.

Посебну пажњу у *Лесковачком гласнику* заузимају белетристички текстови који кроз поезију и прозу пружају не само дистракцију већ на индиректан начин расветљавају положај жене и друштвену перцепцију о њој у патријархалном друштву. Жене су у тим текстовима представљене као лепе, узвишене, рањиве и емотивне, зависне од мушке заштите. Тако у фељтону „Прича старог храста” (*Лесковачки гласник*, 15. 8. 1925, стр. 2) аутор потписан као „Х. П.” говори о несрећној љубави двоје младих, услед болести девојке која у причи умире, описујући девојку речима: „Некада под моје гране стално је долазила једна млада и дивна плавојка. [...] Али зашто је она тако бледа, зашто кашљуца и жали се да је болу груди?” Текст садржи прикривене стереотипе, јер „наводи неодређене представе о родним улогама” (РРА, 2014: 7). Ипак, с обзиром да се о женском лику говори у суперлативима, контекст извештавања је позитиван.

У поезији *Лесковачког гласника* жене су често недостижне и идеализоване као, на пример, у песми „Идеалу љубави моје посвећено Ј.”, потписаној као „Гр-ц” (*Лесковачки гласник*, 29. 8. 1925, стр. 3). Главни лик кроз стихове исказује патњу према девојци која представља његов идеал љубави:

„Усамљен седим овде, дубоко у тихој ноћи,

И бдијем, да л’ ћу како видети твоју сен.

Па тако дуго, дуго, тугујем у самоћи.”

У још једној песми, насловљеној са „Драга, дођи ми!”, потписаној са „Д. С. К. ’Антос” (*Лесковачки гласник*, 7. 11. 1925, стр. 3), главни лик тугује за недостижном љубави:

„Дођи, ако ли не,

Ја ћу ти доћи,

Да ти уз пратњу

Безброј уздаха:

Отпевам тугу и патње моје

За тобом.”

Иако је контекст извештавања позитиван, овакви текстови изражавали су прикривене стереотипе о женама (РРА, 2014). Суптилно се наглашава женска емоционалност, без дубље анализе лика, док је мушкарцу предодређена улога заштитника, односно оног који је на позицији моћи.

Једна од омиљених тема била је патња младих девојака за својим младићима који одлазе у рат и гину, због чега и оне, од туге, губе живот. У фељтону „Љубав”, који је потписао „Рад. Марковић VI” (*Лесковачки гласник*, 5. 9. 1925, стр. 2–3), описана је још једна трагична љубав двоје младих. „Стигли су у шумарак, сели под хлад и клели се једно другоме за верност”, све док младић није једног дана добио позив за војску, што је девојка тешко поднела. „Бој. Ова реч пред њеним очима гласила је исто што и смрт, јер она је знала да се отуда тешко враћају живи”. Крај приче је трагичан: „Дакле умро је он [...] А она. Није га више преживела од три дана и она је умрла и сахранили су је поред његова гроба”. Прикривени стереотипи видљиви су у начину репрезентације жена као физички и психички крхкијих и емоционалнијих. Она је на позицији Другости, јер, према овом фељтону, живот жене није довољан ако остане без свог партнера. Ипак, текст има позитиван контекст извештавања, услед начина на који се страдање жене описује, као племенити и достојанствени чин.

Жена као домаћица била је такође једна од стереотипних репрезентација жене у текстовима *Лесковачког гласника* који су носили прикривене стереотипе са позитивним контекстом извештавања. Пред крај 1927. године објављен је текст у наставцима, под називом „Са прославе педесетогодишњице и откривања споменика” (*Лесковачки гласник*, 5. 11. 1927, стр. 2), где је, у поднаслову „Освећење Женске Занатске школе” истакнута историјска важност овог догађаја на локалном нивоу. Наиме, по завршеном освећењу, јавности се обратио епископ,

„Господин Доситеј и одао хвалу Женској Подружини и Занатској школи, за труд око подизања школе и васпитања женског подмлатка. Он је најзад рекао: ово није случајност да Ж. З. школа истога дана се освећује кад и споменик ратницима, већ је то прст Божјег провиђења” (*Лесковачки гласник*, 5. 11. 1927, стр. 2).

У наставку текста забележена је порука коју је подмлатку упутио Миливоје Савић, начелник Министарства трговине и индустрије. Он је „учинио апел на женски свет да на овим пословима истраје и да се мане ’бубикопфа’, белила и фарбања усни и кратких сукњи, већ више у кујни и у кућним пословима”. Након тога је одржала говор госпођа

Солдатовић, изасланица *Женског друштва* из Београда „и у подужем говору изнела значај и улогу жене за подизање народне културе и радиности”. О истој теми говорио је и Никола Стоиљковић, изасланик Трговачке коморе „истакнувши велики значај жене у људском друштву” (*Лесковачки гласник*, 5. 11. 1927, стр. 2). У наведеном тексту уочавамо прикривене стереотипе, јер се сматра да је кућа женин природни хабитус и да се њено друштвено ангажовање и образовање треба ограничити на стицање знања из области домаћичких послова, чији је крајњи циљ бити узорна мајка, супруга и домаћица. Пожељне женске особине су, дакле, брижност и марљивост (Branković, 2009). Имајући у виду истицање важности женске улоге у друштву и коришћење родно осетљивог језика, контекст извештавања је позитиван.

У претходно наведеним текстовима женама се индиректно, али упорно, сугерисало да им је примарна друштвена функција посвећеност домаћинству и брига о породици. Конзервативна схватања и традиционалне друштвене норме који су доминирали крајем 19. века, опстали су и у раним деценијама 20. века. Овакве друштвене конструкције додатно су подржане ауторитетом цркве, која их је законски потврђивала и утврђивала јасне хијерархијске односе, „подређеност млађих према старијима, а жена према мушкарцима” (Столић, 2015: 39).

Јачање политичких и националних сепаратизама у држави на крају друге деценије и почетком треће деценије 20. века, водило је форсирању патриотизма, што можемо приметити у текстовима *Лесковачког гласника*. У том контексту, бити узоран члан националне заједнице, за жену је био још један морални задатак који је друштво од ње очекивало. Почетком 1930. године објављен је интервју уредника Сретена Динића са Маријом Рајковић, познатом под надимком Мушка Марија, који је добила због исказане храбрости током Првог светског рата, вршењем посредничке улоге при добављању поште лесковачким породицама. Текст је насловљен са „Мушка Марија и њени подвизи за време рата”. Динић пише: „Блиска је сродница са свима већим лесковачким кућама. Као таква само је она у стању била да се снађе и протура под непријатељем, вршећи посредничку улогу при добављању поште нашим породицама” (*Лесковачки гласник*, 18. 1. 1930, стр. 2). Надимак је добила „због многих мушких особина својих. Она је висока, снажна, неустрашива, родољубива, увек весела, свира у дудук, пуца из пиштоља”. На почетку текста Марија Рајковић лесковачким дијалектом говори уреднику часописа: „Хвала Богу да се и ви сетите једанпут и за нас жене ратници. Писујте по новине само од мужи ратници, а нас жене, што смо толке муке протегљиле под германи и Бугари, кој ти гледа

више. [...] Ви стигосте чак и ваше салате да турите у новине,³⁷ а нас жене сасвим заборависте”. Она овако описује свој допринос током рата:

„Дотле већ беше Црвени крст³⁸ у Крушевац заработија и ја сам си већ уфатила везу сас њега. И спроводила писма и аманети за наше лесковчанке. Лагала сам како сам умејала. Неки пут сам крила писма у пасуљ, неки пут у брашно, неки пут у уму. [...] Једанпутисам ишла у Крушевац на три дана. И отуд грдну пошту донела” (*Лесковачки гласник*, 18. 1. 1930, стр. 2).

Занимљиво је како Марија описује жене којима је донела дуго очекивану пошту: „Аман жене викнем ги ја, што сте се тако сабрале, ће ме отерате на вешала. [...] А жене како жене, копка ги за њини мужи”.

У наставку текста у следећем броју Марија описује како је доспела до затвора, као да је то сасвим природан след догађаја: „Богме, видеше бугари да сам ја постала за њи голем опасност. Па тек једнога дана баш на Светога Глигорија, ето ти га један судија сас два војника, с бајонети на пушке. Два пут ме одводише у команданство и ја се искамчи како знадо’ али овај пут нема више мрдање” (*Лесковачки гласник*, 26. 1. 1930, стр. 2) – изјавила је Марија у интервјуу. Бугарске власти су је спровеле у Пирот у затвор, у коме је провела девет месеци. У Лесковац се вратила након пробоја Солунског фронта.

Марија Рајковић, илити Мушка Марија била је спремна да се суочи са онима који су на позицији моћи, не бојећи се затвора и говорећи о својим подвизима са лакоћом. Због своје смелости, сматрана је атипичном женом свог доба, с обзиром на то да се „у складу са доминантном патријархалном идеологијом од мушкараца очекује да буду активни, рационални, храбри, агресивни, борбени, а од жена да буду пасивне, емотивне, нежне, добре” (Vujić i dr., 2017: 1119).

Био је ово један од текстова, писаних у позитивном контексту, а заслуге Марије Рајковић смештају се у контекст патриотизма. Жена се, дакле, скоро никада не приказује

³⁷ Ова примедба Марије Рајковић односи се на текст уредника Динића, изашао два броја раније, насловљен са „За домаћице – Чика Сретина Салата” (*Лесковачки гласник*, 4. 1. 1930, стр. 3). Овај текст је анализиран у оквиру потпоглавља *Текстови који садрже прикривене стереотипе са неутралним контекстом извештавања*.

³⁸ *Српско друштво Црвеног крста* основано је 1876. године у Београду и пружало је подршку српском војном санитету током српско-турских ратова (1876–1878), српско-бугарског рата (1885), балканских ратова (1912–1913) и Првог светског рата (1914–1918). Пред почетак Првог светског рата, 1914. године, управа је премештена у Ниш, а након Колубарске и Церске битке 1915. године у Крушевац, због очекиваног бугарског напада. Бугарски Црвени крст одбијао је да призна *СДЦК* као легитимну хуманитарну организацију. Бугарска страна није желела да размењује информације са *СДЦК*, „са образложењем да не даје информације о становницима ’бивше Србије’ који су постали бугарски поданици према којима се поступа у складу са бугарским законима” (Грмуша, 2015: 202–212).

као самостална личност, која својим избором чини добра дела, већ се њене заслуге нужно доводе у везу са оданошћу држави, а којима она прибавља добар углед својој породици. Из тог разлога у тексту уочавамо прикривене стереотипе (РРА, 2014).

Слична појава приметна је и у кратком некрологу овој хероини, с краја тридесетих година, у речима уредника Сретена Динића: „Покојница је припадала овом колу Лесковачких жена које су суделовале у највећим догађајима националним почевши од ослобођења Лесковца 1877. год. па до светског рата”. Хуманост ове жене тумачи се следећим коментаром: „Мало је жена толико загрејаних било за националне идеале, као што је била она”, додајући да је њено пожртвовање оправдало угледно име њене породице, „познате и заслужене” (*Лесковачки гласник*, 17. 12. 1938, стр. 4).

Женска феминистичка активност током последњих година треће деценије 20. века имала је одјека у каснијим годинама, па током тридесетих година *Лесковачки гласник* бележи о пословним и успешним женама Лесковца, али и наставку рада женских хуманитарно-просветних организација Једна од успешних жена међуратног Лесковца била је Јелена П. Илић³⁹, заслужна за рад *Женске подружине* и Женске занатске школе. Од 1936. године је „председница и једна од управних чланица друштва 'Фидак'” (Симић, 2021: 124). У *Лесковачком гласнику* у тексту насловљеном као „Јелена П. Илићка доживотна претседница Лесковачке женске подружине” пише: „Госпођа Лена је Лесковчанка по рођењу и то од оних честитих, ваљаних и побожних жена, које је само стари, традиционални и религиозни Лесковац могао дати” (*Лесковачки гласник*, 16. 5. 1931, стр. 3). Жена која је поседовала наведена занимања и побуде била је у текстовима овог листа хваљена, уздизана, а њена делатност, иако је подразумевала јавно ангажовање, сматрала се друштвено прихватљивом. У тексту проналазимо прикривене стереотипе јер се намећу „неодређене претпоставке о родним улогама” (РРА, 2014: 7). Позитиван контекст извештавања присутан је јер је жена у тексту приказана афирмативно. Иако се

³⁹ Како пише Симић, Јелена Илић је оставила траг у историји Лесковца као велика донаторка. „Није имала своје деце, али је зато доста помагала туђој, школовала сиромашне ученике, а преко друштва 'Српска мајка' помогла је да се отвори обданиште. Сваког Ускрса давала је свечани ручак за болеснике лесковачке болнице. Када је умро супруг председнице Петар К. Илић 1927. године, оставио је 10.000 динара да се доврши школа. Захваљујући том новцу и прилогу Јелене П. Илић, подиже се трећа учионица, која се звала Ленина учионица. [...] У Дому је утиснута камен-плоча са њеном сликом, улица поред школе названа је 'Ленина улица'” (Симић, 2021: 124). У Народном музеју у Лесковцу у Збирци реалија налази се ова спомен-плоча на којој је запис: „ЈЕЛЕНА П. ИЛИЋКА Велика добротворка Леск. женске подружине рођена 1868. г. у Лесковцу подиже ову – трећу учионицу у овој школи 1929. г. о свом трошку, за покој душе свога мужа ПЕТРА К. ИЛИЋА индустријалца лесковачког. Ову плочу узида Женска подружина у знак захвалности 1930. године својој дугогод. Претседници” (Народни музеј Лесковац, Збирка реалија историјског одсека (И-РЛ/64)).

поменута жена није остварила у улози мајке, њена брижност је сврстава у друштвено подобне жене (Branković, 2009).

О позитивним променама женског положаја у друштву говори и податак да је у Лесковцу 1931. године формирано друштво *Српска мајка*, по угледу на истоимено београдско, којим руководе „енергичне жене из најбољих кућа”. Значај овог друштва, према непотписаном тексту, насловљеном са „Српска мајка”, јесте у оснивању обданишта „где би сироте жене остављале децу преко дана док раде [...] Једном речи заштита материнства и детињства”. Потреба за једном оваквом установом огледа се у карактеру саме лесковачке „вароши”, која је „радничка, газдинска, трговачка, индустријска” (*Лесковачки гласник*, 21. 2. 1931, стр. 1). И овога пута су материјалне потребе локалне заједнице одлучујуће за прављење уступака женама и било каквих олакшица у њиховом „природном позиву”, али свакако значајне, јер је запосленим женама учињен уступак. Текст садржи прикривене стереотипе (РРА, 2014), јер се подразумева да је брига о одгајању деце искључиво на женама. Афирмативни тон одређује и контекст извештавања, који је позитиван.

Рад Домаћичке школе у Лесковцу редовно је хваљен на страницама *Лесковачког гласника*. Непотписани аутор текста „Домаћичка школа у Лесковцу” (*Лесковачки гласник*, 20. 6. 1936, стр. 2), овим речима оцењује рад школе:

„Ова установа тихо и нечујно радећи дошла је већ и до свога дома старањем својих чланица и избацила неких двадесет курсева – по два годишње [...] Колике је користи донео тај рад спремању нашег женског подмлатка за домаћичке послове и домаће васпитање то се не може одмерити” (*Лесковачки гласник*, 20. 6. 1936, стр. 2).

С обзиром на то да је жена позитивно представљена у једној од традиционално женских улога (у овом случају домаћице), текст садржи прикривене стереотипе (РРА, 2014).

У тексту насловљеном са „Хумано друштво ‘Српска мајка’ у Лесковцу”, који потписује „Управа”, стоји: „Хумано друштво Српска Мајка је и ове године са радосћу испунило своју дужност и на дан Материце [...] извршило своје зимско облачење” (*Лесковачки гласник*, 7. 1. 1938, стр. 4). У наставку следи: „У име мале дечице којој је поред помоћи пружена и велика радост и друштва управа свима дародавцима изјављује своју топлу захвалност”. Посебну похвалу добила је др Јованка Давидовић јер је, осим

што је „поздрвила рад овог друштва и изнела његов значај”, такође, „дечјим мајкама дала важна упутства”. Ово је још једна репрезентација жене као мајке, писана у позитивном контексту, а која садржи прикривене стереотипе, смештањем жене у једну од њених „женских” улога, изражавајући „стереотипна веровања” (РРА, 2014: 7).

Тип жене који је заслужио дивљење иако није испунио своје дужности мајке и супруге, био је тип калуђерице, па је тако читава једна страна *Лесковачког гласника* додељена тексту једног свештеника, који је писао о тешком животу калуђерица манастира Св. Богородице у лесковачком крају. Текст је насловљен са „Калуђерице једном сталежу без социјалног гласа”, а потписује га Благоје Спасић, свештеник. Он наводи да је поменути калуђерицама „Христос циљ живота”, а оне трпе немарност појединих људи, неосетљивих на њихову узвишеност. Када је упитао једну калуђерицу која је сакупљала прилог за цркву зашто плаче, одговорила му је да „добри људи дају колико је ко у могућности, а зли говоре ми безобразне речи”. Ућутао сам јер плаче над грехом целог града” (*Лесковачки гласник*, 3. 4. 1937, стр. 3). Жене које су живот посветиле духовности сматрале су се једнако поштованим као и жене које су се оствариле као супруге и мајке. Због смештања жене у одређени друштвени оквир који одређује њену вредност, у тексту препознајемо прикривене стереотипе. С обзиром на похвални тон, контекст извештавања је позитиван.

Друштвене промене међуратног доба пратила је и промена у перцепцији женског психофизичког здравља, што можемо приметити у тексту лекара Жака Конфина, насловљеном са „Од неразумљене до разумљене жене” (*Лесковачки гласник*, 11. 4. 1931, стр. 2). Аутор алудира на многа класична књижевна дела Србије и Запада у којима је жена приказана мистериозно, односно, где је она „неразумљена жена”, па мушки ликови литерарних дела проблем решавају насиљем над таквим „неразумљеним женама”, тврдећи да је дошло ново доба, у којем нема више неразумљивих жена, јер је са развојем медицинске науке тајна жене проникнута. Он тврди: „Неразумевање почиње у осталом од саме наше прамајке Еве. Шекспирова ’Укроћена горопад’ је неразумљена жена”. У наставку, он пише:

„Женскост – оно што жену чини женом, сви секундарни полни знаци; између њих и извесна душевна расположења. Сад је разумљиво зашто се оболела тих жлезда женскости манифестују не само боловима, телесним боловима, него и поремећеностима душевног расположења, која могу оболети да учине неразумљивим, другим речима, видимо, како то постају неразумљене жене” (*Лесковачки гласник*, 11. 4. 1931, стр. 2).

Ауторова намера је била да оправда „неразумљиво” понашање код жена и промене расположења објашњавањем хормонских промена на које жене не могу утицати. „К тому још долазе промењене социјалне прилике и промењен положај жене у друштву”, због чега се она све више изједначава са мушкарцем, „води и она борбу за насушни хлеб”, апелујући на потребу за медицинским знањем узрока проблема, како жена више не би била неразумљива „ни за себе ни за друге” (*Лесковачки гласник*, 11. 4. 1931, стр. 2).

Аутор објашњава женско „неразумљиво” понашање као последицу биолошких и хормоналних промена, исказујући предрасуде у вези са биолошком ограниченошћу женског пола, због чега садржи прикривене стереотипе (РРА, 2014). Овакав текст могао је бити подстицај за боље разумевање женског питања и положаја жена у друштву, отварањем дискусије о женском репродуктивном здрављу и повезаности физичког здравља, емоционалности и сексуалности. Сам текст показује појачано интересовање за женско психичко и физичко здравље, што је вероватно подстакнуто женским друштвеним ангажманом, али и незнање које је владало о медицини и основама здравственог стања код жена. Због тога је контекст извештавања позитиван.

Једна од образованих жена које су писале за *Лесковачки гласник* била је Вера Пешић, немачка обавештајна сарадница (Шкодрић, Стојковић, 2021). Њена прва прича у рубрици „Прича Лесковачког гласника” у којој је потписана као Вера Пешић Крчевинац, била је „Гара” (*Лесковачки гласник*, 5. 3. 1938, стр. 4). У њој је описана несрећна љубав у паланци. Богати инспектор Марушић враћа се у своје родно место, присећајући се младости и љубави према једној сељанки „из оближњег села – до саме границе”. Њихова љубав је била немогућа јер се он због посла морао вратити у град:

„Да ли је она схватила, да то мора тако бити, кад је ћутала са онако чудним погледом? Сећао се само, кад ју је пољубио и обесно узјахао на свог вранца, како је вриснула и зајецала и учинило му се, да кроз то јецанье чује једно чудно питање 'оћеш ли се вратити'. Било му је тада жао и он јој је довикнуо – вратићу се чим будем мога!” (*Лесковачки гласник*, 5. 3. 1938, стр. 4).

Међутим, инспектор се није вратио, а Гара је у селу остала позната као „атракција варошице”, изгубивши разум што ју је напустио. Имплицирајући женску емоционалну зависност од мушкарца, овај текст садржи прикривене стереотипе (РРА, 2014). У тексту жена себе не види као целовито биће када је он напушта, док је мушкарац приказан као слободна личност, невезана, која остварује своје професионалне амбиције. Контекст

извештавања је позитиван јер текст указује на све недостатке патријархалних норми и традиционалне поделе родних улога.

На крају тридесетих година 20. века, услед близине рата, постаје актуелно идентификовање жене са националним питањем. Садржећи „неодређене претпоставке о родним улогама” наредни текстови садрже прикривене стереотипе (РРА, 2014: 7). Начин писања о женским „дужностима” као племенитим и узвишеним одређује и контекст извештавања, који је позитиван. У непотписаном тексту „Болничарски курс у Лесковцу” (*Лесковачки гласник*, 13. 5. 1939, стр. 3: НМЛ, И-СД/504) упућен је позив „самарићанкама” да изуче курс прве помоћи, пред опасношћу од новог светског рата. У тексту стоји: „Од колике је важности овај течај по нацију, није потребно овде истицати [...] зато, грађанке, да бисте у даном моменту могле да послужите своме народу потребно је да стекнете основна знања из области прве помоћи”. У још једном позиву, насловљеном као „Болничарски течај среског подод. друштва Црвеног крста”, без потписа, стоји: „Пододбор је уверен, да ће одзив наших родољубивих Лесковчанки бити велики, и да ће исте на тај начин још једном потврдити своје високо схватање грађанских и националних дужности” (*Лесковачки гласник*, 16. 9. 1939, стр. 3: НМЛ, И-СД/504). О потреби жена да се организовано укључе у помоћ својој држави у случају рата видимо и из текста објављеног крајем септембра 1939. године, насловљеног са „Чланицама свију женских друштава и осталим грађанкама града Лесковца”, који потписује „Одбор жена за одбрану земље”. У тексту стоји: „Прва дужност нам је да помажемо организацију за одбрану земље. У тој организацији жене имају своје место и своје дужности [...] Отаџбина зове да се све жене и девојке ставе на расположење одбрани земље својим способностима и могућностима”. Позив је упутио *Југословенски женски савез* и то свим женским друштвима у земљи „да у сваком месту образују по један организациони одбор који ће извршити организацију женских послова у случају рата” (*Лесковачки гласник*, 30. 9. 1939, стр. 1: НМЛ, И-СД/504).

Наредни текстови показују да је жена и на прагу пете деценије 20. века представљана у позитивном контексту као чуварка народне традиције, мајка и верни животни сапутник свом мужу, што су улоге које су је природно смештале у приватну сферу. Ови текстови, иако препуни поштовања и признања за женски допринос друштву, и даље потврђују дубоко укоренење друштвене и родне стереотипе који су ограничавали њихово активно учешће у јавности. У тексту објављеном крајем тридесетих година, насловљеном са „Костимирани бал”, који потписује „Управа”, пише: „Наше друштво жели да подстакне нашу сељанку да буде свесна и отпорна у чувању народне ношње, што

у велико спроводимо већ више година кроз домаћичке течајеве, којих смо до сада одржали 18 и то са великим успехом” (*Лесковачки гласник*, 4. 2. 1939, стр. 3: НМЛ, И-СД/504). Као што можемо приметити, друштвени ангажман жена био је традиционално подобан ако је у служби државних и националних циљева.

Каква је била пожељна улога жене у браку пред крај међуратног доба, сазнајемо из непотписаног текста, под називом „Бернард Шо и жене” (*Лесковачки гласник*, 28. 9. 1940, стр. 4: НМЛ, И-СД/505). Опаска: „Бернард Шо је за нас жене велики човек”, открива да је аутор текста жена. Уводни део је похвала писцу Бернарду Шоу и кратак осврт на његово стваралаштво. Друга половина текста посвећена је његовом приватном животу, са освртом на однос са супругом. Како открива ауторка текста, Шарлота Шо не воли публицитет, „Тешко је у илустрованим, па и у женским листовима, наићи на слику госпође Шо, а о неким њеним интервјуима, већ и да не говоримо”. Похвала разилажењу животних циљева ових супружника видљива је у следећој реченици: „Она (жена) је свесна да жена великог човека није уз њега за то да буде његов импресарио менаџер [...] њено је да му створи најбољу атмосферу за рад”. Оваквом репрезентацијом, жена је смештена у позицију Другости, која мушкарцу треба створити адекватне услове за лични развој и каријеру. Како наводи ауторка текста: „Шо воли свет, госпођа кућу и свој мир”. Шарлоти Шо се приписује заслуга за „брачни склад”, којој ауторка додељује атрибуте попут „интелигентне”, „трезвене” и „господски скромне”.

Последњи текст у *Лесковачком гласнику* у којем учачавамо прикривени стереотип са позитивним контекстом извештавања, изашао је у јануару 1941. године. Непотписаним текстом обавештава се јавност о организовању великог бала народне ношње који приређује *Друштво кнегиње Љубице*, са циљем очувања традиције, како би српска сељанка била „свесна и отпорна у чувању своје народне ношње” (*Лесковачки гласник*, 25. 1. 1941, стр. 3: НМЛ, И-СД/506). Текст указује на континуирану репрезентацију жена као настављача народне традиције, која је у медијима и јавном животу међуратног доба доследно представљана у позитивном контексту.

Од текстова који се директно баве женским питањем њих пет садржи прикривене стереотипе са позитивним контекстом извештавања (Табела 5).

Табела 5: Списак текстова који се директно баве женским питањем, а који садрже прикривене стереотипе са позитивним контекстом извештавања

Ред. бр.	Наслов	Извор
1.	„Еманципација жене”	<i>Лесковачки гласник</i> , 5. 5. 1923, стр. 2 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 12. 5. 1923, стр. 2
2.	„Жена у јавном животу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 29. 3. 1930, стр. 3
3.	„Домаћичка школа у Лесковцу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 24. 9. 1932, стр. 1
4.	„Заштита жена и деце у нашем законодавству”	<i>Лесковачки гласник</i> , 20. 7. 1935, стр. 2
5.	„Жене и њихова улога у култури”	<i>Лесковачки гласник</i> , 29. 12. 1935, стр. 1

Прикривени стереотипи крили су се и у многим текстовима у којима се истицао допринос жена у јавном животу и њихов друштвени ангажман, као на пример у тексту „Еманципација жене – предавање г-ђе Росе Ч. Стојановићке на Забави Женске Подружине на Цвети” (*Лесковачки гласник*, 5. 5. 1923, стр. 2). Ауторка пише о неравноправном положају жена у односу на мушкарце и неправедном законодавству. „Наши су закони једностранни. Женско се дете издваја као неки накалемак, као находче, жена се везује, као неодрасло дете или недостојни члан друштва, одузима му се право наслеђа, право самоопредељења и т. д.” У наставку ауторка набраја одредбе *Српског грађанског законика* у којима се жена „третира као малолетник, као слабо створење, а у кривичном – ту се изједначава са човеком” (*Лесковачки гласник*, 5. 5. 1923, стр. 2). У наставку текста који је изашао у наредном броју, Роса Стојановић наводи као негативне примере жене које су током рата и окупације изгубиле морална начела и показале се „недостојне великих подвига Србинових [...] јер су дозволиле: белило и руменило, вранило и деколтирање, шетање и возање [...]”. Зато она предлаже:

„Васпитавајмо кћери у духу самоопредељења моралнога и финансиског, па се неће дешавати све чешћи разводи бракова, јер ће таква жена бити свесна свога рада, свога права али и своје одговорности! [...] па онда исправљајмо недоследности савременог законодавства, грешке људи, па

потражимо и смем ли да кажем – право гласа” (*Лесковачки гласник*, 12. 5. 1923, стр. 2).

Како се да приметити, женска права се у тексту подржавају уколико је жена узоран члан друштва и, уколико, поред сопствених амбиција, одговорно обавља своје традиционалне послове мајке, супруге и домаћице. Ово су стереотипна веровања, због чега у тексту препознајемо прикривене стереотипе (РРА, 2014). Указивањем ауторке на неправду женског правног положаја, контекст извештавања оцењујемо као позитиван.

Још један текст носи прикривене стереотипе уз позитиван контекст извештавања, иако се велича женска еманципација и веће присуство жена у јавности. Текст носи назив „Жена у јавном животу”, а аутор је Сретен Динић (Сл. 3: *Лесковачки гласник*, 29. 3. 1930, стр. 2). Аутор се осврће на период пре балканских ратова и Првог светског рата, када је жена била много мање заступљена у јавној сфери и напомиње да су управо ратне године довеле до активнијег ангажовања жена у друштву. У следећој реченици Динић набраја професије у којима су жене тренутно заступљене, уз додатно запажање које су то дужности које су за жене најприличније:

„Жена наша почиње заузимасти места, на којима никада раније није била. У државној служби она је сада директор гимназије, и инспектор и т. д. У приватној професији имамо доста жена: лекара, инжињера па и адвоката [...] Женама две дужности најлепше приличе: рад у кући, неговање породичног живота и рад у друштву на подизању хуманих и културних установа” (*Лесковачки гласник*, 29. 3. 1930, стр. 2).

Сл. 3. Лесковачки гласник, 29. 3. 1930, стр. 2; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik

Иако аутор у овом тексту изражава похвале за допринос жена у друштву, он истовремено наглашава да је женска улога пожељна пре свега унутар културних и хуманих установа и породице, што имплицира већ укорењене представе о традиционалним женским улогама и приватној сфери, која им је, сматра се, природом наметнута.

У септембру 1932. године изашао је текст „Домаћичка школа у Лесковцу”, аутора Милорада Марјановића (*Лесковачки гласник*, 24. 9. 1932, стр. 1). Текст почиње следећим речима:

„Феминистички покрет, који тежи да жена узме учешћа у свим акцијама и на свим пољима људске делатности и да на тај начин унесе део воље и разума у изградњу човечанства, показао је у главном практично своје резултате; видело се шта жена може” (*Лесковачки гласник*, 24. 9. 1932, стр. 1).

Потом аутор објашњава шта је то заправо главно поље на коме жена може исказати своје способности и на коме је најуспешнија, а то је „кућа и њен рад на кућној економији”. Он истиче заслуге жена које просвећују девојчице у Домаћичкој школи, оцењујући њихов рад као „врло комплициран посао” који може „извршити у потпуности само жена, која поред осталог образовања мора бити наоружана свим практичним знањем”. Када је реч о односу између жене и мужа, аутор је традиционалног става да је

мужевљева дужност „да створи средства за прибављање потреба”, док „жени само остаје да те потребе најкорисније употреби”. У вођењу кућних послова, како он наводи, жена је главна и на том пољу јој треба дати, „како је то учињено код других народа, потпуну самосталност и прилику да се она у томе усавршава”. Он сматра да је врхунац женске еманципације постигнут отварањем поменутих школа и могућношћу да жене економишу. Марјановић подвлачи: „Код нас је то обичај да муж купује све потребе”, потом алудира на добро познату женску расипност, која је била једна од честих тема *Лесковачког гласника*: „Није чудо ако се ове жене јављају са претераним захтевима не водећи рачуна о тешкоћама живота”. Стога, аутор хвали Домаћичку школу у Лесковцу, коју похађају и гимназијалке, „што је доказ да и оне увиђају да, поред предмета које уче у гимназији, потребно је научити мало технике кујнског рада.” У завршетку текста аутор се осврнуо на изложбу коју је ова школа приредила и похвалио изложену зимницу, као и „две младе, вредне и симпатичне наставнице” које „уносе велику љубав у посао” (*Лесковачки гласник*, 24. 9. 1932, стр. 1).

Као што се може уочити, друштвено ангажовање жена у хуманитарним и едукативним друштвима у којима се женска деца припремају за улогу домаћице, сматра се најприхватљивијим изданком феминизма. Жена као пословна особа, независна од улоге нечије ћерке, супруге, мајке, домаћице и неговатељице сматрала се тешко замисливом. Начин на који аутор описује две наставнице, као „младе, вредне и симпатичне” које „уносе велику љубав у посао” указује на то да се професионална стручност жене мери кроз физички изглед и емоционалну преданост, а не на основу компетенција. Зато је претходно наведени текст још једно стереотипно репрезентовање жена прикривеним стереотипима, којима се „изражавају стереотипна веровања” (РРА, 2014: 7). Судећи по афирмативном тону, контекст извештавања је позитиван.

Од друге половине тридесетих година повећан је број жена радница у фабрикама, због чега су се доносили нови закони, како сазнајемо из непотписаног текста „Заштита жена и деце у нашем законодавству” (*Лесковачки гласник*, 20. 7. 1935, стр. 2), екстрахованом из књиге *Наше радничко и намештеничко законодавство* (Ostojić, 1934). Текст открива да је „женама радницама забрањен сваки рад ноћу”, осим „у случајевима више силе, када је потребно да се предузеће спасе од непредвидљивих опасности [...] радницама породиљама забрањен је сваки рад 2 месеца пре и 2 месеца после порођаја”, али је законом о радњама одступљено од овог правила. Такође, „радницама, које саме доје своје дете, власник предузећа је дужан да даде, поред редовног одмора, нарочити одмор ради дојења њихове деце”, под условом да су околности одговарајуће, као на

пример: „[...] ако се дете налази у стану материном, до 30 минута на сваких 4–5 часова рада или ако је дете у деџем склоништу предузећа”, у том случају мајка има право на „15 минута на сваких 4–5 часова рада” (*Лесковачки гласник*, 20. 7. 1935, стр. 2). Како истиче Хаџи-Јованчић, за потпуну друштвену еманципацију жена било је кључно да оне постану економски самосталне. У Лесковцу су многе жене радиле у фабрикама из нужде, јер приходи њихових мужева нису задовољавали породичне потребе. Услед таквих околности, локални заступници конзервативних погледа и еманципације жена су благонаклоно посматрали ову врсту женског ангажовања, не сматрајући је формом јавног живота (Хаџи-Јованчић, 2010: 117). Самим тим, оно није представљало претњу патријархалном поретку, те се сматрао друштвено прихватљивим. У тексту су видљиви прикривени стереотипи, услед преношења „стереотипних веровања” (РРА, 2014: 7). С обзиром на тон у тексту, контекст извештавања оцењујемо као позитиван.

У тексту „Жене и њихова улога у култури”, аутора Сретена Динића (*Лесковачки гласник*, 29. 12. 1935, стр. 1) наилазимо на сличне стереотипне представе. Динић се у тексту фокусирао на допринос жена културном животу, истичући њихов значај кроз историју. Он пише:

„Шта су лесковачке жене у културном погледу дале Лесковцу? Много би смо претерали кад би смо казали да су оне више дале него људи, мада има већи број установа културних где оне раде него оне у којима сами људи раде. [...] За све то оне не добијају ништа друго од друштва и државе до једно једино: Хвала! А по негде ни то. Ми се издвајамо од тога и хоћемо да ми бар овим путем одамо признање и поштовање које заслужују за свој рад” (*Лесковачки гласник*, 29. 12. 1935, стр. 1).

У овом тексту уочавамо прикривене стереотипе, услед „неодређених претпоставки о родним улогама” (РРА, 2014: 7). Иако се жене хвале, то се чини уз задржавање традиционалне хијерархије (нпр. „не можемо рећи да су оне више дале него људи”). Аутор велича традиционалне женске улоге у друштву, попут рада у култури и хуманитарним друштвима, у складу са стереотипном перцепцијом жене као емотивније и осећајније од мушкарца, посвећене бризи за заједницу. Брижност се сматра пожељном особином жене (Branković, 2009). Судајући по афирмативном тону, контекст извештавања је позитиван.

Свеукупно, од 175 анализираних текстова у *Лесковачком гласнику*, 37 текстова садрже прикривене стереотипе са позитивним контекстом извештавања.

У приложеним текстовима жена је на позитиван начин репрезентована као скромна, брижна и вредна, мајка, домаћица, побожна, физички и емоционално крхка, а у свим текстовима суптилно је раздвојена граница између јавне сфере, која припада мушкарцу и приватне, којој припада жена. Жене које прате моду супротност су слици идеалне жене, док је храброст жене репрезентована позитивно у контексту патриотизма. Жена као узоран припадник националне и локалне заједнице, односно, верна патриоткиња и локал патриоткиња репрезентована је, уз све остале пожељне особине, позитивно, а интереси запослених жена уважавали су се уколико су се ти интереси поклапали са државном економском политиком. Одражавајући стереотипне представе о женама уз позитиван контекст извештавања, приложени текстови крили су прикривене механизме друштвене контроле.

6.2.3. Прикривени стереотипи са негативним контекстом извештавања

Анализа је показала да од 175 анализираних текстова у којима се жене помињу у различитим контекстима, 10 текстова садрже прикривене стереотипе са негативним контекстом извештавања (Табела 6). Рекламе које садрже прикривене стереотипе са негативним контекстом извештавања приказане су у посебном потпоглављу (в. стр. 232).

Табела 6: Списак текстова који садрже прикривене стереотипе са негативним контекстом извештавања

Ред. бр.	Наслов	Извор
1.	„На низбрдици”	<i>Лесковачки гласник</i> , 20. 1. 1923, стр. 1
2.	„Како да изгледамо?”	<i>Лесковачки гласник</i> , 5. 5. 1934, стр. 4
3.	„Заштита морала”	<i>Лесковачки гласник</i> , 26. 9. 1925, стр. 3
4.	„Покушај самоубиства”	<i>Лесковачки гласник</i> , 19. 12. 1925, стр. 2
5.	„Разочарани љубавник зарио каму у лице своје љубазнице”	<i>Лесковачки гласник</i> , 17. 8. 1935, стр. 2
6.	„Ошишао жену до коже да не би одлазила од куће”	<i>Лесковачки гласник</i> , 17. 8. 1935, стр. 2
7.	„Женске у војничкој служби у Пољској”	<i>Лесковачки гласник</i> , 14. 1. 1928, стр. 2
8.	„Је ли женски накит са новцем луксуз? – Једно увек актуелно питање”	<i>Лесковачки гласник</i> , 13. 8. 1932, стр. 1
9.	„Како жена гледа на филм”	<i>Лесковачки гласник</i> , 17. 9. 1938, стр. 1
10.	„Сличице наших дана и ноћи”	<i>Лесковачки гласник</i> , 14. 1. 1939, стр. 4 (НМЛ, И-СД/504)

На почетку 1923. године изашао је текст под насловом „На низбрдици”, аутора потписаног као „Verus” (*Лесковачки гласник*, 20. 1. 1923, стр. 1). У овом тексту је указано

на политичке несугласице у државном вођству, истовремено сматрајући да су ови проблеми последица нарушеног морала, насталог након Првог светског рата.

„Поратни морал то је оно зло које је довело до тога да данас свештеник није у цркви, професор и учитељ у школи, трговац у радњи, посланик у скупштини, чиновник у канцеларији, сељак на њиви, радник у радионици, домаћица у кући. Све је то пренебрегло и своју кућу и своје дужности и све се је бацило у једну дивљачку борбу која крши и ломи” (*Лесковачки гласник*, 20. 1. 1923, стр. 1).

У тексту су присутни прикривени стереотипи, с обзиром на то да је критика упућена женама које не испуњавају своје традиционалне улоге (у овом случају домаћице), изражавајући тиме, „стереотипна веровања о родним улогама” (РРА, 2014: 7). Критике упућене женама указују на негативан контекст извештавања.

Изглед жене био је честа тема, било да се разматрао у контексту савета о лепоти или као предмет критике, како потврђују наредни текстови. У тексту „Како да изгледамо?” пише: „За идеал жене у данашњици може се без претеривања тврдити да се приближава античном схваћању облика. Ова околност може се приписати без сумње разграђености теловежбе” (*Лесковачки гласник*, 5. 5. 1934, стр. 4). Латентни стереотипи јасно су приметни у тексту, а контекст извештавања је негативан, с обзиром на вршење суптилног притиска на жене да се уклопе у одређене естетске стандарде.

Крајем 1925. године у лесковачком друштву је владала забринутост за женско облачење које се сматрало „неморалним”. Такав је текст аутора Драг. С. Јовановића под називом „Заштита морала” (*Лесковачки гласник*, 26. 9. 1925, стр. 3), у којем стоји: „Немачки епископи држали су заједнички састанак и решили да се одлучно боре за заштиту јавног морала у целој Немачкој. Женска мода, неморалне игре, разузданост [...]” Према овом аутору, женско облачење заслужује посебну пажњу: „Борба противу женске моде ставља се на прво место. Тражи се, дакле да се наш женски свет пристојније облачи”. На овај начин желело се сугерисати да су се и у локалној заједници стекли услови спровођења оваквих иницијатива. Како можемо закључити на основу текста, физички изглед жене и њено понашање подложни су моралној контроли и морају бити у складу са одређеним друштвеним стандардима. Овде се такође наводе и „неодређене претпоставке о родним улогама” (РРА, 2014: 7), које указују на очекивања да жена треба да буде у функцији моралног стуба друштва, док је, истовремено, ограничена конзервативним нормама.

Наредни текстови откривају насилне и манипулативне поступке мушкараца, како би жене држали у стању потчињености. Пред крај 1925. године освануо је непотписани текст насловљен са „Покушај самоубиства” (*Лесковачки гласник*, 19. 12. 1925, стр. 2). Извесни Никола Поповић, књиговођа, према наводима, удварао се жени која му није узвратила љубав. Како стоји у тексту: „Мотив самоубиства је љубав према једној артисткињи из друштва ’Скоромох’ пред чијим је вратима несрећни љубавник покушао самоубиство”. Уметница је изјавила да јој се Поповић удварао од првог дана познанства, а да га је она упорно одбијала. Ова узнемиравајућа вест доказ је сужених женских права, не само у законском смислу, већ и у погледу личних животних избора, као и то да су уметнице биле посебно незаштићене и изложене вербалној, физичкој и пасивној агресивности мушкараца. Њихова делатност није била хваљена и обасипана комплиментима као што је био случај са делатностима жена које су се бавиле филантропским радом у оквиру женских хуманитарно-просветних друштава. Овај текст одаје прикривене стереотипе, с обзиром на то да се „изражавају стереотипна веровања” (РРА, 2014: 7). Контекст извештавања је негативан, јер је мушкарац у тексту приказан као жртва одбијања, „несрећни љубавник”, а жена је приказана као мотив насилног чина мушкараца. Жена осећања се не наводе, она је у читавој причи у пасивној посматрачкој улози, док је мушкарац активни субјекат, носилац радње.

Сличан начин представљања мушко-женског односа запажамо и у следећим примерима. У непотписаном тексту под називом „Разочарани љубавник зарио каму⁴⁰ у лице своје љубазнице” (*Лесковачки гласник*, 17. 8. 1935, стр. 2) сазнајемо да је извесна „Даринка живела невенчано са Спасојем Петровићем [...] који је био ожењен”. Пошто Даринка није желела с њим живети невенчано, он јој је „у место пољупца зарио каму у њено лице [...] да се сумња да ће остати у животу”. У истом броју објављена је непотписана вест „Ошишао жену до коже да не би одлазила од куће” јер, како сазнајемо из текста, сељак Тихомир Митић је био разочаран у своју жену „која га је често напустила”, па је ошишао до коже „сматрајући да ће на тај начин везати Живану за кућу” (*Лесковачки гласник*, 17. 8. 1935, стр. 2). Овакви текстови садржали су прикривене стереотипе, услед преношења „неодређених претпоставки о родним улогама” (РРА, 2014: 7). Контекст извештавања је негативан јер се женска слобода у избору партнера и кретања описује као повод мушке насилне реакције. Мушкарци су представљени као субјекти радње, а жене као објекти, који својим деловањем изазивају одређену реакцију мушкараца.

⁴⁰ Хладно оружје, врста бодежа (Марковић, 2024).

Крајем двадесетих година, у непотписаном тексту под насловом „Женске у војничкој служби у Пољској” (*Лесковачки гласник*, 14. 1. 1928, стр. 2), стоји: „У току светског рата били су код нас па и код других народа случајеви, да су поједине жене са оружјем активно учествовале у рату”. Такве жене су приказане као „ретки изузеци” који, како аутор истиче, означавају „само куриозитет и из којих не можемо извући никакав закључак”. Женска храброст се сматра реткошћу и занимљивошћу, чему није потребно придавати сувише опажње, због чега текст крије прикривене стереотипе, услед „неодређене претпоставке о родним улогама” (РРА, 2014: 7). Самим тим, контекст извештавања оцењујемо као негативан. Као што можемо приметити, новинари свесно креирају садржај који одражава њихова лична уверења (Алексић, 2020). Тиме се доказује да „репрезентација, као конструкција стварности, константно подразумева постојање идеја, интереса, намера, идеологије” (Vučković, 2016: 86).

У непотписаном тексту „Је ли женски накит са новцем луксуз? – Једно увек актуелно питање” (*Лесковачки гласник*, 13. 8. 1932, стр. 1) дискутује се о традиционалној ношњи, у чијем саставу се налази новац („ниске дуката око врата, тепелуци⁴¹ и т. д.”). Аутор овог текста подржава ношење оваквих додатака, не сматрајући их луксузом, док оно што означава као „луксуз” и „пропадање” је „мењање варошким женама сваке године по два шешира и по базару и новој моди сваке године по 2–3 хаљине. [...] И то што једанпут изађе из моде више се не враћа. Служи само за бацање и потпуно шкартирање”. Међутим, аутор је мишљења да дукати и тепелуци нису „за шкартирање” јер новац остављен „на страну у накиту” може у „отсудним тренутцима” спасити сиромаштва, док новац уложен у банку може помоћи само „у мирно доба”. Навођењем практичних разлога, овим текстом се суптилно промовишу традиционалне вредности, описујући у позитивном контексту народну ношњу, уз негативно коментарисање нове моде, што значи да се генерални став друштва од постојања *Друштва за борбу против луксуза* пре десет година, није значајно променио. Текст, стога, садржи прикривене стереотипе (РРА, 2014). Овим текстом се женама суптилно сугерише да је пожељно да буду умерене у трошењу, да занемаре модне трендове и остану верне традиционалној ношњи. Економски дискурс у служби је јачања конзервативних ставова и традиционалних родних улога. Услед присуства вредносних судова, који су негативни, тако оцењујемо и контекст извештавања.

⁴¹ Тепелук је женско оглавље које представља оријентално наслеђе и саставни је део женске грађанске ношње. Састоји се од „феса израђеног од црвене чоје са бисерним или металним орнаментом на врху. Око тепелука се увијала кика” (Рајковић, Пешић, Ниношевић, Јовић, Гргов, Радовић, 2021: 20).

Незавидност женског положаја у друштву одражавају и текстови у којима се сумња у женску разборитост. У тексту „Како жена гледа на филм” (*Лесковачки гласник*, 17. 9. 1938, стр. 1) Б. Гребенаровић пише да о филму постоји много заблуда и као пример наводи жене и девојке које се заносе да постану филмске диве, опчињене сјајем Холивуда. Аутор доводи у сумњу интелектуални капацитет жена: „О филмским старовима оне мисле отприлике исто као њихове бабе и прабабе о свецима и светитељкама из овог завета”, потцењујући њихову способност за критичко мишљење. Закључном реченицом: „Зато жене а нарочито шипарице не треба ни мало да верују штампи, већ да потпуно реално гледају на догађаје у филмском свету, јер ће једино тако да избегну непотребне и опасне авантуре”, аутор смешта жене на ниво пасивних примаоца идеја које су им друштво и култура наметнули. У последњој реченици аутора текста видан је и страх да ће жене, сањарећи о гламуру света филма, пожелети да изађу из сопствених приватних оквира, што се не уклапа у доминантну слику идеалне жене: послушне, скромне и одане породици. Из тог разлога текст садржи прикривене стереотипе, с обзиром да преносе „неодређене претпоставке о родним улогама” (РРА, 2014: 7). Контекст извештавања је негативан, будући да је текст писан у критичком тону.

На почетку 1939. године, Д. Ј. Грче је објавио текст „Сличице наших дана и ноћи. У ноћи онде где се тренутно заборавља свирепа стварност животне јаве” (*Лесковачки гласник*, 14. 1. 1939, стр. 4: Народни музеј Лесковац (у даљем тексту НМЛ), Фонд Сергија Димитријевића (у даљем тексту И-СД/504)), на основу којег завирујемо у свет проституције Лесковца и наличје живописних излога града и фабричких димњака. „Кафане се пуне, гостију жељних разоноде, љубави, љубави за новац. Лукаве очи певачице мотре сваки покрет гостију. Осмејак је намештен. Ноге кокетно намештене”. Чврсто укореење патријархалне норме морале су имати утицаја на присилан опстанак бракова, због чега су се мушкарци упуштали у везе са женама које су се бавиле проституцијом. Ову слику описује Грче: „Жене ноћи ублажују сломљена срца. Оне су мистериозне и лепе”. Како пише Марковић, већина жена које су се бавиле проституцијом су биле неписмене жене, са села, неке од њих су биле слушкиње, раднице, касирке, конобарице или намештенице (Марковић, 2007). У наставку текста аутор пише: „Певачица детињим гласом пева. Пева и мисли на свој бедни живот. На мучно детињство и својих деветнајест година”. На крају текста појављује се мушкарац кога она жељно ишчекује, „а негде на другом крају града стрпљиво га очекује жена и мали синчић” (*Лесковачки гласник*, 14. 1. 1939, стр. 4: НМЛ, И-СД/504). Грче показује дубоке друштвене и родне неједнакости које су биле присутне у то време, због чега носи прикривене

стереотипе (РРА, 2014). Изрази попут „лукавих очију певачице”, „намештеног осмеха” и ногу „кокетно намештених”, без улажења у дубљу анализу ликова, одређују контекст извештавања, који је негативан.

Број текстова који се директно баве женским питањем, а који садрже прикривене стереотипе са негативним контекстом извештавања је седам (Табела 7).

Табела 7: Списак текстова који се директно баве женским питањем, а који садрже прикривене стереотипе са негативним контекстом извештавања

Ред. бр.	Наслов	Извор
1.	„Живот без идеала”	<i>Лесковачки гласник</i> , 29. 5. 1926, стр. 2
2.	„Част женама”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 9. 1927, стр. 1
3.	„Одјек са збора”	<i>Лесковачки гласник</i> , 5. 5. 1928, стр. 2
4.	„Савремени задатак наше жене. Са предавања г-ђе Емилије Јовановић, проф. из Скопља”	<i>Лесковачки гласник</i> , 22. 3. 1930, стр. 2
5.	„О условима данашњег брака”	<i>Лесковачки гласник</i> , 18. 2. 1933, стр. 1
6.	„Закон о породици у Француској”	<i>Лесковачки гласник</i> , 2. 3. 1940, стр. 2 (НМЛ, И-СД/505)
7.	„Незаконити бракови”	<i>Лесковачки гласник</i> , 18. 5. 1940, стр. 2 (НМЛ, И-СД/505)

Током 1926. године објављен је текст у наставцима, Драг. С. Јовановића, који се бавио друштвеном улогом модерне жене у многим текстовима. У тексту насловљеном са „Живот без идеала” (*Лесковачки гласник*, 29. 5. 1926, стр. 2), он исказује забринутост за васпитање школске деце:

„[...] великом броју данашњих жена онемогућено је да буду добре мајке. [...] Јер колико је њих који кућу одржавају радом у њој, а колико радом ван ње? Рад од јутро до мрака салома њихову снагу. У њиховим замореним грудима скупи се једва релативно мало хране за одојчад. И деца такве беде пропадају духовно и физички дегенеришу род људски” (*Лесковачки гласник*, 29. 5. 1926, стр. 2).

Жене су у овом тексту *Лесковачког гласника* репрезентоване прикривеним стереотипима (РРА, 2014). Контекст извештавања у тексту је негативан, с обзиром на то да су жене недвосмислено приказане кроз своју биолошку функцију и природни позив мајчинства, а брига о женском здрављу традиционално је смештена у контекст бриге о здрављу нације. Ово је још један од примера патријархалне дистрибуције улога, о којој је још у 19. веку писала Херијет Тејлор Мил, а која је основна препрека напретку друштва. (1995: 41).

У септембру 1927. године, у *Лесковачком гласнику* објављен је текст на тему женског питања, уредника Динића, под називом „Част женама” (*Лесковачки гласник*, 3. 9. 1927, стр. 1). Текст је похвала чланицама *Женске подружине* које су сопственим напорима подигле Женску занатску школу, „док друге општине саме подижу женске занатске школе”. Текст почиње тврдњом да су друштво и дом незамисливи без жена, али да су друштвене новине довеле до промене женске улоге у друштву, речју да је жена „одступила од својих освештених принципа”. Динић појашњава: „Тако је на пример жена (варошка) напустила прво мотику, па онда разбој, корито, наћве, кујну, па је у последње време и васпитање своје деце почела да поверава другоме. Стање очајно у кућама” (*Лесковачки гласник*, 3. 9. 1927, стр. 1). У наставку аутор пише да је основни узрок проблема то што је жена исувише пажње почела посвећивати „спољним пословима” него „домаћим” и да „она као таква више припада друштву него ли кући”.

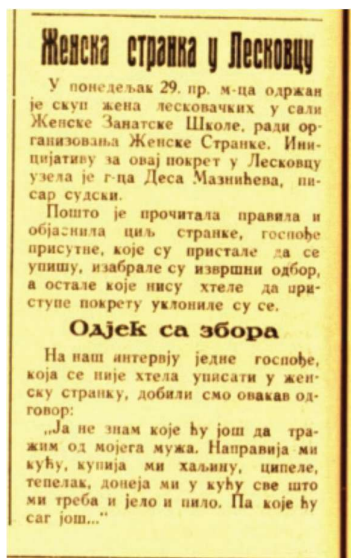
Динић је, заправо, потврђивао прастару традицију да је приватна сфера резервисана за жену, као што је мушкарцу предодређена јавна сфера. Посебну пажњу заслужује део текста у коме аутор наводи као морални пример чињеницу да је на глобалном нивоу почело пропагирање враћања жене традиционално женским улогама:

„У великом свету почело је већ у великом да се проповеда да се жене врате кућама и кућним пословима. Отварају се нарочита друштва и школе за васпитање женске деце и будуће домаћице (женске занатске школе, школе за домаћице, школе за нудиље и т. д.)” (*Лесковачки гласник*, 3. 9. 1927, стр. 1).

Динић хвали овакве акције, сматрајући их компромисом између старог и новог времена. Он подржава образовање жена, само ако се под тим подразумева стицање знања за посао у оквиру приватне сфере. С обзиром на то да се жена не посматра као индивидуа, независно од својих биолошких функција, у тексту су присутни прикривени стереотипи

(PPA, 2014). Контекст извештавања оцењујемо као негативан, пре свега услед критичког тона у којем је текст написан.

Значајан корак у процесу женске еманципације било је оснивање извршног одбора *Женске странке* у Лесковцу 1928. године. Уз вест о овом догађају, објављена је изјава која носи наслов „Одјек са збора”. Текст је непотписан (Сл. 4: *Лесковачки гласник*, 5. 5. 1928, стр. 2). У тој изјави, једна суграђанка, која је, како у непотписаном тексту стоји, одбила да се придружи *Женској странци*, лесковачким дијалектом изражава захвалност свом мужу који јој је у материјалном смислу обезбедио све што је потребно: „Направија ми кућу, купија ми хаљину, ципеле, тепелак, донеја ми у кућу све што ми треба и јело и пило. Па које ћу саг још...” Анонимна жена је, евидентно, недовољно просвећена, доброг материјалног стања и посве незаинтересована за феминистичке активности. Ова изјава је, уз главну вест, стављена као додаток који имплицира закључак о несувислости женске политичке активности. Комуникација, која се у овом случају одвија између медијског садржаја и публике, доказује своју способност креације и фаворизовања извесних значења у односу на нека друга значења. Како објашњава Миливојевић, такве околности постају обрасци, одражавајући и обликујући систем односа на основу кога се означавајућа пракса институционализује у друштву и унапред одређује њен исход (Milivojević, 2015). Имајући у виду додаток вести, изјаву анонимне суграђанке, контекст извештавања о женском питању у тексту је негативан, с обзиром на то да је бацио сенку на догађај објављен у вести. Одабир изјаве открива прикривене стереотипе који „наводе неодређене претпоставке о родним улогама” (PPA, 2014: 7). Изражена су стереотипна веровања о женама као материјалисткињама, којима је финансијска сигурност приоритет у животу, те им право гласа није ни потребно. Објаву овог текста можемо објаснити *теоријом дневног реда*, која подразумева одабир ликова и догађаја којима ће се поклонити пажња у медијима и њихово просторно и хронолошко распоређивање (Vujić, 2016). Такође, у овом тексту можемо препознати Баркерову „политику представљања”, односно, процес селекције знања у студијама културе. Ова концепција означава искључивање „знања” које није пожељно и бирање оног које се сматра подесним. У томе се, према Баркеру, састоји моћ репрезентације (Barker, 2004).

Сл. 4. Лесковачки гласник, 5. 5. 1928, стр. 2; Извор:
http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik

Парадокс изласка жене на јавну сцену огледа се у тексту објављеном почетком 1930. године, насловљеном са „Савремени задатак наше жене. Са предавања г-ђе Емилије Јовановић, проф. из Скопља” (*Лесковачки гласник*, 22. 3. 1930, стр. 2). Предавање је одржано у Народном универзитету, чији је председник била Дара Ђ. Крцалић.⁴² Професорка Јовановић из Скопља велича улогу жене „као мајке и као раднице”. На почетку предавања истакнуто је да је задатак женских друштава, попут *Удружења универзитетски образованих жена* и *Женског покрета* „да културно уздигну жену”. Хвали се улога жена у домаћинству и одгајању деце, речима: „Женин рад је веома обилан. Преко ручног рада види се њен смисао за уметност. Затим њен утицај на децу, па рад у кући”, посебно морално васпитање женске деце: „Женино старање да очува чедност код женске деце такође заслужује велику пажњу”, као и допринос жена уметности праксом везења, јер „у њима су често пута извезени моменти из породице из којих се може закључити о менталитету дотичне породице”. Међутим, професорка је упутила критику необразованим градским женама, које „живе лускузно на штету свога мужа и своје деце”. У наставку, проф. Јовановић подробније описује градске, необразоване жене:

„[...] имамо блазирану жену којој је једина брига цаз и шминка. Жену треба данас упутити да очува традицију и стари морал [...] Први задатак је

⁴² Народни универзитет је основан у Лесковцу 13. 1. 1924. године, као независна установа просвете и културе, а Дара Крцалић је била прва жена која је изабрана за место председника и којој припадају заслуге за подизање угледа ове установе (Петковић, 2022).

жене материнство и васпитавање деце. Нарочито треба просвећивати женско дете и спремати га за све женске послове” (*Лесковачки гласник*, 22. 3. 1930, стр. 2).

Овај текст стереотипно представља жену, величајући особине типичне жене патријархалне културе, што значи да се иста слика жене пропагира, и то од стране самих жена и после десет година од излагања *Лесковачког гласника* и женских друштвених активности. Текст садржи прикривене стереотипе јер изражава „стереотипна веровања” (РРА, 2014: 7). Критички тон одређује и контекст извештавања текста, који је негативан.

О савременом браку и кризи ове институције писало се често у *Лесковачком гласнику*. Као и у деценији раније, генерални став је био да криза тадашњег брака произилази из тешких ратних година, када су пољуљане моралне вредности. У тексту „О условима данашњег брака” (*Лесковачки гласник*, 18. 2. 1933, стр. 1), са предавања које је Александар Андрејевић, судија из Скопља, одржао на Народном универзитету, расправљало се о разлозима кризе брака, наглашавајући да је „главна побуда решавања питања о браку светскога карактера, опште човечанска”. Судија Андрејевић је изнео неке примере мужевљеве ауторитативности и моћи над женом, речима: „Тако је на пример једном гледао у једном селу расинском како сељак бије жену ни криву ни дужну”. На крају је дао реч феминисткињама, које су изнеле своје ставове о браку. Овај податак налази се на крају текста, речима да је судија „пустио феминисткиње и њихових 10 тачака о браку”, које су „врло добру лекцију читале мужевима: кад ти је жена љута немој да је питаш шта ти је. Кад ти јело није баш најугодније, ти реци дивно је...” На тај начин дата је нота неозбиљности феминистичкој активности, промовишући је као занимљивост и разбибригу на крају формалног дела догађаја. С обзиром на индиректно маргинализовање феминисткиња, у тексту препознајемо прикривене стереотипе (РРА, 2014). Следствено томе, контекст извештавања је негативан.

Током марта 1940. године објављен је непотписани текст „Закон о породици у Француској” (*Лесковачки гласник*, 2. 3. 1940, стр. 2: НМЛ, И-СД/505). Текст почиње следећим речима: „Године 1940 ступили су у Француској на снагу многи закони који имају за циљ да помогну породице оптерећене децом и потстакну Французе да имају што већи број деце”. У наставку текста аутор истиче: „Закон о породици допуњен је другим срећним одредбама којима је циљ да заштите расу: заштита материнства и детињства [...] Нарочито је важно поглавље противу побачаја [...] Казна за проузроковаче побачаја повишена је од 5 на 10 год. робије”, док је казна за побачај који изврши лекар или бабица

забрана рада од најмање пет година, а у неким случајевима и доживотна. На крају текста аутор оцењује овако француски закон: „Ове интересантне мере Француске могле би корисно инспирисати и наше законодавство”. Имајући у виду страх од близине рата, страх за сопствени живот, природно се јавља потреба за „очувањем нације”. Тада до изражаја долази репродуктивна улога жене и, како Нувал Дејвис објашњава, дискурс „људи као моћ”, под којим се подразумева да будућност нације зависи од њеног сталног раста, па се жене мотивишу на рађање више деце (2003). Текст обилује прикривеним стереотипима, изражавајући „стереотипна веровања” и „неодређене претпоставке о родним улогама” (РРА, 2014: 7). Мајчинство је репрезентовано као најважнија улога жене али и као тема од државног и политичког значаја. Контекст извештавања оцењујемо као негативан, будући да се не доводе у питање лични мотиви жене, већ се њени животни избори стављају у службу нације и државне политике.

У којој мери је лични живот био под надзором државе и њених идеолошких апарата огледа се у још једном тексту који крије латентне стереотипе. Реч је о непотписаном тексту под називом „Незаконити бракови” (*Лесковачки гласник*, 18. 5. 1940, стр. 2: НМЛ, И-СД/505), у коме се моле грађани да уредништву *Лесковачког гласника* доставе „она лица која живе у незаконитом браку, како би их уредништво могло објављивати у свом листу, те да надлежна власт потом поведе поступак, јер их у нашем граду има повећи број”. Како је аргументовано у тексту, „жеља је уредништва да се овом добронамерном идејом послужи и надлежним властима о сузбијању незаконитих бракова, јер су многе незаконите жене уписане код власти као станарке или служавке”. С обзиром на критички тон у којем је писан, контекст извештавања у тексту оцењујемо као негативан.

Како истиче Лакић, вести су увек представљене из неке специфичне перспективе, која није случајна, већ заснована на политичким, идеолошким или економским факторима. „Све што се каже или напише рефлектује неки идеолошки став, при чему језик није само одраз одређеног мишљења, већ активан учесник у креирању друштвених односа” (Lakić, 2010: 275). Медији функционишу као преносиоци једне културе, која је, према садржају који производе, дубоко укореењена у патријархалним вредностима (Višnjić, Mirosavljević, 2008). На тај начин они прилично доприносе одржању стереотипне перцепције женске улоге у друштву. У овоме можемо препознати конструисаност пола о чему је говорила Батлер.

„О томе шта ће бити укључено у границе 'пола' одлучиће мање-више прећутна операција искључивања. [...] Кад лакановским језиком кажемо да неко усваја 'пол', граматика те реченице наводи нас да очекујемо да постоји 'неко' ко се, по буђењу, осврне око себе и одлучи који 'пол' ће преузети данас [...] Али, ако усвајањем управља регулативни апарат хетеросексуалности, апарат који себе понавља кроз присилно произвођење 'пола', онда је оно од самог почетка присилно” (Batler, 2001: 27).

Из тог разлога је важно имати у виду суштинску флуидност језика и арбитрарност односа између означитеља и означеног, као и то да је означавање незавршен процес и да једно означавање неумитно води другом (Naseer, 2022).

Свеукупно, од 175 анализираних текстова у *Лесковачком гласнику*, 17 текстова садржи прикривене стереотипе са негативним контекстом извештавања. У негативном контексту описане су жене које не испуњавају своју улогу домаћице, мајке и оне које прате модна дешавања. Жене су приказане као предмети мушког насиља, притом су у текстовима мушкарци приказани као главни ликови, а јавност је упозната са њиховим личним мотивима, док женска перспектива остаје у сенци читаве приче. У наведеним текстовима приметна је маргинализација женске храбрости и боркиња за женска права. Приметна је критика на рачун интелектуалних способности жена и оних чији се морални стандарди доводе у питање. У негативном контексту репрезентоване су жене окарактерисане као материјалисткиње, као и оне које живе у незаконитим браковима. Брига о физичком изгледу и задовољавање естетских критеријума мушкараца, представљене су као важне дужности дужности жене.

6.2.4. Прикривени стереотипи са неутралним контекстом извештавања

Анализа је показала да од 175 анализираних текстова у *Лесковачком гласнику* у којима се жене помињу у различитим контекстима, девет текстова *Лесковачког гласника* садрже прикривене стереотипе са неутралним контекстом извештавања. Наведени текстови садрже стереотипна веровања, али без дефинисаних вредносних судова, због чега су сврстани у неутрални контекст извештавања.

Табела 8: Списак текстова који садрже прикривене стереотипе са неутралним контекстом извештавања

Ред. бр.	Наслов	Извор
1.	„Веридба”	<i>Лесковачки гласник</i> , 16. 7. 1922, стр. 3
2.	„Веридбе”	<i>Лесковачки гласник</i> , 8. 11. 1924, стр. 3
3.	„Верени”	<i>Лесковачки гласник</i> , 27. 8. 1927, стр. 3
4.	„Веридбе”	<i>Лесковачки гласник</i> , 24. 8. 1929, стр. 2
5.	„За домаћице – Чика Сретина Салата”	<i>Лесковачки гласник</i> , 4. 1. 1930, стр. 3
6.	„Разведени брак”	<i>Лесковачки гласник</i> , 2. 2. 1935, стр. 3
7.	„Љубав је јача од свега!...”	<i>Лесковачки гласник</i> , 20. 3. 1937, стр. 4
8.	„Верени”	<i>Лесковачки гласник</i> , 1. 2. 1941, стр. 3 (НМЛ, И-СД/506)
9.	„’Нилон’ – спасилац жена”	<i>Лесковачки гласник</i> , 22. 2. 1941, стр. 3 (НМЛ, И-СД/506)

У рубрици „Породичне вести”, која садржи спискове младих вереничких парова, жене су представљене пре свега као ћерке угледних и значајних личности, чији бракови се описују као савез припадника градске елите. Оне се у овом контексту удају за појединце високо позициониране у јавном животу, чиме се подразумевају не само њихове друштвене вредности и статус већ и економска и политичка снага која их прати. У тексту насловљеном са „Веридба” стоји: „Г. Милоје С. Стојановић, начелник среза гиљанског, верио се са г-ђицом Зором З. Јанковићевом, сестром г. Саве Јанковића, судије првостепеног врањског суда из Врање” (*Лесковачки гласник*, 16. 7. 1922, стр. 3). Сличан пример налазимо две године касније у тексту „Веридбе”, у коме се набрајају будући младенци и, између осталог, стоји: „Г. Никола Тодоровић трг. овд. верио се са г-ђицом Косаром, ћерком г. Гавре Чуљковића трг. овд” (*Лесковачки гласник*, 8. 11. 1924, стр. 3). У тексту насловљеном са „Верени”: „Г. Душан. С. Динић. Пешадијски поручник I пука [...] венчаће се у недељу [...] са г-ђицом Олгом, ћерком г. Светислава Пешића, окружног економа у пензији” (*Лесковачки гласник*, 27. 8. 1927, стр. 3). У непотписаном тексту под

насловом „Веридбе” стоји: „Госпођица Добрила, кћи Душана Илића – Дискића, кафеције и господин Добривоје В. Коцић ’Црковнички’ трг. верени 18. овог месеца” (*Лесковачки гласник*, 24. 8. 1929, стр. 3). Као што можемо уочити, у текстовима се не наводи чиме се жене баве, што подразумева да највероватније нису запослене, нити да су стекле значајнији степен образовања, због чега њихова активност није од друштвеног значаја који би се истицао. Жена је и у овим текстовима репрезентована стереотипно, прикривеним стереотипима (РРА, 2014). Жена се не посматра као индивидуа, самостална личност, већ у односу са неким, у овом случају, мушким члановима своје породице. Сам контекст извештавања је неутралан, услед информативног карактера текстова и одсуства вредносних судова.

У јануару 1930. године објављен је текст под називом „За домаћице – Чика Сретина салата” (*Лесковачки гласник*, 4. 1. 1930, стр. 3). Аутор текста потписан као „V”, говори о проблемима са пробавом са којима се суочавао уредник *Лесковачког гласника*, Сретен Динић, и о томе како је променио своје животне навике, пошто су му то саветовали лекари. Услед новог животног стила „пронашао је једну нарочиту врсту салате од купуса”, који је његов пријатељ, како се наводи у тексту, радо забележио. Остатак текста чини рецепт ове салате, а завршава се следећим речима: „Е сад, домаћице, изволите покушајте и припремите вашим мужевима уз божићну печеницу чика Сретину салату” (*Лесковачки гласник*, 4. 1. 1930, стр. 3). У тексту уочавамо прикривене стереотипе (РРА, 2014). Улога жене је недвосмислено смештена у улогу домаћице, о чему говори и сам наслов упућен женама, иако се оне не спомињу директно у тексту. Контекст извештавања је неутралан, услед одсуства вредносних судова о женама. Закључак имплицира традиционалну поделу послова: кување и брига о исхрани представљени су као искључива обавеза жена. Кроз такву перцепцију и репрезентацију родних улога и поделе послова, стереотипи се одржавају и преносе.

Прикривене стереотипе и сведочанство женске подређености у правном смислу можемо уочити у тексту од фебруара 1935. године, са подацима из судског извештаја о разводу једног брака. Текст је насловљен као „Разведени брак” и непотписан је. У тексту стоји: „Пресудом Црквеног суда у Нишу [...] разведен је брак између Светислава Живковића, фризера из Лесковца и жене му Александре, а на штету жене” (*Лесковачки гласник*, 2. 2. 1935, стр. 3). С обзиром да не садржи вредносне судове, текст је писан у неутралном контексту извештавања и можемо га посматрати као важно сведочанство кризе брака као институције. У њему се наводе чињенице о пресуди Црквеног суда, без емоционалне реторике и моралне осуде, иако је брак разведен на штету жене, која је

очигледно била издржавано лице. Жена је и у овом тексту представљена у односу са неким, у овом случају мужем, због чега препознајемо прикривени стереотип.

Патријархални поредак, забране са којима су живеле жене у оквиру родитељске куће и у браку, приказиване су биле у причама, где су описиване трагичне љубавне приче, попут Ромеа и Јулије. Тако у причи „Љубав је јача од свега!...”, коју потписује „Благоје М. Гребенаровић”, двоје младих љубавника, пошто девојчини родитељи бране љубавну везу, желе радије смрт, него да напусте једно друго. Он јој говори: „Ја без тебе не могу да живим. Напустиш ли ме, напустићу овај свет”, а она њему одговара: „Не, нећеш без мене. Хоћу с тобом и ја у смрт” (*Лесковачки гласник*, 20. 3. 1937, стр. 4). Овакви текстови садржали су прикривене стереотипе, изражавајући „неодређене претпоставке о родним улогама” (РРА, 2014: 7). Девојка пристаје на заједничку смрт са својим љубавником јер им родитељи не дозвољавају везу, што симболизује патријархалне друштвене оквире у којима се појединачна слобода жртвује на рачун друштвених норми. Контекст извештавања је неутралан, јер аутор не одаје вредносни суд.

Током три месеца у последњој години излажења *Лесковачког гласника*, прикривени стереотипи са неутралним контекстом извештавања уочени су у два текста: у рубрици „Личне и породичне вести” са објавама веридби и венчања, у којој се, традиционално, испред имена жена не помиње назив професије, већ информација да је ћерка имућног грађанина и будућа супруга једнако успешног мушкарца (тако се у тексту „Верени” истиче да су „Г-ђица Стана, кћи г-ђе Параскеве и г. Мике Стефановића, овд. извозника и г. Ђорђе, геометар [...] верени” (*Лесковачки гласник*, 1. 2. 1941, стр. 3: НМЛ, И-СД/506)) и у тексту „Нилон – спасилац жена” (*Лесковачки гласник*, 22. 2. 1941, стр. 3: НМЛ, И-СД/506). На дну текста стоји „Из ’Избора’”, што назначавача да је из ове публикације преузет. У тексту се рекламирају женске чарапе од вештачког материјала, које су економичније, јер ће смањити производњу свиле. Овим текстовима можемо заокружити репрезентацију жена у *Лесковачком гласнику* као стереотипну. Жена је готово увек представљена у односу са неким, као ћерка, мајка или супруга, ретко као независна личност са својим способностима, те као главни конзумент у потрошачкој култури и естетски зависник, због чега се и у тренуцима економске кризе и близине рата разматрају економски и естетски аспекти живота жена.

Од текстова који се директно баве женским питањем, пет текстова носе прикривене стереотипе са неутралним контекстом извештавања (Табела 9).

Табела 9: Списак текстова који се баве директно женским питањем, а који садрже прикривене стереотипе са неутралним контекстом извештавања

Ред. бр.	Наслов	Извор
1.	„Ружни примери”	<i>Лесковачки гласник</i> , 9. 4. 1922, стр. 1
2.	„Женска странка”	<i>Лесковачки гласник</i> , 16. 6. 1928, стр. 1
3.	„Женске не примају”	<i>Лесковачки гласник</i> , 10. 3. 1934, стр. 3
4.	„Учитељске школе не примају женску децу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 4. 8. 1934, стр. 2
5.	„Данашњи брак”	<i>Лесковачки гласник</i> , 8. 2. 1936, стр. 2 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 15. 2. 1936, стр. 2

У априлу 1922. године изашао је на првој страни *Лесковачког гласника* непотписани текст под насловом „Ружни примери” (*Лесковачки гласник*, 9. 4. 1922, стр. 1). У тексту се скреће пажња на политичку и економску нестабилност у земљи, изазвану недостатком јединства међу владајућим политичким групама. У тексту стоји:

„Кад се зна, да је данашњи наш парламенат састављен из разних политичких група, од којих ни једна нема солидну већину за управу земљом, онда је лако разумети, зашто се у току последње три године једва донео Устав”. У даљем тексту аутор наглашава да политичка неслога јача опозиционе снаге „и иде на руку блокашима и комунистима” (*Лесковачки гласник*, 9. 4. 1922, стр. 1).

Недостатак координације и солидарност међу владајућим групама доводи, по мишљењу аутора, до економских проблема, укључујући слабљење вредности динара, што је допринело порасту цена животних намирница, које се „толико пењу, да тешко живе и они с великим приходима, а како ће да опстану државни чиновници и службеници, чији су додаци на скупоћу од 1. маја прошле године па до данас остали скоро исти, а некима су чак смањени!”. У наставку текста аутор указује и на тежак положај државних службеница које су удовице, а чији су мужеви погинули или преминули у ратовима, а које су „примале по 30 дин. месечно инвалиде и додатак на скупоћу на децу и то на свако дете, које има право на додатак на скупоћу, по 5 дин. дневно” (*Лесковачки гласник*, 9. 4.

1922, стр. 1). Међутим, према новој одлуци Министарства финансија, оне ће изгубити право на породични додатак на скупоћу и могу примати само лични додатак, „а на децу ће примати само инвалиду и додатак за исту који је испод половине породичног додатка, који се до сад примио уз плату”. На тај начин је државним службеницама, које су остале удовице, значајно смањена финансијска подршка државе. Аутор предочава на крају текста: „ако, по несрећи, остане у сили поменуто решење, значиће да се у нашој држави кажњавају и излажу глади деца, чији су оцеви положили своје животе, борећи се за нашу заједничку отаџбину и за наше народно јединство!” (*Лесковачки гласник*, 9. 4. 1922, стр. 1).

У овом тексту, женско питање испреплетено је са националним и читавом друштву се предочава морална обавеза државе према онима који су се жртвовали за њу. Ово је још једна потврда тезе Нире Дувал Дејвис о женама као кључним факторима биолошког опстанка нације. „Као биолошки 'произвођачи' деце/народа, жене су такође 'носиоци колективног' унутар тих граница” (Yuval-Davis, 2003: 2011). Оваква слика жене присутна је од појаве хришћанства. Према речима Бовоар, „[...] дубља од сензуалне мистерије, у њеном (женском) срцу постоји тајна и чиста присутност у којој се одражава истина света. Она је душа куће, породице, дома. Такође је душа већих колектива: градова, покрајина, нација” (Bovoar, 2016: 129). Иако се у тексту указује на једну неправду према женама запосленим у државној служби, а које су, поред тога, и удовице са децом, неправда њиховог положаја стављена је у контекст патриотизма, због чега се жена поново не репрезентује као самостална личност, већ искључиво у вези са неким: оцем, мужем, дететом, нацијом. Контекст извештавања оцењујемо као неутралан, будући да не садржи вредносне судове о женама.

Неодвојивост женског питања од актуелног националног и политичког интереса није усамљена појава. Борба за женска права се кроз историју увек налазила у сенци других друштвених дешавања. Примера ради, европске феминисткиње првог таласа доносиле су одлуке које су одражавале актуелне интересе државе и стварале компромисе у име колективних циљева: када је на тлу Европе отпочео Први светски рат, феминисткиње у Белгији, Француској, земљама под инвазијом немачке армије, као и британске сифражеткиње подржале су рат, под паролом оданости отаџбини. Како истиче Офен, циљ проратне фракције је, вероватно, био убрзање процеса добијања права гласа, уколико се приклоне политичким интересима своје државе (2000).⁴³ У овом контексту,

⁴³ На другој страни феминистичког табора нашле су се феминисткиње удружене са дисидентним радикалним социјалистима који су били против рата. Ове феминисткиње су припадале радничкој фракцији,

жена је у поменутом тексту *Лесковачког гласника* репрезентована као припадница одређене професије, која има право на бољи положај и веће приходе, али су та права заснована на њеном „природном позиву”. С обзиром на то, у поменутом тексту *Лесковачког гласника* присутни су прикривени стереотипи, услед „навођења неодређених претпоставки о родним улогама” (РРА, 2014: 7). Контекст извештавања је неутралан, због указивања на важне друштвене проблеме и одсуства вредносних судова о женама.

Године 1928. у *Лесковачком гласнику* објављен је текст насловљен са „Женска странка”, са поднасловом „Поводом оснивања исте у Лесковцу”, чији је аутор потписан као „Вој. Паунић” (*Лесковачки гласник*, 16. 6. 1928, стр. 1). У тексту аутор наводи аргументе конзервативних и прогресивних ставова о женском питању, желећи да пронађе заједничку нит и изведе непристрасан закључак. На уобичајену примедбу јавности да жене „нису способне за организацију и пропаганду”, он одговара:

„Способне су те још како! Зар то није способност кад жене одржавају разне штетне предрасуде у народу још из патријархалног доба. Ту се јасно види способност жена да своје идеје протурaju и да их добро пласирају. Кад би се та женска способност искористила на спровођење корисних ствари у народу, куд би био наш крај у погледу народног просвећивања” (*Лесковачки гласник*, 16. 6. 1928, стр. 1).

Паунић је нагласио да је недостатак образовања главни фактор који омета женску еманципацију и да би приоритет требало бити просвећивање жена, након чега би требало да се ангажују на другим социјалним и политичким пољима. „Жена је управо најнепросвећенија на селу и зато се и третира као ниже биће од човека. Жену треба прво просветити за политички живот”, скрећући пажњу овде на важан друштвени проблем. Потом је указао на уобичајено уверење да „жена не сме ни у ком случају бити паметнија од мужа”. Аутор је апсолутни подржавалац *Женске странке*, „која је најбоља гаранција да се то просвећивање спроведе”. Када је реч о праву гласа, „жене би се одређивале према мужевљевим наговорима, ако би женска странка имала фракције” (*Лесковачки гласник*, 16. 6. 1928, стр. 1). Ово је био генерални став припадница престоничке *Женске странке*,

која се од самих почетака феминистичке борбе дистанцирала од осталих женских организација (Ofen, 2000; Stefanović, 2018). Социјалисткиња Клара Цеткин, истицала је повезаност родних односа са класним, сматрајући да у породици владају односи слични општем друштвено-економском поретку. Статус мушкарца у кући једнак је оном који има буржуј или власник капитала, док је жена у том односу не-власник и њен статус је једнак пролетерском (Zetkin, 1896). Њен апел преносила је руска социјалисткиња Александра Колонтај, позивајући на „рат против рата”. Офен истиче: „Како год да су се односиле према капитализму, феминисткиње су истински биле неповерљиве према милитаризму као таквом, његовој насилној мушкости, нарочито насилности према цивилима” (2000: 286–287).

које су сматрале да би удруживање жена у једну странку, сачињену од жена искључиво, омогућило ефикасније побољшање њиховог положаја у друштву (*Женски покрет*, бр. 3, св. 3, март 1921, стр. 90).

Паунић сматра да је просвећивање жена приоритет, па тек онда политички и друштвени ангажман, „иначе ће странка још дуги низ година имати за чланице само жене варошанке, које ће бити немоћне да реализују свој програм, јер неће представљати једну бројну политичку организацију на коју би се могло рачунати” (*Лесковачки гласник*, 16. 6. 1928, стр. 1). У тексту су присутни прикривени стереотипи, који се огледају у ставу аутора да жене немају довољно способности критичког расуђивања и самосталног доношења одлука, речју да, уколико би добиле право гласа, гласале би „према мужевљевим наговорима” (*Лесковачки гласник*, 16. 6. 1928, стр. 1). Ипак, контекст извештавања је неутралан. Аутор је аналитички сагледао женско питање са различитих аспеката и указао на „значајне друштвене проблеме који могу представљати кочницу сваком прогресу” (Гргов, 2023: 64). Аутор износи критику стереотипне перцепције женског положаја у друштву и успева да остане непристрасан у објашњавању сваког сегмента проблематике.

Политика представља погодно подручје да се уоче сви елементи родне неравноправности. Јавна сфера, која се сматра простором продуктивног рада, политичког одлучивања, институција власти, образовања, права и јавних служби, традиционално је дефинисана као мушки домен, док је приватна сфера породичног живота припадала свету жена. У оквиру модерног друштва и научног мишљења, поимање политике било је у супротности са емотивношћу, нестабилношћу, спонтаношћу и наивношћу – особинама које су се стереотипно приписивале женама (Рајванчић, Рајванчић, 2011: 283).

У марту 1934. године је објављена кратка непотписана вест „Женске не примају”, са следећим текстом: „Суд општине лесковачке донео је решење да женске ни у какву службу општинску не прима” (*Лесковачки гласник*, 10. 3. 1934, стр. 3) и то у периоду финансијске кризе и опште незапослености. У августу исте године осванула је непотписана вест са насловом „Учитељске школе не примају женску децу”, а у наставку текста стоји: „[...] према одлуци Г. Министра просвете ни ове године неће бити уписа у први разред женских учитељ. школа”, док исто правило не важи за упис у мушку учитељску школу. У ову школу се могу уписати „они ученици који су положили нижи течајни испит и свршили са одличним успехом” (*Лесковачки гласник*, 4. 8. 1934, стр. 2). Ови текстови садрже прикривене стереотипе јер преносе „стереотипна веровања” (РРА,

2014: 7). Текстови не садрже отворену дискриминацију у облику директних негативних квалификација жена, али кроз објављивање одлука државних установа и њихову непроблематизовану презентацију преносе и учвршћују стереотипна веровања. Информативни карактер садржаја текстова указује на неутрални контекст извештавања.

Тема брака на страницама *Лесковачког гласника* била је честа и током друге половине тридесетих година. У тексту „Данашњи брак”, аутора потписаног као „Један отац” (*Лесковачки гласник*, 8. 2. 1936, стр. 2) говори се о развоју брака као институције кроз историју, из којих побуда су се бракови склапали и како се ова друштвена институција друштвено перципирала. Он истиче: „Ранији бракови су се склапали из најидеалнијих побуда. Мираз се није гледао већ девојка и добар пријатељ. [...] Живот је текао у највећој хармонији. Жена је покорна своме мужу; а он је цени и поштује”. Жена је, како он подвлачи, „само за кућу, децу и мужа знала, па је срећно живела” (*Лесковачки гласник*, 8. 2. 1936, стр. 2). Међутим, „са продирањем цивилизације све се из основа мења, па и сам брак. Ново схватање живота, нови људи. Нов живот. Све што беше раније паметно, сада је глупо и просто”. Аутор текста сматра да је честа појава у модерном добу брак из рачуна, због чега долази до бројних трауматичних догађаја за саму породицу. Он наводи пример једног трговца који је нагло осиромашео и „ништа нема да прода [...] Али он имаше ћерку од (17) год” (*Лесковачки гласник*, 8. 2. 1936, стр. 2).

У наставку текста, који је објављен у наредном броју, аутор текста, Љубомир Динић, који се овога пута потписао својим именом и презименом (*Лесковачки гласник*, 15. 2. 1936, стр. 2), наводи пример младе девојке која је себи одузела живот јер јој родитељи нису дозволили да се уда за сиромашног младића, на основу чега тврди „да је данашњи брак једна најобичнија вешарска купопродаја” и закључује: „Њима (браковима) недостаје, онај основни елемент, а то је права љубав између мужа и жене. Код идеалних бракова, пак све је друкчије и лепше [...] А здрава потомства су темељи данашњег друштва”, алудирајући на још један пример из друштва где су родитељи силом удали ћерку за богатог човека. Аутор закључује: „Сви скоро рачунски бракови се завршавају у највећој беди и дегенерисаном потомству”. С обзиром на то да се жена не перципира изван традиционалне улоге, у тексту препознајемо прикривене стереотипе (РРА, 2014). Ауторова критика савременог брака образлаже се одступањем од улога које се сматрају природним. Контекст извештавања је неутралан јер нема експлицитних вредносних судова, али управо тиме доприноси суптилном наметању традиционалних родних улога.

У наведеним текстовима жена је репрезентована као домаћица, при чему је њен идентитет увек условљен односом са мушким члановима своје породице, женско питање је тесно повезано са националним, а женска политичка иницијатива објективно је представљена као проблематична у датом историјском тренутку. Такође, правна неједнакост жене и мушкарца репрезентована је без израженог вредносног суда.

Свеукупно, од 175 анализираних текстова у *Лесковачком гласнику* 14 текстова садржи прикривене стереотипе са неутралним контекстом извештавања.

6.2.5. Изазвани стереотипи

Анализа је показала да од 175 анализираних текстова у којима се жене помињу у различитим контекстима, три текста *Лесковачког гласника* садрже изазване стереотипе⁴⁴ (Табела 10). У текстовима који се директно баве женским питањем изазвани стереотипи нису препознати, док је анализа рекламног садржаја са примером изазваног стереотипа приказана у посебном потпоглављу (в. стр. 237).

Табела 10: Списак текстова који садрже изазване стереотипе

Ред. бр.	Наслов	Извор	Контекст извештавања
1.	„Мале приче”	<i>Лесковачки гласник</i> , 10. 10. 1925, стр. 3	негативан
2.	„Женска одважност”	<i>Лесковачки гласник</i> , 20. 3. 1926, стр. 1	позитиван
3.	„Две заслужне жене”	<i>Лесковачки гласник</i> , 29. 12. 1935, стр. 1	позитиван

⁴⁴ Изазвани стереотипи настају као последица покушаја новинара да се супротставе традиционалној стереотипизацији, која као резултат има несвесну репродукцију новог вида стереотипизације, који називамо изазваним стереотипом (Букић Живадиновић, 2022). Иако се тежи представљању жена и мушкараца у нетипичним, односно, нетрадиционалним друштвеним улогама, овакви медијски приступи остају заробљени у оквирима оних структура које покушавају да деконструишу (РРА, 2014).

Изазвани стереотипи, који подразумевају свесну трансформацију родних улога у циљу њихове деконструкције, али чиме несвесно производе супротан ефекат, актуелна су тема савремених теоретичара. Истраживањем представљања рода и осталих Других у нетипичним улогама бавио се Ки-Јун Нам (Кее-Јоон Нам), на примеру ироничног присвајања стереотипа у сценском перформансу, полазећи од теорије перформативности, коју је развила Џудит Батлер. Наглашавајући значај свесног нарушавања конвенционалних представа о различитим идентитетима, његов закључак је да присвајање стереотипа у циљу њихове деконструкције не мора нужно водити њиховом рушењу или учвршћивању, већ отворити простор за даља преиспитивања (Нам, 2016: 92–102). Проучавајући замену родних улога у књижевности, Машаел Алџадаани (Mashael Aljadaan) и Лајла Ал-Шарки (Laila Al-Sharqi) такође сматрају да ова појава подстиче критичко преиспитивање архаичних образаца мишљења, традиционалних подела родних улога, водећи њиховој ревизији и деконструкцији (Aljadaan & Al-Sharqi, 2019: 155–164).

Замена родних улога примећена је у непотписаном тексту *Лесковачког гласника*, под насловом „Мале приче”. Жена одлучује да препусти мужу све кућне послове, због чега му је „начинила листу, на којој су били забележени сви послови, које је имао да изврши од часа до часа” (*Лесковачки гласник*, 10. 10. 1925, стр. 3). Када у наставку приче жена доживи незгоду и падне у бунар, молећи свог мужа да је извуче одатле, он одбија духовитом опаском: „Да те вадим? ... Али то не пише на листи”. Након тога он одлази и пушта је да се удави. Текст садржи изазвани стереотип, јер представља свесну замену родних улога (РРА, 2014). Поука приче је да жене пролазе лоше уколико одлуче да замене друштвено конструисане родне улоге. Контекст извештавања је негативан. Како примећују Касад и Тимко, родни стереотипи се могу користити за подизање самопоуздања. Уколико се неко осећа лоше, та особа може применити негативан родни стереотип на некога и тако се осећати боље у вези са собом. Стереотипи такође служе за потврђивање наших вредности и уверења (Casad & Timko, 2015). Можемо приметити да су стереотипи служили за уоквиравање домена женских активности и служили као сигурно тле друштвеног хијерархизованог поретка.

У информативним текстовима *Лесковачког гласника* можемо наћи податке о женама из света, које су одступале од стереотипне улоге жене у друштву и показивале особине резервисане само за мушкарце. Такав је непотписани текст „Женска одважност”, стављен у рубрику „Ситнице” (*Лесковачки гласник*, 20. 3. 1926, стр. 1). Како сазнајемо из текста „једна Францускиња стигла је ваздушним путем из Париза у Рабат [...] То је прва жена која је на авијону прешла преко Средоземног мора”. Храброст се, очигледно, сматра

особином својственом мушкарцима, стога и наслов текста указује на неку, наизглед, неуобичајену појаву у друштву, вредну смештања у категорију занимљивости. Текст одражава изазване стереотипе, јер представља „свесно заокретање уобичајених претпоставки о родним улогама у односу на особине” (РРА, 2014: 7). Ипак, контекст извештавања је позитиван, услед афирмативног тона.

Изазвани стереотип уочавамо у непотписаном тексту под називом „Две заслужне жене” у којем стоји да је прошло десет година „како је ’Кнегиња Љубица’ подигла свој дом и домаћичку школу која беспрекидно ради и коју она (Дара Крцалић) очински надгледа” (*Лесковачки гласник*, 29. 12. 1935, стр. 1). Иако је контекст извештавања позитиван, ласкање раду Даре Крцалић изразом да над установом коју води има „очински” ауторитет означава изазвани стереотип (РРА, 2014). Контекст извештавања је позитиван јер је текст похвала успешној жени.

У наведеним текстовима уочава се тривијализовање женске одважности, представљајући је као „ситницу”. Замена традиционалних родних улога приказује се као кажњива, што значи да жена не би требало да занемарује своје уобичајене женске дужности, а жене које покажу успех у професији добијају ласково поређење са мушкарцима.

Овако мали број изазваних стереотипа још један је од доказа укорењених патријархалних норми у дискурсу *Лесковачког гласника*. Наиме, постојање изазваних стереотипа условљено је постојањем развијеније свести о родној неједнакости – у мери која омогућава „свесно заокретање уобичајених претпоставки о родним улогама” (РРА, 2014: 7). С обзиром на то да је међуратно доба у Краљевини Југославији обележено почецима првог таласа феминизма, у оквиру којег се жене још увек боре за основна људска права, недостатак већег броја изазваних стереотипа прилично је разумљив.

6.2.6. Текстови без стереотипа

Анализа је показала да од 175 анализираних текстова у којима се жене помињу у различитим контекстима, 27 текстова *Лесковачког гласника* не садрже стереотипе. Рекламни огласи *Лесковачког гласника* који нису садржали стереотипе, приказани су у посебном потпоглављу (в. стр. 240).

Табела 11: Списак текстова који не садрже стереотипе

Ред. бр.	Наслов	Извор	Контекст извештавања:
1.	„Здравствене прилике у Лесковцу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 27. 1. 1922, стр. 3	неутралан
2.	„Гости из Пирота”	<i>Лесковачки гласник</i> , 20. 6. 1925, стр. 3	позитиван
3.	„Матине Кнегиње Љубице”	<i>Лесковачки гласник</i> , 25. 12. 1926, стр. 3	неутралан
4.	„Матине Женске подружине”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 4. 1926, стр. 2	неутралан
5.	„Матине”	<i>Лесковачки гласник</i> , 19. 11. 1927, стр. 2	неутралан
6.	„Приредбе у корист незапослених радника”	<i>Лесковачки гласник</i> , 26. 3. 1932, стр. 3	неутралан
7.	„Дечји костим бал”	<i>Лесковачки гласник</i> , 1. 2. 1930, стр. 3	неутралан
8.	„Слава Женске занатске школе”	<i>Лесковачки гласник</i> , 31. 5. 1930, стр. 3	неутралан
9.	„Скупштина женске подружине”	<i>Лесковачки гласник</i> , 9. 4. 1932, стр. 3	неутралан
10.	„Испити у Женској занатској школи”	<i>Лесковачки гласник</i> , 21. 6. 1930, стр. 3	неутралан
11.	„Упис за нов Домаћички курс”	<i>Лесковачки гласник</i> , 9. 4. 1932, стр. 3	неутралан
12.	„Пољске жене за народну одбрану”	<i>Лесковачки гласник</i> , 27. 12. 1924, стр. 2	неутралан
13.	„Венчање”	<i>Лесковачки гласник</i> , 30. 1. 1925, стр. 3	неутралан

14.	„Бабица”	Лесковачки гласник, 7. 2. 1925,	неутралан
		стр. 3	
15.	„Верени”	Лесковачки гласник, 25. 7. 1925,	неутралан
		стр. 2	
16.	„Верени”	Лесковачки гласник, 24. 9. 1926,	неутралан
		стр. 2	
17.	„Личне и породичне вести”	Лесковачки гласник, 25. 3. 1933,	неутралан
		стр. 3	
18.	„Појам живота”	Лесковачки гласник, 11. 2. 1933,	неутралан
		стр. 1	
19.	„Из бабичке праксе”	Лесковачки гласник, 29. 1. 1938,	неутралан
		стр. 4	
20.	„Смрт”	Лесковачки гласник, 15. 11. 1930,	позитиван
		стр. 2 – 3	
21.	„Такав је живот”	Лесковачки гласник, 20. 9. 1930,	позитиван
		стр. 2	
22.	„Интелигентна љубав”	Лесковачки гласник, 29. 1. 1938,	позитиван
		стр. 4	
23.	„Једна страница једног живота”	Лесковачки гласник, 13. 8. 1938,	позитиван
		стр. 4	
24.	„Сви су мушкарци једнаки”	Лесковачки гласник, 20. 8. 1938,	позитиван
		стр. 4	
25.	„Одзив једне мајке”	Лесковачки гласник, 21. 5. 1938,	позитиван
		стр. 1	
26.	Позив за упис у Женски покрет	Лесковачки гласник, 16. 12. 1939,	неутралан
		стр. 2 (НМЛ, И-СД/504)	
27.	„Куд се пронесе копиле...”	Лесковачки гласник, 26. 10. 1940,	позитиван
		стр. 3 (НМЛ, И-СД/505)	

На почетку 1922. године у *Лесковачком гласнику* објављен је непотписан текст, насловљен као „Здравствене прилике у Лесковцу”. Аутор текста се бави здравственим стањем Лесковчана и изражава забринутост због ширења појаве полних болести: „Људи, заражени полним болестима жене се, и ако су довољно свесни значења и последица тог њиховог чина по ону, коју су себи изабрали за другарицу у животу, и по цео тај заједнички живот” (*Лесковачки гласник*, 27. 1. 1922, стр. 3). У тексту су мушкарци представљени као главни кривци када је у питању ширење полних болести, док су жене постављене у улогу жртава. Тема текста је значајна, јер указује на неопходност друштвене одговорности мушкараца. Наиме, после Првог светског рата, тзв. *Уредбом о санитарској полицији*, привођене су жене за које се сумњало да се баве проституцијом и подвргаване су прегледима ради испитивања могућности заражавања неком сексуално преносивом болешћу. Према новом пропису из 1922. године, обавезан преглед односио се само на женско особље, док мушко особље није било подвргнуто таквим проверама. „Клијенти” који су користили услуге проститутки нису били кажњавани и нису имали обавезу да прођу лекарске прегледе. Тако је сва одговорност за ширење полних болести падала на женску страну овог односа” (Поповић и др., 2023: 460). Имајући све наведено у виду, као и то да је текст вероватно написан пре увођења поменуте *Уредбе*, можемо закључити да текст у *Лесковачком гласнику* не садржи стереотипе и носи неутралан контекст извештавања, када је реч о женама. Значајан је јер указује на потребу за одговорнијим понашањем мушкараца.

Као што је већ истакнуто, вести о активностима женских удружења присутни су током обеју деценија у *Лесковачком гласнику*, а њихов ангажман није се ограничавао само на област едукације и филантропски рад, већ је обухватао и културне и забавне активности. Тако је у јуну 1925. године у рубрици „Дневне вести”, у непотписаном тексту са насловом „Гости из Пирота” (*Лесковачки гласник*, 20. 6. 1925, стр. 3), истакнуто да је управа Женске занатске школе из Пирота „дошла у Лесковац са 50 ученица своје школе у посету овдашњој женској Занатској школи и јуче разгледала све индустрије у Лесковцу”. На крају текста стоји реченица да су се гошће из Пирота „вратиле натраг веома задовољне дочеком у Лесковцу”. Стога је контекст извештавања позитиван.

У тексту „Матине Кнегиње Љубице” стоји податак да ово друштво „приређује матине са одабраним концертним програмом”, у потпису „Управа” (*Лесковачки гласник*, 25. 12. 1926, стр. 3). У оквиру рубрике „Дневне вести” 1926. године истакнута је непотписана вест са насловом „Матине Женске подружине”, у којој стоји да ће се матине приредити „на Благовести ове год. [...] са игранком после подне” (*Лесковачки гласник*, 3.

4. 1926, стр. 2). У истој рубрици објављена је непотписана вест под називом „Матине”, у којој се извештава јавност да подбор Друштва кнегиње Љубица „приређује у недељу [...] Матине у сали Реалке” (*Лесковачки гласник*, 19. 11. 1927, стр. 3). У непотписаном тексту „Приредбе у корист незапослених радника” (*Лесковачки гласник*, 26. 3. 1932, стр. 3) забележено да су „хумана друштва: Женска подружина, Друштво 'Кнегиња Љубица', Фидак, Српска мајка и Потпора” приредила „матине у сали Соколског дома а у корист незапослених радника”, а потом и „велику забаву са лутријом”. Приређивани су, такође, костимирани балови подбора Друштва кнегиње Љубице. У тексту насловљеном као „Дечји костим бал” стоји да „подбор Друштва 'Кнегиња Љубица' приређује [...] костимирано матине за децу” (*Лесковачки гласник*, 1. 2. 1930, стр. 3). У *Лесковачком гласнику* наилазимо на податке о одржавању слава женских друштава. У тексту „Слава Женске занатске школе” објављује се да ова школа „слави своју славу 'Цар Константин и Царица Јелена’” (*Лесковачки гласник*, 31. 5. 1930, стр. 3), а редовно се писало и о скупштинама Женске подружине. На основу текста „Скупштина женске подружине” (*Лесковачки гласник*, 9. 4. 1932, стр. 3) можемо видети којим редом су се одвијале регуларне скупштине овог удружења: „1) Читање извештаја управе о раду у прошлој години. 2) Читање извештаја управитељице школе. 3) Читање извештаја благајнице. 4) Читање извештаја прегледачице рачуна. 5) Бирање пет прегледачица рачуна. 6) Питања и предлози” (*Лесковачки гласник*, 9. 4. 1932, стр. 3). На овом примеру видимо како је још у међуратном периоду, када је у Краљевини Југославији трајао први талас феминизма, постојала свест о родно осетљивом, односно недискриминативном језику (Кнежевић, Лалатовић, 2019). *Лесковачки гласник* је објављивао испите у Женској занатској школи („Испити у Женској занатској школи обавиће се у уторак [...] са изложбом радова ученичких” (*Лесковачки гласник*, 21. 6. 1930, стр. 3)) и Домаћичкој школи (како стоји у тексту „Упис за нов Домаћички курс”, упис се врши „како за сељаке из околине тако и из вароши” (*Лесковачки гласник*, 9. 4. 1932, стр. 3)). Сви наведени текстови не садрже стереотипе, јер су жене репрезентоване као равноправни учесници локалне заједнице, а контекст извештавања је позитиван.

У непотписаном тексту под називом „Пољске жене за народну одбрану” обавештава се јавност да је под председништвом гђе Љујаенске, уз присуство представника министарства војног, штампе и народних организација одржан одбор, чији је циљ „да припрема пољску жену за активну одбрану земље” (*Лесковачки гласник*, 27. 12. 1924, стр. 2). У овом тексту жена је, такође, представљена без стереотипа, с обзиром на то да се не представља у једној од традиционално женских улога, већ као индивидуа, а

контекст извештавања је неутралан, услед изостанка емоционалне обојености. Овакви текстови, осим информативног значаја, подстицали су и на размишљање о потреби за већим укључивањем жена у јавни живот, као и о важности њихових гласова у политичким и друштвеним одлукама.

Током 1925. године појављује се у рубрици „Дневне вести”, у непотписаном тексту, насловљеном са „Венчање”, информација о будућој професији младе: „Г-ђица Зорица Кујунџићева студ. филозофије, ћерка г-ђе Катарине и г. Михаила Кујунџића народ. посланика [...]” (*Лесковачки гласник*, 30. 1. 1925, стр. 3). Следећег месеца у оквиру исте рубрике, у тексту насловљеном са „Бабица” истакнута је информација: „Дипломирана Бабица Персида Младеновић, стан Краљице Марије ул. бр. 53” (*Лесковачки гласник*, 7. 2. 1925, стр. 3), као и неколико месеци касније, када се у истој рубрици у тексту насловљеном са „Верени” помиње да је будућа млада (Даринка Т. Коџићева) „свршена учитељица” (*Лесковачки гласник*, 25. 7. 1925, стр. 2). У тексту насловљеном са „Верени” пише: „Љубица Павловићева, студент фармације и Божидар Хр. Тасић, студент медицине, верени” (*Лесковачки гласник*, 24. 9. 1926, стр. 2). У оквиру исте рубрике 1933. године стоји да су се верили „Катарина Поповић, учитељица у Разгојни” и „Тихомир Јовановић, студент права” (*Лесковачки гласник*, 25. 3. 1933, стр. 3). Осим тога, уочавамо све више текстова у којима се жене појављују на важним друштвеним позицијама и одговорним пословима. Тако је почетком 1933. године у *Лесковачком гласнику* забележено предавање са Народног универзитета, у тексту „Појам живота” (*Лесковачки гласник*, 11. 2. 1933, стр. 1), који потписује „В. Пр”. Предавање је одржала Радојка Цвијић, професорка гимназије, које је отпочела речима да „постоје две врсте бића у природи [...] и то: жива и мртва тела”, наводећи за своје тврдње „многбројне доказе”. Њено предавање пренесено је без додатних коментара аутора текста. Контекст извештавања у наведеним текстовима је неутралан, судећи по информативном карактеру, без вредносних судова.

О опстанку патријархалних норми упркос индустријском прогресу и општој модернизацији Лесковца говори текст „Из бабичке праксе”, ауторке Смиље Бунић (*Лесковачки гласник*, 29. 1. 1938, стр. 2). Ауторка пише о потреби тражења стручне лекарске помоћи уколико породиља увиди неке „неуредности” које су опасне по живот ње и детета. У том случају, како истиче С. Бунић, не важи стара пословица „Ако је све исправно свршава се ’и без бабице и без дедице””. Она закључује: „Жена у бабињама стварно није болесник, али ако се не негује по медицинском пропису може се поболети и онда треба хитна лекарска помоћ”. Текстови са овом тематиком за све време излагања *Лесковачког гласника* били су јако важни, јер су указивали на потребу за медицинским

кадром. Контекст извештавања је неутралан, с обзиром на информативност и објективност текста.

Жене се почетком тридесетих година на страницама *Лесковачког гласника* појављују и као аутори фељтона и прича *Лесковачког гласника*, приказујући главне женске ликове, често трагичне, али племенитих особина и чврстог карактера. Тако, у фељтону „Смрт”, који потписује Ружа Бачић, описана је патња Петра за покојном женом Иванком, коју за живота није довољно ценио. Њихово неслагање објашњено је у реченици:

„Више реалан него сањалица, Петар није схваћао потребу душе своје жене [...] Осећајући јасно женину надмоћност, Петар ју је почео мучити. Све је мање обраћао пажњу на њу, те ускоро је прешао из оног бедног остатка некадање љубави у равнодушност, из равнодушности у суровост” (*Лесковачки гласник*, 15. 11. 1930, стр. 2).

Међутим, Иванка умире, а њен супруг тек тада схвата свој губитак, па се прича завршава његовим самоубиством. Слика покојне жене пронађена је у његовом џепу, на којој је писао: „Умирем за њу кад нисам знао за њу – да живим” (*Лесковачки гласник*, 15. 11. 1930, стр. 2–3). У подлистку „Такав је живот”, главни лик, Вера, припадница више класе, која има служавку, помаже просјаку који се налази на улици усред зиме. „Вера се сажалила на сиромашка свагде немилосрдно одгурнутог”. Када је Вера наредила служавки да му донесе јело „халапљиво је појео, необазујући се како једе. На то су могли пазити само они, који су били сваког дана сити”. Иако друштвени положај Вери омогућава апсолутну удобност, она показује емпатију за патње сиромашних (*Лесковачки гласник*, 20. 9. 1930, стр. 2). Наведени текстови показују веће присуство жена у интелектуалној сфери, а женски ликови карактерно и морално доминирају над мушким. Контекст извештавања у наведеним текстовима без стереотипа је позитиван.

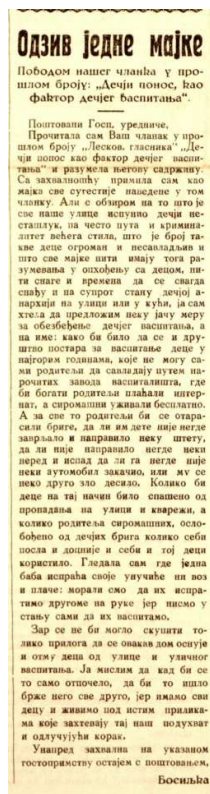
Тако прича „Интелигентна љубав” с почетка 1938. године, ауторке Вере Науновић (*Лесковачки гласник*, 29. 1. 1938, стр. 4), говори о студенткињи филозофије, лепог изгледа и аналитичког духа, која се несрећно заљубљује у мушкарца склоног превари. Без обзира на своју патњу, она налази снагу у себи и овако му, на крају приче, узвраћа: „Грдно си се преварио. Јер знај, нећу да будем играчка једног обичног Дон-Жуана и да будем у списку његових жена. [...] Збогом! Једно искуство више”. Ово је још један пример текста у коме се нестереотипно репрезентују жене, у позитивном контексту. Указује се на важне друштвене недостатке који директно погађају жене, али и на снагу жена да их преброде.

Током исте године, Вера Пешић је објавила пет прича, потписујући се од августа једним презименом – Пешић. У причи „Једна страница једног живота” (*Лесковачки гласник*, 13. 8. 1938, стр. 4) говори о тешкоћама једне сиромашне девојке у потрази за послом, актуелној теми међуратног доба. У очајничкој жељи да нађе било какво запослење, поверовала је речима богатог мушкарца који јој је понудио посао служавке у својој кући. Вера Пешић описује мисли ове девојке када је схватила које су његове праве намере: „Само једаред осетила је она овакву језу, кад је угледала један филм у коме сироту младу цвећарку грли и – води у свој дворац један кнез. Учинило јој се онда да је то сврха живота, сањани живот”. Девојка убрзо схвата да је увучена у елитну проституцију против своје воље и на крају приче, након окршаја њених љубавника у кафани, стоји пред полицијским писаром. У причама Vere Пешић очитала се несрећна судбина жене међуратног доба, још увек задојене романтичарским идејама о срећном завршетку приче између сироте девојке и богатог мушкарца. Текст не садржи стереотипе, а контекст извештавања је позитиван, јер указује на важне друштвене проблеме савременог доба и потребу за променом незавидног положаја жена.

Како тврде Шкодрић и Стојковић, приче Vere Пешић често су садржале аутобиографске елементе, као што је њен однос са Миливојем Перовићем, доктором права, који је извештавао за *Политику* и био члан *Демократске странке*. У причи „Цела прича је наслов” приметна је паралела са временом када су заједно похађали гимназију и разликовали се по пореклу и материјалном статусу, а прича „Сви су мушкарци једнаки” садржи аутобиографске елементе у вези са њеном раном удајом, разводом и поновним сусретом са Миливојем Перовићем (Шкодрић, Стојковић, 2021). На почетку текста пише: „Она је имала све услове да јој живот протече лепо и у срећи: лепа, са својих петнајест година и дивном фигуром изазивала је свуда дивљење, а била је и врло интелигентна” (*Лесковачки гласник*, 20. 8. 1938, стр. 4). Затим, у наставку Вера наводи какве особине имају девојке због чега их „живот својим огромним точком само преваља”: „[...] неотпорна, песнички расположена, нежна...”, потом објашњава последице овакве природе: „И све је пошло наопако. Оставила је школу, отишла у село, па се у шеснајест година удала. А тек онда кад је млада, лепа жена закорачала варошким плочником осетила је, како се тим плочником ваљају таласи злобе, покварености и лукавства”. Жена је и у овом тексту Vere Пешић репрезентована без стереотипа, а контекст извештавања је позитиван. Оваквим текстовима Вера Пешић је побијала стереотипни приказ жене као крхкијег и сентименталнијег бића, указујући на несувислост романтичарских уверења младих

девојака и раног ступања у брак, имплицирајући потребу за образовањем и личним развојем жене.

Крајем тридесетих година објављен је текст „Одзив једне мајке. Поводом нашег чланка у прошлом борју: 'Дечји понос, као фактор дечјег васпитања'” (сл. 5: *Лесковачки гласник*, 21. 5. 1938, стр. 1) у коме ауторка, потписана као „Босиљка”,⁴⁵ предлаже „да се и друштво постара за васпитање деце у најгорим годинама, које не могу сами родитељи да савладају путем нарочитих завода васпиталишта, где би богати родитељи плаћали интернат, а сиромашни уживали бесплатно”. Она пише: „Гледала сам где једна баба испраћа своје унучиће на воз и плаче: морали смо да их испратимо другоме на руке јер нисмо могли сами да их васпитамо” (*Лесковачки гласник*, 21. 5. 1938, стр. 1). Овакав став одражава појачану свест жена о потреби за одговорношћу друштва и државе у бризи о деци, која није само на женама, стога текст не садржи стереотипе, а контекст извештавања је позитиван.

Сл. 5. Лесковачки гласник, 21. 5. 1938, стр. 1; Извор:
http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik

⁴⁵ Претпоставља се да је у питању Босиљка Костић (в. стр. 117).

На крају 1939. године објављен је позив свим женама које желе да се упишу у *Женски покрет* „да дођу на скупштину која ће се одржати [...] у згради Домаћичке школе” (*Лесковачки гласник*, 16. 12. 1939, стр. 2: НМЛ, И-СД/504). Овакви текстови били су чисто информативни, нестереотипни, писани у неутралном контексту, а значајни су као доказ феминистичких активности.

Последњи текст на тему неконвенционалних веза објавила је Вера Пешић, као подлистак или фељтон, насловљен са „Куд се пронесе копиле...” (*Лесковачки гласник*, 26. 10. 1940, стр. 3: НМЛ, И-СД/505). Мајка која доноси ванбрачно дете на свет описана је у фељтону као „девојка која је учинила грех”. Пешић пише: „Без блаженог осмеха, без материнске среће на лицу лежала је поред њега (детета) она која га је донела на свет, а страхом разапете очи буљиле су у таваницу”. Дете које је родила, „крштено је још у мајчиној утроби – копиле”. Међутим, у наставку подлистка сазнајемо да је девојку силовао њен зет, из чега је зачето дете, које она није желела и убрзо га је дала циганској черги, „који је однео срам, грех...” Разлог оваквих трагичних исхода можемо пронаћи у постојању „’унутрашњег патријархата’, ставова и вредности који воде до двоструких стандарда за жене и мушкарце и који подсвесно утичу на одржавање привилегованог положаја мушког рода у друштву” (Matijević, Karor, Milojević, 2011: 173–186).

Жена је у овом тексту описана као жртва несрећних околности, која чини неморално дело из жеље да спаси себе осуде друштва и заборави на насиље које је доживела. Текст отвара важне социјалне проблеме и говори о стигматизацији којој су подвргнуте жене које су се нашле у улози жртве. Ова прича Vere Пешић не садржи стереотипе, контекст извештавања је позитиван и тихи је апел држави да преиспита друштвену одговорност према женама.

Од текстова који се директно баве женским питањем 12 текстова не садржи стереотипе (Табела 12).

Табела 12: Списак текстова који се директно баве женским питањем а који не садрже стереотипе

Ред. бр.	Наслов	Извор	Контекст извештавања:
1.	„Бугарске жене против владе Цанкова”	<i>Лесковачки гласник</i> , 6. 12. 1924, стр. 3	позитиван
2.	„Женско право гласа”	<i>Лесковачки гласник</i> , 17. 12. 1927, стр. 1	позитиван
3.	„Женска странка у Лесковцу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 5. 5. 1928, стр. 2	неутралан
4.	„Сирота девојка”	<i>Лесковачки гласник</i> , 12. 4. 1936, стр. 4	позитиван
5.	„О облицима склапања брака”	<i>Лесковачки гласник</i> , 7. 10. 1933, стр. 2 и наставак <i>Лесковачки гласник</i> , 14. 10. 1933, стр. 3	неутралан
6.	„Скупштина женског савеза”	<i>Лесковачки гласник</i> , 28. 4. 1934, стр. 3	неутралан
7.	„Жена у Грађанском законуку”	<i>Лесковачки гласник</i> 29. 12. 1934, стр. 3	позитиван
8.	„Омладина и сексуално питање”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 12. 1938, стр. 2	позитиван
9.	„Шта други пишу”	<i>Лесковачки гласник</i> , 11. 3. 1939, стр. 2 (НМЛ, И-СД/504)	позитиван
10.	„Збор”	<i>Лесковачки гласник</i> , 18. 11. 1939, стр. 2 (НМЛ, И-СД/504)	неутралан
11.	„Проблеми наше сеоске жене”	<i>Лесковачки гласник</i> , 25. 11. 1939, стр. 1 (НМЛ, И-СД/504)	неутралан

12. „Разно”

Лесковачки гласник, 6. 1. 1940, позитиван
стр. 4 (НМЛ, И-СД/505)

Крајем 1924. године објављена је вест у *Лесковачком гласнику* о значајном политичком догађају који се одржао у суседној Бугарској, а која је привукла пажњу јавности. Наслов непотписаног текста гласио је: „Бугарске жене против владе Цанкова” (*Лесковачки гласник*, 6. 12. 1924, стр. 3). Истакнуто је да је у Софији одржан велики земаљски конгрес *Бугарског женског савеза*, који је окупио бројне угледне жене из престонице и других региона Бугарске. „Конгресу је председавала г-ђа Јурија Малинова, једна од оснивача тога Савеза, а присуствовало је много угледних дама из Софије и из унутрашњости Бугарске”. Током састанка, гђа Дим. Иванова, „беседница за женска права”, предложила је резолуцију која је једногласно усвојена, а која је гласила: „Данашња влада нема интереса да даде изборна права бугарским женама, јер ми, мајке, које рађају децу, не бисмо дале гласа за оне, који нашу децу убијају”. Жене су у овом тексту приказане као активни учесници у јавном животу и политичким процесима, који имају критичан однос према власти. Текст не садржи додатне коментаре аутора и уобичајене стереотипе који жене често свде на пасивне фигуре у породичном или приватном животу, већ их ставља у позицију јавних активиста који се боре за своја права и права своје деце. Контекст извештавања је, следствено томе, позитиван.

У децембру 1927. године објављен је један од текстова који се бави темом женског права гласа, али у позитивном тону. Текст под насловом „Женско право гласа” написан је од стране аутора који се потписао као „Д.”, и који је у потпуности подржавао једнакост полова (Гргов, 2024: 62). Аутор критикује централистички карактер државе и сматра да је нови, *Видовдански устав* корак уназад. Он пише: „Видовдански устав, који због својих централистичких тежњи, представља осетан назадак према Уставу од 1888. год. у једноме само показује напредак. У своме 70. члану он представља и женско право гласа” (*Лесковачки гласник*, 17. 12. 1927, стр. 1). Ипак, „ниједан законски пројекат о давању гласа женама није до сада подношен Скупштини”.

Аутор је, дакле, делио мишљење са социјалдемократама, *Републиканском странком*, *Савезом земљорадника*, *Хрватском републиканском сељачком странком* и комунистима који су се јавно залагали за женско право гласа (Јоргић Степановић, 2021: 42 – 4). Ипак, њихови гласови нису били довољни да би се оваква, посве прогресивна идеја спровела у праксу.

У даљем тексту, аутор наводи основне разлоге због чега се већина мушкараца противи женском праву гласа:

- „1. Жена би била одстрањена од куће и од својих дужности према мужу и деци. Она би ишла на зборове и конференције а кућу би напустила.
2. Жене су у маси неписмене и не би умеле искористити право гласа.
3. Жене би гласале по срцу и симпатијама.
4. Маса женског света толико је интелектуално неразвијена да би било бесциљно давати јој право гласа.
5. Жене су слабије и било би незгодно да се излажу непријатностима, које политичка борба са собом повлачи.
6. Жене су физички слабије од мушких” (*Лесковачки гласник*, 17. 12. 1927, стр. 1).

Сваки од наведених разлога противљењу женским грађанским правима аутор је побио следећим аргументима: жене би знале направити компромис између мајчинских дужности и ангажовања на зборовима и конференцијама, јер „немогуће је замислити мајку која би напустила децу због неког збора”, на тврдњу да су жене „у маси” неписмене и не би знале искористити право гласа, као и да су жене интелектуално неразвијене, аутор даје пример да је „код мушких, нарочито код сељака преко 70% неписмено, па ипак они имају право гласа”, што значи да им полни прерогативи омогућавају уживање грађанских права. Такође, уколико би жене гласале пристрасно, аутор не сматра проблемом, верујући да је извесно „да ће њихов изборник бити много бољи од оног кога ми будемо истакли”. Тврдње да жене не би требало излагати непријатностима које повлачи са собом политичка борба јер су „слабије” у сваком смислу, аутор побија речима да су жене прилично упознате са природом политичке праксе и да би њихов удео у политици унео дозу поштења и морала, речима: „Жене би биле много исправније од мушких у политици и не би се корумпирале”.

Наведени текст доказује да је напредних идеја у међуратном Лесковцу било, без обзира на чврсте основе патријархалног система и „негодовање женске еманципације” (Гргов, 2024: 65). Либералне идеје неумитно су означавале критику државног система, који је од настанка нове државе нагињао ка централизму, а од Шестојануарске диктатуре 1929. године и званично упловио у апсолутизам (Ћulinović, 1961). Приватност је била „под будним оком државе”: чиновничким законима 1923. године у Краљевини СХС и 1931. године у Краљевини Југославији „прецизирани су услови ступања у државну службу, при чему се подносило и уверење о добром владању. Ступање у службу, поред

статуса и материјалне стране, обавезивало је на ограничење слободе и слепу послушност [...]” (Поповић и др., 2023: 482). У таквим друштвено-политичким околностима пропагирање политичких права жена сматрало се либералним и смелим потезом. Контекст извештавања о женском питању у овом тексту је позитиван, жене нису приказане стереотипно, већ је указано на погрешност таквог поимања.

У тексту насловљеном са „Женска странка у Лесковцу” стоји податак да је у сали Женске занатске школе „иницијативу за овај покрет у Лесковцу узела [...] г-ца Деса Мазнићева, писар судски” (Сл. 5: *Лесковачки гласник*, 5. 5. 1928, стр. 2). Контекст извештавања у овом тексту је неутралан, с обзиром на недостатак вредносних судова и информативни карактер садржаја.

Без стереотипа је и текст, односно, песма, у којој је описан тежак живот сиромашних девојака. Песма носи наслов „Сирота девојка”, а аутор је Данило Шкодрић (*Лесковачки гласник*, 12. 4. 1936, стр. 4). Он пише: „Радничко дете ил’ ћерка неког сиромаша, мора у раду да тражи хлеба; а богаташ у заседи на улици чека незаштићену девојку, која му треба... За кором хлеба кад она пође, паклени план насилника ври”. Жена је у овом тексту приказана као жртва друштвене неправде, а текст има емпатичан тон, због чега и контекст извештавања оцењујемо као позитиван.

У октобру 1933. године изашао је текст у оквиру рубрике „Наш друштвени живот”, насловљен са „О облицима склапања брака” Видоја Прокоповића. Аутор се осврће на древне форме склапања брака до савременог доба, у коме је мираз девојке пресудан за удадбу. „Свадба је симбол присвајања жене, а односи жене према мужу као и мужа према жени, зависе од услова под којима се склапа брак” (*Лесковачки гласник*, 7. 10. 1933, стр. 2). Аутор наводи примере у којима младић не жели склопити брак уколико девојчини родитељи не сакупе довољну суму новца и закључује, у наставку текста у наредном броју у коме је потписан као „Скакавац”, да су најсрећнији бракови у којима финансијски аспект не игра улогу, али додајући да „данашње време веома мало даје услова за њихово реализовање” (*Лесковачки гласник*, 14. 10. 1933, стр. 3). Текст указује на уобичајену друштвену појаву међуратног доба и перцепцију брака као „купопродаје” у којој се супружници сматрају својиним. Текст одражава дубоке социјалне проблеме и због тога не садржи стереотипе, а контекст извештавања је неутралан. Текст има аналитички приступ, при чему је ауторова критика усмерена ка неправедном друштвеном систему, који обликује однос између мушкарца и жене.

Феминистички покрет на почетку тридесетих година није јењавао, што доказују кратке вести на страницама *Лесковачког гласника*, путем којих се јавност обавештавала о скупштинама *Југословенског женског савеза*, на које су се позивале чланице свих женских удружења. У непотписаном тексту, са насловом „Скупштина женског савеза” стоји да ће *Југословенски женски савез* одржати „главну скупштину [...] у бањи Ковиљачи. Очекују се повластице на железницама” (*Лесковачки гласник*, 28. 4. 1934, стр. 3). Контекст извештавања у овом тексту је неутралан, с обзиром на информативност његовог садржаја.

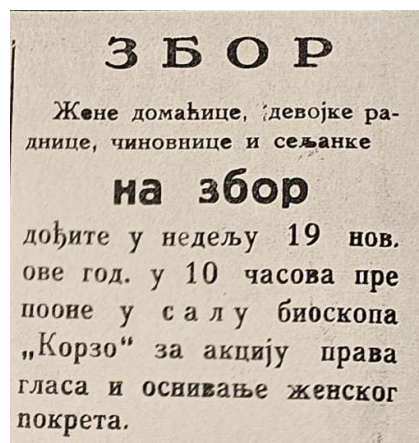
Женско питање дошло је на дневни ред Народног универзитета у децембру 1934. године. У *Лесковачком гласнику* је објављено предавање под називом „Жена у Грађанском законнику” (*Лесковачки гласник* 29. 12. 1934, стр. 3), предавача Јована В. Јовановића. Почетак предавања био је о положају жена у прошлости, када је она углавном била потчињена мушкарцу, посебно у средњем веку. Већ „од ренесансе и француске револуције о жени се почиње више да води рачуна. Социјализам је прво обратио пажњу на њу и њено право”. У тексту пише: „После се предавач задржао на појединим параграфима грађанског законика нашег, где је нашао много контрадикција, неправде и нелогичности у погледу правног положаја жене”. Контекст извештавања у тексту је позитиван, с обзиром на то да указује на социјалне неправде према женама, законски поткрепљене.

Крајем 1938. године у рубрици „Омладинци пишу” објављен је текст аутора потписаног као „П. К.”, под насловом „Омладина и сексуално питање” (*Лесковачки гласник*, 3. 12. 1938, стр. 2). Аутор се осврће на проблем сиромаштва тадашњег друштва и проблем родних односа, који упоредо са тим настаје. Он пише: „Данас се све посматра кроз призму динара, па и жена. Баш због тога жена је више објект за наслађивање. Омладина настоји за тим да и жена располаже собом као и човек, т.ј. да и она буде субјект”. Решење родног питања, како он тврди, зависи од материјалног, „али мора при томе да жена буде човек и раме уз раме да ради на изграђивању боље будућности човечанства, а не да служи као неки објект за наслађивање”. Овакви текстови младих нараштаја били су јако важни, јер су непристрасно указивали на друштвене проблеме, неравноправност која влада у родним односима и негативну перцепцију женске улоге у друштву. Зато је контекст извештавања позитиван.

Година 1939. карактеристична је по текстовима у којима су се пропагирала женска политичка права, што позивањем Лесковчанки на зборове, што преношењем вести из

престоничких листова на тему женског права гласа и указивањем на проблем непросвећености југословенског села. Тако је у рубрици „Шта други пишу” објављен кратак текст из листа „Жена данас” (*Лесковачки гласник*, 11. 3. 1939, стр. 2: НМЛ, И-СД/504) у којем се наводи пример Хортензије, ћерке конзула и адвоката Катона, „која је својим говором успела да издејствује да се повуче закон по коме су жене имале да плаћају велику порезу на имање”. Њен аргумент је био да, пошто жене „немају право гласа”, у том случају „не треба да плаћају порезе”. Контекст извештавања оцењујемо као позитиван због афирмације женске политичке активности и подстицања свести о значају женских права.

Крајем 1939. године најављен је збор за акцију права гласа. Текст, под насловом „Збор”, гласи: „Жене, домаћице, девојке раднице, чиновнице и сељанке на збор дођите у недељу 19. нов. ове год. у 10 часова пре подне у салу биоскопа 'Корзо' за акцију права гласа и оснивање женског покрета” (Сл. 6: *Лесковачки гласник*, 18. 11. 1939, стр. 2). Текст је значајан доказ развоја феминистичког активизма у Лесковцу. Контекст извештавања је неутралан, с обзиром на информативни карактер.

Сл. 6. Лесковачки гласник, 18. 11. 1939, стр. 2; Извор: НМЛ, И-СД/504

Већа присутност жена у јавности и отворенија борба за политичка права покренуле су и друга нерешена социјална питања. Тако, пред крај 1939. године освануо је на првој страни *Лесковачког гласника* текст редакције – „Проблеми наше сеоске жене” (*Лесковачки гласник*, 25. 11. 1939, стр. 1: НМЛ, И-СД/504). Како наводи аутор текста, сељачка породица је „главни фабрикант за своју кућу”, коју индустријализација још увек

није дотакла и довела до „потпуног слома”. Када је реч о сеоској жени, аутор тврди да „наша сеоска жена, још није истерана из топлог породичног гнезда на ледену буру јавне економске и социјалне борбе, конкуренције и продукције”. На селу је жена потпуно економски зависна од мушкарца, зато, „док се економски и социјални положај сеоске породице не ренувелира, не може се очекивати неки самостални организовани рад сеоске жене у задобијању феминистичких права”. На завршетку текста аутор поставља питање „да ли ће у случају, после извојеваних феминистичких права, т. ј. после прве употребљене женске куглице наша сеоска жена бити одвојена од мотике”. Важност овог текста је у указивању на реалне проблеме југословенског села, где је сељачко становништво чинило 80% становништва, што је представљало потенцијалну препреку сваком друштвеном прогресу (Димић, 2020). Основни циљ овог текста је указивање на важан социјални проблем у држави. Контекст извештавања је неутралан, услед објективног приказивања проблема са којима се сусрећу жене са села.

Почетком 1940. године у *Лесковачком гласнику* је објављен текст под насловом „Разно” (*Лесковачки гласник*, б. 1. 1940, стр. 4: НМЛ, И-СД/505), у којем непотписани аутор поставља питање шта би се десило када би се полови изједначили, „да се постигне изједначење жене, без кога нема праве цивилизације”. Овај приступ указује на развој свести о правима жена, што је у том периоду било део ширег друштвеног покрета који је захватио различите делове света. „Зар тај идеал у великој мери већ није постигнут у свету баш тиме што људи и жене сада раде исте послове?” Затим аутор износи критички став према традиционалним родним улогама, подстичући емпатију према женама:

„Нека сваки муж бар једном нешто уради од женског посла у кући – који на први поглед изгледа лак, разноврстан и забаван – па ће имати много више поштовања за жену, а сигурно више разумевања за њене слабости за које јој толико замера” (*Лесковачки гласник*, б. 1. 1940, стр. 4: НМЛ, И-СД/505).

Напоследку, аутор ипак женама не одриче снагу, речју: „Не треба се заваравати, женском полу је дата велика снага и моћ да личност мушкарца моделира (удеси) по своме нахођењу”. Ово је нестереотипан начин репрезентовања женског питања, контекст извештавања је позитиван и уочавамо значајан помак у перцепцији родних односа, чиме се потврђује да је феминистички дискурс почетком четрдесетих година постао важан елемент у локалној штампи, иако је биолошки детерминизам још увек преовладавао у перцепцији женске и мушке психологије.

Свеукупно, од 175 анализираних текстова у *Лесковачком гласнику* 39 текстова не садржи стереотипе.

У текстовима у којима се жене помињу у различитим контекстима, а који не садрже стереотипе, позитиван контекст извештавања присутан је у осам текстова, а неутралан у 19. У текстовима без стереотипа који се директно баве женским питањем, седам текстова има позитиван контекст извештавања, а шест текстова неутрални контекст. У текстовима у којима је присутан позитиван контекст извештавања, жене су репрезентоване као равноправни чланови друштва, као индивидуе са личним преференцијама. Текстови са неутралним контекстом извештавања су без вредносних судова и емоционалне обојености, фокусирани су на објективно представљање чињеница и догађаја, а који су значајни као сведочанства о положају жена и нивоу развоја феминистичке свести.

Карактеристично за ову групу текстова јесте њихов информативни карактер – већина је написана са циљем да јавност обавести о одређеном догађају, активности или појави, без изражених вредносних судова или интерпретација. Управо због тога, у овим случајевима изостанак стереотипа не значи нужно свестан напор да се избегну стереотипне представе о женама и родним односима.

6.2.7. Родни стереотипи у рекламним садржајима *Лесковачког гласника*

Термин *реклама* потиче од латинске речи *reclamare*, која у буквалном преводу значи галамити или гласно негодовати. По дефиницији Ивана Клајна и Милана Шипке, представља „истицање добрих својстава робе и услуга путем средстава јавног информисања како би се придобили потрошачи” (Клајн, Шипка, 2006: 1051).

Рекламни огласи такође представљају облик комуникације са циљем промовисања производа и услуга. То су кратки, штампани текстови који се појављују у штампаним медијима, „изражени разним графичким средствима и који информишу о производима и услугама, а који се уопштено нуде потенцијално неограниченом кругу купаца, с циљем да их наведу на куповину или коришћење понуђене ствари” (Токић, 2014: 86). Како истиче Маклуан, огласи делују на подсвесном нивоу, покушавајући да створе хипнотишући ефекат на људе. „Сваки скуп огласа састоји се из труда, пажње, проверавања, духовитости

и вештине многих људи. Сваки истакнути оглас у неким новинама или магазину саставља се с кудикамо више размишљања и брижљивости него што се пишу њихове рубрике и уводници” (Makluan, 1964: 286).

Рекламни садржаји перпетуирају постојеће родне односе, што је нарочито било изражено у међуратном добу. Тада су се кроз промоцију козметичких производа и производа из домаћинства пропагирани одређени естетски и друштвени стандарди, намећући женама изглед у складу са савременим културним тенденцијама и друштвене улоге засноване на традиционалним представама о роду (Tortato, 2024). У вези са тим, рекламне садржаје можемо посматрати као специфичан вид медијске комуникације и врсту текста, које омогућавају успостављање симболичких веза између појединца и друштва. Међутим, њихов однос према друштву је противречан: „прогресивни су, јер су показатељ друштвеног напретка и приказују потенцијалну слику будућности, а конзервативни, јер подупиру одређене друштвене стереотипе и на тај начин отежавају њихово разграђивање” (Polovina, 2010: 50).

У *Лесковачком гласнику*, од укупно 175 анализираних текстова, родни стереотипи препознати су у 19 реклама, а припадају врсти прикривених стереотипа (Табела 13).

Табела 13: Рекламе које садрже стереотипе

Ред. бр.	Наслов	Извор	Врста стереотипа	Контекст извештавања
1.	Реклама за дечју гардеробу	<i>Лесковачки гласник</i> , 1. 9. 1934, стр. 4	прикривени	позитиван
2.	Реклама за „Вулкан”	<i>Лесковачки гласник</i> , 6. 2. 1926, стр. 4	прикривени	позитиван
3.	Реклама за „Радион”	<i>Лесковачки гласник</i> , 31. 3. 1928, стр. 2	прикривени	позитиван
4.	Реклама за „Радион”	<i>Лесковачки гласник</i> , 4. 8. 1928, стр. 3	прикривени	позитиван
5.	Реклама за „Радион”	<i>Лесковачки гласник</i> , 25. 8. 1928, стр. 3	прикривени	позитиван

6.	Реклама за „Радион”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 11. 1929, стр. 3	прикривени	позитиван
7.	Реклама за „Радион”	<i>Лесковачки гласник</i> , 30. 11. 1929, стр. 3	прикривени	позитиван
8.	Реклама за „Албус”	<i>Лесковачки гласник</i> , 28. 7. 1928, стр. 4	прикривени	позитиван
9.	Реклама за Шихтов сапун	<i>Лесковачки гласник</i> , 17. 5. 1930, стр. 3	прикривени	позитиван
10.	Реклама за Шихтов сапун	<i>Лесковачки гласник</i> , 24. 5. 1930, стр. 5	прикривени	позитиван
11.	Реклама за „Радион”	<i>Лесковачки гласник</i> , 27. 6. 1931, стр. 2	прикривени	позитиван
12.	Реклама за „Радион”	<i>Лесковачки гласник</i> , 20. 6. 1931, стр. 3	прикривени	позитиван
13.	Реклама за „Радион”	<i>Лесковачки гласник</i> , 11. 7. 1931, стр. 2	прикривени	позитиван
14.	Реклама за „Тивар”	<i>Лесковачки гласник</i> , 1. 2. 1936, стр. 4	прикривени	позитиван
15.	„Колико стара хоће да буде жена”	<i>Лесковачки гласник</i> , 20. 6. 1925, стр. 4	прикривени	негативан
16.	„Мушкарци мисле критички...”	<i>Лесковачки гласник</i> , 17. 4. 1937, стр. 4	прикривени	негативан
17.	„Врло дражесна млада жена...али”	<i>Лесковачки гласник</i> , 27. 11. 1937, стр. 3	прикривени	негативан
18.	„Мужеви су понекад неправедни!”	<i>Лесковачки гласник</i> , 3. 7. 1937, стр. 2	прикривени	негативан
19.	Шихтов сапун за веш	<i>Лесковачки гласник</i> , 17. 7. 1937, стр. 2	прикривени	негативан

Репрезентација жене као мајке и домаћице видљива је на многим рекламама *Лесковачког гласника*. Тако, на једној од реклама за дечју гардеробу стоји: „Које мајчино срце не жели видети своје дете у новом лепом оделу!” (*Лесковачки гласник*, 1. 9. 1934, стр. 4). Овом реченицом се сугерише се да је мајчинство природна улога сваке жене, што упућује на прикривене стереотипе (РРА, 2014). Мајчинство је у овом тексту представљено кроз афирмативан и сентименталан тон, због чега је и контекст извештавања позитиван.

У *Лесковачком гласнику* пракса рекламирања производа намењених домаћинству јасно се усмерава на женску публику, при чему се женама додељује централна улога у потрошачкој култури. Реклама за „Вулкан”, производ за потпаљивање, већ самим насловом – „Домаћице” – указује на циљну публику (*Лесковачки гласник*, 6. 2. 1926, стр. 4). У наставку текста следи: „Ви сте се до сада мучиле да изјутра потпалите Шпахерд или пећ ако жара нисте имале и употребљавале сте гас [...] што све није тако јевтино као: ’Вулкан’”. Слично томе, рекламе за средство за прање веша „Радион”, које су објављиване крајем двадесетих година, обилују илустрацијама озарених младих жена, задовољних новим производом на тржишту. У једној од реклама (*Лесковачки гласник*, 31. 3. 1928, стр. 2) жена је приказана како држи производ у руци, а у тексту се истиче упутство: „Ово је правило додуше једноставно, али баш зато несмете заборавити ’РАДИОН’ у хладној води растопи!” У другим рекламама нагласак је на практичности производа, као и на друштвеној валоризацији жене која користи савремене производе. Тако „мудра Марица” изјављује: „Имадем времена’ [...] ’Не стојим читаве дане код корита и не мучим се тешким прањем рубља. За мене обавља РАДИОН овај посао и чува рубље”” (*Лесковачки гласник*, 4. 8. 1928, стр. 3). У другој реклами она изјављује: „’Сви ме воле’, [...] ’Мушкарци су пажљиви и доносе ми дарове, али један ме је угодно изненадио тиме што практично мисли: донео је РАДИОН!’” (Сл. 7: *Лесковачки гласник*, 25. 8. 1928, стр. 3). Током 1929. године наилазимо на још два текста за рекламу истог производа. Први је насловљен са „Сретна сам вереница” (*Лесковачки гласник*, 3. 11. 1929, стр. 3), а други са „Бринете ли Ви за здравље своје деце?” (*Лесковачки гласник*, 30. 11. 1929, стр. 3). Сличан пример стереотипне репрезентације жена је и реклама за „Албус” сапун, на којој је илустрација младе жене која развлачи веш и напис да рекламирани производ „не задаје домаћици никакве бриге” (*Лесковачки гласник*, 28. 7. 1928, стр. 4). Претходних осам текстова садрже прикривене стереотипе са позитивним контекстом извештавања, с обзиром да преносе устаљене друштвене обрасце, али уз афирмативни тон.

Сл. 7. *Лесковачки гласник*, 25. 8. 1928, стр. 3; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik

Током тридесетих година наставио се тренд рекламирања кућних производа, који се редовно упућују женама, попут рекламе за Шихтов сапун: „Жена држи три угла од куће! Она штеди у свакој прилици. И код прања штедљива домаћица узима само Шихтов јелен сапун” (*Лесковачки гласник*, 17. 5. 1930, стр. 3). Истицањем женске снаге и значаја који има у кући и домаћинству, контекст извештавања може се сматрати позитивним. Међутим, услед суптилног наговештавања да је њена улога ограничена на приватну сферу, текст садржи прикривени стереотип (РРА, 2014). Таква је и реклама за исти производ у наредном броју, на чијој илустрацији су две жене у народној ношњи: „Зато српска мајка учи своје кћери за рана, да за прање употребе само Шихтов Јелен сапун [...] Тако младе Српкиње постају добре домаћице!” (*Лесковачки гласник*, 24. 5. 1930, стр. 5). Овакав текст потврђује наставак праксе идентификовања жене са нацијом, о којој је говорила Нира Дувал Дејвис (2003). Услед преношења конвенционалних схватања о

родним улогама, текст носи прикривени стереотип (РРА, 2014). Контекст извештавања је и у овом случају позитиван, јер се такве конструкције приказују похвално.

На почетку треће деценије 20. века уочавамо новину у рекламама за „Радион”. Појављује се лик девојчице Радојке која „хоће да помаже”, видевши своју мајку која „пере рубље” (*Лесковачки гласник*, 27. 6. 1931, стр. 2). Радојка „нарочито воли сама ићи куповати” (Сл. 8: *Лесковачки гласник*, 20. 6. 1931, стр. 3), „слуша” само „Радион”, „дивну гласбу” из те „лепе кутијице”, кога назива „својим Радионом”, „јер сама свира” и претпоставља га радију (*Лесковачки гласник*, 11. 7. 1931, стр. 2), „а све жене у дућану смеју се и одобравају малој Радојки” (*Лесковачки гласник*, 20. 6. 1931, стр. 3), чиме се предочавају и младим нараштајима особине које треба поседовати ваљано женско дете, а то је да буде вредна и брижна (Branković, 2009). Њихова лична интересовања стављају се у други план, зарад женских традиционалних дужности.

Сл. 8. Лесковачки гласник, 20. 6. 1931, стр. 3; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik

У једној од реклама за „Тивар” одела, пише: „Као добра домаћица и ми предузимамо велико чишћење на нашим стовариштима” (*Лесковачки гласник*, 1. 2. 1936, стр. 4). Премда је текст, као ни претходни, писан у позитивном контексту, имајући у виду похвални тон, можемо уочити прикривени стереотип који одражава дубље друштвене и културне вредности друге половине тридесетих година.

Рекламе козметичких производа у *Лесковачком гласнику* такође су криле латентне стереотипе, попут рекламе са насловом: „Колико стара хоће да буде жена” (*Лесковачки гласник*, 20. 6. 1925, стр. 4), док у наставку следи: „о томе одлучује она сама, тиме што или негује или запушта своје лице. Жена остаће увек млада, ако се служи Фелеровом Елса-помадом за лице [...] Исто тако и господи, која се боје ћелаве главе!” Женама се намеће

„обавеза” да остану младе и лепе како би биле прихваћене у друштву и цењене. Због тога контекст извештавања оцењујемо као негативан.

У реклами за пасту за зубе из 1937. године пише: „Мушкарци мисле критички... Али који би мушкарац могао одолети насмејаним устима са лепим белим зубима?” (*Лесковачки гласник*, 17. 4. 1937, стр. 4). Након неколико месеци, у реклами за исти производ, забележено је: „Врло дражесна млада жена... али”, потом у наставку текста: „Ово али важи можда за њене зубе. Зашто трпити овакву критику? купите још данас једну тубу Chlorodont пасте” (Сл. 9: *Лесковачки гласник*, 27. 11. 1937, стр. 3). На овај начин жена је приказана као објект који треба да изгледа задовољавајуће да би мушкарцима био привлачан. Будући да се жена не посматра као целовита личност, већ кроз призму задовољавања естетских критеријума мушкараца, у текстовима препознајемо прикривене стереотипе (РРА, 2014), са негативним контекстом извештавања.

Једна од реклама, чији текст потврђује да се приватна сфера сматра резервисаном искључиво за жене, носи наслов: „Мужеви су по некад неправедни!” Текст рекламе почиње речима: „Жене додуше не захтевају, да им се мужеви баве још и кућним пословима, након напорног дневног рада, али мало више разумевања за то би их кадкада обрадовало” (*Лесковачки гласник*, 3. 7. 1937, стр. 2). Таква је и реклама у којој се даје пример мушкараца који у продавници увек користи једну врсту цигарета, а „жене би требале бити исто такве”, али када је у питању Шихтов сапун за веш (*Лесковачки гласник*, 17. 7. 1937, стр. 2). С обзиром на то да се у наведеним текстовима овакве конструкције репрезентују као природом дате, али у ублаженој форми, у тексту уочавамо прикривене стереотипе (РРА, 2014). Контекст извештавања оцењујемо као негативан, услед суптилног наметања стереотипних схватања.

Од укупног броја анализираних текстова (175) у *Лесковачком гласнику* укупно три рекламна огласа садрже родне стереотипе (Табела 14).

Табела 14: Рекламни огласи који садрже стереотипе

Ред. бр.	Наслов	Извор	Врста стереотипа	Контекст извештавања
1.	„Зубни лекар – а не дантиста С. М. Димитријевић	<i>Лесковачки гласник</i> , 13. 12. 1924, стр. 4	отворени	негативан
2.	„Перфектна куварица”	<i>Лесковачки гласник</i> , 14. 4. 1934, стр. 4	прикривени	позитиван
3.	„Дантиста – зубни лекар Изабела Вајс”	<i>Лесковачки гласник</i> , 13. 12. 1924, стр. 4	изазвани	неутралан

Отворени стереотип, са негативним контекстом извештавања примећен је у једном рекламном огласу *Лесковачког гласника*. У децембру 1924. године оглас нове стоматолошкиње Изабеле Вајс објављен је поред огласа њеног колеге, стоматолога С. М. Димитријевића. Овај оглас садржи напомену на врху „зубни лекар – а не дантиста”, а на дну упозорење: „Пажња публици. Пазите се од неиспробаног посла да не пострадате као Алекса Наумовић трг., Јаков Мандил Ација трг., г-ђа Милосављевићка учитељица; а и многи, многи, који носе златне зубе по џеповима” (Сл. 9: *Лесковачки гласник*, 13. 12. 1924, стр. 4). У овом огласу аутор суптилно критикује терминологију коју је употребила његова колегиница Изабела Вајс, иако су оба термина исправна. Једина разлика је у томе што је Изабела Вајс употребила и српски и интернационални назив, док је С. Димитријевић користио само српски. Иако се Изабела Вајс нигде не помиње поименце, читаоци лако могу повезати ову поруку са огласом стоматолошкиње. Такав чин имплицира сумњу у женску стручност и представља покушај суптилног маргинализовања њених професионалних способности. У овом тексту можемо препознати разлику између изреченог и имплицираног, будући да прво зависи од тачности реченице, а друго на оно што је индиректно речено, а произилази из намере комуникатора (Stojanović Prelević, 2014: 37). Намера је, у овом случају, дискредитација колегинице путем критике употребе термина „дантиста”, јавним упозорењем, алудирањем на опасност од „неискусних”

стоматолога, у време када је Изабела Вајс нова у професији. Тиме је овај стоматолог индиректно умањио стручност своје колегинице, стварањем страха и неповерења према њој у јавости. Следствено томе, текст садржи отворени стереотип, због чега контекст извештавања не може бити позитиван.

Сл. 9. Лесковачки гласник, 13. 12. 1924, стр. 4; Извор:
http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik

Ова појава, која означава постепено ступање жена на јавну сцену, истовремено показује потребу мушкараца, односно оних који су на позицији моћи, да суде и оцењују стручност жена, односно оних који су на позицији Другог, субординиране категорије, потврђујући став Радовановића да се „моћ увек усмерава против подређене или искључене групе” (2018: 160).

Прикривени стереотипи нису заобишли ни рекламне огласе. Такав стереотип примећен је у једном рекламном огласу. Оглас „Перфектна куварица нуди се за веће хотеле, бање или приватне куће” (Сл. 10: *Лесковачки гласник*, 14. 4. 1934, стр. 4) представља жену у друштвено прихватљивој, али традиционалној улози. Иако је текст написан у позитивном контексту, он репродукује укоренење родне стеротипе и садржи прикривене стереотипе (PRA, 2014).

Сл. 10. Лесковачки гласник, 14. 4.1934, стр. 4; Извор:
http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik

Занимљивост је да је у једном рекламном огласу приметан изазвани стереотип. Пример изазваног стереотипа налазимо у огласу фирме лекарке Изабеле Вајс. Ова стоматолошкиња и једна од ретких високообразованих жена међуратног доба, испровоцирана индиректном критиком која се налази на огласу фирме њеног колеге, сачинила је напомену у оквиру свог огласа да се поменута критика „не односи на њу” (*Лесковачки гласник*, 13. 12. 1924, стр. 4). Свесна, дакле, подозрења коју јавност има према јавном ангажовању жена и могућег неповерења њених потенцијалних пацијената, она је одлучила да се поменутом изјавом ограда. Контекст извештавања је неутралан јер је текст искључиво информативан.

Као што можемо приметити, медијски прикази жена у првој половини 20. века често су одражавали друштвене норме тог времена, чак и када су били информативне природе. Приватна сфера била је, дакле, простор резервисан искључиво за жене, о чему су сведочили медијски садржаји, путем дискурса, који „утемељује референтни оквир на основу којег се тумачи свет, даје том свету значење, као и сваком објекту у њему” (Svilar, 2011: 29).

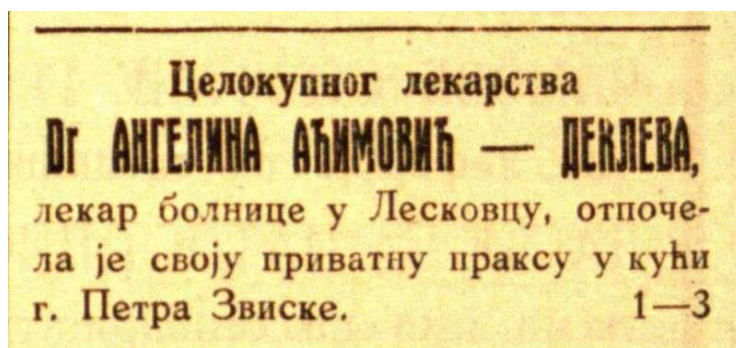
Број рекламних огласа који нису садржали стереотипе је седам (Табела 15).

Табела 15: Рекламни огласи који не садрже стереотипе

Ред. бр.	Наслов	Извор	Контекст извештавања:
1.	Оглас „Дантиста – зубни лекар Изабела Вајс”	<i>Лесковачки гласник</i> , 29. 11. 1924, стр. 3	неутралан
2.	„Дентиста – Зубни лекар Милева Вајс – Лесковац дипломирала у Берлину и у Београду”	<i>Лесковачки гласник</i> , 20. 6. 1925, стр. 3	позитиван
3.	Оглас „Др Ангелине Аћимовић – Деклева лекар”	<i>Лесковачки гласник</i> , 11. 9. 1926, стр. 3	неутралан
4.	Наставница Данка Даскаловић објављује да отвара „шестонедељни вечерњи курс”	<i>Лесковачки гласник</i> , 7. 7. 1928, стр. 4	неутралан
5.	„Нов доктор”	<i>Лесковачки гласник</i> , 15. 12. 1928, стр. 3	неутралан
6.	„Зубни лекари”	<i>Лесковачки гласник</i> , 26. 1. 1929, стр. 4	неутралан
7.	Лични оглас дактилографкиње	<i>Лесковачки гласник</i> , 5. 10. 1929, стр. 3	позитиван

Стоматолошкиња Изабела Вајс је први пут јавно промовисала своју фирму у новембру 1924. године. У рекламном огласу стоји: „Дентиста – зубни лекар. Изабела Вајс [...] Дипломирала у Београду и Берлину од стране Министарства народног здравља” (*Лесковачки гласник*, 29. 11. 1924, стр. 3). Контекст извештавања је неутралан, судећи по информативном тону. Годину дана касније објављена је реклама нове жене стоматолога у граду – Милеве Вајс, са следећим подацима: „Дентиста – Зубни лекар Милева Вајс – Лесковац дипломирала у Берлину и у Београду” (*Лесковачки гласник*, 20. 6. 1925, стр. 3), а у наставку текста маркирано је да је израда „савршено модерна и солидна”. Контекст извештавања у овом тексту је позитиван, с обзиром да имплицира квалитет услуге. Средином 1926. године освануо је оглас нове жене лекара, са насловом „Целокупног

лекарства”, а у наставку: „Др Ангелина Аћимовић – Деклева лекар болнице у Лесковцу, отпочела је своју приватну праксу у кући г. Петра Звиске” (Сл. 11: *Лесковачки гласник*, 11. 9. 1926, стр. 3). Контекст извештавања је неутралан, судећи по информативном тону. У овим текстовима нема елемената родних стереотипа, женски идентитет није сведен на улогу у породици, на физички изглед или морални карактер.

Сл. 11. Лесковачки гласник, 11. 9. 1926, стр. 3; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik

Крај двадесетих година обележавају нови текстови у *Лесковачком гласнику* о започињању посла под женским руководством. Тако наставница Данка Даскаловић објављује да отвара „шестонедељни вечерњи курс за кројење и шивење по одобрењу Министра Трговине и Индустије” (*Лесковачки гласник*, 7. 7. 1928, стр. 4). Пред крај 1928. године у *Лесковачком гласнику* истакнут је непотписани текст, „Нов доктор”, у коме пише да је Јелена Јевремовић, „лекар оvd. државне болнице отпочела праксу у оvd. вароши” (*Лесковачки гласник*, 15. 12. 1928, стр. 3). У јануару 1929. изашла је реклама стоматолога Божидара Ристића и Десанке Ристић Мојашевић. У заглављима огласа стоји „Целокупног лекарства” и „Зубни лекари”, а испод имена двоје лекара „Специјалисте за болести уста и зуба – зубни хирурзи” (*Лесковачки гласник*, 26. 1. 1929, стр. 4). У октобру исте године објављен је лични оглас дактилографкиње – „са дугогодишњом праксом у банкарским и индустријским предузећима, озбиљна, марљива и поверљива [...] тражи намештење” (*Лесковачки гласник*, 5. 10. 1929, стр. 3). С обзиром на то да су текстови били искључиво информативног карактера, у њима су се истицале универзално пожељне особине за запослене, а не особине везане искључиво за род, нису садржали стереотипе, контекст извештавања је у прва три текста неутралан, а у последњем позитиван. Приложени текстови доказ су постепеног уласка жене у јавну сферу, укључујући образовање и радни сектор, исказујући се у професијама које су традиционално биле резервисане за

мушкарце, као и то да женски свет није посустајао у свом друштвеном ангажовању упркос стереотипима и предрасудама.

Свеукупно, од 175 анализираних текстова, 19 реклама садрже прикривене стереотипе, од којих 14 има позитиван контекст извештавања, а пет негативан. Међу рекламним огласима, три садрже родне стереотипе: у једном огласу је препознат отворени стереотип са негативним контекстом извештавања, у другом прикривени стереотип са позитивним контекстом извештавања, а у трећем изазвани стереотип са неутралним контекстом извештавања. Број рекламних огласа без стереотипа је седам, међу којима два имају позитиван контекст извештавања, а пет неутралан.

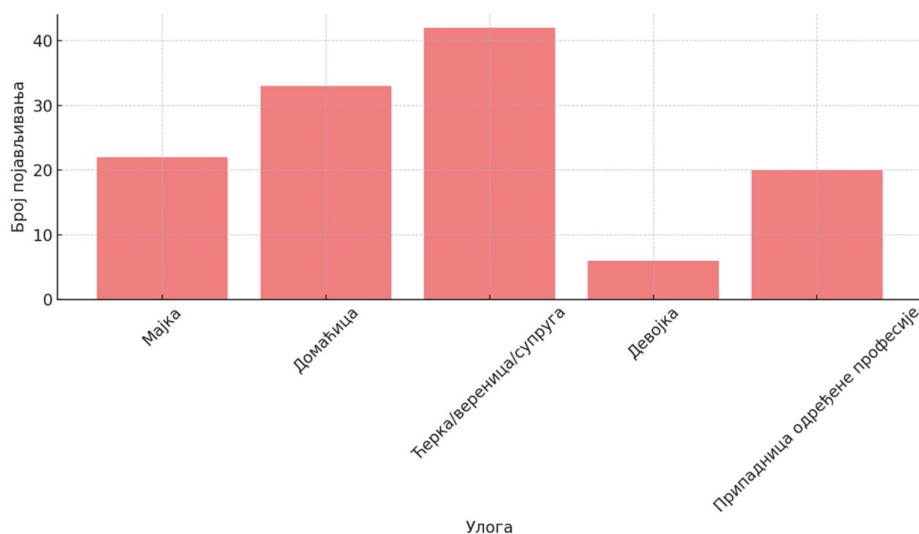
Рекламни садржаји, захваљујући графичким решењима којима су визуелно одвојени од других текстова, лако привлаче пажњу читалаца. Кратки и концизни, не изискују много времена за читање, због чега су незаобилазни и, као такви, ефикаснији у преношењу одређених друштвених конвенција. Репетитивност, као једна од њихових одлика, додатно доприноси њиховој персуазивности. Стална изложеност оваквим медијским садржајима може довести до прихватања њихових порука као нечег природом датог. Будући да је у свакој реклами, па чак и у неким рекламним огласима *Лесковачког гласника* примећен одређени родни стереотип, то указује на дубоку укорененост конзервативних друштвених норми, које су читаоцу могле деловати као нешто фиксно и неоспорно. С друге стране, чињеницу да већина рекламних огласа није садржала стереотипе не треба тумачити као нужан знак побољшања женског положаја у друштву, већ пре као главне задатке ових медијских садржаја, а то су привлачење пажње у циљу проналаска посла или задобијања потенцијалних купаца и клијената.

6.2.8. Заступљеност улога и атрибута који се женама приписују

У циљу бољег разумевања образаца представљања жена у текстовима *Лесковачког гласника*, извршена је анализа заступљености различитих женских улога и атрибута (Графикон 2 и Графикон 3), полазећи од класификације коју нуди Бранковић (2009). Према том оквиру, улоге које се најчешће приписују женама су: „мајка, сестра, супруга, девојка и припадница одређене професије”. Уз те улоге, разматрани су и атрибути који им се у склопу реченице додељују, као што су: „брижна, вредна, корумпирана и сексепилна” (Branković, 2009: 94).

Међутим, током саме анализе ова категоријална подела је прилагођена реалним налазима из текстова. Улога супруге смештена је у колону са улогом веренице и ћерке, док је улога сестре изостављена из даљег разматрања. Слично томе, додата је категорија домаћице, а атрибут корумпирана је замењен морално неподобном, што подразумева алузије на понашање које није у складу са моралним стандардима друштва. Категоризација сексепилна преиначена је у конзументкињу моде и производа из домаћинства.

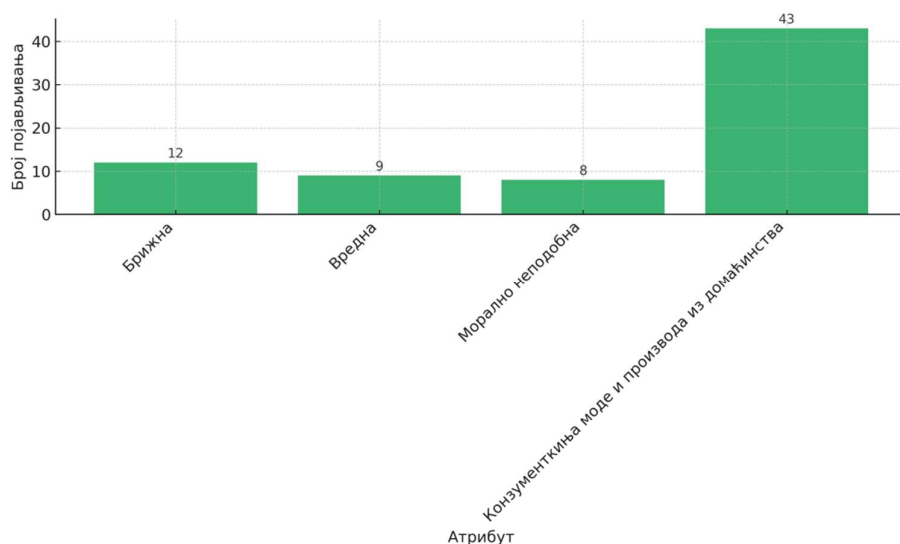
Графикон 2: Заступљеност улога жена у анализираним текстовима

Анализа улога у којима су жене репрезентоване у текстовима *Лесковачког гласника* показује изражену доминацију традиционално родно дефинисаних позиција. Најзаступљенија је улога ћерке, веренице или супруге (42), што указује на то да се жена у највећем броју случајева приказује кроз однос са мушким члановима своје породице.

Следи улога домаћице (33), док је улога жене као мајке (22) на трећем месту према броју појављивања у текстовима, додатно потврђујући доминантну репрезентацију жене у оквиру приватне сфере. Жена као припадница одређене професије присутна је у 20 случајева, што указује на присуство жена у радном сектору, али још увек у знатно мањој мери у односу на породичне улоге. Жена као девојка, односно самостална фигура, ван породичних и брачних веза, појављује се свега шест пута, показујући слабу видљивост младих жена које нису дефинисане кроз породичне односе.

Графикон 3: Заступљеност атрибута који се женама додељују у контексту реченице

Анализа атрибута који се додељују женама у текстовима показала је да је најизраженија репрезентација жене као конзументкиње у потрошачкој култури (47). Жена се најчешће представља као циљна група за козметичке производе и производе из домаћинства. Атрибут брижна појављује се 16 пута и претежно је повезан са емоционалном ангажованошћу жене у различитим делатностима и односима. Жена као вредна репрезентована је девет пута и додатно осветљава традиционалну жену као радну и пожртвовану. Морална неподобност као негативни атрибут појављује се осам пута, указујући на потребу за контролом женског понашања, критиком начина понашања које одступа од друштвених норми.

Наведени налази показују да је репрезентација жена у *Лесковачком гласнику* била стереотипна, обликована патријархалном културом, што указује на ограничену видљивост жена као самосталних и друштвено активних појединаца.

6.2.9. Међузависност женског питања и друштвено-историјских околности

Женско питање се не може посматрати изоловано од ширег политичког, економског и културног контекста одређеног периода. Међуратно доба представља време прелаза од традиције ка модернизацији и сукобљеност старих и нових друштвених вредности. Утицај ратова који су се одиграли током прве половине 20. века, развој индустријализације, пораст писмености, као и доминантне политичке идеологије и друштвене норме, непосредно су утицали на сагледавање женског положаја у друштву, могућности проширења права жена и њихову репрезентацију у медијској култури.

Почетак двадесетих година 20. века обухвата време правног консолидовања и унификације нове државе, Краљевине СХС. Године 1921. донет је *Видовдански устав*, којим су, између осталог, предвиђена бирачка права за жене, али која нису остварена за све време постојања нове државе. У овом периоду забележене су прве феминистичке активности на јужнословенском простору, као и Први конгрес правника у Београду 1925. године, на коме је разматран положај жена у начину наслеђивања (Илић, 2020; Јоргић Степановић, 2021; Лукнар, 2022). Нажалост, током читавог међуратног доба правни положај жена остао је непромењен, услед снажне патријархалне друштвене структуре и конзервативних ставова јавности о одвојености женске и мушке сфере на приватну и јавну. У *Лесковачком гласнику* жене се током двадесетих година најчешће помињу у контексту економске нестабилности државе, апелујући на потребу за штедљивошћу код жена. Често су представљане као главни кривци за нестабилност динара, због наводне склоности ка неумереном трошењу и преокупације физичким изгледом. У оваквим текстовима се, кроз карикатурални приказ, исмевала тежња жена да прате модна дешавања. У извесним случајевима насиље у породици сматрало се јединим решењем уколико би женска деца била непослушна и пожелела да се уклопе у савремене друштвене токове. Позитиван контекст извештавања био је присутан само уколико жене одговарају слици друштвено подобне жене: пожртвоване, домаћице, мајке или уколико се приказује њихово ангажовање у хуманитарним друштвима. Женска делатност у оквиру оваквих удружења била је у *Лесковачком гласнику* током читавог међуратног доба репрезентована у суперлативима, услед природе женског ангажмана који је обухватао филантропски рад, едукацију женске деце за домаћички живот и рад у култури, односно, занимања која су се сматрала друштвено прихватљивим за жене и нису представљала опасност од промене у родним улогама.

Када се овакве репрезентације често понављају у медијским садржајима, оне временом постају општеприхваћене, а, с обзиром да са собом носе разноврсне идеолошке конструкте, могу значајно утицати на поимање стварности и јавни дискурс. Парадоксално, иако је жена конотирала трошење и расипништво, на другој страни су се рекламирањем козметичких производа наметали извесни естетски стандарди који су се од жене очекивали како би била допадљива мушкарцу. Жена се ни у једном тексту не репрезентује као индивидуа, са сопственим жељама и изборима, већ искључиво у вези са неким чија очекивања треба испунити, без обзира да ли је то отац, супруг или читаво друштво.

Оснивање *Женске странке* 1927. године у престоници и у Лесковцу произвело је различите дискурсе у контексту женског права гласа и других питања која се тичу женског положаја у друштву. Како наводе Вујовић и Ђукић, „локални медији су незамењиви учесници у социјалном и политичком животу грађана, јер представљају примарни извор информација локалне заједнице и значајно утичу на судове и одлуке појединаца” (Vuјović, Đukić, 2020: 53). Имајући то у виду истражили смо каква је била медијска репрезентација женског питања и став јавности према женском праву гласа. Осим једног текста који је показао да је либералних идеја било, као и свести о неправедној дискриминацији жена, остатак текстова одражавао је устаљене конзервативне ставове. Жена је приказивана као биће мањег осећаја за рационалност, крхкије и, самим тим, неподобно да улови у све изазове јавне сфере. Аргумент против женског права гласа, који су радо користили и престонички политичари, био је да жене заправо и не желе то право. Одабиром информација које ће се наћи у текстовима у контексту женског питања, утицало се на начин размишљања о овој проблематици у сагласју са преовлађујућим идеолошким вредностима, доказујући да је новински текст, као пракса означавања, у складу са културним и идеолошким конструктима патријархалног друштва.

Крај двадесетих и почетак тридесетих година обележен је политичким кризама и јачањем сепаратистичких покрета у држави. Шестојануарска диктатура 1929. године имала је директан утицај на ограничење слободе удруживања, што је довело до привременог прекида активности феминистичких организација (Пантелић, 2011). Ипак, током овог периода бележи се пораст учешћа жена у радном сектору, а њихова присутност у јавним и интелектуалним сферама постаје све израженија од 1930. године. Овај период обележава и покушај правне измене положаја жена путем Предоснове грађанског законика из 1934. године. Иако овај покушај није био успешан, он представља

значајан тренутак у настојањима да се побољша статус жена (Аритоновић, 2009; Илић, 2020; Марковић, 2007).

Текстови *Лесковачког гласника* такође бележе пораст броја жена у интелектуалној сфери и, уопште, у радном сектору. Упркос томе, многе од њих су својим деловањем, свесно или несвесно, доприносиле очувању традиционалних вредности и родних улога. Јавно су наглашавале да је жени првенствено место у кући и да њихово јавно ангажовање не подразумева напуштање свог природног позива. Током 1934. године све је мање текстова који се аналитички баве положајем жена у друштву, њиховом еманципацијом и правима, док, истовремено, наилазимо на вести да се жене постепено одстрањују из света знања и рада, уз неумитну репрезентацију жене као мајке на рекламама, што је био светски тренд. Иако *Лесковачки гласник* повремено објављује вести о активностима *Југословенског женског савеза*, те вести су углавном кратке и информативног су карактера, без дубље анализе значаја феминистичког покрета. Оваква медијска репрезентација жена и женског питања указује на амбивалентан однос према женској еманципацији – с једне стране бележи се њено постојање, док се, с друге стране, уклапа у добро познате патријархалне норме.

Друга половина тридесетих година обележена је новим политичким нестабилностима, који су довели до интензивирања сепаратистичких покрета, док је нови светски рат био на видику. У овом временском оквиру, када долази до сарадње феминисткиња окупљених око часописа *Женски покрет* са комунистичком омладином, завршава се и претпоследња фаза женске борбе за право гласа (Lalatović, 2021; Malešević, 2007; Perović, 2015). У овом периоду уочава се значајан помак у перцепцији родних односа у текстовима *Лесковачког гласника*. Иако је биолошки детерминизам још увек преовладавао у тумачењу женске и мушке психологије, појава алтернативних погледа на родне односе у локалној штампи представљала је значајан корак ка друштвеним променама. Ово је период интензивнијег бављења друштвеним проблемима, што омогућава обухватније и објективније представљање стварности. У јавни дискурс се све више укључивала омладина, која је говорила о женском питању, проблемима југословенског села и непросвећености југословенске сељанке. Значајан помак представља појава све већег броја текстова чији су аутори жене, што пружа драгоцену сведочанство виђења стварности и женске подређености из женског угла. Тиме је отворен простор разноликим перспективама, доприносећи бољем разумевању женске подређености и утирући пут конкретним друштвеним променама.

6.3. Друштvena и научна оправданost истраживања и његова ограничења

Друштвена оправданост истраживања огледа се у актуелности теме родне равноправности, као једне од кључних у данашњој светској политици, нарочито услед оживљавања традиционалних патријархалних институција у многим деловима света. Због тога је деконструкција сваке појаве која у себи крије стереотипност нарочито потребна. Научна оправданост истраживања заснована је на чињеници да је тема женског питања у међуратном Лесковцу недовољно истражена на овим просторима, посебно њен медијски аспект. Стога би резултати истраживања у дисертацији могли допринети бољем разумевању медијске репрезентације женског питања тог времена и омогућити даља истраживања на исту или сличну тему, у контексту локалне и националне историје.

Ограничења истраживања у докторској дисертацији би се могла приписати могућој субјективности, стога што је квалитативна анализа садржаја подложна личној интерпретацији истраживача. С обзиром на то да се ради о медијској репрезентацији, морамо имати у виду да репрезентација не презентује, већ репрезентује реалност. Друго ограничење би могло бити у ограниченом узорку – иако је анализиран дужи временски опсег, двадесет година, истражен је само један часопис. Ипак, имајући у виду његов локални, културни, политички и друштвени значај, као и богатство садржаја, овај часопис се може сматрати довољно релевантним за осликавање важне историјске епохе и женског питања. Будући да је у финансијском смислу зависио од лесковачких индустријалаца и трговаца, то је омогућавало и континуитет излажења часописа, што је била предност у односу на друге градове у унутрашњости. Трећи ограничавајући фактор овог научног истраживања јесте могућност да у несачуваним бројевима *Лесковачког гласника* постоје једнако значајни текстови који би могли додатно осветлити начин на који је женско питање репрезентовано. Међутим, иако неки бројеви нису сачувани, то не значи да се не може формирати релевантна и потпуна слика о репрезентацији женског питања на основу доступних података и количине анализираних материјала. Тиме се умањује ограничење које неминовно мора постојати у сваком истраживању које се ради на ограниченом узорку.

7. ЗАКЉУЧАК

Проблем истраживања било је женско питање у часопису *Лесковачки гласник: лист за трговину, занате, пољопривреду, просвету и друштвени живот*, који је излазио у Лесковцу у периоду од 1921. до 1941. године. Издвојени су сви текстови *Лесковачког гласника* у којима су жене помињане у различитим контекстима, а уз помоћ којих можемо донети закључак о томе какав је био положај жена у друштву, како је женско питање репрезентовано, због чега је доношење одлуке о додељивању женама права гласа одлагано и са којим изазовима су се сусретале жене у жељи да дејствују мимо својих традиционално женских улога, да граде своје каријере и боре се за боље и праведније место у друштву. У раду су анализирани важни теоријски приступи, адекватни проблемском садржају, као и претходна истраживања из области. За емпиријски део примењена је квалитативна анализа садржаја, као и квантитативна анализа, захваљујући којој смо утврдили у којој мери је женско питање било заступљено у *Лесковачком гласнику*, квантитет врста стереотипа које су крили анализирани текстови, сагласно томе и контекст извештавања. Рекламе и рекламни огласи су, због своје визуелне и тематске специфичности, представљени у посебном одељку. Поред тога, анализиран је број улога у којима се жене помињу и атрибута који им се додељују у контексту реченице.

Како је наведено у последњем потпоглављу, ограничења овог истраживања састојала су се у могућој субјективности, ограниченом узорку и могућности да су у несачуваним бројевима *Лесковачког гласника* постојали текстови који би могли додатно осветлити начин на који је женско питање репрезентовано. Међутим, анализирани материјал пружа увид у доминантне дискурсе, перцепцију женске улоге у друштву и омогућава релевантну слику о женском питању и репрезентацији жена у медијској култури међуратног доба.

Општи циљ истраживања био је утврдити начин представљања женског питања у текстовима часописа. На основу целокупне анализе текстова *Лесковачког гласника* можемо закључити да је женско питање међуратног доба репрезентовано стереотипно. Женско и мушко искуство одвојени су јасном границом, на приватну и јавну сферу. Жена се ретко представљала као аутономна личност, са својим жељама и потребама, већ искључиво у контексту једне од својих традиционалних улога, у субординирану категорију Другости, док је мушкарац репрезентован као аутономан, окренут јавној сфери и неутралан у свом деловању.

Специфични циљ истраживања био је испитати обим заступљености женског питања у часопису *Лесковачки гласник*. Утврђено је да од укупног броја текстова у *Лесковачком гласнику*, који у периоду од 1921. до 1941. године износи 33. 953, број текстова који се конкретно баве женским питањем је 36, што је свега 0,1% заступљености ове теме. У оквиру анализираних текстова од 175 текстова, број текстова који се директно баве женским питањем износи 20,6%, што указује на релативно ограничену заступљеност ове теме у *Лесковачком гласнику*.

Текстови који се конкретно баве женским питањем су издвојени на основу тематског садржаја: баве се питањима женске еманципације, образовања, женске улоге у друштву, браку, породици и положајем жена у радном сектору. Низак проценат заступљености ове теме указује на то да, према уређивачкој политици, женско питање није представљало значајну тему и да је потиснуто у односу на друге друштвене, економске, политичке и културне теме. Узрок томе можемо наћи у неравноправном положају жена, што је приметно у свим анализираним текстовима који се тичу жена у различитим контекстима. Низак проценат заступљености женског питања указивао је и на низак степен институционалне подршке женама, укорењеност патријархалних друштвених структура и ограничен приступ женама јавној сфери. Истраживањем је доказано да медијски текстови, као својеврстан говор културе једног друштва, сведоче о расподели моћи и родним разликама.

Од 175 анализираних текстова жене су у 74 % текстова представљене стереотипно. Класификацијом стереотипа на отворене, прикривене и изазване, омогућено је дубље сагледавање начина на који је жена била репрезентована у медијском простору. Иако су у појединим примерима били присутни различити типови стереотипа, ради аналитичке прегледности и методолошке доследности, сваки текст је сврстан у једну, доминантну категорију. Комбиновањем типова стереотипа и позитивног, негативног или неутралног контекста у којем су они пласирани, успостављен је аналитички оквир који омогућава свеобухватно тумачење начина на који су жене као идентитетска категорија представљане у међуратној локалној штампи. Оваквим приступом добијен је увид у доминантне културолошке и идеолошке обрасце тог времена.

Најзаступљенија врста стереотипа били су прикривени, на другом месту отворени, а најмањи број текстова носио је изазване стереотипе.

Међу текстовима који су се конкретно бавили женским питањем број прикривених стереотипа је 17, док су исти стереотипи међу текстовима који су се бавили темом жена у различитим контекстима препознати у 71 тексту. Од тога, 19 реклама садржи прикривене стереотипе, као и један рекламни оглас. Свеукупно, прикривени стереотипи препознати су у 88 текстова. Код овакве врсте стереотипа нема очигледне намерне дискриминације, већ се у ублаженијој форми одражавају устаљене патријархалне норме. Из тога разлога, прикривени стереотипи могу бити „опаснији” од отворених јер, без јасне намере репрезентују одређене друштвене односе и норме као нешто природно и неприкосновено.

На другом месту су отворени стереотипи. Број отворених стереотипа од текстова који су се конкретно бавили женским питањем је седам, док је иста врста стереотипа међу текстовима који су се бавили темом жена у различитим контекстима препозната у 29 примера. Оваква врста стереотипа препозната је и у једном рекламном огласу. Свеукупно, 37 текстова садржи отворене стереотипе, који су јасно уочљиви и одликују се увредљивим тоном и представљањем жена искључиво кроз уско традиционалне улоге.

Најмањи број текстова носио је изазване стереотипе, којих је свега четири, а од којих је један препознат у рекламном огласу. Ова врста стереотипа није препозната међу текстовима који су се конкретно тicali женског питања. Недовољно изазваних стереотипа у *Лесковачком гласнику* означава, такође, строго установљене патријархалне норме. Да би изазваних стереотипа било, потребно је да постоји свест о родној неједнакости, у тој мери да би дошло до „свесног заокретања уобичајених претпоставки о родним улогама” (РРА, 2014: 7). С обзиром на то да међуратно доба представља први талас феминизма у Краљевини Југославији, када жене још увек не поседују право гласа, разумљиво је зашто није било довољно свести о родној неједнакости. У овом периоду, жене су се тек почињале борити за основна људска права, а друштвена свест о родној равноправности била је врло ограничена и пре свега фокусирана на права жена у најужем смислу, без дубљег разматрања структурних аспеката.

Међу текстовима који су били без стереотипа 12 текстова се конкретно тичу женског питања, док је број осталих текстова у којима се жене помињу у различитим контекстима 34. Од тога је седам рекламних огласа. Свеукупно, 46 текстова не носи стереотипе. Важно је имати у виду да је већина ових текстова имала за циљ обавештавање јавности о одређеној појави или догађају, без вредносних судова, те је значај ових текстова у контексту женског питања углавном информативан.

Од 175 анализираних текстова највећи број текстова је носио позитиван контекст

извештавања (71), негативан укупно 60 текстова, а неутрални контекст извештавања уочен је у 44 текста.

Међу текстовима који су се бавили темом жена у различитим контекстима највећи број текстова имао је позитиван контекст извештавања (59), негативан контекст извештавања био је присутан у 46 текстова, док је 34 носило неутрални контекст извештавања. Текстови који су се директно бавили женским питањем већином су имали негативан контекст извештавања (14), позитиван контекст препознат је у 12 текстова, док је 10 текстова имало неутрални контекст извештавања. Од тога 14 реклама је носило позитиван контекст извештавања, а пет негативан. Међу рекламним огласима три су садржала позитиван контекст, један негативан, а неутралан контекст извештавања препознат је у шест оваквих текстова.

Жена је у овим текстовима најчешће приказивана као ћерка, вереница или супруга (42), што указује на то да се жена у највећем броју случајева приказује кроз однос са мушким члановима своје породице, ретко као самостална личност са својим циљевима и потребама. На другом месту је улога домаћице (33), док је улога жене као мајке (22) на трећем месту према броју појављивања у текстовима. Оваква репрезентација жене потврђује традиционално конструисане родне улоге. Жена као припадница одређене професије уочена је на 20 примера, указујући на видљивост жена у радном сектору, али још увек у знатно мањој мери у односу на традиционалне родне улоге. Жена као девојка, односно самостална фигура, ван породичних и брачних веза, појављује се свега шест пута, показујући ниску заступљеност жена које нису дефинисане кроз породичне односе. Међутим, у оваквим текстовима оне су углавном представљене као крхке, емотивне и рањиве, што додатно потврђује њихову стереотипну репрезентацију.

Анализа атрибута који се додељују женама у текстовима показала је да је најизраженија репрезентација жене као конзумента у потрошачкој култури (47). Жена се најчешће представља као циљна група за козметичке производе и производе из домаћинства. Атрибут брижна појављује се 16 пута и претежно је повезан са емоционалном ангажованошћу жене у различитим делатностима и односима. Жена као вредна репрезентована је девет пута и додатно осветљава традиционалну жену као радну и пожртвовану. Морална неподобност као негативни атрибут појављује се осам пута, указујући на потребу за контролом женског понашања, критиком начина понашања које одступа од друштвених норми. Ови подаци указују на то да је медијска репрезентација жена не само одражавала патријархалну културу, већ је и додатно оснаживала путем

својих приказа.

Анализом ових текстова добили смо увид у доминантне културолошке обрасце и друштвене ставове у вези са женским положајем у друштву, али и одговор на то како медији конструишу женски идентитет, чак и када им то није отворена намера. Захваљујући овако постављеном задатку добили смо шири увид у проблематику женског питања, његову условљеност латентним облицима патријархалне моћи, као и разлоге маргинализовања ове теме у *Лесковачком гласнику*.

Један од специфичних циљева истраживања био је утврдити у каквој су међузависности женско питање и културна специфичност, историјска епоха и политичка клима одређеног подручја. Утврђено је да је женско питање уско повезано са политичким догађајима одређеног подручја, јер су могућности за еманципацију и јавно деловање жена директно условљене доминантним идеологијама, друштвеним вредностима и степеном демократије једног друштва. Медији и дискурс повезани су на тај начин што медији кроз свој избор садржаја учествују у креирању и одржавању устаљеног друштвеног поретка. Утврђено је да су текстови *Лесковачког гласника* начином извештавања већином настојали сачувати већ постојеће традиционалне норме.

Медијски дискурс може дубоко утицати на развој родних односа и перцепцију женске улоге у друштву, те вршити непосредан утицај на начин на који се друштвене вредности и патријархални дискурс преносе из генерације у генерацију. Анализа текстова упућује и на закључак да је доступност медијског простора свима јако важна, тиме што, захваљујући ширем спектру информација, омогућава плурализам мишљења и сагледавање друштвених, политичких и културних проблема са више аспеката.

Женско питање је почетни корак ка преиспитивању других врста потчињености, заснованих на различитим идентитетским категоријама. Критичко сагледавање медија, медијска писменост, односно, познавање медијских пракси и начина на које се друштвене догме преносе, уз свест да су друштвени конструкти, а не природом дати, први је корак ка широј перцепцији друштвене реалности и посматрању идентитета као флуидног ентитета, неусловљеног биологијом и друштвеним конвенцијама.

ЛИТЕРАТУРА

Штампа

1. Недељник *Лесковачки гласник: лист за трговину, занате, пољопривреду, просвету и друштвени живот*. Архива доступна на: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik (Последњи приступ: 9. 6. 2025).
2. Дневни лист *Политика*. Архива доступна на: <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/politika> (Последњи приступ: 10. 7. 2024).
3. Месечник *Домаћица*. Архива доступна на: https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/P_174 (Последњи приступ: 9. 3. 2025).
4. Дневни лист *Време*. Архива доступна на: [Време — Претражива дигитална библиотека](#) (Последњи приступ: 10. 3. 2025).
5. Месечник *Женски покрет* (1920 – 1938). Архива доступна на: [Женски покрет, 15. 01. 1931., стр. 1 — Претражива дигитална библиотека](#)
6. Месечник *Ревија*, март, 1939.

Необјављени извори

1. Народни музеј Лесковац, *Збирка реалија, одсек историја*, И-РЛ/64 (Музејска документациона грађа).
2. Народни музеј Лесковац, *Фонд Сергија Димитријевића, одсек историја*, И-СД/ 504, И-СД/ 505, И-СД/ 506 (Музејска документациона грађа).
3. Народни музеј Лесковац, *Збирка Јована Јовановића Абраша, одсек историја*, И-ЈЈА/2 (Музејска документациона грађа).

Објављени извори

1. *Српски грађански законик* (1844). Архива доступна на: https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/jugoistocna-evropa/privatno-pravo/srbija/Srpski_gradjanski_zakonik_1844.pdf (Последњи приступ: 8. 12. 2024).
2. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*. Књига III. Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti. (1938). Beograd: Državna štamparija. Архива доступна на: <https://pretraziva.rs/show/definitivni-rezultati-popisa-stanovnistva-31-marta-1931-3-prisutno-stanovnistvo-po-pismenosti-i-starosti.pdf> (Poslednji pristup: 6. 3. 2025).
3. *Женска странка*. (1927). *Програм и статуту Женске странке. Program i statuti Ženske stranke*. Београд: Штампарија Јовановић, Балканска 21. Доступно на: <https://zenskimuzejns.org.rs/tag/zenska-stranka/> (Последњи приступ: 8. 3. 2025).

Библиографија

1. Aljadaani, M. H., & Al-Sharqi, L. M. (2019). The subversion of gender stereotypes in Donald Barthelme's *Snow White*. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 8(2), 155-164.
2. Аритоновић, И. (2009). Друштвени положај жена у Србији у време Краљевине Југославије. *Баштина*, 27, 233–257.
3. Althusser, L. (1979). Ideologija i državni ideološki aparati. U: J. Đorđević (ur.), *Studije kulture, Zbornik* (2008), 143–147. Beograd: Službeni glasnik.
4. Arowolo, O. S. (2017). *Understanding Framing Theory*. Lagos State University. DOI:10.13140/RG.2.2.25800.52482
5. Anić, J. R. (2011). *Kako razumjeti rod? Povijest rasprave i različita razumijevanja u Crkvi*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar (Biblioteka Centra za religijske studije).

6. Алексић, Д. (2020). Извештавање листа *Политика* у време Првог балканског рата (октобар 1912 – мај 1913) (Докторска дисертација). Ниш: Филозофски факултет Ниш, Универзитет у Нишу.
7. Антић, Д. (2015). Сећања Лесковачког гласника на страдање Срба под бугарском окупацијом (1915–1918). *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 45(4), 165–180. <https://doi.org/10.5937/ZRFFP45-9613>
8. Alhumaid, K. (2019). Feminist perspectives on education and pedagogy: A meta-synthetic insight into the thought of four American philosophers. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 8(3), 31–44. Available at: <https://doi.org/10.36941/ajis-2019-0003> (last accessed October 3, 2024).
9. Бјелица, М., Јевтовић, З. (2006). *Историја новинарства*. Београд: Мегатренд универзитет примењених наука.
10. Беров, Х. (2012). Балканска индустријализација балканских „Манчестера”: Лесковац и Габрово (1878 – 1912). *Годишњак за друштвену историју*, 19(3), 7 – 41.
11. Bogdanović, B. (2024). Rodni aspect medijskog diskursa u socijalističkoj Jugoslaviji – reprezentacija roda u časopisu za žene „Bazar”. *Etnoantropološki problemi*, 19(2), 551 – 572.
12. Butler, Dž. (2016). *Nevolja s rodom*. Београд: Karpos.
13. Butler, Dž. (2001). *Tela koja nešto znače: o diskurzivnim granicama pola* (prev. Slavica Miletić). Београд: Samizdat B92.
14. Butler, Dž. (2012). *Психички живот моћи: теорије покораванја*. Београд: Centar za medije i komunikacije, Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum.
15. Bart, R. (2013). *Mitologije*. Београд: Karpos.
16. Bart, R. (2008). Mit je govor. U: J. Đorđević (ur.), *Studije kulture: zbornik* (str. 249–275). Službeni glasnik.
17. Bahovec, E. (2011). „Egzistencijalistički feminizam”. U: I. Milojević, S. Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 107–126). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
18. Blagojević, J., Lončarević, K. (2011). Postmoderni feminizam. U: I. Milojević, S. Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 203–214). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.

19. Barker, C. (2003). *Cultural Studies*. London: Sage Publications.
20. Barker, C. (2004). *The Sage Dictionary of Cultural Studies*. London: Thousand Oaks, New Delhi.
21. Božinović, N. (1996). *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: „Devedesetčetvrta” Svetozara Marković 50/II & „Žene u crnom”.
22. Belić, Z. (2019). *Semiotika/aksiologija vizuelnog. Kritika razlučivanja, tumačenja I rasuđivanja* (Doktorska disertacija). Beograd: Univerzitet Singidunum u Beogradu. Fakultet za medije i komunikacije.
23. Bešlin, M., Žarković, P. (2023). Krsta Cicvarić i beogradska „žuta štampa” u Kraljevini Jugoslaviji. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 30(3), 55–71.
24. Bingham, A. (2012). Cultural Hierarchies and the Interwar British Press. In *Middlebrow Literary Cultures: The Battle of the Brows, 1920–1960* (pp. 55–68). London: Palgrave Macmillan UK.
25. Brigs, A., Berk, P. (2006). *Društvena istorija medija*. Beograd: Clio.
26. Бараћ, С. (2020). Тема болести и здравља у Женском покрету (1920–1938) и актуелној женској прози. *Часопис Женски покрет (1920–1938)*. Међународни научни скуп (7–9. октобар 2020) (стр. 14–15). Београд: Институт за књижевност и уметност.
27. Башарагин, М. (2020). Употреба родно осетљивог језика у феминистичком часопису Женски покрет. *Часопис Женски покрет (1920–1938)*. Међународни научни скуп (7–9. октобар 2020) (стр. 18–19). Београд: Институт за књижевност и уметност.
28. Бецић, И. (2002). Приватни новчани заводи и банкарство у Лесковцу између два светска рата. *Историја 20. века*, 1, 133–143.
29. Balkovec, B. (2016). *Izborna zakonodavstvo prve jugoslovenske države (1918–1941)*. *Časopis za suvremenu povijest*, 48(1), 197–216.
30. Bovoar, S. D. (1982). *Drugi pol I – II*, Beograd: BIGZ.
31. Bovoar, S. D. (2016). *Drugi spol*. Naklada Ljevak.
32. Beauvoir, S. D. (1953). *The second sex*. London: A. W. Bain and co.
33. Bebel, A. (1885). *Woman in the Past, Present and Future*. London: The Modern Press.

34. Bešić, M. (2019). *Metodologija društvenih nauka*. Novi Sad: Akademska knjiga.
35. Branković, S. (2009). *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava*. Beograd: Univerzitet Megatrend.
36. Bok, G. (2005). *Žena u istoriji Evrope. Od srednjeg veka do danas*. Beograd: Clio.
37. Bojanović, K. (2021). Derida i Levinas: susret sa (ne)mogućim. *Glasnik odjeljenja humanističkih nauka*, 7, 205–218. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
38. Van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and practice: New tools for critical discourse analysis*. Oxford university press.
39. Valić Nedeljković, D., Pralica, D. (2020). *O novinarstvu i novinarima*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
40. Valić Nedeljković, D. (2011). Rod i mediji. U I. Milojević, S. Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 447–459). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
41. Валић Недељковић, Д. (2011). Телевизијска презентација људских права у одабраним националним и регионалним емитерима у Србији. *Теме-Ћасопис за Друштвене Науке*, 35(4), 1369-1388.
42. Васић, Н. (2016). Дипломатија и култура Србије. У: Е. В. Арбутину и др. (Ур.), *Зборник радова са научног скупа Дипломатија и култура Србије: стање и перспективе* (стр. 238–263). Институт за међународну политику и привреду.
43. Vasiljević, L. (2008). Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva. U A. Zaharijević (ur.), *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 94–118). Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu.
44. Valkenburg, P. M., Peter, J., & Walther, J. B. (2016). Media effects: Theory and research. *Annual review of psychology*, 67(1), 315–338.
45. Veseljević, Jerković, S. (2012). „Ti si superžena”: nova ženstvenost u popularnoj kulturi. *Genero*, 16, 117–140.
46. Веселиновић, Д. (2017). „Рефлексије друштвеног уговора – Русо као наш савременик”. *Гласник адвокатске коморе Војводине*, 89(9), Нови Сад: Адвокатска комора Војводине, 404 – 418.

47. Vulić, T., Trajković, J. (2023). Istorijska perspektiva tabloidnog novinarstva: Društvena uloga tabloida. *CM: Communication and Media*, 18(1), 81–99. Dostupno na: <https://doi.org/10.5937/cm18-44024> (poslednji pristup 9. 9. 2024).
48. Vulić, T., Aleksić, D., Mitrović, M. (2019). Lokalni mediji nišavskog okruga u digitalnom dobu i planovi za razvoj lokalnih medija zasnovanih na internet. *Media & Communication/Mediji i komunikacije*, 5(9), 73 – 92.
49. Van Dijk, T. A. (2013). Discourse, power and access. In *Texts and practices* (pp. 84–104). Routledge.
50. Вукадинов, Б. М. (2022). Мирис жене у библиотеци: феминистички часописи у српској периодици: 1918–1945. *MELISSA – Museums, Ethics, Library and Information Science, Studies, Archives*, 8(1), 133–172.
51. Vasiljević, L., Anđelković, V. (2009). Priručnik za medije. *Beograd: Ženski INDOK centar*.
52. Вернан, Ж. П. (2007). *Лукови Старе Грчке*. Београд: Клио.
53. Vujović, M. (2016). *Komparativna analiza reklamne fotografije i reprezentacije roda u socijalističkoj i tranzicijskoj Srbiji* (Doktorska disertacija). Beograd: Univerzitet umetnosti.
54. Vujović, M., Milovanović, I. (2014). Vizuelna reprezentacija žene u ženskoj štampi. *Digitalne medijske tehnologije i društveno obrazovne promene*, 4, 121–132.
55. Vujović, M., Mitrović, M., Obradović, N. (2017). Women and Olympic Games: Media coverage. *Teme: časopis za društvene nauke*, 41(4), 1113–1137. Dostupno na: <https://doi.org/10.22190/TEME1704113V> (poslednji pristup 10. 9. 2024).
56. Vujović, M., Đukić, T. (2020). „Narodne novine”: Genre, thematic and visual transformation 1949–2019. *Media Studies and Applied Ethics*, 1(2), 51–67. Dostupno na: <https://doi.org/10.46630/msae.2.2020.04> (poslednji pristup 11. 9. 2024).
57. Vulstonkraft, M. (1994). *Odbrana prava žene*, Beograd: Filip Višnjić.
58. Вучетић, Р. (2007). Жена у граду. Између резервата приватног и освајања места у јавном животу (1918–1941). У М. Ристовић (Ур.), *Приватни живот код Срба у 20. веку* (стр. 131–164). Београд: Клио.
59. Višnjić, J. (2016). *Rodna analiza teksta u online štampanim medijima u Srbiji* (Doktorska disertacija). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu. Asocijacija centara za

interdisciplinarne i multidisciplinarne studije i istraživanja – ACIMSI centar za rodne studije.

60. Višnjić, J., Mirosavljević, M. (2008). Problem reprezentacije roda u medijima. U: A. Zaharijević (Ur.), *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 248–263). Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu.
61. Gunn, S. (2008). How Manchester is Amused: The Cultural Economy of the Industrial City, 1860 – 1920. in: M. Heßler & C. Zimmerman (Eds), *Creative Urban Milieus: Historical Perspective on Culture, Economy, and the City* (pp. 101 – 118). Frankfurt: Campus Verlag GmbH.
62. Gidens, E. (2001): *Sociologija*, Cambridge: Polity Press.
63. Gavrić, S., Ždralović, A. (2019). *Rodna ravnopravnost, teorija, pravo, politike. Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar. Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet.
64. Goldman, E. (2001). *Anarhizam i feminizam. Eseji*. Beograd: Autonomni ženski centar.
65. Grubački, I. (2021). Međuratni liberalni feminizam: Narodni ženski savez i odnos humanitarnog i socijalnog pitanja u dvadesetim godinama 20. veka. U *Ženski pokret (1920 - 1938): zbornik radova* (str. 17–36). Beograd: Institut za književnost i umetnost.
66. Гргов, А. (2023). Друштво за борбу против луксуза 1921. и 1922. године – пример нецивилности цивилног друштва у Лесковцу након Великог рата. *Балканске синтезе, часопис за друштвена питања, културу и регионални развој*, 10(2), 53–61.
67. Гргов, А. (2024). Борба за женско право гласа на примеру часописа „Лесковачки гласник” 1927. и 1928. године. *Годишњак за социологију*, 20(32), 57–67.
68. Грмуша, А. (2015). Српско друштво Црвеног крста у ратовима за ослобођење Србије од 1876. до 1918. године. *Национални интерес*, 23(2), 201–217.
69. Giro, P. (1975). *Semiologija*. Beograd: BIGZ.
70. Gohil, N. P. (2015). A study of content analysis method in historical research. *International e-Journal for Education and Mathematics*, 4(1), 23–30.
71. Goffman, E. (1974). *Frame Analysis*. New York: Harper & Row

72. Day, K., & Wray, R. (2018). Fourth-wave feminism and postfeminism: Successes and failures. *Transform: A Journal of the Radical Left*, 4, 113-137.
73. Dokmanović, M. (2011). Rod i pravo. U: I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 281–294). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
74. Дерида, Ж. (2002). *Политике пријатељства*. Београд: Чигоја штампа.
75. Derida, Ž. (2004). Šta je dekonstrukcija, *Zlatna greda: list za književnost, umetnost, kulturu i mišljenje*, broj 37, godina IV. Novi Sad: Društvo književnika Vojvodine.
76. De Gouges, O. (1791). *The Declaration of the Rights of Woman* (September 1791). In *Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution*. Retrieved March 22, 2025, from <https://revolution.chnm.org/d/293>
77. Димић, Љ. (1996). *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941. Први део. Друштво и држава*. Београд: Стубови културе.
78. Димић, Љ. (1998). *Срби и Југославија: Простор, друштво, политика (Поглед с краја века)*. Београд: Стубови културе.
79. Димић, Љ. (2020). *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*. Београд: Филип Вишњић.
80. Димитријевић, С. (1952). *Градска привреда старог Лесковца*. Лесковац: Штампарско предузеће „Напредак”.
81. Димитријевић, С. (1983). *Историја Лесковца и околине (1918–1928)*. Лесковац: Библиотека Народног музеја у Лесковцу.
82. Димитријевић, С. (2003). *Прилози из историје Лесковца 1929–1941*. Лесковац: Народни музеј Лесковац.
83. Драговић, В. (1956). *Српска штампа између два рата I. Основа за библиографију српске периодике 1915–1945*. Београд: САНУ.
84. Дојчиновић, П., Петковић, П. (2017). Улога медија у служби очувања културног идентитета, *Језик, књижевност, време – Књижевна истраживања: зборник радова* (стр. 131–149).
85. Домазет, С., Николић, Ј. (2024). Креативно писање као алтернатива савременом новинарству. *Политичка ревија*, 79(1), 155-167.

86. Denić, S. (2015). *Rodni identiteti i interkulturalnost. Kritička analiza afirmativnih mera na visokoškolskim institucijama u Srbiji 2000–2013*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.
87. Delimo, Ž. (1983). *Strah na zapadu*. Vrnjačka Banja: Zamak kulture.
88. Ostojić, D. (1934). *Naše radničko i nameštениčko zakonodavstvo*. Beograd: Ekonomsko-finansijski život.
89. Duhaček, D. (2011). Klasični liberalni feminizam. U: I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 85–93). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
90. D'Alessandro, P., & Potestio, A. (2008). *Su Jaques Derrida*. Milano: Edizioni universitarie di Lettere Economia Diritto.
91. Durlević, Z. (2013). Razvoj zdravstvene delatnosti u Kraljevini Jugoslaviji. *NČ urgent medic HALO* 194, 19(1), 29–37.
92. DiCenzo, M. & Eustance, C. (2017). 20 'Many More Worlds To Conquer': The Feminist Press Beyond Suffrage. In *Women's Periodicals and Print Culture in Britain, 1918-1939: The Interwar Period* (pp. 316-332). Edinburgh: Edinburgh University Press. Available at: <https://doi.org/10.1515/9781474412544-027> (last accessed December 10, 2024).
93. Дракић, Г. (2019). Нису га ни тражиле! О питању женског права гласа у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 53(1), 81–112.
94. Đurić, D. (2010). Pojam reprezentacije, jezički obrat, tekstualizacija i ideologija u studijama medija. *Zeničke sveske: časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku*, 11, 31–50.
95. Ђорђевић, Д. (1985). *Живот и обичаји народни у лесковачком крају*. Лесковац: Библиотека Народног музеја у Лесковцу.
96. Ђорђевић, Ј. (2009). *Postkultura*. Beograd: Clio.
97. Ђukić Živadinović, Т. (2022). *Reprezentacija žena u politici u novim medijima u Srbiji*. (Doktorska disertacija). Niš: Filozofski fakultet.
98. Ђорђевић, С., Ракић, Х., Соколовић, А. (1961). *Лесковац и околина*. Лесковац: Народно одбор општине; Београд: Књижевне новине (Нови Сад: Будућност).

99. Đekić, V. (2021a). *Kritička analiza likova u dečjim crtanim filmovima sa fokusom na rodne stereotype* (Doktorska disertacija). Novi Sad: Univerzitetski centar za interdisciplinarne i multidisciplinarne studije i istraživanja – UCIMSI centar za rodne studije.
100. Đekić, V. (2021b). Rodni stereotipi u odabranim dečjim kratkometražnim crtanim filmovima. *CM: Communication and Media*, 16(1), 83–114.
101. Evaristo, B. (2019). *Girl, woman, other*. UK: Penguin Books.
102. Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of communication*, 43(4), 51-58.
103. Ellemers, N. (2018). Gender stereotypes. *Annual review of psychology*, 69(1), 275-298.
104. Жикић, М. (2015). Лесковац између два светска рата (Звонимир Шимунец, Мира Ниношевић, Верољуб Трајковић, Златно доба Лесковца (1918–1941), Лесковац: Народни музеј (2014), (Лесковац: Media art doo). *Баштина, Приштина – Лепосавић*, 38, 267–270.
105. Жикић, М. (2019). *Жене у српским ослободилачким ратовима*. Нови Сад: Покрајински завод за равноправност полова.
106. Животић, Р. (1998). *Новинарски жанрови*, Београд: Институт за новинарство.
107. Жунић, Н. (2016). *Политичка права жена у Србији у другој половини XX века* (Докторска дисертација). Београд: Правни факултет.
108. Жунић, Н. (2012). Родни стереотипи о женама и мушкарцима у политици. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, LXIII, 281–296.
109. Žunić, N. (2013). Feminizam, pravo i ženska prava. U: *Pravna klinika za zaštitu prava žena – norme i praksa: Zbornik radova* (str. 9–23). Beograd: Autonomni ženski centar.
110. Zaharijević, A. (2008a). Kratka istorija sporova: šta je feminizam? U: *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 368–402). Beograd: Heinrich Böll Stiftung.
111. Zaharijević, A. (2008b). Feminističke teorije, pozicije i teorijski okviri. U: *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 416–424). Beograd: Heinrich Böll Stiftung.

112. Zaharijević, A., Lončarević, K. (2008). Kratki istorijski pregled važnih datuna za feminizam u Srbiji i svetu. U: *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 425–441). Beograd: Heinrich Böll Stiftung.
113. Zhang, Y., & Wildemuth, B. M. (2009). Qualitative analysis of content. *Applications of social research methods to questions in information and library science*, 308(319), 1-12.
114. Zetkin, C. (1984). Speech at the Party Congress of the Social Democratic Party of Germany, Gotha, October 16th, 1896. In P. Foner (Ed.), *Clara Zetkin: Selected Writings* (trans. by K. Schoenhal). New York: International Publishers.
115. Izgarjan, A. (2011). Multikulturni feminizam. U: I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 215–229). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu i Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
116. Илић, С. (2020). Правни положај жене у предоснови Грађанског законика за Краљевину Југославију. *Весник правне историје*, 1(2), 194–247.
117. Илић, С. (2022). Брачно право у Краљевини СХС/Југославији: стање законодавства и покушај реформе. *Весник правне историје*, 3(2), 106–155.
118. Исић, М. (1998). Жена у сеоској породици у Србији између два рата. У *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2. Положај жене као мерило модернизације (научни скуп) (стр. 183–201). Београд: Институт за новију историју Србије.
119. Исић, М. (2007). Приватност на селу. У: М. Ристовић (ур.), *Приватни живот код Срба у 20. веку* (стр. 379–411). Београд: Клио.
120. Илић, З. (2019). Potencijali razvoja industrijskog turizma u Leskovcu gradu tekstila – 'Srpskom Mančesteru'. *Tekstilna industrija*, 67(1), 51–57.
121. Јарић, В., Радовић, Н. (2011). *Речник родне равноправности*. Београд: Управа за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике Републике Србије.
122. Јанев, Ј. (2020). *Мајчинство и родни стереотипи у уметности: уметничко дело сценског дизајна*, Докторски уметнички пројекат. Нови Сад: Факултет техничких наука.
123. Јанковић, Д., Мирковић, М. (1987). *Државноправна историја Југославије*. Београд: Научна књига.

124. Јоргић Степановић, К. (2021). *Питање еманципације жена у Југославији (1918–1948)* (Докторска дисертација). Нови Сад: Универзитетски центар за интердисциплинарне и мултидисциплинарне студије и истраживања.
125. Југовић, М. (2023). Dr Leposava Miljković Vitanović (1882–1961) prva žena lekar iz Leskovca. *Apollinem medicum et Aescularium*, 21(4), 213–223.
126. Јеротијевић, Д. (2014). Економски и политички узроци увођења Шестојануарског режима. *Економика*, 60(2), 227–238.
127. Јурчић, Д. (2017). Теоријске postavke о медијима – дефиниције, функције и uticaj. *Mostariensia*, 21(1), 127–136.
128. Кадијевић, А., Марковић, С. (1996). *Градитељство Лесковца и околине између два светска рата*. Лесковац: Народни музеј Лесковац.
129. Коларић, А. (2012). „Svi smo mi ljudi jednaki, a što je neko malo crniji, a neko malo belji, ne menja stvar”: seksualna pedagogija u Srbiji na kraju 19. i početka 20. veka. *Knjiženstvo, časopis za studije književnosti, roda i kulture*, 2(2).
130. Костић, Д. (1997). Штампарије и штампарство у Лесковцу и околини од 1887. до 1941. године. Штампарије и њихови власници до 1914. године. *Лесковачки зборник, XXXVII*, 175–191.
131. Костић, Б. (1940). *Шта се збива међу нама*. Лесковац: Штампарски завод „Покрет”.
132. Костић, Б. (1940). *Жена женама*. Лесковац: Штампарски завод „Покрет”.
133. Костић, Б. (1941). *Важно за сваког пређе жена женама*. Лесковац: Штампарски завод „Покрет”.
134. Kellner, D. (1995). *Media Culture. Cultural studies, identity and politics between the modern and postmodern*. London and New York: Routledge.
135. Карпетровић, М. (2007). *Ona ima ime (o filozofiji i feminizmu)*. Bijeljina: Organizacija žena „Lara”.
136. Karanović, Z. (1984). Žan Delimo: Strah na Zapadu. *Polja, časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, br. 300, god. XXX, 108.

137. Karanfilović, N. (2011). Postkolonijalna teorija i globalni feminizam. U I. Milojević, S. Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 231–240). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu i Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
138. Kecman, J. (1978). *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženske organizacije (1918–1941)*, Beograd: Narodna knjiga. Institut za savremenu istoriju.
139. Krstec, T. (2008). Pravo na obrazovanje žena. U: A. Zaharijević (ur.), *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 57–69). Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu.
140. Krippendorff, K. (2004). *Content analysis. An Introduction to Its Methodology*. USA: Sage Publications.
141. Кнежевић, Х. Ц., Лалатовић, Ј. (2019). *Она. Приручник за употребу родно осетљивог језика*. Београд: Центар за женске студије.
142. Клајн, И., & Шипка, М. (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
143. Laqueur, T. (1990). *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
144. Lončarević, K. (2011). Liberalni feminizam u 20. veku. U I. Milojević, S. Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 127–137). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu i Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
145. Ležajić, M. (2008). Abortus – od pčelinjeg voska do savremenih metoda. U A. Zaharijević (ur.), *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 76–83). Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu.
146. Лукнар, И. (2022). Допринос жена у међуратној Краљевини Југославији (1918–1939). *Национални интерес*, 17(43), 253–268.
147. Lippman, W. (1991). *Public opinion*. New Brunswick (U. S. A.) and London (U. K.): Transaction Publishers (New York, 1922).
148. Lalatović, J. (2021). Između 'proleterskog' i 'građanskog' feminizma: Oblici moderne ženske subjektivnosti u časopisu *Ženski pokret* (1934–1938). U: *Ženski pokret (1920–1938), zbornik radova*, 481–497. Beograd: Institut za književnost i umetnost.

149. Lakić, I. (2010). Analiza medijskog diskursa o ratu. U V. Vasić (ur.), *Diskurs i diskursi. Zbornik u čast Senki Savić* (str. 269–282). Novi Sad: Filozofski fakultet.
150. Ljajić, S. (2020). Medijska kultura u savremenom društvu. *Univerzitetska misao – časopis za nauku, kulturu i umjetnost*, 19, 61–67.
151. Љубомировић, А. (2024). Стварање „Српског света”: Квалитативна анализа садржаја јавних исказа о концепту и дефинисање његових димензија. *Национални интерес*, 48(2), 105 – 133.
152. Matijević, N., Kapor, N., Milojević, I. (2011). Psihoanalitički feminizam. U: I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 173–186). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
153. Markov, S. (2001). *Pravo glasa žena*. Beograd: CESID, Centar za slobodne izbore i demokratiju.
154. Manić, Ž. (2020). Izvođenje kvalitativne analize sadržaja. *Sociologija* 62 (1): 105–123.
155. Milošević, S. (2017). Društvo Jugoslavije 1918–1991. Od stagnacije do revolucije. U L. Perović, D. Roksandić, M. Velikonja, W. Hoepken, F. Bieber (Ur.), *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi* (str. 327–365). Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
156. Мејер, Р. (2004). Идентитет. У: Р. Нелсон & Р. Шиф (Ур.), *Критички термини историје уметности* (стр. 418–431). Нови Сад: Светови.
157. Mejer, A. K., & Zonen, L. V. (2008). Rod: od Britni Spirs do Erazma: žene, muškarci i njihovo prikazivanje. U: J. Đorđević (ur.), *Studije kulture* (str. 410–420), Službeni glasnik.
158. Makluan, M. (1964). *Poznavanje opština čovekovih produžetaka*. Beograd: Prosveta.
159. MacKinnon, C. (1987). *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law*, Cambridge: Harvard University Press.
160. Matijević, N., Stanulović, N. K., Milojević, I. (2011). Psihoanalitički feminizam. U I. Milojević, S. Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 173–186). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
161. Марковић, Ј. (2024). *Правно уређење ношења и држања оружја у Србији* (Магистер рад). Ниш: Правни факултет.

162. Манолов, Г. (2021). Опште право гласа – једнакост или привилегија. *Социолошки преглед*, 55(1), 23–37.
163. Mauring, P. (2000). Qualitative Content Analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung Forum: Qualitative Social Research*, 1(2). Available at: <https://doi.org/10.17169/fqs-1.2.1089> (last accessed May 20, 2025).
164. Марковић, П. (2007). Сексуалност између приватног и јавног у 20. веку. У: М. Ристовић (ур.), *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (стр. 101–130). Београд: Клио.
165. Malešević, M. (2007). *Žensko. Etnografski aspekti društvenog položaja žene u Srbiji*. Београд: Srpski genealoški centar.
166. McCombs, M. E., & Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36(Summer), 176–187.
167. Мijatović, М. (2008). Žene između privatnog i javnog. У: А. Zaharijević (ур.), *Neko je reкао feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (стр. 368–383). Београд: Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija за Југоistočnu Европу.
168. Митровић, А. (2009). *Фашизам и нацизам*. Београд: Удружење за друштвену историју, Чигоја штампа.
169. Miladinović, D. (2008). Pravo na razvod braka. У: А. Zaharijević (ур.), *Neko je reкао feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (стр. 69–75). Београд: Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija за Југоistočnu Европу.
170. Мil, Dž. S. (1876). *O predstavničkoj vladi* (prev. Vl. Jovanović). Београд: Државна штампарија.
171. Milić, A. (2011a). Feministički talasi, orijentacije i pokreti u jugoslovenskom i srpskom društvu 20. veka. У: I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (стр. 51–64). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Центар за родне студије ACIMSI, Mediterran Publishing.
172. Milić, A. (2011b). Marksistički i socijalistički feminizam. У: I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (стр. 153–172). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Центар за родне студије ACIMSI, Mediterran Publishing.
173. Millett, K. (2000). *Sexual Politics*. Urbana: University of Illinois Press.

174. Milojević, I. (2011a). Tri talasa feminizma, istorijski i društveni kontekst. U: I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 27–37). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
175. Milojević, I. (2011b). Kiberfeminizam. U I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 267–278). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
176. Milanović, J. (2015). Odbor društva „Kneginja Ljubica” 1899–1942. *Istorija 20. veka*, 1, 23–33.
177. Milanović, J. (2023). Narodna ženska zajednica 1926–1941. *Istorija 20. veka*, 41(1), 67–82.
178. Милановић, Ј. (2020). *Женско друштво 1875–1942*. Београд: Институт за савремену историју.
179. Милановић, Ј. (2015). Хуманитарни рад и задужбине одбора госпођа 'Кнегиња Љубица'. *Лесковачки зборник, LV*, 154–167.
180. Милановић, А. (2016). Питања теоретизације субјекта и идентитета у друштву након постмодерног доба: Другост и разлика као политичке категорије. *Српска политичка мисао*, 3(Специјал), 141–151.
181. Milivojević, S. (2001). Javnost i ideološki efekti medija. *R. E. Č. Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, 64(10), 151 – 213.
182. Milivojević, S. (2015). *Mediji, ideologija i kultura*. Beograd: Fabrika knjiga.
183. Milivojević, S. (2005). Žene i mediji – Strategije isključivanja. *Genero, Centar za ženske studije i istraživanja roda*, posebno izdanje, 11–24.
184. Милорадовић, Д. (2015). *Улога жена у друштвеном и културном животу Пожаревца крајем XIX и почетком XX века* (Докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет.
185. Митровић, А., Ивић, П., Живковић, Д., Палавестра, П., Медаковић, Д., Самарџић, Р., Тешић, В. (1994). *Историја српског народа. Од Берлинског конгреса до уједињења: 1878 – 1918. Књ. 6. Т. 2*. Београд: Српска књижевна задруга.
186. Miljković, M. (2012). „Мушка поезија у *Kulturnom dodatku Politike* 1989 – 2001”. *Sarajevske sveske*, 39/40, 237–249.

187. Мирков, Л. (2018). *Новинарско приповедање као елемент јавног дискурса у информативним жанровима ТВ станица са националном фреквенцијом* (Докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београд. Факултет политичких наука.
188. Mihić, V. (2012). *Stereotipi i predrasude. Od slike o svetu oko nas do sukoba i konflikata*. Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad.
189. Moscovici, S. (1973). *Health and illness: a social psychological analysis*. London: Academic Press.
190. Mohajan, H., K. (2022). Four waves of feminism: A blessing for global humanity. *Studies in Social Science & Humanities*, 1(2), 1–8. Available at: <https://doi.org/10.56397/SSSH.2022.09.01> (last accessed March 3, 2025).
191. Ninković Slavnić, D. (2011). Medijska reprezentacija grupnih identiteta. *CM, časopis za upravljanje komuniciranjem*, 6(19), 15–37.
192. Nachmias, D., & Nachmias, C. (1976). Content analysis. In *Research methods in the social sciences* (str. 132–139). St. Martin's Press.
193. Nahm, K. Y. (2016). Subvert/Reinscribe: Reading self-consciously employed stereotypes through performativity. *Performance Research*, 21(3), 92–102. <https://doi.org/10.1080/13528165.2016.1176742>
194. Ниношевић, М. (1997). *Изборне борбе у лесковачком крају 1919–1939*. Каталог докумената изложбе. Лесковац: Народни музеј Лесковац.
195. Newman, S., & Houlbrook, M. (2013). INTRODUCTION: The press and popular culture in interwar Europe. *Journalism Studies*, 14(5), 640-650.
196. Нинчетовић, Н. (2022). Женско питање и концептуализација брака у Милдмарчу Џорџ Елиот. *Књиженство, часопис за студије књижевности, рода и културе*, 12(12). Доступно на: <https://doi.org/10.18485/knjiz.2022.12.12.4> (Последњи приступ: 6. 6. 2025).
197. Naseer, U. D. S. (2022). Representation of deconstruction by Jacques Derrida. *Journal of the Institute of Oriental Studies RAS*. 71(03):1–4.
198. Nešković, R. (2014). Metod analize sadržaja – praktična iskustva u analizi štampe. *Defendologija*, 1 (35), 63–70.
199. Ofen, K. (2000). *Evropski feminizmi 1700–1950. Politička istorija*. Beograd: Evoluta.

200. Offen, K. (1988). Defining feminism: A comparative historical approach. *Signs Journal of Women in Culture and Society*, 14(1), 119–157. Available at: <https://doi.org/10.1086/494494> (last accessed June 7, 2025).
201. Obrenić, D. (2008). Pravo glasa žena. U A. Zaharijević (Ur.), *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 24–42). Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu.
202. O’Pry-Reynolds, A. K. (2013). Men and Woman as Represented in Medieval Literature and Society. *Saber and Scroll Journal*, 2(2), 37–45.
203. Пантелић, И. (2011). Неки аспекти положаја жена у Краљевини Југославији. *Књиженство, часопис за студије књижевности, рода и културе*, 1(1). Доступно на: <https://journal.knjizenstvo.rs/index.php/knjizenstvo/article/view/437>
204. Павловић, М., Ниношевић, М., Трајковић, В. (1997). *Изборне борбе у лесковачком крају 1919–1939, Књ. 1, 1919–1929*. Лесковац: Народни музеј Лесковац.
205. Петровић, Љ. (2008). Југословенско друштво између два светска рата. *Историја 20. века*, 2, 23–44.
206. Почуч, В. (2015). Репрезентовање жене у медијима. *Војно дело*, 6(2), 279–287.
207. Петковић, В. (2022). Народни универзитет у листу „Лесковачки гласник” (1921–1941), *Лесковачки зборник, LXII*, 171 – 185.
208. Pantelić, I., Škodrić, Lj., Stefanović, S. (2021). Nova žena – ženska društva i ženski identiteti u Srbiji: jugoslovenska iskustva i prakse. *Limes plus*, (2–3), 173–204. Dostupno na [https://www.academia.edu/95318559/Nova %C5%BEena %C5%BEenska dru%C5%A1tva i %C5%BEenski identiteti u Srbiji jugoslovenska iskustva i prakse](https://www.academia.edu/95318559/Nova_%C5%BEena_%C5%BEenska_dru%C5%A1tva_i_%C5%BEenski_identiteti_u_Srbiji_jugoslovenska_iskustva_i_prakse) (Poslednji pristup: 31. 10. 2024).
209. Pajvančić, M., Pajvančić, A. (2011). Rod i politika. U I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 281–294). Univerzitet u Novom Sadu i Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
210. Перић, Н., Кајтез, И. (2013). Идеологија и пропаганда као масмедијска средства геополитике и њихов утицај на Балкан. *Национални интерес*, 17(2), 173–189. DOI:[10.22182/ni.1722013.6](https://doi.org/10.22182/ni.1722013.6)

211. Павићевић, М., Ракић, Х. (1986). *Лесковачки и врањски крај, историјско – географски преглед*. Лесковац: Дом културе младих – Жика Илић „Жути“.
212. Pavlović, S. (2020). Radikalno feministička misao Šulamit Fajerston i odnos prema pravima zasnovanim na polu: slučaj za savremenu feminističku revoluciju. *Antropologija*, 20(1–2), 267–277.
213. Parry, D. C., Johnson, C. W., & Wagler, F. A. (2018). *Fourth wave feminism: Theoretical underpinnings and future directions for leisure research*. In *Feminisms in leisure studies* (pp. 1 – 12). Routledge.
214. Pejtmen, K. (2001). *Polni ugovor*. Beograd: Fond za otvoreno društvo, OSI Budapest, Center for Publishing Development.
215. Perović, V. (2011). Anarhistički feminizam. U I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 95–103). Univerzitet u Novom Sadu i Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
216. Перовић, М. (1954). *Лесковац трговачки и индустријски град: економска монографија*. Лесковац: Народни музеј Лесковац.
217. Попов-Момчиновић, З. (2021). Feministička teorija i praksa: voleti „drugog“ (zašto strah od feminizama). U: Z. Kuburić, A. Zotova, L. Ćumura (Prired.), *Ljubav i strah u fokusu interdisciplinarnih istraživanja, zbornik radova* (str. 233–249). CEIR (Centar za empirijska istraživanja religije).
218. Попов, Ч. (1995). *Од Версаја до Данцига*. Београд: Службени лист СРЈ.
219. Поповић, М., Тимотијевић, М., Ристовић, М. (2023). *Историја приватног живота у Срба*. Београд: Клио.
220. Перовић, М. (1954). *Лесковац, трговачки и индустријски град*. Лесковац: Штампарско предузеће „Напредак“.
221. Поповић, Д. (2011). U: I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 255–265). Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.
222. Поповић, Д., Дућаček, Н. (2011). Rod i obrazovanje. U I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 309–319). Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterran Publishing.

223. Popa, D., & Gavrilu, D. (2015). Gender representations and digital media. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 180, 1199–1206. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.02.244
224. Polovina, N. (2010). Dualizam reklama u (društvenoj) komunikaciji. *Philologia*, 8(1), 47-54.
225. Potter, W. J. (2012). *Media effects*. Sage publications.
226. Perović, L. (2015). *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1929) / Kraljevina Jugoslavija (1929–1941): nastanak, trajanje i kraj*. Beograd. Dostupno na: https://yuhistorija.com/serbian/jug_prva_txt01.html (Poslednji pristup: 26. 8 . 2024.)
227. Perović, L. (2017). Srbi i Srbija u novovekovnoj istoriji. Iskustvo sa drugim narodima. U L. Perović, D. Roksandić, M. Velikonja, W. Hoepken, F. Biebe (Ur.), *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi* (str. 202–250). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
228. Peroni, C., & Rodak, L. (2020). Introduction. The fourth wave of feminism: From social networking and self-determination to sisterhood. *Oñati Socio-Legal Series*, 10(1), 1–9. Available at: <https://doi.org/10.35295/osls.iisl/0000-0000-0000-1160> (last accessed June 6, 2025).
229. Petranović, B. (1992). *Srbija u Drugom svetskom mratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
230. Радовановић, М. (2018). Семиотика алтернативних медија. У: *Филозофија медија: медији и алтернатива, зборник радова* (пос. изд., књ. 22, стр. 203–215). Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу.
231. Radovanović, M. (2018). Slika Kosovka devojka Uroša Predića i reprezentacija rodnih razlika. U: A. Zaharijević, K. Lončarević (Ur.), *Feministička teorija je za sve, zbornik radova sa konferencije „Neko je rekao feminizam? Feministička teorija u Srbiji danas”* (str. 153–171). Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu.
232. Radojković, M., Đorđević, T. (2005), *Osnove komunikologije*, Beograd: Čigoja.
233. Radojković, M., Miletić, M. (2005). *Komuniciranje, mediji i društvo*. Novi Sad: Stylos.
234. Рајковић, С., Пешић, Ј., Ниношевић, М., Јовић, С., Гргов, А., Радовић, Ј. (2021). *Одело не чини човека али говори о њему. Одевање и кићење у лесковачком крају од праисторије до савременог доба*. Народни музеј Лесковац.

235. Rakić, Z. (2018). *Odnos tradicije modernizacije u oblastima priključenim Srbiji posle Berlinskog kongresa: Leskovac (1878–1941)* (Doktorska disertacija). Beograd: Fakultet političkih nauka.
236. Roksandić, D. (2017). Jugoslavenstvo pre Jugoslavije. U: L. Perović, D. Roksandić i dr. (Ur.), *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi* (str. 27–54). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
237. Rutović, Ž. (2015). Istorijat razvoja štampe i medijske politike u Crnoj Gori. *Istorijski zapisi*, (1-2), 135-146.
238. Rich, A. (1984). Notes toward a politics of location. In *Blood, bread and poetry* (pp. 210–231). Retrieved from <https://genius.com/Adrienne-rich-notes-toward-a-politics-of-location> (Accessed: March 9, 2025).
239. Републичка радиодифузна агенција. (2014). *Родна равноправност и полни стереотипи на првом програму Радиотелевизије Србије*. Доступно на: <http://www.rem.rs/uploads/files/izvestaji%20o%20nadzoru/Rodna%20ravnopravnost%20RTSI%20jun%202014.pdf> (Последњи приступ 9. 10. 2024).
240. Riley, D. (1988). *Am I That Name?* Minneapolis: University of Minnesota Press.
241. Савић, Ј. (2009). Коло српских сестара – одговор елите на женско питање. *Гласник етнографског музеја у Београду*, 73, 115–132.
242. Santoniccolo, F., Trombetta, T., Paradiso, M. N., & Rollè, L. (2023). Gender and media representations: A review of the literature on gender stereotypes, objectification and sexualization. *International journal of environmental research and public health*, 20(10), 5770.
243. Sanders, L. S. (2017). Making the Modern Girl: Fantasy, Consumption, and Desire in Romance Weeklies of the 1920s. *Women's Periodicals and Print Culture in Britain, 1918-1939: The Interwar Period*, 87-102.
244. Savić, S. (1995). Jezik i pol (I) Istraživanja u svetu. *Ženske studije: časopis za feminističku teoriju*, (1), 197-209.
245. Shusterman, R. (2020). Somaesthetics in context. *Kinesiology Review*, 9(3), 245–253. Available at: <https://doi.org/10.1123/kr.2020-0019> (last accessed June 10, 2025).

246. Stojaković, G. (2011). Prilog za istoriju ženskog pokreta u Vojvodini i Srbiji u 19. i 20. veku. U: I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 65–81). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterranean Publishing.
247. Simonović, K. (2010). O spoznavanju u ženskostudijskom programu. U: A. Čakardić (ur.), *Privilegiranje rubova. Intervencije i prilozi feminističkoj epistemologiji* (str. 173 – 255). Zagreb: Centar za ženske studije.
248. Saussure, F. D. (1972). *Course in general linguistics*. La Salle, IL: Open Court.
249. Sosir, F. D. (1969). *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit.
250. Sola, L. (2009). Šta predstavlja monitoring medija. U L. Vasiljević, V. Anđelković (Ur.), *Priručnik za medije*. Beograd: Ženski INDOK centar.
251. Strauss, S. (2023). Intersectionality and fourth-wave feminism in Bernardine Evaristo's *Girl, Woman, Other*, *Women: A Cultural Review*, 34(1–2), 14–32. Available at: <https://doi.org/10.1080/09574042.2023.2184613> (last accessed June 10, 2025).
252. Станишић, Г. (2004). Жена у цртежима Лазара Возаревића. У: *Зборник Народног музеја, XVII/2: Историја уметности* (стр. 509–521). Београд: Народни музеј у Београду.
253. Симић, Д. (2021). Женска подружина Лесковац 1892–1946. *Лесковачки зборник LXI*, 109 – 127.
254. Самерс, Д. (2004). Репрезентација. У: Р. Нелсон & Р. Шиф (Ур.), *Критички термини историје уметности* (стр. 23–41). Нови Сад: Светови.
255. Stefanović, S. (2000). *Žensko pitanje u beogradskoj štampi i periodici 1918 – 1941* (Магистарски рад). Београд: Филозофски факултет.
256. Stefanović, S. (2018). Rod i nacija: osnovne pretpostavke. U: B. Dojčinović, A. Kolarić (Ur.), *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im* (str. 43–61). Dostupno na: <https://doi.org/10.18485/femjjs.2018.ch3> (Poslednji pristup: 10. 3. 2025).
257. Stefanović, S. (2020). Radnički vs. Građanski ženski pokret u Srbiji i Jugoslaviji 1910–1940. *Antropologija*, 20(1), 55–72.
258. Столић, А. (2015). *Сестре Српкиње*. Београд: Еволута.
259. Stoller, R. (1984). *Sex and Gender*. London: Karnac Books.

260. Stojanović, D. (2011). Postfeminizam nakon feminiz(a)ma: pozicije i perspektive feminizma u odnosu na problematizaciju fenomena popularne kulture, *ProFemina, časopis za žensku književnost i kulturu: Feminizam – politika jednakosti za sve – specijalni broj, zima/proleće 2011*, 143–149.
261. Stojković, B. (2016). Biološki determinizam u društvenoj praksi. *Reč* 86(32), 95 – 110.
262. Стојшин, С. (2014). Квалитативна и/или квантитативна анализа садржаја – специфичности примене. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 39(1), 193–210.
263. Sekulić, N. (2011). Francuski poststrukturalni feminizam. U I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 187–201). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterrasn Publishing.
264. Stockemer, D. (2019). *Quantitative methods for the social sciences. A Practical Introduction with Examples in SPSS and Stata*. Cham, Switzerland: Springer International Publishing.
265. Стојковић, Ж., Стојичић, С., Ракић, Х. (1992). *Историја Лесковца*. Београд: Институт за савремену историју.
266. Svilar, P. (2011). *Medijska konstrukcija Balkana*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
267. Stojanović Prelević, I. Lj. (2014). *Performativi i refleksivna komunikacijska namera* (Doktorska disertacija). Beograd: Filozofski fakultet.
268. Tabassum, N., & Nayak, B. S. (2021). Gender Stereotypes and Their Impact on Women's Career Progressions from a Managerial Perspective. *IIM Kozhikode Society & Management Review*, 10(2), 192-208. Available at: <https://doi.org/10.1177/2277975220975513> (last accessed May 2, 2025)
269. Tong, R. (2009). *Feminist thought. A more comprehensive introduction*. Charlotte: Westview Press.
270. Тодић, М. (2008). Нова жена или робињца луксуза: насловне стране женских часописа у Србији (1920-1940). *Зборник Музеја примењене уметности*, 2009, 145-163.
271. Todorović, D. (2011). „Квир теорија и феминизам”. U I. Milojević, S. Markov (Ur.), *Uvod u rodne teorije* (str. 241–254). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije ACIMSI, Mediterrasn Publishing.

272. Торбица, М. (2015). *Феминистичка јуриспруденција и критика позитивног права* (Докторска дисертација). Крагујевац: Правни факултет.
273. Tortato, C (2024). *The Construction of Beauty: Women and American Advertisements in the 1920s*. (Tesina di Laurea).Università degli Studi di Padova.
274. Tokić, I. (2014). U svjetlu reklame i reklamnog oglasa. *Gradovrh-časopis za književno-jezična, društvena i prirodnoznanstvena pitanja*, (11), 77-90.
275. Трајковић, М. (2010). *Наталија Арсеновић Драгомировић*. Лесковац: Fileks.
276. Ћоровић, V. (1997). *Istorija srpskog naroda, I*. Beograd: Ars Libri.
277. Fuko, M. (2007). *Poredak diskursa*: Loznica: Karpos.
278. Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. London: Tavistock.
279. Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse* (Vol. 270). London: routledge.
280. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Routledge.
281. Firestone, S. (2015). *The dialectic of sex: The case for feminist revolution*. Verso Books.
282. Fiss, O. (1994). „What is feminism”. *Ariona State Law Journal*, 26(2), 413 – 428.
283. Friedan, B. (1963). *The feminine mystique*. New York: W. W. Norton & Company.
284. Fridan, B. (2010). Problem koji nema ime. *Genero*, 14, 215–233.
285. Friedan, B. (1974). *The feminine mystique*. New York: Dell Books.
286. Fernandez, M., & Menon, M. (2022). Media influences on gender stereotypes. *IAHRW International Journal of Social Sciences Review*, 10(2), 121 – 125.
287. Hall, S. (1997a). The work of representation. In S. Hall (Ed.), *Representation: Cultural representations and signifying practices* (pp. 13–75). London: Longman.
288. Hall, S. (1997b). The spectacle of the other. *Representation: Cultural representations and signifying practices*, 7, 223-290.
289. Holst, K. (2013). *Šta je feminizam?* Loznica: Karpos.
290. Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, 15(9), 1277-1288.
291. Huks, B. (1984). *Feministička teorija. Od margine ka centru*. Beograd: Feministička 94.

292. Tejlor Mil, H. (1995). *Žensko pravo glasa. U: Rasprave o jednakosti polova. Stjuart Mil, Džon i Tejlor Mil, Herijeta*. Beograd: Filip Višnjić (prevod: Ranko Mastilović)(str. 37-61).
293. Hejvud, E. (2005). *Političke ideologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
294. Hackney, F. (2008). „Women are News”: British Women’s Magazines 1919–1939. In *Transatlantic Print Culture, 1880–1940: Emerging Media, Emerging Modernisms* (pp. 114-133). London: Palgrave Macmillan UK.
295. Haravej, D. (2002). Manifest za kiborge – nauka, tehnologija i socijalistički feminizam osamdesetih godina dvadesetog veka. *Uvod u feminističke teorije slike*, (prir.) Branislava Anđelković. Beograd: Centar za savremenu umetnost. U: U: J. Đorđević (ur.), *Studije kulture, Zbornik* (2008), 604–640. Beograd: Službeni glasnik.
296. Хаџи-Јованчић, П. (2010). *Европеизација српског Манчестера 1918–1941*. Београд: Одељење за друштвену историју.
297. Casad, B., & Timko, B. (2015). Gender stereotypes. In: K. Nadal (Ed.) *The SAGE Encyclopedia of Psychology and Gender Publisher* (pp. 1 – 6). Thousand Oaks: Sage Publications.
298. Цвијић, Ј. (1922). *Балканско полуострво и јужнословенске земље I и II*. Београд: Државна штампарија.
299. Цветковић, И., Стошић, Ђ., Никшић, А. (2022). Истраживање индустријског наслеђа Лесковца. У: *Индустријско и техничко наслеђе, значај, стање и могућности*. Поводом обележавања 300 година од оснивања прве пиваре у региону, 50 година од оснивања Друштва конзерватора Србије и Дана европске баштине 2022. године (стр. 66 – 89). Панчево: Завод за заштиту споменика културе у Панчеву.
300. Clay, C. (Ed.). (2017). *Women’s periodicals and print culture in Britain, 1918-1939: the interwar period*. Edinburgh University Press. University Press. Available at: <https://doi.org/10.1515/9781474412544-004> (last accessed February 20, 2025).
301. Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299. Available at: <https://doi.org/10.2307/1229039> (last accessed February 21, 2025).

302. Carey, W. J. (1989). *Communication as Culture*. Boston: Unwin Hyman.
303. Cabello, A. L. (1999). Políticas de la amistad; reseña al libro „Políticas de amistad seguido de El oído de Heidegger” de Jacques Derrida. *Signos Filosóficos*. 1:241-243.
304. Čulinović, F. (1961). *Jugoslavija između dva rata II*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslovenske akademije.
305. Čerepinko, D. (2011). *Komunikologija: kratki pregled najvažnijih teorija, pojmova i principa*. Varaždin: Veleučilište u Varaždinu.
306. Џонић, У. (1913). Библиографија српских листова у 1912. години. *Просветни гласник*, 1. април 1913.
307. Шкодрић, Љ., Стојковић, П. (2021). Вера Пешић. Детињство и младост у лесковачком крају. *Лесковачки зборник, LXI*, 291–306.
308. Шкодрић, Љ. (2015). *Положај жене у окупираној Србији 1941–1944* (Докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет.
309. Шимунец, З., Ниношевић, М., Трајковић, В. (2014). *Златно доба Лесковца 1919–1941*. Лесковац: Народни музеј.
310. Šabić, M. (2010). Feljton. *Hrvatska Književna Enciklopedija*. 1 : A-Gl. Str. 525-527.
311. Yuval-Davis, N. (2003). Nacionalistički projekti i rodni odnosi. *Treća, časopis Centra za ženske studije*, 1–2(V), 208–233.

ПРИЛОГ 1: Списак табела

Табела 1: Списак текстова који се директно баве женским питањем.....	134
Табела 2: Списак текстова који садрже отворене стереотипе са негативним контекстом извештавања.....	138
Табела 3: Списак текстова који се директно баве женским питањем, а који садрже отворене стереотипе са негативним контекстом извештавања.....	154
Табела 4: Списак текстова који садрже прикривене стереотипе са позитивним контекстом извештавања.....	164
Табела 5: Списак текстова који се директно баве женским питањем, а који садрже прикривене стереотипе са позитивним контекстом извештавања.....	185
Табела 6: Списак текстова који садрже прикривене стереотипе са негативним контекстом извештавања.....	191
Табела 7: Списак текстова који се директно баве женским питањем, а који садрже прикривене стереотипе са негативним контекстом извештавања.....	196
Табела 8: Списак текстова који садрже прикривене стереотипе са неутралним контекстом извештавања.....	203
Табела 9: Списак текстова који се баве директно женским питањем, а који садрже прикривене стереотипе са неутралним контекстом извештавања.....	206
Табела 10: Списак текстова који садрже изазване стереотипе.....	211
Табела 11: Списак текстова који не садрже стереотипе.....	214
Табела 12: Списак текстова који се директно баве женским питањем а који не садрже стереотипе.....	223
Табела 13: Рекламе које садрже стереотипе.....	231
Табела 14: Рекламни огласи који садрже стереотипе.....	237
Табела 15: Рекламни огласи који не садрже стереотипе.....	240

ПРИЛОГ 2: Списак илустрација

Сл. 1. Лесковачки гласник, 7. 5. 1922, стр. 1; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik	143
Сл. 2. Лесковачки гласник, 5. 11. 1921, стр. 1; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik	168
Сл. 3. Лесковачки гласник, 29. 3. 1930, стр. 2; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik	187
Сл. 4. Лесковачки гласник, 5. 5. 1928, стр. 2; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik	199
Сл. 5. Лесковачки гласник, 21. 5. 1938, стр. 1; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik	221
Сл. 6. Лесковачки гласник, 18. 11. 1939, стр. 2; Извор: НМЛ, И-СД/504.....	228
Сл. 7. <i>Лесковачки гласник</i> , 25. 8. 1928, стр. 3; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik	234
Сл. 8. Лесковачки гласник, 20. 6. 1931, стр. 3; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik	235
Сл. 9. Лесковачки гласник, 13. 12. 1924, стр. 4; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik	238
Сл. 10. Лесковачки гласник, 14. 4. 1934, стр. 4; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik	239
Сл. 11. Лесковачки гласник, 11. 9. 1926, стр. 3; Извор: http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/leskovacki_glasnik	241

ПРИЛОГ 3: Списак графикана

Графикон 1: Обим заступљености женског питања у Лесковачком гласнику	137
Графикон 2: Заступљеност улога жена у анализираним текстовима.....	243
Графикон 3: Заступљеност атрибута који се женама додељују у контексту реченице.....	244

БИОГРАФИЈА

Александра Гргов је рођена 27. 12. 1987. године у Лесковцу, где је завршила основну школу и гимназију. Основне академске студије историје на Филозофском факултету у Нишу уписала је 2006. године, а дипломирала 2011. године. Мастер академске студије историје уписала је исте године и завршила 2012. године, са просечном оценом 9.75, одбранивши рад на тему *Друштвено-економске прилике у Лесковцу 1878–1918. године*, под менторством проф. др Божице Младеновић. Докторске академске студије на програму Медији и друштво, на Департману за комуникологију и новинарство, такође на Филозофском факултету у Нишу, уписала је 2021. године. Након положених испита предвиђених наставним програмом, започела је са писањем докторске дисертације на тему *Женско питање у часопису Лесковачки гласник (1921–1941)*.

Године 2023. добија стално запослење као кустос историчар у Народном музеју Лесковац.

Аутор је осам оригиналних научних радова у домаћим часописима.

Изјава 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

Женско питање у часопису *Лесковачки гласник* (1921 – 1941)

која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, октобра 2025.

Потпис аутора дисертације:

(Александра С. Грђев)

Изјава 2.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ЕЛЕКТРОНСКОГ И ШТАМПАНОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Наслов дисертације: **Женско питање у часопису *Лесковачки гласник* (1921 – 1941)**

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предао/ла за уношење у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу**, истоветан штампаном облику.

У Нишу, октобра 2025.

Потпис аутора дисертације:

(Александра С. Гргов)

Изјава 3:

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

Женско питање у часопису *Лесковачки гласник* (1921 – 1941)

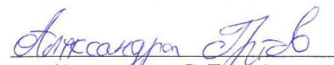
Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

У Нишу, октобра 2025.

Потпис аутора дисертације:

(Александра С. Гргов)